DE JUSTO AUCTARIO EX CONTRACTU CREDITI

DE JUSTO AUCTARIO

EX

CONTRACTU CREDITI

DISSERTATIO HISTORICO-MORALIS

QUAM

AD GRADUM DOCTORIS S. THEOLOGIÆ

IN UNIVERSITATE CATHOLICA LOVANIENSI CONSEQUENDUM

CONSCRIPSIT

Ernestus VAN ROEY

S. THEOLOGIÆ LICENTIATUS

LOVANII,
EXCUDEBAT J. VAN LINTHOUT,
UNIVERSITATIS CATHOLICÆ TYPOGRAPHUS.

1903

EMINENTISSIMO · AC · REVERENDISSIMO

SANCTAE · ROMANAE · ECCLESIAE · PRINCIPI

PETRO · LAMBERTO

CARDINALI · GOOSSENS

ARCHIEPISCOPO · MECHLINIENSI

PRIMATI · BELGII

ORDINIS · LEOPOLDINI · SUPREMIS · INSIGNIIS · AUCTO

DIVINARUM · HUMANARUMQUE · SCIENTIARUM

FAUTORI · ILLUSTRI

GREGIS · PASTORI · VIGILANTISSIMO

CLERI · POPULIQUE · PATRI · AMANTISSIMO

IN · PERENNE · GRATI · ANIMI

AC · FILIALIS · AMORIS · TESTIMONIUM

ILLUSTRISSIMO · DOCTISSIMO · DOMINO

ADOLPHO · HEBBELYNCK

PROTON. · APOST. · AD · INSTAR · PARTICIP.

ECCL. · CATHEDR. · GANDAVENSIS · CANONICO · HONORARIO

SACRAE · THEOLOGIAE · DOCTORI

ORDINIS · LEOPOLDINI · BELGII · DECURIONI

LEG. · HON. · DECUR.

SOC. · ASIAT. · PARIS. · SOCIO

UNIVERSITATIS · CATHOLICAE · RECTORI · MAGNIFICO

&

VIRO · EXIMIO · DOCTISSIMO

ANSCHARIO · DIGNANT

ECCL. · CATHEDR. · BRUGENSIS · CANONICO · HONORARIO

SACRAE · THEOLOGIAE · DOCTORI

THEOLOGIAE · MORALIS · ANTECESSORI · PERITISSIMO

SUORUM · STUDIORUM · MODERATORI

HANC · SUAM · LUCUBRATIONEM · DEVOTISSIMO · ANIMO

D. D. D.

AUCTOR.

INDEX RERUM.

ERRATA.

P. 4, in nota 1, *loco* : *ib.*, *legatur* : 2ª 2ªᵉ.

» 112, lin. penult., *loco* : introductam claritatis causa, *legatur* : introductam, claritatis causa.

» 163, lin. 9 notae, *loco* : conscriptae, *legatur* : conscripta.

» 206, lin. 13 notae, *loco* : *Der Eigentumslehre*, *legatur* : *Die Eigentumslehre*.

» 285, lin. 21, *loco* : ergocr edere, *legatur* : ergo credere.

OPERA ADHIBITA

sequuntur :

Praenotandum. — Hic non enumerantur *fontes :* quos videas per Caput secundum Sectionis I^ae^ (P. II), quoad medium aevum. Quod ad aevum modernum attinet, ut *fontes* habeantur opera innumera et decreta quae per Partem I^am^ occurrunt. — Non opus est ut huic Indici inseramus quae adhibuimus opera generalia *theologiae moralis* et *œconomiae socialis;* quae omnia ad nostram quaestionem spectant, illa in Tractatu *de contractibus,* haec in Capite *de productione,* vel *de distributione* divitiarum.

Acta Sanctae Sedis. XXXII (1899-1900).

P. M. ALBERDINCK THIJM. *De Gestichten der liefdadigheid in België van Karel den Groote tot aan de* XVIe *eeuw.* Leuven, 1883.

Analecta juris pontificii. XIII (1874).

W. J. ASHLEY. *Histoire et doctrines économiques de l'Angleterre* (trad. par P. BONDOIS et S. BOUYSSY). 2 vol., Paris, 1900.

BACUEZ. *De l'intérêt et de l'usure au point de vue de la conscience ou accord de la pratique légale avec les principes théologiques en matière de prêt à intérêt.* Paris, 1891.

ANT. BALLERINI. *Opus theologicum morale in Busembaum medullam* (ed. PALMIERI), vol. III. Prati, 1890.

PETRUS BALLERINI. *De jure divino et naturali circa usuram libri sex.* Bononiae 1747.

— *Vindiciae juris divini ac naturalis circa usuram. — Appendix trium opusculorum in materie usurarum :* I. *De Montibus pietatis.* II. *De pecunia in negotiationem tradenda.* III. *De inani contractuum implicitorum systemate.* Bononiae, 1747.

— *La Dottrina della chiesa catholica circa l'usura.* Bononiae, 1747.

BARTH. *De statuto principis* (MIGNE. *Cursus completus theologiae.* XVI, c. 1007-1060).

BAUGAS. *Le prêt à intérêt en droit romain et en droit français.* Par., 1888.

BENEDICTUS XVI. *De synodo diœcesana.* (Opera omnia, t. X, ed. Venet. 1787).

L. De Besse. *Le bienheureux Bernardin de Feltre et son œuvre.* 2 vol., Tours, 1902.

W. Bezemer. *Bijdrage tot de kennis van het oude cijns- en grondrentrecht in Brabant.* 's Hertogenbosch, 1889.

J. Biederlack. *Der Darlehenszins.* Wien, 1898.

— *Die sociale Frage.* 5e Aufl., Innsbruck, 1902.

J. Biner. *Dissertatio juridica de usuris.* (Migne. *Cursus completus theologiae.* XVI, c. 995-1008).

M. Blanqui. *Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours.* 2 vol., 3e éd., Paris, 1845.

H. Blodig. *Der Wucher und seine Gesetzgebung, historisch und dogmatisch bearbeitet. Eine socialpolitische Studie.* Wien, 1892.

E. von Böhm-Bawerk. *Capital und Capitalzins.* 2e Aufl. B. I. *Geschichte und Kritik der Capitalzinstheorien.* — B. II. *Positive Theorie des Capitales.* Innsbruck, 1900-1902.

— *Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre.* Innsbruck, 1881.

— *Kapital* (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, IV, p. 649-656).

— *Zins (Ib.*, VI, p. 815-827).

— *Wert (Ib.*, VI, p. 681-698).

Bossuet. *Traité de l'usure.* 1682.

V. Brants. *Esquisse des théories économiques professées par les écrivains des* XIIIe *et* XIVe *siècles.* Louvain, 1895.

— *L'usure dans la législation contemporaine.* (Bulletin de l'Académie royale de Belgique, XXX, 1895).

— *Un cours de droit au* XVIIe *siècle (Gérard de Courselle, 1623)* (*ib.*, XXXIII, 1897).

— *Philippe de Mazières et son projet de banque populaire (1389).* (Revue catholique de Louvain, XLIX, 1880).

N. Broedersen. *Tractatus brevis de reditibus utrimque redimibilibus.* Delphis, 1729.

— *De usuris licitis et illicitis, vulgo nunc compensatoriis et lucratoriis, secundum jus naturale divinum, veteris atque novi Testamenti, ecclesiasticum ac civile, ac juxta doctrinam sanctorum veterumque Patrum, Theologorum ac juris tum Canonici, tum Civilis peritorum, necnon usu omnium saeculorum et plurimarum regionum libri XII.* Delphis, 1743.

H. Brunner. *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte.* Leipzig, 1901.

L. Caro. *Der Wucher. Eine socialpolitische Studie.* Leipzig, 1893.

Carrel. *Traité de l'usure ou de la pratique des Billets, traité théologique et moral, dans lequel on expose les sentiments de l'Ecriture et des Pères sur les moyens de faire valoir l'argent par des moyens légitimes.* Louvain, 1690.

J. CARRIÈRE. *De Contractibus*. III. Lovanii, 1848.
C. CHORINSKY. *Der Wucher in Oesterreich*. Wien, 1877.
L. CIBRARIO. *Della economia politica del medio evo libri tre*. 4ª ed., Torino, 1854.
Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide. Romae, 1893.
Collectio Lacensis. Acta et Decreta sacrorum conciliorum recentiorum. T. VI, Friburgi Brisgoviae, 1882.
COLLET. *Traité des usures ou explication des prêts et des intérêts selon les loix qui ont esté faites en tous les siècles*. Paris, 1694.
CONCINA. *Commentarius in Encyclicam Vix pervenit Benedicti XIV*. Romae, 1746.
— *Esposizione del dogma che la chiesa Romana propone a credersi interno l'usura, colla confutazione del libro intitolato dell' impiego del danaro*. Neapoli, 1746.
H. CONTZEN. *Geschichte der volkswirtschaftlichen Literatur im Mittelalter*. Leipzig, 1869.
L. COSSA. *Introduzione allo studio dell' Economia politica*. Milano, 1892.
— *Di alcuni studii recente sulle teorie economiche nel Medio Evo*. 1876.
V. CUSUMANO. *Dell' Economia politica nel Medio Evo*. Bologna, 1876.
P. DE DECKER. *Etudes historiques et critiques sur les monts de piété en Belgique*. Bruxelles, 1844.
Défense des contracts de rentes rachetables des deux cotez, communement usités en Hollande. Amsterdam, 1730. — *Suite de la Défense*. 1731.
DEHON. *L'usure au temps présent*. Paris (sine anno).
H. DELALYS. *La valeur d'après K. Marx et les scolastiques*. Lille, 1899.
CH. DEVAS. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (übers. u. bearb. von KAEMPFE). Freiburg i/B., 1896.
Discussio responsionis ad difficultates quasdam propositas in materia de usuris. Delphis, 1730.
Dogma Ecclesiae circa usuram expositum et vindicatum. Insulis, 1730.
B. DUHR. *Die deutschen Jesuiten im 5 °/o Streit des 16. Jahrhunderts*. (Zeitschrift für katholische Theologie, XXIV (1900), p. 209-248).
DUCANGE. *Glossarium*, v. *capitale ac capitalium*. T. II. ed. 1883.
DUPIN. *Histoire ecclésiastique du* XVIIIᵉ *siècle*. T. II.
K. T. EHEBERG. *Ueber den gegenwärtigen Stand der Wucherfrage*. (Jahrbuch für Gezetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, IV, 1880, p. 55 ss.).
— *Die Wucherfrage in Theorie und Praxis seit 1880*. (*Ib.*, VIII, 1884, p. 823 ss.).
W. ENDEMANN. *Die nationalökonomischen Grundsätze der canonistischen Lehre*. Iena, 1863.
— *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts— und Rechtslehre bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts*. 2 vol., Berlin, 1874-1883.

Essai historique sur la controverse touchant le prêt à intérêt. (L'ami de la Religion et du Roi. Paris, XXI (1819), pp. 305-312; 353-361; 385-395).

FASSBENDER. *Rettung des Bauernstandes aus den Händen der Wucherer durch ländliche Creditvereine.* Münster, 1886.

J. FAVRE. *Le prêt à intérêt dans l'ancienne France. Evolution des doctrines de la législation.* Paris, 1900.

HUGO FLOREFFIENSIS. *Vita B. Juettae.* (Acta Sanctorum. XIII jan., t. II, Bruxellis, 1863).

E. FLORNOY. *Le bienheureux Bernardin de Feltre.* 2e ed., Paris, 1898.

T. FORNARI. *Delle teorie economiche nelle province Napolitane dal secolo XII al 1734.* 2 vol., Milano, 1883-1888.

A. FRANSONI. *Sanctae apostolicae Sedis responsa circa lucrum ex mutuo ab anno 1822 ad febr. 1833.* Leodii, 1833.

F. X. FUNK. *Zins und Wucher. Eine moraltheologische Abhandlung.* Tübingen, 1868.

— *Recht und Moral in Bezug auf das Wirtschaftsleben.* (Theologische Quartalschrift, LI (1869), p. 400-433).

— *Ueber die ökonomischen Anschauungen der mittelalterlichen Theologen. Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie.* (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen, XXV (1869), pp. 125-175).

— *Zins und Wucher im christlichen Alterthum.* (Theologische Quartalschrift, LVII (1875), p. 214-229).

— *Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes.* (Tübinger Universitätsschriften aus dem Jahre 1876).

— *Scipio Maffei und das kirchliche Zinsverbot.* (Theologische Quartalschrift, LXI (1879), pp. 3-55).

— *Wucher.* (Realencyclopädie der christl. Alterthümer, II, 1886, pp. 995-998).

— *Rentenkauf.* (Kirchenlexikon, H. 105, 1896, c. 1059 s.).

— *Zur Geschichte des Wucherstreites.* Tübingen, 1901.

H. GARNIER. *De l'idée du juste prix chez les théologiens et canonistes du moyen-âge.* Paris, 1900.

GÉNESTAL. *Rôle des monastères comme établissements de crédit étudié en Normandie du* XIe *à la fin du* XIIIe *siècle.* Paris, 1901.

GIBALINUS. *De usuris, commerciis, deque aequitate et usu fori Lugdunensis.* Lugduni, 1656.

— *De universa rerum humanarum negotiatione.* 2 vol., Lugduni, 1663.

E. DE GIRARD. *Histoire de l'Economie sociale jusqu'à la fin du* XVIe *siècle.* Paris, 1900.

P. GIRARD. *Manuel élémentaire de droit romain.* 2e éd., Paris, 1898.

GLASER. *Die allgemeine Wirtschaftslehre oder Nationalökonomie.* Berlin, 1858.

L. GOLDSCHMIDT. *Handbuch des Handelsrechts*. I. *Geschichtliche literarische Einleitung*. 2e Aufl.. Erlangen, 1874.

DE GRYSE. *De contractu conductionis*. Rollarii Flandr., 1895.

HALLER. *Die Stellung unserer Reformatoren zur Zins und Wucherfrage.* (Catholische Schweizerblätter, H. IV, 1899).

H. HAY. *De mutuo et usura, disputatio theologiae*. Angers, 1902.

K. HILGENREINER. *Die Erwerbsarbeit in den Werken des h. Thomas van Aquin*. (Der Katholik, 1901, jan.-jul.).

HOHOFF. *Valeur d'après saint Thomas d'Aquin*. (Démocratie chrétienne, sept., 1898).

H. HOLZAPFEL. *Die Anfänge der Montes pietatis (1462-1515)*. München, 1903.

CL. JANNET. *Le capital, la spéculation et la finance au XIXe siècle*. Paris, 1892.

J. JANSSEN. *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*. T. I, 15e Aufl., Freiburg i/B., 1890.

K. TH. VON INAMA-STERNEGG. *Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters*. 2 vol., Leipzig, 1899-1901.

J. KELLS INGRAMM. *Geschichte der Volkswirtschaftslehre*. (übers. von E. ROSCHLAU). Tübingen, 1890.

KNIES. *Das Geld*. Berlin, 1873.

A. KOCH. *Zins und Wucher*. (Kirchenlexikon, H. 132, 1901, c. 1963-1976).

K. LAMPRECHT. *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*. 4 vol., Leipzig, 1886.

A. LAPERCHE. *Essai sur le prêt à intérêt au XVIe siècle*. Rennes, 1902.

P. LAPEYRES. *Catholicisme social*. T. II. *Les remèdes extrêmes*. Paris, 1896.

E. LASPEYRES. *Geschichte der Volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer und ihrer Literatur zur Zeit der Republik*. Leipzig, 1863.

A. LEHMKUHL. *Zins und Wucher vor dem Richterstuhle der Kirche und der Vernunft*. (Stimmen aus Maria-Laach, XVI (1879), p. 225-242; 380-394; 470-487.

— *Deutung und Missdeutung der kirchlichen Vorschriften über Zins und Wucher*. (*Ib*., XXVIII (1885), p. 1-16).

LEOTARDUS. *Liber singularis de usuris et contractibus usurariis coercendis*. Lugduni, 1682.

Lettres touchant la matière de l'usure par rapport aux contracts de rentes rachetables des deux côtés. Lille, 1731.

LEXIS. *Verteilung*. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, VI, p. 464-472).

— *Wucher*. (*Ib*., VI, p. 773-788).

Litterae monitoriae D. Bellicensis episcopi ad clerum suae diœcesis, circa quoddam opus de mutuo recenter editum. 1838 (MIGNE. *Cursus completus theologiae*. XVI, c. 1065-1090).

LOENING. *Rentenkauf*. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, V, p. 424 ss.).
CARD. DE LA LUZERNE. *Dissertations sur le prêt de commerce*. 5 vol., Dijon, 1823.
E. MAIGNAN. *De usu licito pecuniae dissertatio theologica*. Lugduni, 1673.
SCIPIO MAFFEI. *Dell' Impiego del denaro libri tre*. 1744 (Opere del Maffei. T. XVIII. Ed. Venet. 1790).
MASTROFINI. *Discussion sur l'usure*. (Trad. de l'italien). Lyon, 1834.
K. MENGER. *Geld*. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, III, p. 730-757).
MOLINAEUS. *Tractatus contractuum et usurarum redituumque pecunia constitutorum cum nova et analytica explicatione L. eos Cod. de usuris*. 1546.
MOREL. *La question économique. Du prêt à intérêt ou des causes théologiques du socialisme*. Paris, 1873.
X. MOSSMANN. *De l'épargne au Moyen-âge, de son emploi et de ses effets*. (Revue historique, X, p. 55-67).
M. NEUMANN. *Geschichte des Wuchers in Deutschland bis zur Begründung der heutigen Zinsengesetze (1654)*. Halle, 1865.
PAGÈS. *Dissertation sur le prêt à intérêt*. T. I, Lyon, 1830. — T. II, Lyon, 1838.
H. PESCH. *Zinsgrund und Zinsgrenze*. (Zeitschrift für katholische Theologie, 1888, p. 36-74; 393-418).
— *Zur Beurtheilung des börsenmässigen Terminhandels*. (Stimmen aus Maria-Laach, 1901, 1).
PÉLISSE. *Du prêt à intérêt et de son histoire*. Paris, 1877.
CH. PÉRIN. *De la richesse dans les sociétés chrétiennes*. 2 vol., 2e éd., Paris, 1868.
H. PIRENNE. *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel. 1249-1272. Polyptiques et comptes de l'abbaye de St-Trond au milieu du* XIIIe *siècle*. Bruxelles, Hayez, 1896.
J. RAMBAUD. *Histoire des doctrines économiques*. 2e éd., Paris, 1902.
G. RATZINGER. *Die Volkswirthschaft in ihren sittlichen Grundlagen*. 2e Aufl., Freiburg i/B., 1895.
— *Wucher*. (Staatslexikon, V, c. 1133-1154, Freiburg i/B, 1897).
A. REBELLIAU. *Un fragment inédit de Bossuet sur les prêts et emprunts usuraires des fermiers généraux et des sous-fermiers*. (Revue Bossuet, Paris, 1901, p. 7 ss.).
P. REICHENSPERGER. *Gegen die Aufhebung der Zinswuchergesetze*. Berlin, 1860.
— *Die Zins-und Wucherfrage*. Berlin, 1879.
TH. RIZY. *Ueber Zinstaxen und Wuchergesetze*. Wien, 1859.
W. ROSCHER. *Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland*. München, 1874.
— *Die Grundlagen der Nationalökonomie*. 10e Aufl. Stuttgart, 1873.

SALMASIUS. Cf. p. 16 s., n. 3.

G. SALVIOLI. *Manuale di storia del diretto italiano dalle invasioni germaniche ai nostri giorni.* 3ª ed. Torino, 1899.

H. SAVATIER. *La théorie moderne du capital et la justice.* Paris, 1898.

C. VON SAVIGNY. *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter.* T. V-VI.

C. DE SAVIGNY. *La liberté du taux de l'intérêt de l'argent.* (Revue de l'économie chrétienne, XV (1868), p. 396-421).

SCHAEFFLE. *Gesellschaftliches System der menschlichen Wirtschaft.* Tübingen, 1878.

— *Bau und Leben des socialen Körpers.* Tübingen, 1878.

F. SCHAUB. *Die Eigentumslehre nach Thomas von Aquin und dem modernen Socialismus mit besonderer Berücksichtigung der beiderseitigen Weltanschauungen.* Freiburg i/B., 1898.

R. VON SCHERER. *Leihanstalten.* (Kirchenlexikon, VII, 1891, c. 1681-1691).

SCHMOLLER. *Zur Geschichte der nationalökonomischen Ansichten in Deutschland während der Reformationsperiode.* (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, 1860, H. 3 et 4).

— *Die öffentlichen Leihhäuser im Mittelalter.* (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, IV (1880), p. 87 ss.).

SCHNEID. *Dr Eck und das kirchliche Zinsverbot.* (Historisch-politische Blätter, CVIII (1891), p. 241-259; 321-335; 473-496; 570-589; 659-681; 789-810).

L. VON STEIN. *Der Wucher und sein Recht. Ein Beitrag zum wirthschaftlichen und rechtlichen Leben unserer Zeit.* Wien, 1880.

R. STINTZING. *Geschichte der populären Literatur des römisch-canonistischen Rechts in Deutschland.* Leipzig, 1867.

THEUREAU. *Notice historique sur le prêt à intérêt.* (Nouvelle revue historique, 1893, p. 708 ss.).

L. THOMASSIN. *Traité du Négoce et de l'Usure.* Paris, 1697.

TONIOLO. *Scolastica ed Umanesimo nelle dottrine economiche al tempo del Renascimento in Italia.* Pisa, 1886.

Traité des prêts de commerce; où l'on compare la Doctrine des Scolastiques sur ces prêts avec celle de l'Écriture et des Saints Pères. Lille, 1738.

Varia scripta circa usuram in quibus potissimum expenditur quid de reditibus quod utrimque redimibiles vocant sit sentiendum. 1728.

A. VERMEERSCH. *Quaestiones de justitia.* Brugis, 1901.

VIGNON. *Du prêt à intérêt.* Paris, 1854.

P. VIOLLET. *Histoire du droit civil français.* Paris, 1893.

K. VON VOGELSANG. *Zins und Wucher.* Wien, 1884.

A. M. WEISS. *Apologie du Christianisme au point de vue des mœurs et de la civilisation* (trad. par L. COLLIN). T. II, Paris, sine anno.

WISKEMANN. *Darstellung der in Deutschland zur Zeit der Reformation herrschenden nationalökonomischen Ansichten*. Leipzig, 1861.
M. DE WULF. *Les philosophes belges*. T. I. Louvain, 1901.
G. YVER. *Le commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au* XIII[e] *et au* XIV[e] *siècle*. Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome. T. LXXXVIII, Paris, 1903.
P. ZECH. *Rigor moderatus doctrinae pontificiae circa usuras a SS. D. Benedicto XIV per epistolam encyclicam episcopis Italiae traditus*. Ingolstradii, 1747, 1749, 1751. (MIGNE. *Theologiae cursus completus*. XVI, c. 765-996).

Cum hic agatur de « immensa quaestione », qua « magis agitatam, jactatam, et hinc inde oppugnatam invenire non sit in universa rei moralis scientia » (1), juvat mentem aperire *cur* et *quomodo* perantiquam causam suscitare intendamus.

Cur iterato examine vetus haec controversia discutienda est, cum, juxta primarium scribendi principium, nova requirantur facta ad vetera resumenda? Nonne scientia, post longam atque acerrimam disputationem, merito jam quiescit, cum suprema Ecclesiae auctoritas jamdudum rem judicaverit? At lugendum est talem sensum, quoad hanc quaestionem, a pluribus catholicis et maxime quidem a theologiae moralis peritis exhibitum esse. Et cum universas, quibus scientia vexatur, difficultates de lucro ex pecunia quasi ictu oculi evanuisse autumaverint, magis dolendum est diversissimas circa pecuniam operationes hodiernas vix ab ipsis agitatas esse. Dum olim, per saecula praesertim XVI et XVII, nulla actio ad commercium spectans peritorum studium fugiebat, contra hodiedum, quamvis infinitis sub formis activitas œconomica evoluta sit, frustra apud moralistas requiris principia huc pertinentia sufficienter discussa, nisi generalia quaedam *de mutuo et usura*. Revera nuperrimis temporibus,

(1) Ita archiepiscopus Taurinensis A. Fransoni, in opere *Sanctae Apostolicae Sedis responsa circa lucrum ex mutuo*, p. 3, ed. Leodiensis, 1833.

arguuntur ipsi tum ob alia, tum speciatim ob incuriam qua aspectum societatis œconomicum quasi totum extra provinciam suam reliquerint. Quovis modo autem recens haec controversia de methodo theologiae moralis judicetur, haec ipsa stimulum nobis addidit ad quaestionem œconomicam sub respectu morali indagandam. Et quidem multis rationibus ducti, hanc *de justo auctario ex contractu crediti* selegimus.

Haec ipsa ad vitam societatis pertingit intimam; in eadem, decurrentibus saeculis ac praesertim XIX, mira et inaudita doctrinae evolutio perspicitur; ultimis hisce decenniis, omnia quibusdam vocibus absolvi videntur, ut « capitale », « universa pecuniae productivitas », et similibus, quae apud universos quidem solemnes sunt, at nullatenus penes omnes eundem sensum ac eandem sententiam includunt; insuper, sub hoc respectu, non aegre deprehenditur fascinatio quaedam a scientia œconomica injecta in theologiam moralem, quae, quamvis veteri Scholae verbotenus saltem consentiens, tamen novum modum res concipiendi et exponendi saepius alienis ex fontibus haurit. Quae omnia per curriculum nostrum theologicum jam prae mente versabantur : ideoque, occasionem nacti, operae pretium duximus principia scientifica hujus multiformis problematis altius et ex professo inquirere. An vel quousque tempus nostrum tali intento fructuose impenderimus, ipse judicet lector benevolus.

Praeter rationem illam generalem tale intentum prosequendi, adsunt rationes speciales ac quaestioni propriae, adsunt nempe facta scientifica nova, quibus novum examen ac iterata sententia in causam antiquam postuletur. Et imprimis quidem, judicio ad annum 1830 *practico* lato, theologi ipsa principia disputationibus tradiderant œconomistarum; qui, ingenti labore et conatu, maxima saepe scientia et eruditione, systemata aedificarunt plurima, quae omnia scolasticae doctrinae opposita sunt. Quibus variis theoriis multi catholici adhaerere non dubitabant. Insuper, cum, schola *historica* ad medium s. XIX fundata, multi doctrinis Medii aevi ex professo studerent, quas ut contradictorias et sanae menti adversarias traducerent, iterum nonnulli catholici, et

quidem auctoritatis non spernendae, ad eorum sequelam se accingebant. Et ita tandem evenit, ut theologi « laudatores temporis acti » habeantur, cum plerique eodem prorsus modo, quo olim, *de mutuo et usura* loqui pergant. Cum itaque ultimis decenniis, status quaestionis, extra ac plerumque contra theologiam, maxime evolvatur, et cum ab altera parte scientia theologica in hoc puncto immobilis persistere videatur, sane ratio adest quam maxima ut hodiedum eadem quaestio, respectui theologico œconomicum conjungendo, iterato examine submittatur.

Insuper alterum adest factum scientificum, et quidem inter catholicos ac theologos, hisce viginti ultimis annis, spectabile. Attentione iterum ex professo in antiquum problema directa, nonnulli redire intendunt ad veteres doctrinas integras, quarum puritas, adjunctis quamvis mutatis, in hoc praesertim consisteret quod tituli fœnoris extrinseci, et speciatim lucrum cessans, etiamnum singulo in casu probationem positivam exigerent.

Qui sentiendi modus hodiedum nactus est aliquos patronos haud levis auctoritatis, et quidem tum nonnullos auctores œconomistas ad *scholam austriacam* pertinentes, tum, omisso tentamine non scientifico D. Morel, multos junioris *scholae gallicae* discupulos, qui ardenti studio scientiae œconomicae incumbentes eandem ad sensum christianum reducere conantur. Ex parte contraria, studio ac labore eximiorum theologorum, multi recenter eo usque progrediuntur ut contendant, adjunctis œconomicis mutatis, naturam pecuniae ac contractus crediti *quasi* essentialiter mutatam esse : adeo ut, quod antea sterile erat, jam sit *quasi* fœcundum, et quod olim mutuum erat, hodie flat *quasi* locatio. Novo hoc concipiendi modo, tituli extrinseci non solum universim praesumuntur, at insuper, deficientibus omnibus, fœnus per se jam liceret.

Itaque mirum hoc phœnomenon scientificum prae oculis nostris versatur : dum apud nonnullos œconomistas catholicos talis ortus est sentiendi modus quo ad praxim magis severam tendant, veteremque Ecclesiae doctrinam appellent, econtra

apud plerosque theologos talis nata est sententia, qua principia modernae scientiae ipsis principiis antiquis annectere conentur. Quodvis judicium de tendentiis illis, earumdem natura, ex tensione, fatis et fortuna feras, facta constituunt nova, quibus spectatis licitum ac optabile videatur ut causa antiqua denuo suscipiatur.

Quibus praesertim rationibus ducti, hanc dissertationem conscripsimus.

Et iisdem rationibus praelucentibus, eandem concepimus ac ordinavimus. Sicuti omnis rei ad mores spectantis, triplex quaestionis respectus considerari potest : nempe *positivus*, quatenus S. Scriptura ac Traditio perpenduntur, *speculativus*, quatenus rationis principia inquiruntur, ac *casuisticus*, quatenus notitia, ex illis fontibus hausta, singulis usibus ac moribus applicatur. Ex triplici illo rei aspectu, secundum ex professo selegimus, aliosque ad hunc illustrandum nonnisi per accidens adhibuimus. Ex modo quo quaestio hodiedum ponatur, respectui positivo non jam tribuendum est tantum momentum quantum olim, cum de illo utrimque disputaretur. Et ideo praecise, animorum quiete in hoc doctrinae elemento effecta, jam possibile foret majore cum fructu de vera S. Scripturae et Patrum interpretatione indagare. Quod tamen hic efficere non intendimus. Si autem componuntur quae passim in dissertatione exponuntur ac inquiruntur, quaestionis aspectum positivum seu doctrinarum evolutionem reperies inde a s. XIII ad nostra usque tempora. Cui aspectui mente attendimus triplicem in finem : primo, ut statum causae hodiernum inquiramus; dein ut, veteribus principiis cum novis collatis, lux quaedam quaestioni intimae immittatur; et tandem, cum doctrina œconomica Medii œvi et evolutio ejusdem hodierna reprobari soleat, ut majore cum aequitate de hujusmodi progressu sentiatur, ac errores et praejudicia dissipentur. — Ab altera parte, ad aspectum rei *casuisticum* quod attinet, id est quoad omnia ac singula pacta, contractus, negotia, hodiedum usitatissima, non reperies nisi quaedam principia, decursu operis, hic et illic

disseminata. Quamvis de illo respectu ex professo inquirere magnopere scientiae morum interesset, prius tamen ac majus opus ducimus fundamenta ponere prima, indagando nempe de vera et genuina notione capitalis, pecuniae, sterilitatis ac productivitatis œconomicae, et tandem de natura contractus *crediti*, qui caeterorum ut typus jam haberi soleat.

Quæstione sic maxime restricta, simul eam ultra limites consuetos extendendam censemus. Scilicet, non intendimus agere *de mutuo et usura*. Si hoc intenderemus, jam praejudicare nobis videremur quod sub judice versatur : praejudicaretur universa doctrina veteris Scholae, sterilitas pecuniae hodiernae, natura contractus crediti hodierni, formalitas usurae, et alia hujusmodi. At cum illa praecise, pro aspectu rei praesenti, sint examinanda, in antecessum a quovis contractu praescindatur, et unice ac directe inquiratur quonam tandem pacto auctarium a pecuniae possessore juste percipiatur; caetera non sunt thetice adstruenda : num ex principiis ponendis sint deducenda, videatur postea.

Fructum hunc exiguum multi laboris S. Facultati theologicae, in Alma Universitate Lovaniensi, benigne judicandum offerimus; huic, inquam, S. Facultati, cujus auctoritas doctrinalis, in praesenti quaestione, non semel a civitatibus, a principibus, ab episcopis insigniter agnita est. Habeat hoc nostrum opus intimae gratitudinis ac devotionis documentum perenne : cum, sapienti simul ac prudenti sollicitudine, per multos annos in scientiam sacram universam ab Eximiis Magistris ducti simus. Imprimis autem et nominatim Eximio D. Dignant gratissimum hic exhibemus animum : cum non solum in Theologia morali nos moderaverit perspicaci suo ac lucido sentiendi et exponendi modo, sed insuper nobis hanc dissertationem conscribentibus approbationem ac monitum benignissime praestiterit.

Scribebam Lovanii, 7 Martii 1903.

Auctor.

PARS PRIOR.

De quaestionis historia et aspectu hodierno.

CAPUT I.

DE QUAESTIONIS HISTORIA.

Cum sententiae, quae hodiedum de auctario ex pecunia aliae ab aliis circumferuntur, longo jam anteacto tempore seminatae atque excultae reperiantur, oportet ut controversiae illius, quo modo liceat accurato, conspectum historicum praemittamus. Nec solius historici, verum etiam doctrinalis momenti causa : solutio enim quaestionis imprimis pendet a quaestionis hodierna positione, et haec ipsa a quaestionis discussione tot saeculis protracta (1). At praesertim illa controversiae historia describa-

(1) Qui quaestioni, de qua heic agitur, vel summatim studuerunt, vix non fatebuntur plenum controversiae conspectum a nullo tradi auctore. Multi sane, inter historicos scientiae œconomicae modernos, ortum et progressum ejusdem scientiae et in specie praesentis controversiae investigati sunt : at simul vel auctores catholicos et nominatim theologos penitus ignorant, vel eorum doctrinam non accurate exponunt, vel tandem non omnes controversiae vices et respectus cognoscunt et illustrant. Ideoque quod alibi deficit, heic abundet. Assentimur et respondere conati sumus voto recenter expresso a professore genevensi E. De Girard : « les lignes de cette esquisse (théories économiques *au XVI*e *siècle)* se prolongent jusqu'à nos jours et, en démêler l'enchevêtrement, serait jeter une singulière lumière sur une foule de problèmes actuels. » *(Histoire de l'Economie sociale jusqu'à la fin du XVI*e *siècle*, p. 7. Paris, Giard et Brière, 1900.)

tur oportet, ut, quale scientiae conveniat, judicium feratur tum de doctrina theologorum, tum de doctrina supremae auctoritatis ecclesiasticae per idem tempus proposita. Progredientibus enim nobis sponte obviam erunt, in suo uniuscujusque medio historico, Encyclica Benedicti XIV *Vix pervenit* et Decreta romana *Non esse inquietandos*. Quae videtur via prorsus scientifica, qua ad veram et objectivam de evolutione Ecclesiae doctrinali sententiam, absque studio partium et nulla praejudicata opinione, deveniatur.

Et ideo, ad quaestionis respectum theologicum et catholicum haec dissertationis pars prior intime spectat : proinde non ut mere introductoria praemittitur, sed ut vere materiae integrans traditur. Insuper speramus fore ut munus non otiosum nec ingratum praestiterimus, si per saecula et regiones itinerantes, opera, quotquot reperire licuerit, de hac quaestione conscripta notaverimus.

INTRODUCTIO.

Conspectus doctrinae circa medium saeculum XVI.

Inde a concilii Viennensis temporibus (1311) usque ad medium saeculum XVI, nullus « usuras exercere non esse peccatum (1) »,

(1) Cum decretum Viennense, assumptum in *Clementinarum* l. V, tit. 5 *(de usuris)*, c. unic. *(ex gravi)*, revera doctrinam illius periodi referat, quoad praecipuam partem heic submittitur : « sane si quis in illum errorem inciderit, ut pertinaciter affirmare praesumat, exercere usuras non esse peccatum, decernimus eum velut haereticum puniendum : locorum nihilominus ordinariis et haereticae pravitatis inquisitoribus districtius injungentes, ut contra eos quos de errore hujusmodi diffamatos invenerint aut suspectos, tanquam contra diffamatos vel suspectos de haeresi procedere non omittant. » — Inspicienti hoc decretum et simul conferenti doctrinam omnium tunc communem, constat 1° directe damnari non abusum practicum usurae, sed errorem doctrinalem circa liceitatem usurae; 2° damnari errorem illum prout juxta doctrinam illius temporis sit intelligendus, id est damnari assertum quo mutuum *quodvis per se* lucrativum esse possit. Interpretatio, juxta quam ageretur de faenore tantum *excessivo*, evidenter repugnat medio historico : ubinam,

ausu temerario asserere attentavit (1). Quid autem usura tunc audiret, non est cur praenotemus. Quae « in contractu mutui propriam suam sedem et locum habens (2) », caeterosque contractus tantum inficiens in quantum ad mutuum reduci possint, formaliter inaequalitate dati et accepti constabat. Schola tradit universa aequitatem abesse, cum, pecunia rebusque primo usu consumptibilibus mutuo creditis, aliquid appretiabile ultra sortem creditam, ipsius mutui causa, hoc est solius usus remunerandi gratia, a mutuante accipitur : ita enim « vendi eandem rem bis, vel vendi id quod non est » (3).

Quod non impediebat quominus jam liceret, Medio aevo ad finem vergente, omnibus vel plerisque consentientibus, tam mutuo quam contractibus aliis de pecunia quaestum facere.

Et primo quidem, quoad mutuum, temporum scientiarumque progressu factum est ut tituli quidam lucrum licitum fundantes, contractui extrinseci et accidentales, nedum essentiales et connaturaliter insiti, *damnum* puta *emergens*, *lucrum cessans*, et *periculum sortis*, agnoscerentur (4). Nempe doctores saeculi XVI,

quaeso, tunc temporis invenitur vox *usura* in sensu illo? Quoties nempe in hoc sensu sumitur, dicitur aperte *graves immoderataeve usurae* (cf. conc. Lateran. IV). Nec in decreto conc. Viennensis aliquid innuit agi de *gravibus usuris*, quamvis in initio decreti agatur de *gravibus oneribus*, nonnumquam impositis illis qui usuras repetebant. Quem modum agendi concilium damnat, quia simpliciter *usuras exercere est peccatum*. Nec videmus cur insistatur voci « *exercere* usuras », quasi ageretur tantum de exercitio *habituali*. Ex toto contextu, collata doctrina communi, constat simpliciter damnari « usurariam pravitatem ».

(1) Cf. articulus quem scripsimus in *Revue d'histoire ecclésiastique*, t. III (1902) : *Le contractus germanicus ou les controverses sur le 5 °/o au XVIe siècle en Allemagne*, p. 902, n. 3. Ibidem inveniuntur praecipui theologi et canonistae hujus periodi, qui hoc punctum ad fidem pertinere contendebant.

(2) Ita post scolasticos BENEDICTUS XIV, in Encyclica *Vix pervenit* (1745), n° I.

(3) S. THOMAS AQUINAS, *Summa Theologica*, 2ª 2ᵃᵉ, q. LXXVIII, a. 1, c.

(4) De evolutione titulorum lucri extrinsecorum, inde a medio saeculo XIII ad finem usque saeculi XVI, conferantur, M. NEUMANN, *Geschichte des Wuchers in Deutschland bis zur Begründung der heutigen Zinsengesetze (1654)*. Halle, Waisenhaus, 1865, p. 163-177; F. X. FUNK,

omnibus omnino scolasticis, Scoto excepto, praeeuntibus, *damnum emergens* creditori ex mutuo jure meritoque compensari tradunt; imo addunt doctores saeculi XVI contrahentes legitime pacisci de remunerando quaestu, qui mutuanti spe probabili adfuisset nisi eam, re sua alii credita, revera abdicasset. Qui tamen *lucri cessantis* titulus, multum abest quin illico omnium tulerit suffragia: cum enim S. Thomas Aquinas in illo admittendo quoad mutuum anceps haerere videretur (1), nonnullique magni nominis doctores eundem titulum reprobarent (2), sæculo nonnisi XVI ineunte, fere omnium consensu, duce Cajetano, ut principium damno emergenti congeminum habebatur (3). Denique de *periculo sortis* deque contractu assecurationis, quo res, mutuo alienata, mutuatario periclitabatur, vehementius tardiusque disputabatur, neque titulus ille, eodem aevo nascente, unanimiter agnoscebatur (4); a plerisque tamen atque ipsis scientiae principibus, licet alio ab aliis modo, defendi invenitur.

Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes, p. 40-42. Tübingen, Laupp, 1876 (In *Tübinger Universitätsschriften aus dem Jahre 1876)*; W. Endemann, *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirthschafts-und Rechtslehre bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts*. Bd. II, p. 243-318. Berlin, Guttentag, 1883; V. Brants, *Esquisse des théories économiques professées par les écrivains des XIIIe et XIVe siècles*, p. 145-156. Louvain, Peeters, 1895; W. J. Ashley, *Histoire et doctrines économiques de l'Angleterre*. T. I, Le Moyen âge, p. 189 s. (trad. par P. Bondois). Paris, Giard et Brière, 1900.

(1) Cf. *Summa theol.*, 2ª 2ªᵉ, q. LXXVIII, a. 2, ad 1, et *De Malo*, q. XIII, a. 4, ad 14; coll. tamen, *ib.*, q. LXII, a. 4, c. et ad 1 et 2; *in IV Sent.* D. XV, q. I, a. 5, 2 ad 4.

(2) Ita Innocentius IV († 1254), Scotus († 1308), Durandus († 1333), Laurentius de Rodulphis (in fine saeculi XIII), Joannes Andreae et Joannes Calderinus (saeculo XIV), et quidam alii.

(3) Attamen titulus lucri cessantis non in absolutam possessionem venit ante finem saeculi XVI, imo medio saeculo XVIII, teste Concina (*Commentarius in Encyclicam Vix pervenit*, p. 160), a catholicis quibusdam, licet paucis et « inferioris subsellii », adhuc impugnabatur.

(4) Ad finem saeculi XV, impugnabatur hic titulus ab Angelo (usura 1, n. 38), et per saeculum XVI a magnis theologis, ut Joanne Medina (c. de restitutione, q. 38, ad tertiam causam), Corduba (in Summa q. 78), Petro de Navarra (l. 3, c. 2, n. 343), aliisque.

Hisce principiis constitutis, patet contractum mutui per accidens *onerosum* factum esse atque lucrativum, quamvis natura essentiaque sua *gratuitus* permanserit. Quod alta in mente reponendum, ut de mox sequenda controversia dijudicetur.

Insuper, si speciatim pecunia spectatur, quae tamen in se habebatur sterilis, non una jam via fructum afferre tradebatur : *contractu* nempe *censuali*, et pacto *societatis*, inde a multis retro temporibus, pecunia utebantur ad lucrum. Cum natura simul ac industria seu labor hominum geminae causae divitias producentes haberentur, fructus earum vendi emique licebat : quo principio nitebatur contractus censualis (1). Verum, quanta requirebantur molimina, quibus principium plenius evolveretur! Dum anterioribus saeculis, nonnisi census probabatur *realis*, quo nempe jus emebatur ex re immobili et productiva fructus percipiendi sive quales natura genitos, sive quales pecunia aestimatos; dum insuper nonnisi *perpetuus* atque non redimendus constituebatur, jam tempore de quo heic agitur, census realis *ex parte venditoris* esse *redimibilis* communi sententia docetur; imo nonnullis doctoribus, saeculo XV exeunte, ut Gabrielo Biel († 1495), Conrado Summenhardt († 1511), et ineunte aut mediante s. XVI, ut Joanni Medinae († 1546), Covarruviae († 1577), compertum est ex natura rei licere contractum censualem *utrinque redimibilem*. Eodem gressu ad notitiam pervenerunt census, ut dicunt, *personales*, nixi labore alicujus fructifero, seu etiam fide universa

(1) De censu, cf. inter modernos M. Neumann, *op. c.*, p. 212-291; K. Lamprecht, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, II, p. 587-601. Leipzig, Dürr, 1886; W. Bezemer, *Bijdrage tot de kennis van het oude cijns- en grondrentrecht in Brabant.* 's Hertogenbosch, 1889; P. Viollet, *Histoire du droit civil français*, p. 665-695. Paris, Larose et Forcel, 1893; Loening, v. *Rentenkauf* (in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften);* K. T. von Inama-Sternegg, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters*, I, p. 232 s., 386 s.; II, p. 466-470. Leipzig, Duncker et Humblot, 1899-1901. — Ad respectum canonicum et theologicum, cf. Funk, *op. c.*, p. 42-48, 55-57; Endemann, *Die nationalökonomischen Grundsätze der canonistischen Lehre*, p. 158-176 et passim. Iena, Mauke, 1863; Idem, *Studien*, II, p. 103-161; Ashley, *op. c.*, II, p. 471-478. — Sub eodem respectu, optimum manet opus L. Thomassin, *Traité du Négoce et de l'Usure*, p. 453-471. Paris, 1697.

qua quis fruitur, non vero jure dominii stabili atque determinato : quamvis enim SS. PP. Martino V (1425) et Callixto III (1455) talis contractus non probaretur (1), quamvis imo a Pio V (1569) Bulla *Cum onus* expresse damnaretur, attamen medio s. XVI maximis theologis et canonistis, Conrado Summenhardt, Joanni Eckio († 1543), Joanni Majori († 1540), Medinae, Covarruviae, ut licitus placebat. Itaque, etsi quoad principia quidem contractus censualis toto cælo a mutuo distaret, attamen, quando plene sic evolutus usuveniebat, eosdem fere ac mutui lucrativi effectus practicos obtinere videbatur.

Praeter emptionem census sive realis, sive personalis, alter modus quo pecunia fructus genuinos afferebat, est in contractu *societatis* (2). Quocumque tandem pacto pecunia industriae conjungeretur humanae, socius constituebatur tribuens sortem; constituebatur socius legitimus, dummodo pericula simul ac lucra, aequa lance pro rata rerum in communi positarum, dividerentur. Quem contractum licere omnibus persuasum erat, cum, saeculo XVI ineunte, circa illum celebris mota est causa. Quaerebatur utrum, societate ita posita, contractus alios, nempe primo lucri probabilis emptionem-venditionem pretio minori certo, dein vero sortis tributae assecurationem, quibus periculum tam damni possibilis, quam sortis ipsius praecaveretur, superaddi liceret. De principiis istis atque pactis, si discreta et in se singula spectabantur, non dubitabatur, verum de tribus illis contractibus ita conjunctis, ut quod essentiale societati haberetur, nempe commune periculum, jam uni socio non immineret : quod a multis usura notabatur, cum « nullo labore, nullo sumptu, nullove periculo, fetus lucrumque conquiri » videretur. Res autem, juxta Majorem scribentem anno 1516 (3),

(1) Itaque perperam loquitur Blodig (*Der Wucher und seine Gesetzgebung*, p. 12. Wien, 1892), dicens censum personalem fuisse « von Martin V (1423) und Calixt III (1455) *ausdrücklich gestattet* ».

(2) De societate, cf. Thomassin, *op. c.*, p. 385-410; Endemann, *Studien*, I, p. 343-422; Ashley, *op. c.*, II, p. 479-491 et 518-528; Neumann, *op. c.*, p. 453-466; V. Brants, *op. c.*, p. 167-173.

(3) *In IV Sent.*, Dist. XV, q. XLIX (citatur ab Ashley, *op. c.*, II, p. 526 s.).

sic se habebat : « Titius habens certam summam pecuniae negotiationis expers : in illa se exercere non audet; ne ex imperitia suum patrimonium diminuatur; nec reperit annuos census prediales sibi idoneos qui sunt vendibiles. Ideo providus et circumspectus circa substantiae suae conservationem dictam quantitatem committit Gaio honesto et probo mercatori sua in industria plurimum solito lucrari : quem rogat ut ex ea negotietur. Gaius autem ex certis causis suum animum moventibus nolens eum acceptare ad lucrum et ad damnum, paciscitur cum Titio ut capitali salvo accipiat pro portione lucri sui cujus quantitas incerta est florenos quinque pro singulis centum. Fit etiam conventio ut utrique contrahentium liberum sit hunc societatis contractum dissolvere cum placuerit : dummodo unus ab altero certior super hoc fiat in quarta anni. » Quamvis de casus ita positi liceitate maximi doctores tunc consentirent, ut Gabriel Biel, Angelus de Clavasio, Eckius, Major, Cajetanus, aliique (1), medio tamen saeculo XVI, de *contractu trino,* ut dicebatur, sicut et de censu personali et utrinque redimibili, adhuc sub judice lis erat (2).

Usura autem crimen habebatur nefandum; *nec principia,* quibus de illa statuebatur, *unquam hucusque in discrimen erant vocata.* Errores tamen irrepsisse *practicos*, et saepe longe lateque pervulgatos esse, non est cur diffiteamur; verum omnino id annotandum velimus : usus, qui olim ab omnibus vel a multis, jure vel perperam, jam usurae damnabantur, juxta eadem principia primaria dijudicabantur (3). Acrius utique nonnum-

(1) Cf. *Le contractus germanicus (Revue d'histoire ecclésiastique*, III, (1902), p. 911-924, speciatim p. 916).

(2) Cf. *Ibid.*, p. 927-946.

(3) Recolantur quae disputata sunt ante hoc tempus de contractu pignoris, de censu sub omni forma, de cambio omnis generis, de contractu trino, etc. Circa quos usus doctores omnino dissentiebant, licet consentirent de fundamentis solutionis, de sterilitate pecuniae qua talis, de productivitate vero naturae humanaeque industriae, etc. In periodo mox sequenti etiam quoad illos contractus theoretice consensus fere unanimis factus est; sed tunc controversia manebat quibusnam usibus applicari possent.

quam disputabatur utrum praxis quaedam esset probanda, quonamve titulo niteretur, ad quemnam contractum reduceretur. En statum quaestionis, eo tempore quo ipsa tandem de usura *principia* per tot saecula admissa in controversiam vocabantur!

Historia autem hujus celebris controversiae apte in tres periodos distingui nobis videtur, cum triplex inspicientibus appareat stadium in doctrinarum evolutione. Prima ab orta controversia (circa annum 1540) usque ad saeculum XVIII ineuns (circa annum 1730) decurrit; — secunda usque ad perturbatum ejusdem saeculi finem (anno 1789); — tertia tandem exinde usque ad nostra pervenit tempora.

ARTICULUS I.

PRIMA CONTROVERSIAE PERIODUS.

Quo planiori tramite gressum faciamus, et ne omnes sententiae, ut saepius accidit, indebite permisceantur, oportet ut in hac quam ponimus primam controversiae periodum, calvinistarum placita a controversia inter catholicos apprime discernamus. Etenim cum catholici Scholae principiis omnino adhaererent et tantum de illorum evolutione ac applicatione disputarent, calvinistae econtra ipsa fundamenta doctrinae traditionalis tam theologicae quam juridicae omni conatu impugnabant (1). Quam duplicem tendentiam in hac periodo prorsus distinctam, in secunda controversiae epocha videbimus saepe saepius permisceri et coagulari : nec mirum, cum prima quaestionis principia jam ob diuturnam disputationem nimis tunc obvelarentur, et cum insuper theologia catholica a pristino splendore decidisset.

(1) Hanc distinctionem quam ponimus inter calvinistas et catholicos ne ita intelligas quasi nullus prorsus nomine saltem catholicus ad priorum sententiam accederet, et vicissim.

§ I. *Controversia ex parte calvinistarum.*

A. Calvinus, Molinaeus et sequaces per s. XVI.

Primi usurae defensores dicendi sunt Calvinus et jurista gallus Molinaeus (Du Moulin seu Du Molin). Quorum antesignani a nonnullis traduntur Eckius, Joannes Major aliique ipsis faventes : immerito plane, ut alibi probare conati sumus (1).

Uter autem ex his duobus prior arma tulerit, difficile est dictu. Plerique recentiores tenent Calvinum bellum suscepisse (2), eumque quasi ducem a Molinaeo habitum esse; theologi autem saeculo XVII praesertim florentes, hunc imprimis debellabant, illiusque saepius obliviscebantur, dum agentes « de mutuo et usura », primo articulo probabant « mutuum de se esse gratuitum : et hoc poni contra Molinaeum ». Nos equidem Endemann assentimur scribenti : « Nach dem Inhalte seiner Bücher, erhellt das Molinäus selbstständig und im Wege einer von der Methode Calvins ganz abweichenden Argumentation zu der Ueberzeugung von der Unrichtigkeit des kanonistischen Dogma gelangte » (3). Molinaeum non pendere a Calvino, historia etiam probari videtur. Dum enim Molinaeus, anno 1546, quando opus de usura in lucem edidit, a triginta jam annis (1516) juris studio incubuerat, Calvinus, praedicatione Genevae tantum anno 1541

(1) Cf. *Le contractus germanicus (Revue d'histoire ecclésiastique, l. c.*, p. 911-923).

(2) Ita. v. g. Neumann, *op. c.*, p. 497 s.; Funk, *op. c.*, p. 64; Idem, *Zins und Wucher*, p. 108 s., Tübingen, Laupp, 1868; Wiskemann, *Darstellung der in Deutschland zur Zeit der Reformation herrschenden nationalökonomischen Ansichten*, p. 85. Leipzig, Hirzel, 1861; A. M. Weiss, *Apologie du christianisme* (trad. par L. Collin), II, p. 156. Paris, Delhomme et Briguet; Jacobson, in *Realencyclopedie für prot. Theologie*, XVIII, 274. — Econtra, Ashley *(op. c.*, II, p. 543) scribit : « Calvin... dans une lettre célèbre, écrite à Œcolampadius... *suivit* le juriste français Dumoulin ». J. Favre ex sua parte, in opere laudando cui titulus : *Le prêt à intérêt dans l'ancienne France. Evolution des doctrines de la législation* (Paris, Rousseau, 1900), sentit Melanchtonem primum fuisse usurae defensorem (p. 124-127), et ab ipso pendere Molinaeum (p. 130).

(3) Cf. Endemann, *Studien...*, I, p. 62. Idem sentit E. von Böhm-Bawerk, *Capital und Capitalzins*, 2e Aufl. Bd. I, *Geschichte und Kritik der Capitalzinstheorien*, p. 33. Innsbruck, Wagner, 1900.

incepta, eodem fere tempore ac Molinaeus, doctrinam suam eandem in commentariis *in Ezechielem*, et *in VIII praeceptum* describebat (1). Licet autem Molinaeus eminenti juris scientia polleret, Calvini tamen nomen tanta claritate suae sectae faventibus praelucebat, ut dogma ipsius de usura toti theologiae calvinianae quasi adhaereret, et a multis calvinistis imbiberetur.

Dogma autem Calvini (2), non tantum in dictis *commentariis* depositum, verum etiam in *Epistola ad OEcolampadium* (3) amicum qui ipsum suam de re sententiam rogaverat, sequenti modo contrahi videtur : non omnem usuram peccatum esse, sed tantum qua quis charitati erga miseros, vel qua, lucrum mutuatarii superante, justitiae officiat; *jus* enim *divinum*, quod tunc temporis inter primaria contra usuram argumenta afferri solebat, tantum respicere judaeos Veteris Testamenti ad invicem, christianis vero aboletum esse (4); omnia ergo *jure naturae* esse dirimenda;

(1) Cf. opus celebre *Examen pacificum scripti cui titulus Casus positio circa reditus utrimque redimibiles, institutum per Theologum Brabantinum*, p. 45 s. Trajecti ad Rhenum, 1730. Auctor vero non ita logice concludit « Calvinum potius e Molinaeo istud dogma hausisse ».

(2) De doctrina Calvini quoad usuram agunt praesertim Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 31 s.; Ashley, *op. c.*, II, p. 543-545; Endemann, *Studien*, I, p. 41 s.; Favre, *op. c.*, p. 127-129; Neumann, *op. c.*, p. 492-495; inter veteriores, Petrus Ballerini, *De jure divino et naturali circa usuram libri sex*, I, p. xix s. Bononiae, 1747.

(3) Quae *Epistola* prima vice in lucem est edita, anno 1575, in opere *Joannis Calvini Epistolae et Responsa*, p. 355 (ed. Genevae, Bèze). Nullibi tempus scriptae epistolae exactum invenimus. Textus epistolae in extenso reperitur apud E. De Girard, *op. c.*, p. 257-264.

(4) In hoc praecise puncto differentia consistit inter doctrinam *calvinistarum*, de qua heic, et *jansenistarum*, saeculo XVIII praesertim ineunte (cf. art. II) : « Primo convenit inter ipsos nullam usuram per se jure naturali illicitam, nisi duobus in casibus, si vel exprimatur a pauperibus etiam modica, vel a ditioribus, supra legum vel consuetudinum praescriptionem ac limites exigatur. Dein quoad divinum jus alii (calvinistae) omnem usuram Hebraeis inter se in veteri Testamento divino jure prohibitam non dubitant; at idem jus in novo Testamento confirmatum inficiantes, moderatam usuram, cum iis, qui pauperes non sunt, nunc contrahi posse contendunt. Alii (jansenistae) vero cum videant negari non posse confirmatum in novo Testamento idem omnino jus, quod in Testamento veteri Hebraeis praestitutum fuit, eandem moderatam usuram, quae a non pauperibus exigatur, nec in veteri nec in novo Testamento unquam interdictam volunt. » Ita Petrus Ballerini, *op. c.*,

jure autem naturae mutuum de se gratuitum esse non probari : « la raison de sainct Ambroyse... est trop frivolle a mon jugement : ascavoir que l'argent nengendre point largent » (1).

Quibus verbis, pecuniae sterilitate negata, principium adstruit qua destruat lapidem angularem totius doctrinae traditionalis, viasque hucusque incognitas sequacibus patefaciat. Quanta autem usura liceat, statuit « ne excedatur certus modus constitutus in quavis regione vel republica, etsi neque eo usque exigere etiam semper oportuerit » (2). Quod novum principium, nempe de vi legis vel consuetudinis, etiam per systemata sequentia, saltem usque ad Salmasium, decurrit.

Ita docebat Calvinus : quod mirandum valde, inter primos reformatores, caeteris doctrinae scolasticae firmiter adhaerentibus, soli Oecolampadius, Viretus et Rivetus ad sequelam Calvini se accinxisse videntur (3).

Molinaeus (4), ex sua parte, celeber jurisperita Parisiensis (1500-1566), prae odio quo excitabatur in theologos ecclesiamque romanam, defensionem usurae susceperat, at vivens potius inimicitias quam favorem in se ipse suamque doctrinam nutriverat. Impugnaverat nempe in contractu mutui haberi translationem dominii, adeoque gratuitatem essentialem. Nihilominus

I, p. xliv. Catholici autem laxiores, qui, inde a temporibus Benedicti XIV, duce Scipione Maffei (cf. art. II), usque ad medium ferme saeculum XIX, usuram moderatam ut in se licitam defendebant, quoad doctrinam de jure divino sub influxu erant theoriae hujusmodi jansenistarum non vero Calvini.

(1) Cf. E. De Girard, *op. c.*, p. 260 s.

(2) Cf. Neumann, *op. c.*, p. 494. — In *Epistola ad Œcolampadium* ita loquitur : « en septiesme lieu que on nexcede la mesure que les loix publiques de la region ou du lieu concedent. Combien que cela ne suffit pas tousiours, car souvent elles permettent ce que elles ne pourroyent corriger ou reprimer en defendant. Il fault donc preferer equite laquelle retranche ce que il sera de trop. » (Cf. E. De Girard, *op. c.*, p. 264.)

(3) Cf. Neumann, *op. c.*, p. 488.

(4) De Molinaeo ejusque doctrina œconomica, cf. P. Ballerini, *op. c.*, I, p. xx; Endemann, *Studien...*, I, p. 62-65; Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 33-36; Funk, *op. c.*, p. 64 s.; Viollet, *op. c.*, p. 205-210; praesertim Favre, *op. c.*, p. 130-145. — De eodem et de aliquibus jurisperitis et oeconomistis Galliae s. XVI. Molinaeo consentientibus, quaedam habet A. Laperche, *Essai sur le Prêt à intérêt au XVIe siècle*, p. 17-62. Rennes, arts et manufactures, 1902.

ipsius *tractatum contractuum et usurarum* (1), in *Indicem* relatum, iterum editum reperimus, nomine *Gasparo Gaballino*, Coloniae Agripp. a. 1567 (2) et Venetiis a. 1575 (3). Auctoritas autem ipsius non multum tunc fuit a jurisperitis agnita : batavis saeculi sequentis non penitus ignotus videtur, et in Germania aliquoties citatur (4).

Atque ita saeculum XVI ad finem pervenerat, lutheranis cum catholicis circa illiceitatem usurae consentientibus, quin multum nisi ad eam refellendam, de Calvini doctrina actum esset. Inter eos qui, hoc saeculo, Calvino Molinaeove adhaeserunt, notatu tantum digni sunt philosophus anglus BACO (5), BESOLD (6), DONELLUS (7) atque humanistae CAMERARIUS (8) et BORNITZ (9).

(1) Titulus operis completus fert : *Tractatus contractuum et usurarum redituumque pecunia constitutorum cum nova et analytica explicatione L. eos Cod. de usuris*. Hic liber secutus est priorem, eodem anno 1546 editum, nempe : *Extricatio labyrinthi de eo quod interest* (Cf. ENDEMANN, *Studien...*, p. 63).

(2) Cf. ENDEMANN, *ib.*, p. 64 : Endemann censet GASPAR GABALLINUS esse nomen editoris, cum auctor anno praecedenti vita functus sit. Quod notetur contra multos tenentes, ipsum Molinaeum pseudonymice suum edidisse opus.

(3) De hac tertia editione cf. B. DUHR S. J., *Die deutschen Jesuiten im 5 % Streit des 16 Jahrhunderts. (Zeitschrift für katholische Theologie*, XXIV (1900), p. 228, coll. p. 226).

(4) Quoad influxum Molinaei in posteros, notandum est BÖHM-BAWERK (*op. c.*, I, p. 42) probasse, contra ENDEMANN (*Studien...*, I, p. 65), Molinaeum a Salmasio batavo pluries citatum fuisse. Ab illo etiam pendent Besold (BÖHM-BAWERK, *ib.*, p. 37), et in Germania speciatim Böhmer (ENDEMANN, *ib.*).

(5) In opere *Sermones fideles*, cap. XXXIX (1597). Cf. NEUMANN, *op. c.*, p. 498. Notandum tamen Baconem non directe faecunditatem pecuniae ut fundamentum sumpsisse liceitatis fœnoris, verum potius duritiam cordis humani (« sintque tam duro corde »). Cf. BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I, p. 38.

(6) Cf. BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I, p. 36 s. Anno 1598 scripsit Besold *Quaestiones aliquot de usuris*.

(7) Cf. NEUMANN, *op. c.*, p. 475 s.

(8) Cf. ROSCHER, *Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland*, p. 54. München, 1874.

(9) Cf. ROSCHER, *ib.*, p. 188. — Doctrina Calvini etiam in Anglia influxum habuit, ut videtur, in doctum MILES MOSSE qui, anno 1595, scripsit *Arraignments et conviction of Usury* (cf. ASHLEY, *op. c.* II, p. 556).

B. Salmasius et sequaces per s. XVII.

At in Hollandia praesertim (1), aliquot annis postea, controversia ob adjuncta vitae oeconomicae excitata vehementer fervet. Exeunte enim s. XVI, in Batavia et in Belgio factum est ut census, qui ibidem usque ad medium saeculum emebantur reales et tantum ex parte venditoris redimibiles, et inde a medio saeculo (1567) in gratiam pupillorum, utrimque redimibiles effecti erant (2), mirum in modum evolverentur. Quem morem tunc invalescentem Sasboldus Vosmerus ad Nuntium apostolicum Bruxellensem, 22ª sept. 1598, ita describit : « invaluit recenti memoria corruptela, qua quidam, ne necessitatem suam prodant, alii, ne dum facultates suas faciunt manifestas ad majores contributiones compellantur, praeterea, ut ad necessitatem redacti depositas pecunias repetere possint, sub nomine mutui et obligationis foenerantur. Est persuasum plebeiis posse se tale lucrum a sponte offerentibus recipere, idque cum pacto propter securitatem, si forte debitor interea moriatur aut incommodum incurrat ». Addit « plerumque fieri, ut is qui pecuniam accipit ea negotietur, et triplum decuplumve lucretur » (3). Nempe, pupillorum et viduarum pecuniae, quae olim apud senatum deponebantur, ut iis census emerentur, ab aliquo jam tempore indigentibus, certo fœnore statuto, tribuebantur. Exeunte vero saeculo XVI, pecuniae illae non jam in illis quasi

(1) Historiam controversiae, in hac periodo in Batavia actae, effecimus, conferendo P. Ballerini, *De jure divino et naturali circa usuram*, I, p. XXI-XXVIII; II, p. 7-10; dein *Praefationem* et scripta collectionis, quae prodiit, anno 1728, sub titulo : *Varia scripta circa usuram, in quibus potissimum expenditur quid de reditibus quos utrimque redimibiles vocant, sit sentiendum* (3 vol.); et, inter recentiores, Neumann, *op. c.*, p. 498-502; E. Laspeyres, *Geschichte der volkswirthschaftlichen Anschauungen der Niederländer und ihrer Literatur zur Zeit der Republik*, pp. 256-270, 293-326. Leipzig, Hirzel, 1863; Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 38-46.

(2) Cf. P. Ballerini, *op. c.*, II, p. 7.

(3) Transcripsimus ex *Praefatione* collectionis *Varia scripta circa usuram*, et ex Broedersen, *Tractatus brevis de reditibus...*, p. 120.

Montibus pietatis collocabantur, verum *cuilibet*, praesertim mercatoribus et bancariis publicis, certo iterum fœnore statuto, credebantur. Imo ut ex relatione Sasboldi patet, illa consuetudo extensa erat pecuniae *omnium* et non tantum pupillorum (1). Inde non solum episcopis catholicis atque doctoribus, praesertim Lovaniensibus, maximae curae erat, sed etiam mox calvinistis Hollandiae difficultates et dissidia parabat.

Primus in hac controversia celeberrimus propugnator duxque posterorum dicendus est CLAUDIUS SALMASIUS (1588-1658). De HUGONE GROTIO (1583-1645) loqui non opus est, qui, quoad jus naturae, Calvini placitis assentitus est, quoad jus vero divinum, postquam primo cum catholicis fecerit, tandem operibus ipsius Salmasii permotus usuras licere omnino concedit (2). Salmasius igitur, rogatus a Joanne Kloppenburg, ministro Brielensi, quid de rebus quae tunc agebantur praecipueque de usuris trapezitiis seu bancariorum sentiret, « omnibus saeculis, ut ipse dixit (3), odiosae negotiationis defensionem » suscepit. Magnae eruditionis apparatu, stupenda in operibus conscribendis industria ita

(1) Cf. P. BALLERINI, *op. c.*, II, p. 8. — LASPEYRES statum rerum ita describit *(op. c.*, p. 258) : « das Zinsnehmen von Armen und Reichen war in den Niederlanden gestattet, den Reichen standen genug Wege zum Borgen offen, die Armen brachten ihre Habseligkeiten in die öffentlich autorisirten Bankhäuser oder Lehnbanken, welche durch die städtischen Magistrate an die Stelle der früher von den s. g. Lombarden betriebenen Leihgeschäfte gesetzt waren, oder sie wandten sich, wo das nicht geschehen war, eben an jene Lombarden. » Cf. etiam, quoad originem illius usus, NEUMANN, *op. c.*, p. 404 ss.

(2) Grotius agit de quaestione usurae in scriptis : *De jure belli ac pacis*, lib. II, cap. XII, § 20 et 23 et cap. XXVI, § 5; *Inleiding tot de hollandsche regdsgeleerdheyt*, cap. III, 10; *Commentarius in S. Lucam*, VI, 35. De Hugone Grotio, cf. praesertim LASPEYRES, *op. c.*, p. 3-12. Contra quem (p. 257) ENDEMANN *(Studien*, I, p. 66), et BÖHM-BAWERK *(op. c.*, I, p. 39) notant Grotium nonnisi partim sententiae novae adhaesisse : verum hi duo auctores non animadvertunt Grotium in posterum theoriam suam de jure divino quoad usuram mutavisse, nominatim in suo *Commentario in S. Lucam*, VI, 35. Cf. P. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XXIV s.; J. CARRIÈRE, *De contractibus*, III, p. 135. Lovanii, Fonteyn, 1848.

(3) In *Praefatione* operis *De usuris*, p. 3. Lugduni Batavorum, 1638.

eminebat ut vix ullus tam bene quam ipse *de usura* meritus videatur. Primo intuitu et unico gressu ad cardinem rei properans, omni conatu semper intendebat, ut quod priores usurae defensores nonnisi delineaverant plena in luce poneret, nempe *pecuniam locari posse, seu usum pecuniae esse vendibilem,* sicuti usum omnium rerum faecundarum (1). Quod doctrinae punctum, tunc, sicut et postea, cardo disputationis est dicendum.

Notandum insuper Salmasium primum fuisse qui fœnus liberae contrahentium voluntati determinandum atque permittendum liberamque, ut dicunt, concurrentiam tradiderit (2), quemadmodum ad finem praesertim saeculi XVIII in praxim deductum fuit.

Atqui, duo haec theoriae puncta statuendo, ita principiis in scientia juridica receptis contraibat, ut Salmasius nonneminem, etiam inter calvinianos, imprimisque ipsum Kloppenburg adversarium nactus sit. Contra quos multa opera, ab anno 1638 ad ferme 1646, tum nomine proprio, tum plerumque pseudonymo *Alexio a Messalia*, Lugduni Batavorum edita, conscripsit (3).

(1) Favre *(Le prêt à intérêt dans l'ancienne France*, p. 148-153) Salmasii opera severe judicat, et jure merito : « le raisonnement de Saumaise... consiste à nier purement et simplement les différences qui existent entre plusieurs contrats pour affirmer ensuite leur identité absolue. Cependant les différences demeurent, et Saumaise n'a point resolu la difficulté pour les nier » (p. 152).

(2) Inde, quoad quaestionem bancariorum in Hollandia, censet melius esse plures in civitate extare fœneratores : « si plures forent, inter omnes hic quaestus divideretur, qui unius est » (Salmasius, *De usuris*, p. 224).

(3) Praeter opus citatum, quod controversiam excitaverat, scripsit : *De modo usurarum Liber* (1639); — *Dissertatio de fœnore trapezitico in tres libros divisa* (1640); — *Diatriba de mutuo, non esse alienationem. Adversus Coprianum quemdam juris doctorem.* Auctore Alexio a Massalia, Domino de sancto Lupo (1640); — *Responsio ad Epistolam Joannis Cloppenburgii* (1640); — *Brevis confutatio notarum in dissert. de Trapezitis larvati ejusdem Theologi* (1640). Kloppenburg nempe, etsi Salmasium primo ad scribendum rogasset, ejus sententiam impugnaverat, scilicet imprimis *Epistola* ad Salmasium, quam ediderat una cum opere *Theologica institutio de usuris*, contra quod opus Salmasius scripserat *Dissertationem de fœnore trapezitico;* dein duobus opus-

Eodem anno 1640 ibidem, juxta Neumann (1), Salmasio assentiebantur Boxhorn (1612-1653) et Graswinckel (1600-1668) (2). Anno 1644, res universitati Ultrajectensi submissa, ab ipsaque damnata est (3); quo factum est ut disputatio utrinque magis magisque convalesceret; imo nonnumquam artem illam trapeziticam exercentes synodi calvinianae poenis ecclesiasticis mulctabant, exempli causa Ultrajectensis (1644) et Delphensis (1657), donec tandem statibus Hollandiae et Frisiae statutum est (1658) bancariorum usum nullomodo reprobandum esse (« geenzins neeringen van onrechtvaardigen woeker, maar middelmatige handelingen »), resque tales non ad Ecclesiam sed ad auctoritatem politicam pertinere (4). Hoc itaque statuto controversia tunc dirempta est, Salmasiusque et sequaces victoriam retulerunt.

Inter juristas mox secutos, Salmasio praesertim consentiebant in Batavia Gerardus Noodt (1647-1725) (5), dum Arnoldus

culis, nobis ignotis. Adversus duo haec nova opera Salmasius vulgavit duo opera ultimo citata. Postea, magis fervescente controversia, alia scripsit nempe : *Elenchus ἐκθέσεως de mutuo Joannis Othonis Tabor* (1644); —*Disquisitio de mutuo, qua probatur non esse alienationem* (1645); —*Confutatio Diatribae Joannis Wissembachii de mutuo* (1645); —*Contra Caroli Fabrotti Epistolam de mutuo* (1645). Quae omnia scripta Lugduni Batavorum sunt edita.

(1) Neumann, *op. c.*, p. 500.

(2) Boxhorn, *De trapezitis vulgo Longobardis*, 1640. — Graswinckel, Notae in *Dissertat. epist. de trapez. Maresii.* — Ambo illi, simul ac Maresius (1640) fœnus per se licitum probabant. Perperam (cf. p. 15, n. 3) Neumann *(op. c.*, p. 500) et Laspeyres *(op. c.*, p. 257) Kloppenburg inter Salmasio faventes numerant.

(3) De occasione interventus Facultatis Ultraject. in controversia tunc « Tafelhalterstreit » dicta, cf. Laspeyres, *op. c.*, p. 258 ss. Merito notat : « wohl kaum in einem andern Lande war der Kampf heisser und erbitterter als in den Niederlanden zwischen den Jahren 1640 und 1660. » De scriptis omnibus per hanc controversiam editis, cf. *ibid.*, p. 259 ss.

(4) Textum completum hujus decreti (« Extract uyt de Resolutien van de Staten van Holland ») invenimus in opere *Tractatus brevis de reditibus utrimque redimibilibus*, auctore Nic. Broedersen, p. 88 s. Delphis, 1729.

(5) In opere *Libri tres de fœnore et usuris.* Illius scriptoris auctoritas maximi ab auctoribus saeculi XVIII fiebat, praesertim a germano Böhmer et gallo Barbeyrac (cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 46).

VINNIUS (1588-1657), CORNELIUS VAN BYNKERSHOEK (1673-1743) et JOANNES VOET (1647-1714) rem non attingunt (1); in Germania praesertim HENNING BOEHMER (2), et PUFFENDORF (3); in Gallia tandem SERVATUS GALLAEUS (4), qui ab AL. BULTEAU O. S. B. confutatus est (5), LA PLACETTE (6) et BARBEYRAC (7).

Omnes illi allaborabant ut doctrina Calvini evolveretur, et scientifice firmaretur : defendebant nempe licere usuras in mutuo quod vocant *lucrativum;* simulque tenebant, solo ferme Salmasio excepto, non licere, saltem ex charitate, fœnus a pauperibus accipere (8). Fundamentum autem, praesertim a Salmasii temporibus apertissimum ponitur atque perenne : locatio pecuniae. Insuper notandum plerosque cum Calvino, ad potentiam provocare status civilis ut determinent *quanta* usura pro vario tempore et loco accipi liceat; quinimo postea nonnullos sequaces in alto status dominio ipsas radices *honestatis* usurarum posuisse. Nec censemus, cum multis, *titulum legis civilis*, qui saeculo XVIII et ineunte saeculo XIX examine agebatur, originem duxisse e controversia quae ad finem saeculi XVI de « contractu germanico » habebatur (9), verum e « statolatria » quae, saeculo XVII, scientiae tam philosophicae quam juridicae praeesse incipiebat.

(1) Quoad illos tres legisperitos, cf. NEUMANN, *op. c.*, p. 502, et LASPEYRES, *op. c.*, p. 25-28.

(2) *Jus ecclesiasticum protestantium.* T. V, tit. 19, § 3 sqq.

(3) *De jure naturali et gentium,* l. V, c. 7, § 8 et 9. — Cf. ROSCHER, *op. c.*, p. 312 sq. — In Germania autem, theoria Calvini, Molinaei, Salmasiique nonnisi paulatim in scientiam introducebatur, etsi praxis fundata in legibus, tum particularibus, tum praesertim imperii anno 1654 lata, citius processerat. Cf. NEUMANN, *op. c.*, p. 503, et BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I, p. 47.

(4) In *Notis ad Institutiones Lactantii,* 1660.

(5) *Défense des sentiments de Lactance sur le sujet de l'usure*, 1671.

(6) *Divers traités sur des matières de conscience.* Tr. II, *De l'Intérêt*, p. 74-192. 1699.

(7) *Traité de la morale des Pères de l'Eglise*, c. 9, § 20.

(8) Cf. P. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XXIV-XXVII.

(9) Cf. *Le contractus germanicus (Revue d'histoire ecclésiastique*, III, p. 931 et 934).

Equidem Salmasius, licet imprimis auctoritati legis adhaereat, aliud tamen innuit principium, nempe fœnus liberae contrahentium voluntati permittendum, liberaeque concurrentiae indulgendum (1); quod tamen principium tunc nondum maturescebat, nec juristarum favorem ante saeculum sequens ad finem vergens nactum videbitur. Itaque apud calvinianos saeculi XVII, « duabus conditionibus... probatur usura, si nec modum excedat, quod semper culpabile est; nec intra ipsum modum extorqueatur a pauperibus, quod charitati adversum accusant. Haec acatholici in Calvini sententiam » (2).

§ II. — *Controversia ex parte catholicorum.*

Interim controversia pergebat, quam circa medium saeculum XVI, tum de contractu trino, tum de censu utrimque redimibili inter theologos agitari diximus. De principiis quidem, a medio hoc saeculo usque ad saeculum XVII exeuns, consensum quasi communem inter doctores reperimus. *Contractum trinum* admittunt, inter graviores, Toletus († 1599), Gregorius de Valentia († 1603), Bonacina († 1631), modo tres contractus successive fiant; imo, hac restrictione omissa, Joannes Medina († 1546), Petrus de Navarra († ca 1600), Lopez († 1596), Molina († 1600), Rodriguez († 1613), Garçia († 1625), Lessius († 1623), Malderus († 1645) (3), Wiggers († 1639), card. de Lugo († 1660), aliique. *Censum utrimque redimibilem* defendunt, ducibus Medina et Valentia, multi theologi romani et germani, et nominatim in Belgio Lessius, Malderus (4), Wiggers,

(1) Cf. supra, p. 15. Itaque Salmasius, magis adhuc quam Molinaeus, dux est omnium eorum qui a fine praesertim saeculi XVIII liberalismo œconomico addicti sunt, cum ille fundamenta hujus theoriae vere posuerit.

(2) P. Ballerini, *op. c.*, p. xxviii.

(3) Citati apud Wiggers, *Commentaria in Summam S. Thomae*, III, Tract. V, c. 7, d. 7, n. 88 et 93 (Ed. Lovanii, 1689).

(4) Citati, *ibid.*, c. 8, d. 3, n. 36. — Petrus Aragonius hispanus († 1595) perperam ab aliquibus, v. g. a Funk, *op. c.*, p. 55, Lessium sequente, citatur pro hac sententia.

At, si quoad principia plerique non aegre consentirent, acriter saepius inter auctores disputabatur quibusnam speciatim consuetudinibus practicis principia applicarentur. Nonne in rebus practicis sensus affectusque maximas habere solent partes?

A. Controversia quoad usus in Belgio vigentes.

Imprimis quoad consuetudinem de pecuniis pupillaribus quam in Belgio sub fine saeculi XVI introductam notavimus, Petrus Ballerini ostendit (1) fœnus in illis quasi-montibus receptum initio probatum fuisse ut *lucri cessantis* compensationem. Et re quidem vera, paucis annis post consuetudinem ortam, Lessius (1605) eodem titulo, vel contractu trino, vel censu utrimque redimibili usum concivium excusat : « si consuetudo illa, inquit, dandi pecuniam pupillorum et viduarum in depositum (ut vocant), et exigendi 5 vel 6 pro centum, orta sit ex justo titulo (v. g. triplicis contractus cum mercatore, aut veri interesse), qui sic contrahunt juxta morem receptum, implicite spectant titulum illum unde consuetudo illa est orta : unde si subsit interesse, vel si ille cum quo contrahitur est talis ut per tres contractus ab eo tantum peti queat, possunt illud exigere (2) »... « Verum, addit alibi, hic modus contrahendi [census utrimque redimibilis implicite emptus] merito in posterum deberet ubique prohiberi » (3). Quod saepius, decurrente saeculo, factum est, nempe synodis Cameracensi, Mechliniensi, Iprensi, Gandavensi et Atrebatensi. Utrum vero contractus illi ut in se usurarii sint damnati, an tantum, juxta votum Lessii, ob periculum abusus prohibiti, non est cur inquiramus. Quod ad consilium attinet a Facultate Lovaniensi datum (1688), statuunt DD., et quidem non omnes, « *ob periculum* saltem dictos contractus vitandos esse » (4); attamen falsum est « com-

(1) P. Ballerini, *op. c.*, II, p. 106; coll. Broedersen, *Brevis tractatus*..., p. 118 s.

(2) Lessius, *De justitia et jure caeterisque virtutibus cardinalibus libri quatuor*. L. II, c. 20, d. 12, n. 107. (Ed. Antverpiae, 1612.)

(3) *Ibid.*, c. 22, d. 10, n. 62.

(4) Haec consultatio reperitur in *Praefatione* operis *Varia scripta*.

munem Scholae Lovaniensis doctrinam, uti semper fuit, ita et tunc fuisse census utrimque redimibiles usurarios esse » (1). Notandum insuper S. Sedem, ab Ultrajectensibus de « obligationibus » interrogatam, nullum dedisse responsum (2).

Itaque quamvis multi allaborarent ut consuetudo eradicaretur, multum tamen abest quin omnes eam usurae labe vitiatam haberent : usus imo, ut mox patebit, magis in dies vulgabatur.

Cui consultationi subscripserunt professores S. Facultatis Huygens, Steyaert, Pasman, Hennebel et de Zwaen. « Praeter illos quinque tunc Lovanii vivebant et vigebant alii quinque Doctores saeculares... cum autem aliorum opinioni non accesserint nec subscripserint, videtur quod non fuerit uniformitas opinionum Doctorum Lovaniensium circa hos redditus ». Ita auctor operis vulgati anno 1730 : *Theologi et jurisperiti brabantini judicium circa redditus utrimque redimibiles*, p. 38.

(1) Quod asserit auctor *Praefationis* operis *Varia scripta*. Revera occurrit nobis resolutio S. Facultatis Lovaniensis, a. 1564, initio proinde hujusmodi usus data, qua statuit constare « eos esse usurarios » (cf. opus cui titulus : *Dogma Ecclesiae circa usuram expositum et vindicatum*, p. 25. Insulis, 1730). Falsum tamen est Scholam Lovaniensem semper hanc sententiam tenuisse : obvios habuimus Malderum et Wiggers, qui alii opinioni favebant; quibus addi liceat theologos quosdam minoris notae, ut Claes, qui a. 1681 Lovanii thesim faventem defendit, et Fl. De Cock, in opere *De jure et justitia* (1687) (Cf. Broedersen, *Tractatus brevis...*, p. 114 s.). Insuper antea, circa annum 1540, civitati Gandavensi data est consultatio a S. Facultate theologica ad quaestionem Longobardorum seu bancariorum publicorum spectans, quae nullam severitatem prodit. Cf. P. De Decker, *Etudes historiques et critiques sur les monts de piété en Belgique*, p. xxix. Bruxelles, 1844.

(2) Theodorus De Cock. Romam anno 1688 ablegatus, sic scribit : « rogavi ut quid de obligationibus nostratibus sentiendum, agendum ac praedicandum esset, declarare dignarentur (EE. Cardinales). Respondit E. D. Cardinalis Cazanatte, cui nonnulli assenserunt : suaderem hanc quaestionem non proponere in congregatione, quia nullum accipies responsum. » Imo addit consentire viros « prudentia legum humanarum divinarumque peritia » claros, quos Romae interrogaverat, « contractum per se consideratum hoc est a suis circumstantiis abstractum esse usurarium; posse tamen eximi a labe usurae, si dicto contractui non ficte sed vere circumstet *lucrum cessans aut damnum emergens* in dante. Nonnemo etiam eundem contractum in se consideratum ab usura excusabat, vel quod naturam *emptionis ac venditionis* haberet, vel quod speciem *societatis* assumeret. » Cf. Broedersen, *Tractatus brevis...*, p. 110; coll. *Praefatione* operis *Varia scripta*.

B. Controversia quoad usus in Gallia vigentes.

I. In Gallia (1) deinde meridiana, praesertim in civitatibus mercatura insignibus, ut Lugdunensi, idem mos invaluerat ac in aliis regionibus commercio deditis (2) : ex quo scilicet « passim omnes suam pecuniam tradant negotiatoribus agitandam per varia commercia, et cambia, ea lege ut ex illa certum quid in singula centena accipiant, vel singulis nundinis, vel quolibet anno, una cum sorte » (3).

Ad quos usus cohonestandos, duplicem prorsus distinctam viam auctores inibant. Primam viam, inde a medio saeculo XVII, secuti sunt quidam casuistae laxiores, nominatim auctor (P. Pirot) operis *Apologie pour les casuistes* (1657) (4). Illi nempe, principiis Scholae derelictis, propositiones statuebant usurae ipsi aperte faventes, et ab auctoritate ecclesiastica non semel damnatas : ita a Parisiensi Facultate et Archiepiscopo reprobatae sunt propositiones 18 ex libro illo *Apologie* desumptae (1658) (5); insuper ad eandem rem et opinandi rationem spectant propositio 42ª ab Alexandro VII (1666) et proposi-

(1) Praecipua opera, in Gallia s. XVII et XVIII conscripta, praesertim collecta habentur in *L'Ami de la Religion et du Roi*, t. XXI (1819), p. 305-312; 355-361; 385-395; it. apud Carrière, *De contractibus*, III, p. 136-150; it. quaedam apud Petrum Ballerini, *op. c.*, I, p. xxviii-xxxvi. — Mirandum valde est hanc celebrem controversiam, quae per totum saeculum in Gallia tam acriter viguit, a modernis auctoribus, praesertim œconomistis, quasi penitus ignorari.

(2) Eadem, v. g., erat consuetudo in Germaniam inferiorem inde a s. XV exeunte introducta. Cf. *Le contractus germanicus (Revue d'histoire ecclésiastique*, III, p. 908 s.).

(3) Ita usum Lugdunensem describit Gibalinus, *De usuris, commerciis, deque aequitate et usu fori Lugdunensis*. Lugduni, 1656, in *Praefatione*. — De usu fori Lugdunensis, consulantur etiam Collet, *Traité des usures ou explication des prêts et des intérêts selon les loix qui ont esté faites en tous les siècles*, p. 250-257. Paris, 1694; inter modernos, Endemann, *Studien...*, I, p. 157 ss.

(4) Opus hoc in *Indicem* relatum est 21 Aug. 1659.

(5) Cf. Dupin, *Histoire ecclésiastique du XVIIIe siècle*. T. II, p. 446 et 479.

tiones 40ᵃ, 41ᵃ, et 42ᵃ ab Innocentio XI (1679) damnatae (1), et postea a clero gallicano, duce Bossuetio, simul cum duabus aliis assertis rejectae (1700).

Via auctoritative praeclusa qua catholici a doctrina Medii aevi abirent, nonnulli aliam viam ad usus cohonestandos inibant, eandem ferme qua jam theologi Germaniae inferioris, saeculo anteriori, ad similem usum explicandum uti solebant. Nempe auctores hujus alterius generis, usuram et quodvis lucrum ex mutuo vi mutui receptum expresse damnantes, inquirebant annon mutuum vulgo lucratorium dictum ad aliam revera contractuum speciem pertineret, illudque vel ad *censum utrimque redimibilem* reducebant, vel plerumque ad *trinum contractum*.

Primum in hac re et in jure commerciali generatim magni ponderis auctorem dicimus Jos. Gibalinum, S. J., qui, de rebus mercaturae, utpote earum peritissimus, duplici opere (2) (1656-

(1) Prop. *42ª* Alexandri VII, cum caeteris «damnata et prohibita ut minimum tanquam scandalosa», sic sonat : «Licitum est mutuanti aliquid ultra sortem exigere, si se obliget ad non repetendam sortem usque ad certum tempus.»

Inter propositiones ab Innocentio XI «damnatas et prohibitas, sicut jacent, ut minimum tanquam scandalosas et in praxi perniciosas», occurrunt

40ª : «contractus mohatra licitus est, etiam respectu ejusdem personae, et cum contractu retrovenditionis praevie inito cum intentione lucri.»

41ª : «Cum numerata pecunia pretiosior sit numeranda, et nullus sit qui non majoris faciat pecuniam praesentem quam futuram; potest creditor aliquid ultra sortem a mutuatario exigere, et eo titulo ab usura excusari.»

42ª : «Usura non est, dum ultra sortem aliquid exigitur tanquam ex benevolentia et gratitudine debitum, sed solum si exigitur tanquam ex justitia debitum.»

(Cf. Denzinger, *Enchiridion symbolorum et definitionum*, nn. 1013, 1057 ss.). Prop. 42ª Alexandri VII, 41ª et 42ª Innocentii XI ab auctoribus nonnullis, et non in Gallia tantum, defensae fuerant; prop. 40ª immediate usum aliquem hispanicum respiciebat.

(2) Anno 1656 edidit opus citatum *De usuris*, etc., et anno 1663 eandem materiam prosecutus est opere *De universa rerum humanarum negotiatione* (2 vol.). De hujus eximii auctoris doctrina, cf. Endemann, *Studien...*, I, p. 51.

1663), eruditissime disseruit, et quoad usum Lugdunensem trinum contractum defendit. Gravissimorum auctorum, praecipue Molinae Lessiique, doctrinae adhaerens, ad operam motus est hinc quibusdam praedicationibus tunc Lugduni contra quodcunque pecuniae lucrum habitis, hinc placitis « haereticis » quae de liceitate usurae in Germania, et Hollandia maxime disserpebant (1). Quod si attendas, poteris jam de ipsius sententia judicare. Eandem ac Gibalinus doctrinam defenderunt etiam THEOLOGUS quidam (P. Chaduc?) (2), contra quem scripsit DUTERTRE (P. Jac. Thorentier?) (3); BEZIAN ARROY (1674) (4); P. MARIOLLES opus Dutertre confutans (5) et alii, ut ab his testibus docemur, multi ac praeclari viri (6). Plures adhuc patronos praxis mercatorum nacta est, postquam ipsorum causam docte sustinuerunt tum P. MAIGNAN (7), ex ordine Minimorum, qui praxim ad trini contractus speciem, quam vocat « commissae pecuniae », pertinere contendit; tum P. ANDREAS DE COLONIA (8), ex eodem ordine, qui contractui trino implicito censum conjungit utrimque redimibilem, cujus vero liber statim ab episcopo Gratianopolitano le Camus et ab aliis episcopis gallicanis censura est notatus. Quibus duobus annumerandus est notissimus, qui anno 1684 prodiit, anonymus liber cui titulus : *Traité de la pratique des Billets entre les négocians*

(1) Cf. supra, controversia inter calvinistas.

(2) *Epistolae de usuris*, 1665.

(3) *L'usure expliquée et condamnée*, par M. DUTERTRE, prêtre. Paris, 1673 et 1678; iterum editur : *L'usure... avec quelques autres ouvrages sur cette matière*. Rouen, 1697.

(4) Cf. P. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XXXIII.

(5) *De la nature de l'usure*. Avignon, 1675.

(6) Cf. DUTERTRE, *L'usure expliquée...*, p. 2; it. THOMASSIN, *Traité du Négoce et de l'Usure*, in *Praefatione*.

(7) E. MAIGNAN, *De usu licito pecuniae dissertatio theologica*. Lugduni, 1673. — De doctrina ejus agunt P. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XXIX s.; CARRIÈRE, *op. c.*, III, p. 136; CARD. DE LA LUZERNE, *Dissertations sur le prêt de commerce*, I, p. XLII s. Dijon, 1823.

(8) AND. DE COLONIA, *Eclaircissement sur le légitime commerce des intérêts*. Lyon, 1676. — De hujus doctrina agunt P. BALLERINI, *ib.*, p. XXX, et CARRIÈRE, *ib.*, p. 136.

(Mons) (1). Quem conscriptum referunt a presbytero Parisiensi, nomine Le Correur, partibus, ut videtur, Quesnelli faventi. Quamvis ille usuram licere ullam nusquam sustineat, imo damnari jure naturali divinoque, cum tamen usuram ad solum mutuum « consumptionis » sive diviti sive pauperi concessum restringat, mutuumque « productionis » *omne*, non ad mutuum stricte, sed ad alium contractum « commercii » dictum revocet, multo longius quam antecessores progreditur : primo igitur ab illo distinctio celebris inter mutuum productionis et consumptionis eo sensu posita videtur. Auctores nempe omnes modo allegati, mutuum lucratorium qua tale non praetenderunt unquam ad fœnus legitimandum, verum contenderunt cum mercatoribus *alios* praeter mutuum contractus, et qua tales lucrativos, iniri posse; Le Correur vero mutuum lucratorium, vi lucri seu finis ad quem inservit, semper legitime creditori proficere ponit. Quae ipsius sententia deinceps, per saecula XVIII et XIX, et etiamnum a bene multis auctoribus defenditur. Ab alia vero parte, mirum est quot contra eum scripta, saepius tamen nimis rigorismo indulgentia, mox prodierint : notatu digna sunt opera Gaitte, canonici Lucionensis (2); Carrel, doctoris sorbonici (3); Lemaire (4); et liber *Examen théologique et canonique du traité de la pratique des billets* (Paris, 1746).

Interea, in ipsa Gallia non praetermittendi alii magni nominis auctores, qui omni potius conatu allaborarunt ut *ipsa de usura principia traditionalia* contra calvinianos inconcussa perma-

(1) De hoc libro, cf. P. Ballerini, *ib.*, p. xxx-xxxii; Carrière, *ib.*, p. 137.

(2) J. Gaitte, *Tractatus de usura et fœnore, item de usuraria trium contractuum pravitate.* Parisiis, 1688. Secunda pars illius libri est nova editio operis antea editi : *Dissertatio de usuraria trium contractuum pravitate.* Lugduni, 1673.

(3) Carrel, *Traité de l'usure ou de la pratique des Billets, traité théologique et moral, dans lequel on expose les sentiments de l'Ecriture et des Pères sur les moyens de faire valoir l'argent par des voies légitimes.* Louvain, 1690; iterum editur Bruxellis a. 1699; iterumque Lovanii a. 1767.

(4) Lemaire, *Réfutation de la pratique des Billets.* Paris, 1702.

nerent : quam operam, exempli gratia, navarunt Leotardus (1), senator Niciensis, dignus doctrinae Gibalini imitator; Don Bulteau (2), qui arctius de praxi judicavit; Bossuetius (3), qui praesertim Grotium oppugnando censuras anni 1700 praeparavit; De Vourric (4), advocatus Tolosanus, qui doctrinae veteri assentitus est et quaedam contra Maignan censuit congerenda; Thomassin (5), celeber oratorianus, qui in opere posthumo consueta eruditione sed severiori spiritu de traditione usuram spectante disseruit; tandem P. Le Semelier (6), qui et ipse rigorismo indulsit.

Hanc controversiam inspicienti patet paulatim ambas partes magis magisque in diversum abiisse. Cum enim qui in usibus excusandis versabantur eo usque pervenirent ut jam nonnisi verbotenus usuram damnarent, novaque principia in catholicam scientiam introducerent (ut Le Correur et sequaces), adversarii eorum, in contrariam viam abeuntes, non modo quamcumque usuram reprobabant, sed imo quodcumque ferme lucrum pecunia partum, adeo ut contractus maximis theologis per duo saecula probatos, nempe contractum trinum et censum utrimque redimibilem, ut vehementer de usura suspectos haberent. Quod phœnomenon non ad hanc solam quaestionem pertinet, sed in multis theologiae moralis locis, sub influxu forsan jansenismi

(1) Leotardus, *Liber singularis de usuris et contractibus usurariis coercendis*. Lugduni, 1682; iterum editur Venetiis a. 1761.

(2) Bulteau, *Le faux dépôt, ou Réfutation de quelques erreurs populaires touchant l'usure*. Mons, 1674; nova editio a. 1720 sub titulo : *Traité de l'usure*.

(3) Bossuet, *Traité de l'usure*. 1682. Quoad Bossuetium, cf. etiam A. Rebelliau, *Un fragment inédit de Bossuet sur les prêts et emprunts usuraires des fermiers généraux et des sous-fermiers (Revue Bossuet*, Paris, 1901, p. 7 ss.). — Propositio LIX anno 1700 a clero gallicano damnata manifeste fertur contra theoriam calvinianam : « Usura etsi esset prohibita Judaeis, non tamen christianis, lege veteri in judicialibus praeceptis abolita per Christum ». Cf. supra p. 10, n. 4.

(4) De Vourric, *De l'usure et des vrais moyens de l'éviter par l'usage de divers contrats licites*. Avignon, 1687.

(5) L. Thomassin, *Traité du Négoce et de l'Usure*. Paris, 1697.

(6) P. Le Semelier, *Conférence de Paris sur l'Usure* (4 vol.).

severioris, manifestatur. Hoc adhuc clarius nobis obveniet, saeculum XVIII mox percurrentibus.

* * *

II. Porro, dum ita de « contractu commercii » *(prêt de commerce)* ut deinceps vocabitur, in Gallia praesertim meridiana dimicatum est, in aliis hujus regionis partibus de simili usu eodem modo agebatur.

In provincia Bressiae consueverant contractum inire vulgo dictum « *Contrat Bressan* » : quo vi stipulationis mutuo additae creditores omnes auctarium accipiebant, statutis hujus provinciae toleratum, sed jure consuetudinario senatus Divionensis, et legibus archidioecesis Lugdunensis, ad quam Bressia tunc pertinebat, omnino damnatum (1). Ad quem morem defendendum, licet tot et tanti contra faventes contractui mercatorum jam acie constiterint, Collet scripsit librum cui titulus *Traité des usures, ou explication des prêts et des intérêts, selon les loix qui ont esté faites en tous les siècles* (Paris, 1694). Hoc opus novum conatum in quaestione de usura prodit. Totus enim in eo versatur auctor, ut probet ex historia legislationum legem civilem tanta gaudere virtute ut revera usuram efficiat vel licitam, quam permittit, vel illicitam, quam prohibet. Fundamenta insuper scolastica destruit, cum gratuitatem mutui rejiciat, pecuniaeque locationem defendat.

* * *

III. Deinde, in Armorica seu Britannia eandem invenimus praxim, quam vigere vidimus in Belgio, de pecuniis pupillorum mutuo traditis et fructum ferentibus. Hanc consuetudinem a. 1699 reprobavit P. Herniq (2) Ord. Praed., opere in quo im-

(1) De jure scripto et consuetudinario in variis Galliae provinciis ad hoc tempus, cf. Favre, *op. c.*, p. 262-265. Auctor notat senatum tam Tolosanum quam Burdigalensem stipulationem fœnoris rejicere, consuetudines vero Bressiae illam permittere. — Descriptionem status rerum in hac provincia, simul ac originem consuetudinis circa stipulationem fœnoris videsis apud Collet, *op. c.*, in *Praefatione.*

(2) P. Herniq, *Traité de l'usure avec les réponses au Traité de la*

primis principia traditionis firmavit, simulque libro respondit a Le Correur de usu Lugdunensi conscripto, et alteri a theologo DE KHUEL circa morem britannicum edito. Mox tamen senator hujus provinciae, DE LA BIGOTIÈRE DE PERCHAMBAULT (1) dictam consuetudinem defendendam suscepit; cumque concivis DE LA GIBONNAIS (2) illum impugnaverit, ipse ad Facultatem theologicam Nanetensem appellavit, a qua tunc primum suum *Factum* reprobatum est (3), imo et secundum (4) quod ad suam sententiam ediderat firmandam. Ibidem autem mox controversia tanta vehementia incaluit ut ad evolutionem quaestionis scientificam minime jam spectet.

*
* *

IV. Tandem in Lotharingia, longo jam tempore in communi usu erat contractus commercii, ejusdem fere formae ac Bressiae et Hollandiae contractus et cui nomen *prêt par obligation stipulative d'intérêts*. Postquam anno 1679, episcopus Tullensis, JACOBUS DE FIEUX, epistola pastorali hanc consuetudinem damnavit (5), quidam advocatus (6) eandem econtra probavit ac mandatum episcopi aperte rejecit. Eadem fere placita ac jurista Collet refert, ut ille locationem pecuniae cum legisperitis calvi-

pratique des billets, et à une Dissertation sur les intérêts des deniers pupillaires selon l'usance de Bretagne. Rennes, 1699.

(1) R. DE LA BIGOTIÈRE, *Factum pour savoir si l'usage qui permet aux tuteurs de colloquer les deniers pupillaires à intérêt, est autorisé.* Rennes, 1709.

(2) J. DE LA GIBONNAIS, *De l'usure, intérêt et profit qu'on tire du prêt, ou l'ancienne doctrine sur le prêt usuraire, opposée aux nouvelles opinions.* Paris, 1710.

(3) In opere cui titulus : *Réponse au factum touchant l'intérêt des deniers pupillaires imprimé à Rennes.* Nantes, 1713.

(4) Huic secundo *Facto* addiderat *Traité de l'usure et intérêt.* Quibus operibus Nanetenses doctores responderunt opere : *Réplique sommaire aux deux derniers ouvrages de M. de P. sur l'usure.* Nantes, 1713.

(5) J. DE FIEUX, *Lettre pastorale de M. l'Evêque et Comte de Toul sur le prêt usuraire de l'argent par obligation.* — ID., *De l'usure ou du prêt usuraire de l'argent par obligation.* 1679.

(6) [GUYNET], *Factum ou Propositions succinctement recueillies des questions qui se forment aujourd'hui sur la matière de l'usure.*

nianis, et praesertim titulum legalem seu status omnipotentiam defendens : quod iterum innuit hunc titulum a juristis « absolutismo » faventibus excultum esse. Opus hoc, anno 1703 iterum editum, a successore Jacobi, HENRICO DE BISSY, reprobatum est (1) : quod Henrici mandatum ne promulgaretur prohibitum est autoritate civili. Attamen mox liber Guinet Inquisitione romana damnabatur, una cum duobus aliis operibus eadem fere doctrina imbutis similesque usus in Anglia vigentes excusantibus (2).

Itaque patet, in Gallia, ineunte saeculo XVIII, auctoritatem ecclesiasticam et plerosque ut videtur theologos veteribus de mutuo et usura principiis adhaesisse, sed infeliciter de praxi vitae œconomicae jam a duobus fere saeculis probata vel tolerata nimia cum severitate judicasse.

ARTICULUS II.

SECUNDA CONTROVERSIAE PERIODUS.

§ I. — *Controversia usque ad promulgatam Encyclicam Vix pervenit (1745).*

In prima controversiae periodo inter catholicos notabilem doctrinae evolutionem factam esse non est cur diffiteamur. Qui progressui vitae œconomicae favebant, veteres quidem theorias

(1) H. DE BISSY, *Ordonnance de M. l'Ill. et Rév. Evêque Comte de Toul, pourtant condamnation d'un libellé intitulé : Factum ou propositions*, etc. 1703. — Has difficultates in Lotharingia ortas narrat P. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XXXIV s., et mandatum utriusque episcopi idem refert in alio opere *La Dottrina della chiesa catholica circa l'usura*, p. 63 s. Bononiae, 1747. — Postea usus Lotharingiae impugnatur a PETITDIDIER, S. J., opere : *Dissertation théologique et canonique sur les prêts par obligation stipulative d'intérêt*, 2e éd. Nancy, 1748.

(2) *Usura explicata, seu de conscientia pacata in concessione pecuniae ad incrementum annuum*, auctore PHILOPONES, translata de idiomate anglico in latinum. Londini, 1695. — *Consuetudines anglicae de concedenda ad usum pecunia.* Londini, 1699. — In *Indicem* relata sunt 11 Martio 1704.

de census societatisque contractibus quantum licebat applicabant, perantiquis tamen de usura principiis nondum áudebant valedicere : ita saltem dicendum videtur quoad scientiae theologicae plus minusve peritos, cum nonnulli inter juristas, quibus splendor calvinistarum legisperitorum saeculi XVII fucum faciebat, a juris romani et proinde canonici doctrina recedentes, non jam gratuitatem mutui qua talis admitterent. Quae tendentia, cujus etiam in theologis indicium quoddam nobis obvium fuit (1), plene, in controversiam catholicorum secunda hac periodo introducitur, ita ut qui tunc lucrum pecunia genitum qua justum defenderent, inter calvinistarum et catholicorum theorias non jam distinguentes, in unicam explicationem conjungerent tum doctrinas multis theologis probatas de censibus et de societate, tum etiam theorias hucusque catholicis communiter rejectas de natura mutui *onerosa*.

Princeps autem, sub respectu doctrinali, factum constituitur promulgatione Encyclicae Benedicti XIV *Vix pervenit* (1745) : nobisque heic munus primarium incumbit exponendi tum quibus adjunctis sit praeparata quibusque doctrinis opposita, tum quousque sequenti disputationi fomentum praebuerit.

A. Controversia in Neerlandia.

Porro, Encyclica haec indirecte connectenda est cum praxi et doctrina, quam de censibus utrimque redimibilibus in Belgio Bataviaque abhinc 150 anterioribus annis vigere deprehendimus. Quamvis enim anno 1658 jus hollandicum hunc usum probavisset, quamvis exinde celeberrimi Bataviae legisperitae Salmasio consensum praebuissent, nihilominus, ob usurae innatum per tot saecula horrorem, conscientiae manebant anxietates, et disputationes in Belgio praesertim catholico pergebant. Itaque factum est ut, circa annum 1730, controversia ibidem maximo cum fervore rursus inardesceret. Cum autem

(1) Cf. supra, systema a Le Correur propugnatum quoad mutuum *productionis*.

imprimis doctrinae nobis sint investigandae, circumstantias historicas renascentis controversiae exponere non multum juvabit (1) : sufficiatque ad intellectum haec pauca notasse. Jansenistae ex Gallia profugi consuetudinis hollandicae impugnationem suscepisse videntur : nec mirum, cum Jansenii in Gallia asseclae ad rigorismum in hac re, sicut et in caeteris, propensi fuerint. Jansenistae vero in Batavia degentes, nec jus introductum nec doctrinas tot tantisque auctoritatibus pervulgatas impugnare audentes, « illi, quibus pax et tranquillitas Ecclesiae [suae] cordi erant, ne disputationes antiquae resuscitarentur summopere optabant; et rogabant ut in articulo redituum persisteretur inter terminos Patrum; inhaereretur, inquam, vestigiis Ill. nostrorum Archiepiscoporum [jansenistarum] Neercasselii, Coddaei et Steenhovii : qui cum non judicarint reditus illos esse usurarios, ut extirparentur nequaquam adlaborarunt » (2). Inde patet jansenistas Hollandiae hucusque se habuisse negativo modo, et usus illos saltem tolerasse. Sed cum jam contractus ab extraneis ex Gallia sibi advenientibus aperte impugnarentur, oportebat ut et ipsi positivum de quaestione judicium ferrent.

At, quaenam doctrinae hac in controversia proponebantur? Contractus qui discutiuntur, iidem erant quos ad finem vergente saeculo XVI ortos diximus, et interea magis magisque communiter, « a viris alioqui timoratis » (3), reperimus adhibitos.

(1) De origine novae hujus controversiae, cf. P. Ballerini, *op. c.*, I, p. xxxvi-xxxviii. Historia autem hujus inter jansenistas controversiae, fere unice efficienda est ex scriptis illo tempore ortis, cum hodierni historici scientiae œconomicae hanc disputationem ignorare videantur, v. g. Laspeyres qui *(op. c.*. p. 310-326), ex professo opera ad œconomiam spectantia referens, disputationem hanc et scripta penitus omittit, itemque Böhm-Bawerk *(op. c.*, p. 46 ss.). Ideo non inutile erit opera illa, quotquot colligere nobis licuerit, heic referre.

(2) Ita Broedersen, *Tractatus brevis...*, in *Praefatione.*

(3) Cf. *Casus positio circa reditus utrimque redimibiles*, p. 1 (in collectione *Varia scripta)*. Tunc *casus* sequenti modo ponebatur : « frequentes sunt in his Foederati Belgii Provinciis *Reditus* quos vocant *utrimque redimibiles*, vulgo *losse renten* : nempe traditur pecunia, seu mercatoribus, seu quibuslibet aliis hominibus qui solvendo sunt, ad censum annuum, trium v. g. aut quatuor pro centum, ea conditione ut accipienti

Qui autem nunc praxi communi contraibant, sententias tenebant quas exeunte saeculo XVII in Gallia vigere vidimus. Laudandi quidem nobis videntur, eo quod firmiter veteribus de usura principiis adhaererent, culpandi autem eo quod ipsa contractibus applicarent arctiori quam decuisset spiritu; culpandi insuper quod alia praeter mutuum pacta licite fieri negarent. Inde nempe ab exeunte saeculo XVI theologi quidam magni nominis licere admiserant contractum trinum et census utrimque redimibiles tum expressa voluntate initos, tum etiam *implicita* (1). Atvero, qui in hac quaestione partem negantem tenebant, non tantum pacta implicita qua usuraria damnabant, sed etiam *expressa* penitus rejiciebant; ita ut theoriae ipsorum œconomicae duo ultra saecula retrogradi sint dicendae.

Ex alia parte, omni conatu magnaque cum eruditione congerebantur omnia quae unquam tum *a catholicis* tum *a calvinistis* fuerant excogitata ad usus illos similesve probandos. Ita, prout inspicienti operum titulos illico patet, contractus isti generatim qua reditus seu census utrimque redimibiles defendebantur; quodsi tamen penitius inspiciamus, omnia permisceri constabit et, quamvis verbotenus traditionalia circa usuram principia praetendantur, revera tamen aperte negantur. *Thesis* nempe statuitur haec : etsi charitas prohibeat ne ab indigenti mutuatario fœnus percipiatur, justitia non obest unquam quominus a divite auctarium exigatur moderatum, lege civili vel consuetudine locorum determinandum. Quae thesis *tanta extensione* posita, a calvinianis quidem semper defensa erat, at ex parte catholica

semper liceat reddita pecunia se a censu liberare, et tradenti pariter repetere, modo tamen ante certum quod definitur spatium, trium v. g. mensium unus alterum praemonuerit » (Cf. *Ibid.;* coll. *Examen pacificum scripti cui titulis Casus positio,* p. 13 s. Trajecti ad Rhenum, 1730; it. *Theologi et jurisperiti brabantini Judicium*, p. 3. 1730; it. Broedersen, *Tractatus brevis...*, in fine *Praefationis).—Formulam* in his contractibus ineundis usitatam videsis in opere *Appendix ad casus positionem circa reditus,* p. 27 s. (in collectione *Varia Scripta);* it. *Lettres touchant la matière de l'usure par rapport aux contracts de rentes rachetables des deux côtés*, p. 87. Lille, 1731.

(1) Cf. v. g. Gregorius de Valentia *(Theologia Scholastica*, 1595, p. 1632 s.), et Lessius (*De Justitia et jure*, ed. 1612. L. II, c. 20, n. 106 ss., coll. c. 22, n. 62).

nescimus an eo usque aliquem nacta sit propugnatorem. Insuper *modus* quo defendebatur origine erat calvinianus : usum pecuniae propugnabant a consumptione distinctum, adeoque pretio aestimabilem et vendibilem; et simul alienationem dominii in contractu mutui negabant, ita ut mutuum lucratorium ad contractum locationis reducerent. Ita ex *jure naturali* desumebant contractum mutui de se non esse gratuitum, sed tantum per accidens et ex charitate. *Jus* vero *divinum*, quod ex Scriptura et Traditione requirebant, et quod ex communi tunc consensu huc spectare admittebant, in subsidium et probationem suae theseos invocare non dubitabant. Vetus et Novum Testamentum, S. Patres, decreta conciliorum, imo ipsos nonnumquam scolasticos ad hunc conceptum deflectere conabantur : usurae nomine non prohiberi fœnus vel lucrum quodvis, nisi immoderatum et *vorax* (1). Tandem titulos lucri legitimos, contractus alios praeter mutuum tum expressos tum implicitos invocabant, imo ipsum titulum legalem quem e caesarismo natum vidimus.

En summa doctrinae capita utrimque acriter propugnata !

Ex parte severiorum imprimis notandi veniunt episcopus schismaticus Barchman, qui episcopos suffraganeos consecrare noluit, nisi juraverint iisdem contractibus se objecturos; dein Legros et Petitpied, qui ambo una cum dicto episcopo non unum scriptum anonymum composuisse merito creduntur (2);

(1) Itaque, licet ipsa *thesis* de identitate *usurae* cum auctario *voraci* a calvinistis primum sit proposita, *modus* tamen quo defenditur ex Traditione, et nominatim appellando ad SS. Patres, primum a jansenistis est propositus. Atqui omnino notetur thesim hanc eandem, et eundem modum explicandi Traditionem, ab hoc tempore usque ad medium fere saeculum xix, per scholas catholicas decurrisse, imo usque ad nostra tempora aliquando proponi. Quidquid sit de ipsa thesi, *absolute* sic proposita, modus ille Traditionem explicandi, quasi usura intelligeretur auctarium *vorax*, prorsus indebitus videtur, et ex praejudicata opinione ortus, ut merito notat Funk (*Scipio Maffei und das kirchliche Zinsverbot*, in *Theologische Quartalschrift*, 1879, p. 36 s.); quod et probat tum in articulo : *Zins und Wucher im christlichen Alterthum, Ibid.*, 1875, p. 214-229, tum in opere citato *Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes* (passim).

(2) Omnia fere scripta in hac controversia sunt vel anonyma vel pseu-

ab altera parte vero se tenent TH. DE VIAIXNES, O. S. B.; VALKEMBURG et FR. MEGANCK, canonici Ultrajectenses; A. CINCK et F. VIVIEN, doctores Lovanienses; dux autem et antesignanus NICOLAUS BROEDERSEN, jansenista (1), canonicus Ultrajectensis, et pastor Delphensis. Hic postquam ab orta controversia opus ediderat « adversus nuperas quasdam super eadem materia scriptiones », tandem a. 1743 magnum in lucem dedit volumen *De usuris licitis et illicitis*, tanta refertum eruditione, ut sub hoc respectu primum facile locum inter opera de usura eo usque composita obtineret (2). Non mirandum sane hunc librum evolu-

donyma Amstelodamique impressa. Nomina auctorum vera inveniuntur pleraque apud BROEDERSEN, *De usuris licitis et illicitis*. 1743, p. 915 sq.

(1) Broedersen magno tractatui suo *De usuris licitis et illicitis* subscripsit : «auctore Nicolao Broedersen, pastore *romano-catholico* Delphis»; perperam sane, cum tota illius temporis historia pateat ipsum fuisse ex primariis jansenistis schismaticis.

(2) Series operum, in hac controversia scriptorum, nobis videtur sic ponenda. Barchman pugnam contra *reditus* susceperat, moxque prodierunt, anno 1728, ad ipsius defendendam thesim, quatuor scripta : primum, *Casus positio circa reditus utrimque redimibiles;* dein, *Iterata discussio quaestionis circa reditus utrimque redimibiles;* tertio, *Appendix ad Casus positionem circa reditus utrimque redimibiles in qua prioris quaestionis resolutio elucidatis difficultatibus confirmatur;* tandem, *Réfutation d'un écrit où l'on tachoit de justifier l'usure.* Quae scripta quatuor collecta sunt in unum, eodem anno 1728, sub titulo : *Varia scripta circa usuram in quibus potissimum expenditur quid de reditibus quos utrimque redimibiles vocant, sit sentiendum.* Quibus scriptis, postquam non semel manuscripta responsa dedit (cf. *praefatio* operis), NICOLAUS BROEDERSEN respondit opere *Tractatus brevis de reditibus utrimque redimibilibus.* Delphis, Holzen, 1729. Cui operi adjunxit *Lettre sur le sujet de l'usure écrite par feu le sieur Jean de Launoy † 1678* (p. 167-174), quam epistolam ab ipso primum tunc vulgari fatetur. — Notemus, per transennam, hujus epistolae authentiam vehementer suspectam esse (cf. de ea *Courtes observations sur une lettre attribuée à feu Monsieur de Launoy au sujet de l'usure.* 1729; it. P. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XXXVIII). Ideoque saltem non probatur quod asserit Dr FUNK *(Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 7. Tübingen, Laupp. 1901) Launoy fuisse praecursorem Nicolai Broedersen et Scipionis Maffei.

Iisdem quatuor scriptis opponitur *Examen pacificum scripti cui titulus Casus positio circa reditus utrimque redimibiles*, institutum per Theologum brabantinum. Trajecti a/R., 1730. «Verus auctor hoc nomine tectus

tioni doctrinarum, etiam apud catholicos, a primo momento quo vulgatur praeesse et deinceps per longum tempus praefuturum.

est Antonius Cinch praeses collegii Lovaniensis Craendonck vocati, ad quem Delphis tum commorantem quidam nescio quis Lovanio scripsisse traditur, Dominum Daelman de hac controversia interrogatum respondisse, « quod ad tollendas omnes difficultates conveniret, quod Status Generales ederent edictum, seu legem, qua redditus illos declararent licitos » : id tamen nemini probatum fuit » (Ita P. Ballerini, *op. c.*, I, p. xxxix). Eandem sententiam tenet auctor operis *Theologi et jurisperiti brabantini Judicium circa redditus utrimque redimibiles* (1730); (juxta de la Luzerne, *Dissertations sur le prêt de commerce*, III, p. 202, auctor fuit Franciscus Vivien, canonicus S. Petri Lovaniensis); it. auctor operis *Réponse aux difficultés proposées à un Théologien sur les prêts de commerce de Hollande; que ces prêts sont injustes et usuraires.* La Haye, Holzen, 1730; tandem auctor operis *Discussio responsionis ad difficultates quasdam propositas in materia de usuris.* Delphis, Holzen, 1730. Juxta Ballerini, *op. c.*, I, p. xxxviii, et de la Luzerne, *Dissertations...*, III, p. 202, auctor fuit Godefridus Valkemburg, pseudocapituli Ultrajectensis canonicus.

Eodem autem anno 1730, Insulis prodiit magnae molis eruditionisque opus *Dogma Ecclesiae circa usuram expositum et vindicatum.* Opponebatur tribus modo citatis scriptis : *Tractatus brevis de reditibus...* auctore Broedersen, *Discussio responsionis...*, auctore Valkemburg, et *Examen pacificum...* auctore Cinch. Opus illud, conscriptum praecipue a Legros et Petitpied (cf. Carrière, *De contractibus*, III, p. 138), notatur a Card. de la Luzerne « l'ouvrage le plus important et le plus fort qui ait été fait contre le prêt de commerce » (cf. *Dissertations...*, III, p. 32, coll. p. 497). « Je me suis principalement attaché à cet ouvrage, notat idem cardinalis (II, p. 3), dans lequel des écrivains très instruits et très exercés se sont appliqués à ramasser tout ce que les saints Pères ont dit sur cette matière... J'ai pensé que réfuter cet écrit, c'était répondre à tous les écrits faits antérieurement. » Insuper, eodem tempore in lucem missae erant quatuor *Lettres touchant la matière de l'usure par rapport aux contracts de rentes rachetables des deux côtés :* scriptae fuerant 25 Martii 1730, 29 Jan. 1731, 1 Martii 1731 et 16 Aug. 1731, simulque editae a. 1731 (Lille, Mathon). Conscriptae videntur a Petitpied (cf. Carrière, *op. c.*, III, p. 138); revera affinitatem multam cum opere *Dogma Ecclesiae* produnt. Contra primam harum epistolarum statim prodiit *Défense des contrats de rentes rachetables des deux cotez, communement usités en Hollande* (Amsterdam, 1730); mox, contra secundam et tertiam, *Suite de la défense des contrats de rentes rachetables des deux cotez communement usités en Hollande.* (Amsterdam, 1731). Quae opera composita dicuntur a Francisco Meganck, canonico Ultrajectensi

Ipse autem plenissime in unum conjunxit systema tam tendentias, ut aiunt, calvinianas, quam catholicas tunc « laxiores » dictas.

(P. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XXXIX, et DE LA LUZERNE, *Dissertations*..., III, p. 202). Contra eandem primam epistolam a Petitpied conscriptam editur opus *Observationes pacificae in epistolam N. N. Doctoris Sorbonnici... de reditibus utrimque redimibilibus*. Hagae-comitum, Holzen, 1731. Auctor videtur ANTONIUS CINCK Lovaniensis (cf. BROEDERSEN, *De usuris licitis et illicitis*, p. 916; P. BALLERINI, *op. c.*, I, *ib.*; DE LA LUZERNE, *ib.*). Subsequitur contra contractum impugnantes scriptum *Dissona quaedam excerpta*, etc. Hagae-comitum, Holzen, 1732. Teste Broedersen (*ib.*), auctor fuerit doctor Lovaniensis PETRUS MELIS.

Hucusque disputatio agebatur in Belgio et Hollandia tantummodo, et dum jansenistae a Gallia profugi contractus impugnabant, incolae harum regionum quasi unanimi consensu eosdem usus tuebantur. Mox tamen, fama controversiae pervulgata, quidam jansenistae, in Gallia adhuc degentes, de eadem re agere incipiunt. Prae caeteris notandum opus anonymum tunc celeberrimum : *Traité des prêts de commerce, où l'on compare la Doctrine des Scholastiques sur ces prêts avec celle de l'Ecriture et des Saints Pères*. Lille, Mathon, 1738. Teste Carrière (*op. c.*, III, p. 138) conscriptum fuit a parocho de Chanes in diœcesi Matisconensi, nomine AUBERT. De hoc opere cf. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XXXIX s. Mirandum est hunc auctorem gallicum impugnare sententiam a concivibus profugis defensam, nedum iis consentiat : contendebat autem oportere ut solutio quaestionis de usura nitatur solo jure naturali : jus enim positivum divinum, nempe S. Scripturam et Traditionem, juri naturali non posse contradicere. Cum autem opus hoc impugnatum sit, prodiit *Lettre aux Auteurs de la Bibliothèque Françoise*, quae in hac *Bibliotheca* inserta invenitur t. 28, p. 2, a. 10. Thesim ab Aubert propugnatam speciatim aggressus est saepe jam citatus LEGROS opere *Lettres Théologiques contre le Traité des Prêts de commerce* (1739); quibus epistolis adjecit, anno 1740, *Supplément* et *Suite du supplément aux Lettres Théologiques*. Occasione hujus scripti, quod nititur S. Scriptura et Traditione et quod saepe ponitur una cum opere supra citati Petitpied *Lettres touchant la matière de l'usure* (1731), Legros tandem e gremio ecclesiae Ultrajectensis, simul cum aliis jansenistis Galliae, expulsus traditur (cf. CARRIÈRE, *op. c.*, III, p. 139, coll. *L'ami de la Religion et du Roi*, t. XXI (1819), p. 312).

De *auctoribus* istorum librorum, saepe saepius sine nomine editorum, disputat P. BALLERINI, *op. c.*, I, p. XLII s.; deque *loco impressionis* notat (*ib.*, p. XXXIX) : « omnes id genus libri, ementitis typis, in Batavia editi sunt, ut per litteras testatus est summae Ecclesiasticae dignitatis vir, qui jamdiu in Belgio versatus controversiae praesentis testis extitit. » —

Opus ipsius in Hollandia finem controversiae imposuisse videtur, dum in Gallia novas excitavit disputationes (1), imo dissitae Italiae, hucusque quasi sopitae, pacem turbavit.

B. Controversia in Italia.

Quo pervenimus tempore, jam transacta est, omnibus fatentibus, aurea theologiae moralis aetas : quae scientia per saeculum XVIII, cum rigorosae universim regnarent sententiae, non progreditur, sed retrograditur. Romae etiam, ubi hoc tempore severus Concina O. P. praeclara auctoritate in re theologica fruebatur, animi in rigorosa tendebant. Quod alta in mente ponendum, quo facilius disputationes dijudicentur.

Dum igitur in Hollandia Belgioque tam acriter de usura dimi-

Petrus Ballerini tamen in hoc errat quod auctorem Maupas distinguat ab auctore Legros, cum sit unus idemque.

Tandem auctor celeberrimus qui vere exhibuit omne quod in utramque partem de usura est disputatum, veram bibliothecam et promptuarium pretiosum de hac re componendo, dicendus est supra memoratus NICOLAUS BROEDERSEN, opere cujus titulus completus fert : *De usuris licitis et illicitis, vulgo nunc compensatoriis et lucratoriis, secundum jus naturale, divinum, veteris atque novi Testamenti, ecclesiasticum et civile, ac juxta doctrinam sanctorum, veterumque Patrum, Theologorum, ac juris tum Canonici, tum Civilis peritorum, nec non usu omnium seculorum et plurimarum regionum, libri XII.* Auctore Nicolao Broedersen, Pastore Catholico-Romano. Delphis, 1743. « Duodecim, et eo amplius annorum studio (ut verba referam P. Ballerini qui ipsum tam acriter impugnavit) post lectas praecipue disertissimas pro catholico dogmate disputationes, adversarius ejusmodi systema compegit, quo propositae difficultates, queis aequa responsio non est, facilius declinantur, et ipsa Ecclesiae atque Scholasticorum traditio, quae praesertim adversatur, in novae sententiae patrocinium traducitur » (*op. c.*, II, p. 10).

(1) Notavimus jam in Gallia ab AUBERT editum esse opus *Traité des Prêts de commerce* (1738). Anno 1759, idem editur opus, sed multis locupletatum augmentis, a doctore sorbonico jansenista, MIGNOT, voluminibus quatuor. (Cf. *L'Ami de la Religion et du Roi*, 1819, p. 356 s.). A multis impugnatur, nominatim a LAPORTE, *Principes théologiques, canoniques et civils sur l'usure.* Paris, 1769. 3 vol. Anno 1770, Mignot quintum addit volumen ut respondeat difficultatibus. Cui volumini, ipse Laporte quartum opponit anno 1772.

cabatur, mutuum, circa annum 1740 a civitate Veronensi in Italia fœnore 4 % initum, ibidem occasionem praebuit non minoris controversiae. Cum autem de ejusdem origine apud recentiores quaedam occurrant (1), non jam opus est ut historiam plene heic texamus, sufficitque doctrinarum notas essentiales inquirere.

An civitas Veronensis novi quid attentavit, cum omni pecuniam offerenti auctarium promiserit? Minime rerum. Multa exempla occurrunt « Montium » seu « Locorum », inde ab aetate qua respublicae Italiae septentrionalis potentia divitiisque splendescebant (2); et, postquam Medii aevi doctores diu de rei liceitate disputaverant, tandem, ducibus S. Bernardino Senensi et S. Antonino Florentino, mutua illa non damnaverant ut illicita (3).

(1) Cf. F. X. FUNK, *Scipio Maffei und das kirchliche Zinsverbot*, in *Theologische Quartalschrift*, 1879, p. 6-13; it. C. VON VOGELSANG, *Zins und Wucher*, p. 61-70 (Wien, Kirsch, 1884), qui non semel merito refellit quae a D. Funk asseruntur; it. FUNK, *Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 4-6.

(2) Juxta L. CIBRARIO *(Dell' Economia politica nel Medio Evo*, 4a ed., p. 470 ss. Torino, 1854) primum Montem seu mutuum publicum erexerunt anno 1171 Venetiis; dein Florentiae, dein Pisae, etc. Auctor horum Montium originem describit, et simul regulas tradit.

(3) Cf. FUNK, *Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes*, p. 48-51; IDEM, *Ueber die ökonomischen Anschauungen der mittelalterlichen Theologen. Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*. Tübingen, 1869, p. 166-171); K. TH. VON INAMA-STERNEGG, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters*, II, p. 484-495. Auctor hic valde erudite loquitur de hac institutione crediti publici, «debito publico», nempe de debitis contractis a civitatibus, a statibus, praesertim ad «auswärtigen Angelegenheiten und das Heerwesen». Specie differunt juxta mutuantes ipsos, qui saepius sunt mercatores, vel campsores; rara sunt mutua coacte et auctoritative exacta; ad finem Medii aevi unaquaeque fere civitas debitis publicis talibus onerata reperitur. Multis exemplis probat auctor mutua haec formam habere *censuum*. Revera, sub hac forma probata videntur a S. Antonino (cf. FUNK, *Geschichte...*, p. 51; ASHLEY, *Histoire et doctrines économiques de l'Angleterre*, II, p. 530 s.) et postea ab Eckio (cf. SCHNEID, *Dr. Eck und das kirchliche Zinsverbot*, in *Historisch-politische Blätter*, 1891, p. 331).

Nec hoc ipso tempore, teste Scipione Maffei (1), fideles et plerique confessarii tali usui repugnabant; non bene conscii, ut videtur, argumentorum quibus uterentur scientificorum, sed potius nixi usu per plura saecula adhibito. Nonnullis tamen non ignota jam erant, imo probata argumenta illa nova, quibus in aliis regionibus hoc ipso tempore usuram defendi vidimus. Quidquid sit proinde de liceitate ipsius « Montis » Veronensis, occasio fuit vera qua manifesta fieret in Italia haec ipsa theoria, certissime recenter in sacram scientiam introducta, qua fœnus ut *in se licitum* ponebatur. Quod nos docet Petrus Ballerini (2), acerrimus hujusce doctrinae adversarius; et quod praesertim confirmatur inspecto statu quaestionis in controversia mox oriunda.

Insuper nobis certum videtur hanc theoriam in Italiam pervenisse ex Neerlandia : quod tenent Petrus Ballerini (3), Concina (4), aliique coaetanei (5); revera, perlegendo opus Scipionis Maffei, qui novam sententiam, qua dux caeterorum, defendendam suscepit, nullum dubium superest hunc auctorem doctrinam suam a jansenistis Hollandiae, nominatim a Broedersen,

(1) In epistola quam, post promulgatam Encyclicam *Vix pervenit*, Maffei scripsit ad S. P. Benedictum XIV, ait : « e nell' istesso tempo ha lasciato libero il corso a quei contratti particolari che da' buoni cristiani per necessità della vita civile si fanno, e che non solo si praticano da' privati, ma ugualmente e continuamente dalle comunità e da' principi, e da quasi tutti i confessori si ammettono, e in favor dei quali, buoni teologi e canonisti hanno scritto. » *(Dell' Impiego del denaro libri tre*, p. 21 s. Ed. Venet., 1790. Opere del Maffei. Tomo XVIII).

(2) « Excitata nuperrime de usuris controversia, cum aliquot haereticorum [jansenistarum Hollandiae] libri lecti essent a nonnullis catholicis, gravia visa sunt, quae illi attulerunt, ut pro vulgari et scholastico praejudicio traducerent, quod pro catholico dogmate universim habetur et creditur. Quaedam etiam in ipsum vulgus irrepsisse inventa sunt erroris semina... » *(op. c.*, I, p. II).

(3) Cf. *ibid.*

(4) Concina, *In Encyclicam Benedicti XIV commentarius*, 1746, I, c. 2.

(5) V. g., Galiani, *Della moneta* (apud Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 56), et Lorenzo Rossi, *De vita et studiis P. Danielis Concina* (1763) (apud von Vogelsang, *Zins und Wucher*, p. 67 s.). Idem assertum tenent Böhm-Bawerk *(l. c.)*, L. Cossa *(ib.)*, et von Vogelsang *(op. c.*, p. 62 ss.)

mutuatum esse. Quod, etsi non aperte, aequivalenter tamen confitetur, cum in appendice, ad doctrinam suam confirmandam, ipsum Broedersen opus allegaverit et aliquot in paginis contraxerit (1). Itaque non assentimur D. Funk, scribenti contra Concina : « fürs erste kommt hier in Betracht, dass er die Genesis des Streites in ein völlig falsches Licht stellte. Während sein Ursprung nach den obigen Ausführungen zweifellos in Italien selbst zu suchen ist, lässt er ihn von Holland importirt werden » (2). Neque etiam verum videtur quod Concina asserit (3), catholicos italos ad errorem de liceitate usurae moderatae tunc demum inductos esse, cum opus Broedersen *De usuris licitis et illicitis* (1743) ibidem pervenerit. Inde enim ab anno 1740, eadem sententia ibidem deprehenditur : cum P. Ballerini in editione operum S. Antonini (1740) eandem jam refutaverit (4),

(1) Juxta D. Funk *(Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 10), hanc appendicem addidit tantum in 2ª editione romana anni 1746. Cum prima editio nobis non prae manibus fuerit, non possumus de re pronuntiare. Auctor appendici praemittit : « mentre si è gia dato mano al torchio, e si accudisce *all' impressione di questo trattato*, un claustrale... nuova opera manda all' autor di esso da Venezia, ch' è appunto nell' argomento medesimo, *scritta e stampata poco fa in Olanda* (Scipio Maffei, *op. c.*, p. 467). Ex his verbis potius concluderetur agi de prima operis impressione. Si autem verum est agi de secunda, quod asserit Maffei verbis datis vix admitti potest : etenim, non intelligitur quomodo potuisset ipse, qui tanto cum ardore controversiam ingressus erat, opus celeberrimum Broedersen ignorare, usque dum anno tandem 1746 a religioso quodam edoctus sit. Et tamen saltem ab anno 1744 opus illud jansenianum in Italia cognitum erat, cum, eodem jam anno, P. Ballerini opus suum contra illud composuerit, ne ipsius influxus latius extenderetur. Quidquid sit de dependentia Scipionis Maffei ab *hoc* opere Broedersen, ipse fatetur (*ib.*) doctrinam suam plane convenire cum *thesi* Broedersen.

(2) Funk, *Scipio Maffei und das kirchliche Zinsverbot. (Theologische Quartalschrift*, 1879, p. 52 s.).

(3) Concina, *In Encyclicam Benedicti XIV commentarius*, I, c. 2.

(4) In *Praelectione secunda*, secundae S. Antonini parti praemissa. (Analysis legatur apud Funk, *l. c.*, p. 7-9). — P. Ballerini hanc praefationem scripsit, contra aliquos catholicos, qui thesim « haereticorum » amplexi sunt; inter quos catholicos jam Scipionem Maffei ita dilucide depinxit, ut ipsum Maffei id non fugerit (cf. Maffei, *op. c.*, p. 299 ss.).

et cum episcopus Veronensis Bragadinus decreto « de doctrina christiana circa usuram » (1742), censuras in eam tulerit. Attamen, quod nostra imprimis interest, circa annum 1740 haec thesis omnino nova erat in Italia; quod patet modo quo recepta a quibusdam, et praesertim quo ab aliis sit impugnata : italosque ad controversiam neerlandicam tunc magna cum attentione respexisse, docemur vel ex eo quod magnum a Broedersen editum opus illico tanto plausu ab ipsis receptum sit. Quod non impedit sane, quominus *occasione* crediti Veronensis quaestio de « lucro honesto » (1) ab ipsis sit agitata.

Hisce dictis, jam constat de quanam doctrina in controversia Italiae ageretur. Dolendum imprimis est defensores sententiae traditionalis severitati practicae indulsisse. Ita, doctus Petrus Ballerini, opere supra memorato, non solum ad theorias, saeculo XV, a S. Antonino probatas regreditur, sed insuper severius quam ille loquitur, et sub praetextu novatorum thesim fundamentalem refellendi, rigorosius de credito *hoc peculiari* Veronensi sentire videtur. Nec tolerantiam, qua ipse S. Antoninus usus erat, Ballerini, prae infelici sui temporis ingenio morali, admittebat, nedum contractibus sive censuum sive societatis implicitis adhaereret. Eidem autem ac Ballerini sententiae favebat episcopus Bragadinus.

Cum itaque conscientiae multorum, sive fidelium sive sacerdotum, imo ipsorum Veronensi urbi praefectorum, scrupulis anxietatibusque de hoc mutuo facto turbarentur, multi (2), ut sibi civitatique consulerent, Scipionem Maffei (1675-1755), doctum nobilemque Veronensem civem, qui S. Pont. Benedicto XIV valde familiariter utebatur, et qui jam ab initio Petrum Ballerini a doctrina severa proponenda avertere conatus erat, rogaverunt ut ipse de crediti liceitate inquireret. Qui, in contrariam ac Ballerini viam abiens, celeberrimum anno 1744 edidit opus

(1) Hoc discrimen erat inter terminologiam hollandicam et italam, quod heic « lucrum honestum » diceretur, illic « usura moderata ». (Juxta Concina, apud Funk, *Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 13).

(2) Scipio Maffei, *op. c.*, p. 51 s. et 465.

Dell' Impiego del denaro libri tre, quo probaret *usuram moderatam* nullam repugnare justitiae, aliquam autem charitati. Quam eandem ac jansenistarum thesim, eodem ac ipsi modo, et iisdem omnino argumentis defendit (1). Operis hujus proinde analysim describere, quam caeteroquin in articulo laudato D. Funk invenies (2), heic non vacat. Ipsius autem doctrina prae oculis habeatur, ut doctrina Benedicti XIV in Litteris *Vix pervenit* plenius dijudicetur.

Interea, ut « adversus haereticos usurarum patronos cum recentes, tum antiquiores », sententiam suam, quam « catholicum dogma » vocabat, ex professo propugnaret, P. Ballerini confecerat magna repletum eruditione opus *De jure divino et naturali circa usuram libri sex* (3). Quod scripserat, ut patet legenti, ante editum a Broedersen ultimum opus, proinde ante elucubrationem Scipionis Maffei, et ante promulgatas Litteras Benedicti XIV. Postquam autem opus *De usuris licitis et illicitis* ad ipsum pervenit, in defensionem citati sui operis mox scripsit : *Vindiciae juris divini, ac naturalis circa usuram* (4); quibus *Vindiciis* adjunxit tria opuscula, nempe : *De*

(1) A *divitibus* semper, juxta Maffei, lucrum honestum percipere creditori licet; a miseris autem accipere, nonnumquam prohibet charitas (cf. *op. c.*, p. 371 s., et passim). Sub hoc respectu thesis ipsius differt a thesi illorum catholicorum qui, ante vel post Maffei, defenderunt contractum commercii, cum *mercatoribus* initum (cf. CARD. DE LA LUZERNE, *Dissertations sur le Prêt de commerce*, t. I, p. XXIX-XXXI). Quod non impedit, quominus Maffei, ut fecit Broedersen, omnes hujus contractus defensores in sui favorem alleget. Insuper radicaliter a scolasticis dissentit, quatenus duplex ipsorum systematis fundamentum rejicit, nempe sterilitatem pecuniae, et translationem dominii.

(2) Cf. *art. c.*, in *Theol. Quartalschrift*, 1879, p. 11-35.

(3) Titulus hujus operis completus est : *De jure divino et naturali circa usuram libri sex in quibus adversus Haereticos usurarum patronos, cum recentes, tum antiquiores, catholicum praesertim dogma fusius defenditur. Praemittitur praefatio cum historia de origine, auctoribus et varietate haeresis impugnandae, unde contra istam magnum vel ex novitate praejudicium exsurget.* T. I. Bononiae, 1747.

(4) Titulus completus sic habet : *Vindiciae juris divini ac naturalis circa usuram, quae veluti liber septimus haberi possunt, adversus opus novissime editum De usuris licitis, et illicitis Nicolai Broedersen. His vindiciis capite ultimo inseritur peculiaris Dissertatio de Concilio Viennensi sub Clemente V, ejusque decretis.* T. II. Bononiae, 1747.

Montibus Pietatis, *De pecunia in negotiationem tradenda*, et *De inani contractuum implicitorum systemate*. Quae omnia opera simul, anno demum 1747, Bononiae edita sunt (1). In his scriptis Ballerini de Scipione Maffei non peculiariter curat, verum generatim de « erroris seminibus », quae in ipsum vulgus italum irrepserant ex « aliquot haereticorum libris » Hollandiae. Auctor theorias valde rigorosas longe lateque exponit ac defendit. De quibus ut judicetur, tantummodo notemus eum, in duobus ultimo citatis opusculis, tum trium contractuum « iniquitatem » propugnare, tum « inanitatem » contractuum implicitorum ad praxim ab usura purgandam. Itaque sententia ipsius coincidit sententiae eorum, quos ab exeunte saeculo XVII, tum in Gallia tum praesertim mox in Neerlandia, ad severitatem inclinari deprehendimus. Quam suam theoriam peculiariter contra Maffei defendit, eodem anno 1744 quo opus Maffei prodierat, opere : *La Dottrina della chiesa catholica circa l'usura.*

Ex omnibus dictis patet nullum jam tunc mansisse vestigium systematis prudenter moderati, duo ante saecula a principibus theologiae propositi et propugnati. Etenim, qui cum Maffei

(1) Ex historia editionis hujus operis, prout initio ipsius narratur, quaedam forsan lux in intimam ipsius controversiae historiam afferri potest. Ballerini opus ineunte anno 1744 perfecerat, miseratque inspiciendum, ut Romae ederetur, ipsi commissario generali S. Inquisitionis, cardinali Lucinio, quo efflagitante opus conscripserat. Mortuo autem ad initium anni 1745 cardinali Lucinio, « consilia cuncta de edendo in Urbe libro dissoluta sunt ». Tunc clam ab aliquibus opus Bononiam missum est. « Cudebatur itaque opus, et jam ad exitum properabat, cum insperato auctor ipse per epistolam poscit, non intermitti solum editionem libri sed prorsus aboleri » (*De jure divino...*, I, p. III s.). Exinde indicium habes sensuum, quos Romae gerebant ante annum 1745, insuper et silentii anno 1747 disputantibus impositi. Quinetiam explicatur cur Ballerini, in opere anno 1747 tantum edito, de libro Scipionis Maffei nondum agat, item cur aliud anno 1744 scripserit opus ad illum directe refellendum. Unde errat D. Funk (*Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 14), cum ponat scriptionem operis magni *De jure divino et naturali* post scriptum opus *La Dottrina della chiesa catholica*, et cum dicat primum opus ex eo prodiisse quod zelus Ballerini excitatus sit 2a editione operis Maffei anni 1746.

liceitatem universam lucri ex pecunia credita propugnabant, principiis Scholae traditionalibus prorsus valedicebant, et quod olim fidei dogma habitum erat simpliciter jam rejiciebant : negabant enim mutuum pecuniae qua tale gratuitum, et pecuniam ex se sterilem esse. — Econtra, qui cum Ballerini et Concina thesim illam ut haereticam impugnabant, ita de titulis extrinsecis ac caeteris contractibus frugiferis, olim probatis, loquebantur, ut peccatum usurae ubique obvium esset (1). Et speciatim de praesumptione lucri cessantis alicubi universali, quam multi eximii doctores s. XVI et XVII jam probaverant, apud ipsos non erat sermo : si titulum illum admittunt, lucrum debet esse *cessans*, non tantum *cessabile*, unde debet esse *singulis in casibus* probatum. Quae mira quaestionis positio omnino prae oculis habeatur, cum exinde usque ad prima decennia saeculi XIX eadem pergat, et cum ita multa in hac materia fere inextricabilia explicentur.

C. De Encyclica « Vix pervenit ».

Interim, cum animi in Italia hac controversia maxime permoverentur, in qua tota agebatur vita œconomica, eximii quoque nominis auctores totis viribus pugnabant, ac demum ipsius Summi Pontificis, cui Maffei opus suum dedicaverat, auctoritas allegabatur, placuit Benedicto XIV theologorum (2) concilium de re instituere. Quorum conclusiones quinque, Summus Pontifex posuit in Encyclica *Vix pervenit*, 1 Novembris 1745 Romae promulgata, et ad omnes totius Italiae episcopos missa.

Documentum hoc pontificium maximam sane omnium atten-

(1) Benedictus XIV mox in Encyclica *Vix pervenit* revera scripsit : « aliqui tanta severitate de iis rebus judicant, ut quamlibet utilitatem ex pecunia desumptam accusent, tanquam illicitam, et cum usura conjunctam, contra vero nonnulli indulgentes adeo, remissique sunt, ut quodcumque emolumentum ab usurae turpitudine liberum existiment » (cf. *Vix pervenit*, § 8).

(2) Inter quos erat P. Daniel Concina, O. P., ut ipse testatur, *op. c.*, p. III.

tionem meretur (1). Quid autem praecise S. Pont. decernere voluerit, ex ipsius habemus dictis : « de contractu autem, qui novas has controversias excitavit, nihil in praesentiarum statuimus — cum plura documenta, ut addit supra, non suppe-

(1) De vi doctrinali hujus Encyclicae, haec nobis videntur dicenda :

1° *Non esse locutionem ex cathedra*, imo potius formam quasi referre decreti alicujus Congregationis, speciali quidem et solemniori modo a S. Pontifice approbati, et ab ipso auctoritative promulgati. Etenim primo exacte refert verba quibus «complectuntur et explicant sententias suas cardinales ac theologi...»; dein addit seipsum «privatum studium conferre in eandem causam non praetermisisse»; tandemque pronuntiat «cum haec ita sint, approbamus et confirmamus quaecumque in sententiis superius expositis continentur... »

2° *Esse judicium dogmaticum :* quod patet *a)* verbis ipsius Encyclicae : «nonnullas per Italiam disseminari sententias quae *sanae doctrinae haud consentaneae* viderentur;... statim *apostolici nostri muneris partem esse duximus*... Praecepimus ut... *certam de usuris doctrinam* constituerent». Theologi, approbante Benedicto XIV, dicunt : «Ita si quis senserit, non modo divinis documentis et *catholicae ecclesiae de usura judicio*... procul dubio adversabitur»; ipse S. Pontifex ad S. Litteras et Patrum auctoritatem appellat, etc. — Patet idem *b)* ex opere Benedicti XIV *De synodo diœcesana* (1748), quo opere, licet a S. Pontifice expresse ut privato doctore sit editum, sine dubio docemur quid ipse in Encyclica promulganda voluerit. In hoc scripto notat «impiam» opinionem Calvini et Molinaei, post illos a nonnullis defensam, «adversari communi et perpetuae catholicae Ecclesiae doctrinae»... «Verum quoniam... praedictam exoticam opinionem nonnulli iterum refricare non dubitarunt, propterea Nos ad Petri Cathedram evecti, ne catholicae doctrinae puritas, cujus depositum Nobis est a Christo concreditum, hac erroris labe fœdaretur...» (Cf. l. X, c. 4).

3° *Doctrinam in hac Encyclica propositam ad universam pertinere Ecclesiam :* quod liquet *a)* vel ex eo quod constituat judicium *doctrinale*. Benedictus XIV Encyclicam tantum ad episcopos Italiae direxit, quia praecise «per Italiam» nonnullae sententiae disseminabantur. — Idem liquet *b)* ex eo quod suprema Ecclesiae auctoritas semper deinceps, decretis in quaestione usurae ferendis, ad quamcumque orbis partem, hanc doctrinam Benedicti XIV applicaverit : unde, quidquid sit de authentia et de interpretatione decreti S. Inquisitionis, 29 Julii 1835, statuentis : «orator se gerat juxta doctrinam contentam in Encyclica Benedicti XIV *Vix pervenit*, *quae respicit universam Ecclesiam*», absque dubio *doctrina* universam respiciebat Ecclesiam inde ab Encyclica promulgata.

terent, quae necessario ad id requirebantur —, nihil etiam decernimus modo de aliis contractibus, pro quibus Theologi et Canonum interpretes in diversas abeunt sententias »; sed unice voluit ut consultores « *certam de usuris doctrinam constituerent, cui non mediocre detrimentum inferre videbantur ea, quae nuper in vulgus spargi cœperunt* ». De crediti igitur Veronensis liceitate nihil; — nihilque de trino contractu, aliisque hujusmodi; nihil de contractibus implicitis, cum praecise haec omnia jam dudum inter theologos et canonistas disputarentur. Verum, quidquid de interpretatione horum verborum a nonnullis sit dictum, omnino tenendum est Benedictum XIV de *ipsa thesi fundamentali* decernere voluisse, quae nondum a longo tempore inter catholicos prodierat, et « nuper in vulgus (Italiae) spargi cœperat », statuere scilicet utrum fieri possit ut usura in seipsa unquam sit licita, seu utrum usura moderata per se peccatum sit necne, seu tandem utrum, quoad lucri liceitatem, distinguendum sit inter creditum divitibus vel negotiatoribus, et mutuum pauperibus factum (1). Nec facere nobis videtur

(1) Mirum est, et Encyclicam absque praejudicata opinione legenti inexplicabile, multos auctores illa verba «de contractu autem, qui novas has controversias excitavit, nihil in praesentiarum statuimus», ita interpretari, quasi Benedictus XIV dixisset se nolle loqui de contractu cujus liceitatem Maffei eique consentientes sustinuerint, id est, se nolle decernere, non quidem de contractu inito civitate Veronensi, sed de hoc utrum in mutuo cum divitibus inito semper, vi contractus seu ob usum pecuniae concessum, liceat fœnus percipere. Ita jam ipse Maffei, in epistola ad Benedictum XIV, illa verba interpretari videtur *(op. c.*, p. 21 s.). Plerique eorum qui post Maffei eandem ac ipse thesim fundamentalem propugnaverunt, ut Benedicti XIV damnationem evaderent, eandem explicationem proposuerunt : ita, praesertim Card. de la Luzerne *(Dissertations sur le Prêt de commerce.* T. III, p. 672-676), qui post hanc explicationem fateri cogitur (p. 675), se non bene intelligere *doctrinam essentialem S. Pontificis* de mutuo quod per se gratuitum dicit, etiam quando cum negotiatoribus contrahitur. Huic auctori consentit Mastrofini, *Discussion sur l'usure*, p. 314 ss. et 369 s. Revera, ut infra notabitur, tempore quo Congregationes Romanae decreta tulerunt «Non esse inquietandos» (1830), eadem interpretatio sat frequenter proponebatur, imo ex ipsis his decretis multi eandem confirmari censebant. Cf. *Litterae monitoriae episcopi Bellicensis* anno 1838 (Migne, *Cursus*

contra hoc assertum, Maffei non prohibitum fuisse quominus opus suum iterum anno sequenti, imo Romae, simul cum Litteris pontificiis ediderit, nedum contra ipsum censura, a nonnullis, praesertim a Concina, efflagitata, lata sit. Quamvis ipse Maffei in epistola, quam huic editioni praemiserat, contenderit sententiam suam cum Encyclica componi posse, nihilominus Litterae pontificiae, si quid significabant, documentum constituebant quo theoria ipsius damnabatur apertissime. Quod vero Maffei a nova editione romana non sit prohibitus nec censura notatus, explicari potest tum ex amicitia qua S. Pontifici devinciebatur, tum ex ardore quo flagrabant animi in controversia tam arcte ad vitam quotidianam spectante. Nec, cum

theologiae, t. XVI, c. 1084-1086); it. quaesita quibus respondet *S. Pœnitentiaria*, 18 Febr. 1807 (CARRIÈRE, *op. c.*, III, p. 388 s.), *Pius VII*, 29 Aug. 1818 *(ib.*, p. 390-392), *S. Officium*, 31 Aug. 1831 *(ib.*, p. 398 s.).— Quae eadem verborum Benedicti XIV interpretatio adhuc recenter invenitur apud P. PALMIERI (in notis ad ANT. BALLERINI, *Opus theologicum morale*, t. III, p. 649. Prati, Giachetti, 1890).

Hac supposita interpretatione praepostera Encyclicae *Vix pervenit*, non jam difficile intellectu est quomodo vir qui nulla cum scolasticis familiaritate utebatur, ut Scipio Maffei, bona fide censere potuerit sententiam suam cum doctrina Benedicti XIV esse compossibilem, quemadmodum etiam censuerunt ipsius sequaces celeberrimi. Cum vero dicitur quod dicendum omnino videtur : «die Anschauung Maffei's über das Zinsdarlehen war somit als der «gesunden Lehre nicht entsprechend» abgewiesen und ihre hartnäckige Behauptung mit Strafen bedroht» (FUNK, *Theol. Quart.*, 1879, p. 42), minime intelligitur quomodo, ex praxi hodiedum ab Ecclesia permissa, concludi possit sententiam Maffei tandem saeculo XIX auctoritate Ecclesiae (!) et communi theologorum sententia (!) esse approbatam (FUNK, *Geschichte des kirchl. Zinsverbotes*, p. 72; *Maffei und das Zinsverbot*, p. 55; *Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 22 : heic tamen, quoad theologos, magis accedit ad veritatem).

Apprime enim distinguenda est *praxis*, vigens sive in Neerlandia «censuum utrimque redimibilium», sive in Italia «Montium» seu creditorum publicorum, a *theoria generali de mutuo et usura* cujus medio a nonnullis, ducibus Broedersen et Maffei, defendebatur ipsa praxis : quam distinctionem faciendam nitide ponit MASTROFINI *(op. c.*, p. 315). Omnino tenemus Benedictum XIV noluisse *praxim illam* condemnare, verum voluisse *directe* reprobare *theoriam ipsam*, occasione praxeos, propugnatam. Quod si negatur, rogari posset quid tandem sibi velit Encyclica illa, in medio illo historico promulgata?

D. Funk (1), recurrendum censemus ad moderationem quae tunc in re usuraria ipsorum Ecclesiae praepositorum mentes imbuere cœperit. Cur, quaeso. S. Pontifex, consultis cardinalibus, Encyclicam edidisset, nisi ut intimi animi sensa panderet? Caeterum legatur opus Benedicti XIV, anno 1748 iterum editum, *De synodo diœcesana* : « Nos ad Petri Cathedram evecti, ne *catholicae doctrinae puritas*, *cujus depositum nobis est a Christo concreditum*, hac erroris labe fœdaretur, datis ad Italiae episcopos Encyclicis Litteris..., haec inter caetera declaravimus... » (2).

Porro, quid de hac doctrina declaravit Summus Pontifex?

1° « Peccati genus illud, quod usura vocatur, quodque in contractu mutui propriam suam sedem et locum habet, in eo est repositum quod quis *ex ipsomet mutuo*, quod suapte natura tantumdem dumtaxat reddi postulat, quantum receptum est, plus sibi reddi velit, quam est receptum; ideoque ultra sortem, lucrum aliquod, *ipsius ratione mutui*, sibi deberi contendat... »

2° « *Neque vero ad istam labem purgandam, ullum arcessiri subsidium poterit*, vel ex eo quod id lucrum non excedens, et nimium, sed moderatum; non magnum, sed exiguum sit : vel ex eo quod is, a quo lucrum solius causa mutui deposcitur, *non pauper, sed dives existat; nec datam sibi mutuo summam relicturus otiosam, sed ad fortunas suas amplificandas, vel novis coemendis praediis, vel quaestuosis agitandis negotiis, utilissime sit impensurus...* »

3° « Per haec autem nequaquam negatur, posse quandoque una cum mutui contractu quosdam alios, ut aiunt, titulos eosdemque ipsimet universim naturae mutui minime innatos et intrinsecos, forte occurrere; ex quibus justa omnino legitimaque causa consurgat quiddam amplius supra sortem ex mutuo debitam rite exigendi. Neque item negatur, posse multoties pecu-

(1) Funk, *Scipio Maffei und das kirchliche Zinsverbot (Theol. Quartalschr.*, 1879, p. 48); *Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 14.

(2) Cf. *De synodo diœcesana*, l. X, c. 4, n. 10 *(Opera omnia Bened. XIV*, ed. Venet., 1787, t. XII, p. 8).

niam ab unoquoque suam, per alios diversae prorsus naturae a mutui natura contractus, recte collocari et impendi, sive ad proventus sibi annuos conquirendos, sive etiam ad licitam mercaturam, et negotiationem exercendam, honestaque indidem lucra percipienda. »

4° « ... si rite omnia peragantur, et ad justitiae libram exigantur, dubitandum non est, quin multiplex in iisdem contractibus licitus modus et ratio suppetat humana commercia, et fructuosam ipsam negotiationem ad publicum commodum conservandi, ac frequentandi... »

5° « Sed illud diligenter animadvertendum est, falso sibi quemquam, et nonnisi temere persuasurum, reperiri semper, ac praesto ubique esse, vel una cum mutuo titulos alios legitimos, vel secluso etiam mutuo, contractus alios justos, quorum vel titulorum vel contractuum praesidio, quotiescumque pecunia, frumentum, aliudve id generis alteri cuicumque creditur, toties semper liceat auctarium moderatum, ultra sortem integram salvamque, recipere. Ita si quis senserit, non modo divinis documentis, et catholicae Ecclesiae de usura judicio, sed ipsi etiam humano communi sensui, ac naturali rationi procul dubio adversabitur. Neminem enim id saltem latere potest, quod multis in casibus teneatur homo, simplici ac nudo mutuo alteri succurrere, ipso praesertim Christo Domino edocente « Volenti mutuo a te, ne avertaris », et quod similiter multis in circumstantiis, praeter unum mutuum, alteri nulli vero justoque contractui locus esse possit. Quisquis igitur suae conscientiae consultum velit, inquirat prius diligenter oportet, verene cum mutuo justus alius titulus, verene justus alter a mutuo contractus occurrat, quorum beneficio, quod quaerit lucrum, omnis labis expers, et immune reddatur. »

« His verbis, addit Benedictus XIV, complectuntur et explicant sententias suas Cardinales, ac Theologi, et viri Canonum peritissimi, quorum consilium in hoc gravissimo negotio postulavimus... Approbamus et confirmamus quaecumque in sententiis superius expositis continentur. »

In hisce ergo quinque sententiis, medulla doctrinae pontificiae est quaerenda; reliqua quatuor puncta, quae deinde subji-

ciuntur, magis directe ad *modum agendi practicum* in hac usurae quaestione pertinent. Quoad illa, quae S. Pontificis interpretationem et applicationem principiorum œconomicam constituunt, annotetur praesertim, sicuti nec consultores, ita nec Benedictum XIV admittere *praesumptionem* lucri cessantis aliorumve titulorum, nec contractus *implicitos* practice saltem probare. « Quisquis igitur suae conscientiae consultum velit, *inquirat prius diligenter oportet*, verene cum mutuo justus alius titulus, verene justus alter a mutuo contractus occurrat, quorum beneficio, quod quaerit lucrum, omnis labis expers, et immune reddatur (1)... Qui ab omni usurae labe se immunes, et integros praestare volunt, suamque pecuniam ita alteri dare, ut fructum legitimum solummodo percipiant, admonendi sunt *ut contractum instituendum antea declarent*, et conditiones inserendas explicent, et quem fructum ex eadem pecunia postulent. Haec magnopere conferunt non modo ad animi sollicitudinem et scrupulos evitandos, sed ad ipsum contractum in foro externo comprobandum » (2).

Utrum ille modus agendi practicus et illa principiorum interpretatio, ad medium s. XVIII, in Italia adhuc fuerit opportunus, cum duobus abhinc saeculis probatissimi auctores jam ulterius sint progressi, et cum paucis annis postea a multis theologis et quidem mox a suprema ipsa auctoritate ad titulorum *praesumptionem* reditus fiat, — an vero aliqualem illius epochae severitatem practicam « ad scrupulos evitandos » redoleat, nobis non est examinandum, cum hoc ad ipsa principia in se non spectet, et cum insuper ad tale quaesitum totum statum œconomicum Italiae illius temporis inquiri oporteret.

§ II. *Controversia generalis usque ad Perturbationem gallicam.*

Data solemni hac declaratione pontificia, utinam animis tranquillitas, mentibus lux immissa fuerit! At multum abfuit!

(1) Cf. *Vix pervenit*, § 3, V.
(2) Cf. *ib.*, § 9.

Econtra, sequentis periodi prima nota caracteristica videtur haec : controversiam, quae modo Neerlandiae, Italiaeque propria erat, per universum vulgatam esse orbem catholicum. « Paulo post non defuerunt auctores, qui easdem opiniones quas supra indicavimus variis successive temporibus propugnarent. Sed non defuerunt etiam qui eos confutarent : nec immutata fuit scholarum catholicarum doctrina...; resque in eo statu permanserunt usque ad initium Perturbationis Gallicae. » Ita merito CARRIÈRE (1).

Secunda nota caracteristica ponenda est in tendentiis enascentis tunc scientiae œconomicae. A P. RATZINGER (2) sequenti modo describitur : « Bald darauf nahmen die Angriffe auf die christliche Weltanschauung einen solchen Umfang an, dass die Frage, ob Zinsvergütung für Nutzungsleistung im Darlehensverkehre erlaubt sei, ganz in den Hintergrund trat. In den Vordergrund drängte sich vielmehr die Forderung, dass für die Entschädigung des Gelddarlehens *vollste Freiheit* herrschen müsse. »

Quam duplicem notam ostendamus breviter.

1° Scipionem Maffei anno 1746 Romae secundam sui operis dedisse editionem, sententiam suam non retractando sed potius confirmando, diximus. Ex altera parte, Concina, promulgata Encyclica, *In Encyclicam Benedicti XIV adversus usuram commentarium* conscripserat, quem commentarium simul ac opus de *Usura contractus trini demonstrata* Romae, anno 1747, denuo ediderat (3). Hic usurarum, quas ubique invenire sibi visus est, profligator acerrimus non doctrinas tan-

(1) Cf. *De contractibus*, III, p. 141 s.

(2) In *Staatslexicon*, ad vocem *Wucher*, V, c. 1143.

(3) De parte quam in hac controversia assumpsit P. Concina, cf. FUNK, *Scipio Maffei und das kirchliche Zinsverbot*, *l. c.*, p. 48-55; VON VOGELSANG, *op. c.*, p. 66-70. — Antequam illa opera Romae edidit, scripsit ediditque Neapoli anno 1746 : *Esposizione del dogma che la chiesa Romana propone a credersi interno l'usura colla confutazione del libro intitolato dell' impiego del danaro.* — FUNK (*Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 14) notat, post Hurter, a senatu Venetiano mox silentium utrique parti esse impositum : revera ab anno 1748 in Italia silent disputantes.

-tum aggressus est, verum saepius et auctorum personas. Ita, cum professores Facultatis Ingolstadiensis, nominatimque P. Pichler S. J., vehementer oppugnaverit, P. Zech (1), ejusdem universitatis doctor, defensionem eorum suscepit, principiaque ut videtur traditionalia, sed large explicata, iterum atque iterum erudite defendit. Contra eundem Concina, Barth, discipulus Zech, circa annum 1750 scripsit *De statuto principis* (2), quo opere ex professo titulum legis civilis, qui a nonnullis theologis, speciatimque a Pichler, defendi cœperat, propugnavit. Ab hoc praesertim tempore, titulus ille, ut novus scolasticorum titulis addendus, a multis theologis catholicis admissus est (3).

Circa idem tempus, S. Alphonsus de Ligorio (1696-1787) (4), qui optime de theologia morali meritus est, cum rigorosas sententias sui temporis dereliquerit ac strenue semper debellaverit, principia Scholae traditionalia et a Benedicto XIV confirmata defendit contra « quemdam Neotericum » (utique Scipionem Maffei), qui « in libro recenter edito laboriose conatus est probare, pecuniam de se non esse sterilem et infructiferam, sicut aliae sunt res usu consumptibiles... Sed merito haec nova opinio interdicta est ab hodierno nostro Summo Pontifice Benedicto XIV in Epistola Encyclica edita anno 1745 quae incipit *Vix pervenit...*» Deinde egregius doctor traditionalia principia, eodem fere modo quo Benedictus XIV, explicat et applicat (5). — Notandae etiam sunt novae editiones plurium operum supra memoratorum, v. g. Leotardi (Venetiis, 1762), factae a medio saeculo XVIII, quae pleraque opera nondum severitatem praesentis periodi, nec ab altera parte thesim jansenianam referebant.

(1) *Rigor moderatus doctrinae pontificiae circa usuras* tribus dissertationibus completur, quae Ingolstadii prodierunt, prima 1747, secunda 1749, tertia 1751. Iterum eduntur, cum opere Leotardi *De usuris*, Venetiis, anno 1762; dein seorsim anno 1763. Duas dissertationes exhibet Migne, *Cursus theologiae*, XVI, c. 765-996.

(2) Apud Migne, *l. c.*, c. 1007-1060.

(3) Cf. infra, in 3ª periodo controversiae.

(4) Cf. *Theologia moralis* (ed. Heilig, 1852), l. IV, tr. 5, c. 3, n. 759, p. 49.

(5) Cf. v. g., *ibid.*, n. 773, p. 70 s.

Eodem modo in Gallia disputatio acriter progreditur. Non opus est per singula decurrere; sufficiatque per transennam notare controversias excitatas a sequentibus auctoribus (1) : 1° P. GRANGIER (1741) et GASTUMEAU (1756), quibus respondit P. LECOQ (1757); — 2° FORMEY (1751), quem refutare conatus est DELAN (1753); — 3° ementito nomine PROST DE ROYER et simul, ut fertur, VOLTAIRE (1763), quos impugnarunt P. DE GASQUET (1766, 1788), SOUCHET (1778) et FRAYSSÉ (1783); — 4° DE LAFOREST (1769 et 1776), quem confutaverunt tum LAPORTE (1769) et LECOQ (1775), quos supra jam memoravimus, tum praecipue P. CARPUAC (1780 et 1782) qui presse secutus est doctrinam Bossuetii et Benedicti XIV; — 5° RULIÉ, GOUTTES et TURGOT (1780) (2), quos vehementer insectati sunt LAPORTE et MAULTROT (1782), P. CARPUAC (1782), CAPMAS (1782); — 6° BEURREY (1786), quem confutavere MAULTROT (1787) et ROUGANE (1789); — 7° ROSSIGNOL (1787 et 1803), qui ab auctoribus praecedentibus doctrinam laxiorem mutuatus est (3), — sicut 8° DORLHAC (1788) confutatus a citato Rougane, et GRATIEN (1790), contra quem

(1) Quoad opera a singulis auctoribus conscripta, eorum titulos videsis in periodico *L'Ami de la Religion et du Roi*, t. XXI (1819), p. 356-361 et 385-390; item, apud CARRIÈRE, *op. c.*, III. p. 141-143. — Notatu dignum est plures horum auctorum, ex utraque parte, ad jansenismum pertinere. Ita, cum ab una parte Maultrot et Rougane, nonnullique doctores sorbonici (cf. *L'Ami de la Religion et du Roi*, p. 358, 386, 388) sententiam severam veterum jansenistarum *Galliae* referant, systema traditionale propugnando atque imo plures praxes commerciales, generatim approbatas, proscribendo, plerique ab alia parte inter ipsos, post Mignot (cf. supra p. 36, n. 1), laxam sententiam jansenistarum *Hollandiae* defendunt. — J. FAVRE (*op. c.*, p. 194-207) speciatim considerat «la réaction janséniste en France», in qua ponit etiam Pascal, Bossuet, Domat, Pothier.

(2) Opus eorum cui titulus : *Théorie de l'intérêt de l'argent, tirée des principes du droit naturel, de la théologie et de la politique, contre l'abus de l'imputation d'usure* (Paris, 1780), videtur fundatum in opere notissimo quod anno 1769 scripserat TURGOT, et quod edidit anno 1789 : *Mémoire sur les prêts d'argent, présenté au conseil d'Etat.* Hujus doctrinam, quae magnum exercuit influxum in scientiam œconomicam, accurate exponit et crisi submittit BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I, p. 63-66 et 71-80.

(3) Hujus auctoris vitae et doctrinae studuit recenter FUNK, *Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 14-22.

scripsit Rendu (1806); et plurima alia scripta utrimque prodierunt (1).

Qui autem inter illos auctores fœnoris moderati, a legibus vel usibus determinati, liceitatem propugnabant, thesim suam omni quo potuerunt argumento defendebant, fideliter sententiam Broedersen et Maffei sequentes (2). Qui vero partem adversam tenebant, in sententias ibant severiores, quas exeunte saeculo XVII in Gallia natas et ineunte saeculo XVIII in Neerlandia et Italia evolutas vidimus.

Non mirum autem per hoc tempus, in Gallia praesertim, tanta cum vehementia quaestionem de usura agitari : cum hujus regionis legislatio, usuram absolute prohibens, et a Ludovico XIV severiori modo renovata, per saeculum XVIII usque ad Perturbationem gallicam (Legem 12 Oct. 1789), constanter viguerit, dum in plerisque regionibus jam diu aboleverat.

* * *

2° In plerisque nempe, praeter gallicam, legislationibus, theoria calviniana regnante, licet absoluta fœnoris libertas non concederetur, tamen fœnus quoddam, ut plurimum 5 %, juridice agnoscebatur. In imperio germanico, leges statuum vel civitatum particulares, ab anno 1525 usque ad 1622 conditae, fœnus accipere omnibus permiserant; et tandem, ipsae leges imperiales, quae ab anno 1530 reditus annuos ad 5 % determinaverant, anno 1654 universim fœnus ex pecunia ortum ad datam normam restrinxerunt (3). In Batavia, anno 1658, auctarium moderatum probari jam diximus. In Anglia tandem, nulla habita de re controversia, vetus usurae prohibitio anno 1545 ab Henrico VIII sublata, et dein ab Eduardo VI restituta, definitive anno 1571 est abolita ab Elisabeth regina (4).

(1) Aliis adhuc auctoribus, praesertim œconomistis, studuit J. Favre, *op. c.*, p. 216-237.

(2) Illos, in enumeratione data, semper posuimus in recto, primo nempe loco.

(3) Cf. Neumann, *op. c.*, p. 546 s., 555-568.

(4) Cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 49.

Itaque factum est ut in his regionibus thesis Calvini Salmasiique de usurae moderatae liceitate in confessionem quasi universorum praesertim jurisperitorum devenerit. In Germania nominatim id evenisse, probatum est a D. Böhm-Bawerk, qui notat : « im Laufe des 18 Jahrhunderts wird sie (thesis haec) endlich allmälig der Controverse entrückt » (1).

Neque in Anglia aliter res se habebat : « Man discutiert (saeculis XVII et XVIII) mit grossem Eifer und in zahlreichen Schriften über die Höhe der Zinsen, über ihre Vor- und Nachtheile, über das Passende oder Unpassende einer gesetzlichen Beschränkung derselben, aber man berührt nur noch selten, und dann gewöhnlich nur ganz flüchtig, die Frage nach ihrer wirtschaftlichen Natur, nach ihrer Herkunft und ihrer Gerechtigkeit » (2). Quam tendentiam scientiae anglicae referunt speciatim JOHN LOCKE, JAMES STEUART, HUMES et BENTHAM. Insuper in eadem periodo, ac eadem in Anglia, origo quaerenda est theoriae œconomicae quae *humanum laborem* ut fontem valoris unicum exhibet, et quae socialismo hodierno plenius evoluta est.

In Gallia etiam, praeter specialem de liceitate usurae controversiam, aliae quaestiones œconomicae moveri cœperunt. Non solum mox nata est schola « physiocratismi » (3) quae ut unicum productionis factorem, ut dicunt, *naturam* praetendebat, sed etiam, duce TURGOT, haec agebatur thesis : melius se habere societatem, si legislator de usura nullatenus curet, et totam rem paciscentium voluntati relinquat. Quae thesis de « lege quaesiti et oblati », tanquam bonum patrimoniale ad hodiernum transivit liberalismum. Nec tamen saeculo XVIII legislatione gallica sancita est, sed ex his disputationibus ad summum effectum est ut, 12ª Oct. 1789, Constitutionis cœtus, veteri jure abrogato, fœnus ad 5 % universim licere determinaverit.

In Austria vero (4), Iosepho II imperante, thesis illa, ex Anglia

(1) *Ibid.*, p. 47.

(2) *Ibid.*, p. 49 s.

(3) De hoc systemate œconomico, cf. J. RAMBAUD, *Histoire des doctrines économiques*, 2e éd., p. 141-227. Paris, Larose, 1902.

(4) De historia hujus controversiae et legislationis *in Austria*, cf. TH. RIZY, *Ueber Zinstaxen und Wuchergesetze*, p. 83-120. Wien, Brau-

oriunda et in Gallia praesertim ab Encyclopaediae auctoribus defensa, majore successu fruebatur. Postquam enim, anno 1751, imperatrix Maria Theresia legem severam contra quamlibet usuram condidit, Josephus II econtra ab anno 1782 in hac re innovare statuit, et tandem anno 1787 decrevit fœnus 4 vel 5 % licere, et adversus eos, qui majus exigerent auctarium, actionem judiciariam concedi : adeoque jam nonnisi negative legislator austriacus erga crimen usurae se habebat. Verum cum de decreto hoc acriter disputaretur, cumque ex ipso via pateret abusibus, anno 1788 imperator quaestionem proposuit a peritis solvendam : « quaenam sit usura, et quomodo absque lege pœnali coerceri queat? » Inde inter doctos ibidem controversia efferbuit. Cum autem quaestionem hanc de usurae *libertate* perpendere, pro dissertationis nostrae materia, parum nostra intersit, sufficiat hunc novum respectum indicasse. Quae controversia, ab eo tempore, inter œconomistas et legisperitos, thesim principalem de *honestate* fœnoris relinquentes, primarium quemdam obtinuit locum. Hoc autem quaestionis aspectu dimisso, de quo nonnulli nostris diebus auctores, in Austria praesertim, docte scripserunt (1), prosequemur, prout incepimus, historiam controversiae quae *circa ipsam usurae liceitatem* vigere inter catholicos perrexit.

müller, 1859. (Ibidem videsis opera conscripta occasione quaesiti a Josepho II propositi); REICHENSPERGER, *Die Zins und Wucherfrage*, p. 31-43. Berlin, Gutentag, 1879; H. BLODIG, *Der Wucher und seine gesetzgebung historisch und dogmatisch bearbeitet. Eine socialpolitische Studie*, p. 18-21. Wien, Hölder, 1892.

(1) Notandi, præter auctores modo citatos, K. CHORINSKY, *Der Wucher in Oesterreich*. Wien, 1877; L. VON STEIN, *Der Wucher und sein Recht*. Wien, 1880; K. TH. EHEBERG, *Die Wucherfrage in Theorie und Praxis seit 1880 (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirthschaft im Deutschen Reich*, VIII, 1884, p. 97-145); FASSBENDER, *Rettung des Bauernstandes aus den Händen der Wucherer durch ländliche Creditvereine*. Münster, 1886; V. BRANTS, *L'usure dans la législation contemporaine (Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, t. XXX, 1895, p. 669-683).

ARTICULUS III.

TERTIA CONTROVERSIAE PERIODUS.

§ I. *Controversia usque ad decreta romana « Non esse inquietandos » (1830).*

Exeunte saeculo XVIII, viros peritos in duas praesertim vias toto caelo diversas abire vidimus : controversia enim, quae eodem jam saeculo nascente vigebat, magis magisque ferbuerat, nedum declaratione Benedicti XIV pacata sit. Cum alii, nixi Encyclica *Vix pervenit*, in sententia severa omnino confirmari sibi viderentur, alii, scientiae œconomicae et jurisprudentiae arctius adhaerentes, tum numero tum argumentis fortiores in dies efficiebantur. Abhinc eodem saeculo XVIII occidente, novam tertiamque apte distinguimus controversiae periodum : quae distinctio nititur, tum evolutione legislationis civilis et doctrinarum legisperitorum, tum tendentiis scientiae œconomicae modernae, tum mox sequenti promulgatione novorum decretorum romanorum et simul nova praxi et modo loquendi theologorum.

A. Jurisperiti.

Vetere jure vigente, multi ex Gallia celebres juristae principia de mutuo usuraque statuebant, quibus nitebatur tum jus civile gallicum tum jus canonicum, quamvis in caeteris regionibus ista principia ferme oblivioni jam traderentur. Verum postquam legislator gallicus (3-13 Oct. 1789; 11 Apr. 1793; 19 Mart. 1804; et 3 Sept. 1807) *supposuit*, novo jure condito, fœnus universim atque per se esse licitum, utpote pretium usus pecuniae, plerique legisperiti Galliae eandem quam extranei sententiam amplexi sunt. Et mox, teste Carrière, « jurisperiti, qui tractatus ediderunt, quamvis generatim nonnisi moderate vituperent leges Ecclesiae, de ipsa tamen quaestione in se spectata ita loquuntur quasi nullus jam dubio locus esse possit » (1). Eadem via ad

(1) Cf. *op. c.*, III, p. 144.

nostras usque dies quasi unanimes progrediuntur, nec plerumque dubium movent utrum revera usus pecuniae semper a pecunia seorsim vendi possit. Cum autem hoc principio, quod olim Calvinus ac Salmasius propugnaverant, tam legis conditores quam interpretes eo tempore niterentur, jam *titulus legalis*, a nonnullis juristis saeculo XVII ad fœnus legitimandum invocatus, ipsorum non intererat (1); ideoque factum est, quod sane notatu dignum, ut titulus ille, post novum jus conditum, potius *a theologis* renovaretur. Hoc nempe pacto, qui doctrinae perantiquae de injustitia usurae, vi mutui acceptae, valedicere nolebant, viam sibi aperiri rebantur qua thesim de liceitate fœnoris universa adstruerent.

B. Œconomistae.

Doctrinae a jurisperitis suppositae fundamenta scientifica ex professo inquirebant statuebantque œconomistae. Nostri non est scientiae œconomicae modernae originem heic exponere, quod ab hodiernis hujus scientiae historicis optime praestitum est (2). Maxime autem interest indagare quodnam in praesenti quaestione munus nova haec scientia sibi demandaverit, ac quonam modo illud impleverit : ideoque primo accurate determinandum est quantum usque modo iter ad declarandum usurae problema sit emensum.

Dum veteres omne lucrum ex mutuo vi mutui ut illicitum traducunt, cum pecunia sterilis sit, nec usum habeat ab abusu distinctum seu vendibilem, sequaces Calvini ac Salmasii statuunt pecuniam esse fœcundam, usumque ipsius a consump-

(1) Etenim si admittitur usum pecuniae per se vendibilem esse, non jam oportet recurratur ad titulum legalem ut fœnus universim liceat.

(2) Cf. v. g., M. Blanqui, *Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours*, t. II. Paris, Guillaumin, 1845; J. Kells Ingramm, *Geschichte der Volkswirtschaftslehre* (Uebersetzung von E. Roschlau), p. 41-266. Tübingen, Laupp, 1890; Ch. Devas, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (übersetzt u. bearbeitet von Kaempfe), p. 479-500. Freiburg i/B., Herder, 1896; Favre, *op. c.*, p. 216-237; Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, passim.

tione distinguendum, ita ut fœnus qua pretium usus pecuniae in se sit licitum. Unde tandem novellae theoriae in hanc solutionem deveniunt, pecunia fœnus mutuatori produci ideo quod sit *fructifera*, id est, loquente Adam Smith : « as something can everywhere be made by the use of money, something ought everywhere to be paid for the use of it ». Quae verba modo loquendi hodierno a D. von Böhm-Bawerk ita exhibentur : « Es gibt einen *Leihzins*, weil es einen *ursprünglichen Capitalzins* gibt » (1). Hoc ergo doctrinae punctum post longam disputationem statuendum videbatur : pecuniam, quoad lucrum mutuatori producendum, eadem qua naturam virtute gaudere, ac proin idem de mutuo quod de censu esse dicendum; quemadmodum scilicet censuum emptor jus habet in fructus censuales ideo praecise quia a natura producuntur, ita etiam mutuator pleno in fœnus jure fruitur, quia fœnus mutuata pecunia, usum frugiferum habente, sponte fertur.

En modum rem concipiendi omnium illorum qui eandem ac Molinaeus et Salmasius sententiam propugnarunt, non solum œconomistarum antecessores, ut Locke, Law, Hume, James Steuart, Justi, Sonnenfels (2), sed etiam theologi et canonistae catholici, Broedersen ac Maffei sequentes. Sed ad pecuniae fœcunditatem admittendam, imprimis nitebantur facto illo œconomico, quod pecunia utentes lucrum revera obtinent. Nondum autem rationes altiores et intrinsecas scrutati erant aut perspexerant : quaestio enim nondum movebatur an quove modo pecunia, non tantum creditori, sed ipsi adhibenti sit frugifera.

Ad hanc praecise quaestionem solvendam sese accinxerat nova œconomica scientia. Itaque, jam extra dubium posuerat omne, sortem, si mutuatario fructus afferat, *eo ipso etiam mutuatori* jure et merito prodesse. Cum autem, juxta theologos plerosque catholicos, illud ipsum assertum in controversia versaretur, patet ipsam quaestionem deinceps aliter statui œconomistis, aliter theologis.

Imprimis in hoc consentiebant œconomistae, explicandum

(1) Cf. *op. c.*, I, p. 67.
(2) Cf. *ib.*, p. 48, 54, 68, et passim.

esse undenam ultimatim « capitalis » productivitas, quam de facto vita œconomica probare videbatur, ortum duceret : nempe, ut verbis utamur D. von Böhm-Bawerk : « Gegenstand der Erklärung ist die Thatsache, dass bei produktiver Verwendung von Capital in den Händen des Unternehmers regelmässig ein der Grösse des verwendeten Capitales proportionaler Ueberschuss zurückbleibt, der dadurch vermittelt wird, dass der Wert der mit Hilfe von Capital erzeugten Güter regelmässig grösser ist als der Wert der in ihren Erzeugung verzehrten Kostengüter » (1). Quaerebatur proinde cuinam hic valor accrescens (meerweerde, plus-value, Mehrwert, additional value) ex justitia competat? et si sortis proprietario, quonam tandem fundamento jus illius nitatur?

Cum œconomicae scientiae per saeculum XIX conatus, pro statu quaestionis hodierno, maximi sint momenti, liceat heic breviter varias sententias et explicationes delineare, quae oriente saeculo propositae sunt et eodem decurrente evolutae (2). Insuper, ne cogamur postea eadem repetere, liceat heic, quamvis per anachronismum, singulae sententiae praecipuos auctores patronos usque ad nostra tempora annectere.

* *

Primi qui hanc scientiam coluerunt ex professo, ut Turgot in Gallia et Adam Smith in Anglia, superiorem hunc valorem, seu, voce in sensu proprio adhibita, hoc « auctarium » capitalistae tribuerant; aliud tamen fundamentum non invenerant,

(1) Cf. *op. c.*, I, p. 90.

(2) Ad hanc descriptionem faciendam, plerumque sequimur primum volumen operis, maxima laboris summa confecti a D. von Böhm-Bawerk (*Geschichte und Kritik der Capitalzinstheorien*. Innsbruck, Wagner, 1900). Cui quamvis saepe nullatenus assentiamur quoad periodum praecedentem, nec omni sub respectu quoad judicium ab ipso de sententiis œconomicis saeculi XIX latum, attamen primum facile obtinet locum in systematibus secundum genera et species componendis. Ipsum proinde adeant qui opera et doctrinam auctorum heic citatorum melius cognoscere vellent. — Doctrina praecipuorum auctorum reperiri potest etiam apud J. Rambaud, *Histoire des doctrines économiques*, livre II.

quam boni communis exigentiam : nisi enim ita statueretur, dominus potius ad census emendos quam ad commercium fovendum pecuniam adhiberet (Turgot), vel saltem ipsius nullo-modo interesset sortem mutuo credere (A. Smith) (1). Quod statuentes fundamentum, ut per transennam notetur, circulo laborabant : cum in causa esset an auctarium, praeter id quod naturae industriaeque obveniat, reapse existat. Quod igitur quaestionis punctum illi minus attigisse nobis videntur quam veteres ipsi scolastici, qui quamlibet valoris partem industriae vel naturae, sed nullam pecuniae tribuebant, adeoque, ad aequitatem servandam, auctarium aliquod ad dominum *qua talem* sine alio titulo pertinere negabant.

Plures gressus Adam Smith presse secuti sunt. Ita in Germania Sartorius, Lueder, Kraus, Hufeland, Seutter, Cancrin, praesertim Soden et Lotz; dein, licet etiam sub influxu stent theoriae a J. B. Say propositae, ibidem ut discipuli Smith annumerandi Jacob, Fulda, Eiselen, Rau. In Anglia, eidem sententiae subscripserunt imprimis Ricardo, Torrens, Mc. Culloch, Mac Leod; in Gallia Garnier, Canard et Droz. Nec censendum tamen omnium illorum œconomistarum notiones et principia ita perspicua esse ut in una theoria componi possint : nonnulli enim, insigni contradictione, ut Soden, Lotz, Ricardo, totum productum valorem *labori*, secundum sententiam jam saeculo XVII labente a Locke defensam, tribuendum autumabant (2).

* * *

Haec sententia anglica *de humano labore unico productionis factore* mox plenius evoluta reperitur, ita ut exinde, quoad quaestionem nostram, enata sit schola duplex.

Et primo quidem cum omnia ad laborem pertineant, pars valoris, capitalistae de facto obveniens, *ipsius laboris*, sive quo capitalem summam collegit sive alius cujusvis, est

(1) De systemate Turgot et Ad. Smith, cf. *ib.*, p. 71-80, 81-89.

(2) Cf. *ib.*, p. 94-128, coll. 325 s., et 430 s.; it. J. Kells Ingramm, *op. c.*, p. 110-266.

remuneratio dicenda : ita in Anglia praesertim James Mill et Mc Culloch (« labor anteactus »); quae theoria postea in Galliam transivit, ubi Courcelle-Seneuil auctarium propugnavit ut praemium laboris capitalistae, ab ipso « travail d'épargne » dicti; hujus sententia, quamvis non pura, recentius proposita fuit a Cauwès, Cherbuliez et J. Garnier. Tandem eadem theoria ultimam obtinuit evolutionem in Germania, ubi, duce Rodbertus, nonnulli ut Schaeffle, Wagner et Stolzmann capitalistam habent ut ministrum a societate ad bona producenda constitutum, adeoque auctarium ut mercedem hujusmodi laboris quasi-socialis (1).

* * *

Deinde, ex eodem principio de labore ortum duxerat, ab initio saeculi XIX, altera prorsus contraria theoria, in evolutione ejusdem saeculi tum scientifica tum sociali notatu dignissima. Cum, juxta principium olim a Locke constitutum, unicus productionis factor industria sit humana, totus quantus producitur valor ut *laborantium* sit aequitas exigit. Proinde auctarium quod, nullo labore praestito, capitalistae de facto tribuitur, injuria tribuitur, cum juste ad operarios cujusvis speciei pertineat. Quod consectarium ex posito principio eductum esse videtur imprimis in Anglia a William Thompson, et in Gallia a Sismondi. Ex eo tempore innumeris scriptis hanc theoriam de fœnoris injustitia propugnaverunt socialistae, inter quos nominare sufficiat P. J. Proudhon, F. Lassalle et K. Marx (2).

* * *

Circa annum 1830, Senior fœnus seu valoris partem capitalistae tributam novo principio explicavit : nempe auctarium ideo esse legitimum censuit, quia dominus, sorte mutuo credita, *abstinet* ab ipsius fruitione praesenti, et proinde jacturam facit aliquo modo remunerandam («reward for abstinence»).

(1) Cf. Böhm-Bawerk, *ib.*, p. 354-374, 647-663.
(2) Cf. *ib.*, p. 427-444, 682-688.

Quod principium explicativum ex ipsa theoria Ad. Smith et Ricardo a Senior haustum videtur, et postea ab iis praesertim assumitur auctoribus qui, in hac quaestione, scholam quasi eclecticam constituunt : ita in Anglia, John Stuart Mill, Jevons; in Gallia, Rossi, Molinari et J. Garnier; in Germania, imprimis Roscher, cum discipulis Schuez et M. Wirth; imo pressius Senior sequuntur anglus Cairnes; helveticus Cherbuliez supra jam citatus; italus Wollemborg; germanus K. Dietzel; famosa theoria a Fr. Bastiat defensa ab eodem principio derivata videtur (1). Tandem theoria Senior hodiedum propugnatur praesertim a Marshall, et nova methodo a Carver (2).

Constat omnes has œconomistarum theorias, si bene inspiciuntur, pecuniae seu capitalis fœcunditatem negare, nedum adstruant : cum *nulla earum pecuniam creditori ideo esse frugiferam asserat, quia ex sese, sicuti natura seu labor humanus, fructus producat.* Mirandum valde illos, qui Calvinum, Molinaeum, Salmasiumque ut vitae œconomicae aedificatores, veteresque scolasticos ut destructores habebant, tandem aliquando ad theoriam scolasticam de sterilitate pecuniae qua talis aequivalenter et implicite retrogradi; mirandum etiam illos huc devenire, in hunc praecise finem ut sententiam salmasianam, quam tamen ab initio extra dubium posuerant, penitius explicarent et confirmarent.

* * *

Attamen, praeter quatuor sententias quas delineavimus, quinta est memoranda (3), et quidem praecipua et classica :

(1) Theoria Bastiat de *valore* nota est : « la coopération de la nature est essentiellement gratuite; la coopération de l'homme, intellectuelle ou matérielle, échangée ou non, collective ou solitaire, est essentiellement onéreuse, ainsi que l'explique ce mot même : Effort. » *(Harmonies économiques*, ch. V; cf. Liberatore, *Principes d'économie politique*, p. 148-151. Paris, Oudin, 1894). Juxta hanc theoriam suam fundamentalem, justitiam auctarii, in valoris distributione capitalistae tributi, deducit ex quadam jactura quam « delai » vel « privation » vocat.

(2) Cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 325-353, 618-646.

(3) Cf. *ib.*, p. 130-229, 663-682.

haereditatem enim ab antagonistis doctrinae traditionalis acceptam ex professo colere conati sunt, aedificiique per tria fere saecula multo cum labore extructi fundamenta solidare. Oriente saeculo XIX, J. B. SAY (1803) et LAUDERDALE (1804) hujus scholae duces sunt. Juxta J. B. Say, plurimorum œconomistarum magistrum, auctarium, quod docet experientia capitalistae obvenire, eodem modo honestum justumque est quo census natura partus, et salaria laborem humanum remunerantia : in productione enim rerum, tria concurrere elementa, naturam, laborem, capitale; unde valorem productum ex justitia distribuendum esse partim terrae, partim industriae humanae, partim capitali. Itaque, uno verbo, capitale est *per seipsum formaliterque fœcundum*.

Haec theoria statim multis œconomistis acceptissima fuit in Germania, Italia, et Gallia, dum in Anglia theoria de omnipotentia laboris, quam ibi jamdudum vigere vidimus, perstabat. « In Frankreich, ait D. von Böhm-Bawerk, erwarb sich Say's Productivitätstheorie keine geringere Popularität als in Deutschland. Sie wurde hier förmlich Modetheorie... Eigenthümlich ist jedoch, dass die Productivitätstheorie von französischen Schriftstellern selten in voller Reinheit bewart wurde : fast Alle, die sie annahmen, vermischten sie eklektisch mit Elementen einer oder auch mehrerer fremdartigen Theorien; so, um nur eigene der einflussreichsten Schriftsteller zu nennen, ROSSI, so MOLINARI, so JOSEPH GARNIER, und in der neuesten Zeit CAUWÈS und LEROY-BEAULIEU » (1). In Germania Say secuti sunt praesertim SCHÖN, RIEDEL, ROSCHER et KLEINWAECHTER.

Theoria ab anglo Lauderdale propugnata, ac penitiorem quam theoria Say explicationem fœcundi capitalis afferens, admissa est in Anglia tantum a MALTHUS, et READ; postea similia quaedam occurrunt apud scriptores americanos H. CAREY et PESHINE SMITH; — item recentius apud germanos THUENEN et GLASER; — tandem hodiedum apud non paucos, ex. g. M. BLOCK, M. PANTALEONI, F. WALKER, DIETZEL, PHILIPPOVICH, DIEHL, J. WOLF, WIESER, etc.

(1) Cf. *ib.*, p. 154.

* * *

Huic de productivitate formali capitalis sententiae, theoriam, quae auctarium exhibet ut remunerationem *usus* sortis *(Nutzungstheorien)*, historici scientiae œconomicae solent connectere; ipse J. B. Say, simul cum priori sententia, hanc etiam proposuerat. Revera aliqualis in hac sententia supponitur pecuniae fœcunditas, cum usus ipsius remunerandus sit, quamvis tamen vi productivae non ex professo insistatur. Praeter auctorem SAY, in Gallia non multos ejusdem theoriae patronos invenimus; in Germania vero, quo mox transivit, ab anno 1832, strenuum defensorem et propagatorem haec sententia, paulisper mutata, nacta est HERMANN; quem plus minusve secuti sunt BERNHARDI, MANGOLDT, imo revera SCHAEFFLE et KNIES, praesertim autem K. MENGER (1).

En brevem conspectum sententiarum quae in scientia œconomica, ab exeunte saeculo XVIII usque ad annum circiter 1830, natae sunt, quaeque ab anno 1830 ad nostras usque dies evolvuntur.

Omnes hos auctores, si illos excipias qui cum socialistis fœnoris iniquitatem propugnant, thesi fundamentali de auctario *per se atque universim* licito subscribere notavimus. Inde maximum pondus addebatur sententiae illorum theologorum qui eandem opinionem inde a tempore Benedicti XIV defenderant; eo vel magis quod theoria de productivitate formali capitalis, a Say propagata et mox vulgatissima, fundamentum scientificum ipsis directe subministraverit.

C. Theologi.

Quamvis, ineunte saeculo XIX, de variis illis œconomistarum opinionibus non directe curarent theologi, attamen ipsorum attentionem id maxime movebat, quod, juxta ferme omnes scientiae tum juridicae tum œconomicae peritos, usus pecuniae fœnore vendi possit.

(1) Cf. *ib.*, p. 233-264, 616-618.

Quisnam autem, per hoc temporis spatium, *theologicus* fuerit status quaestionis (1), edocemur opere celeberrimo ***Dissertations sur le Prêt de commerce***, conscripto a Cardinali DE LA LUZERNE, et anno 1823 edito (2). Quadruplex systema a doctissimo auctore (3) distinguitur : 1° systema scolasticorum, « le plus généralement reçu parmi les Docteurs sévères » (4); 2° theoria titulum

(1) Quidquid sit de statu quaestionis quoad principia, quoad quaestionem practicam legimus anno 1819 in periodico *L'Ami de la Religion et du Roi*, p. 390 : « La discussion s'agite encore en ce moment. Peut-être au fond, l'opinion favorable au prêt a gagné en nombre; nous ne déciderons pas si elle a gagné en autorité. On nomme plusieurs ecclésiastiques et théologiens qui la soutiennent, et plus encore qui la tolèrent. Nous voyons que le prêt est toléré en plusieurs pays livrés particulièrement au commerce. Ainsi aux Etats-Unis le clergé catholique n'a pas cru devoir s'élever contre le torrent de la coutume. Un écrivain récent assure que la même tolérance règne en Allemagne, en Hollande et en Angleterre. »

(2) Titulus est : *Dissertations sur le Prêt de commerce, par feu Son Em. le Cardinal de la Luzerne, ancien évêque de Langres, Pair de France.* Dijon, Douillier, 1823. — Auctor vita decesserat anno 1821. Opus complectitur 3 partes, in 5 volumina distributas. Auctor studet tum juri naturae, tum S. Scripturae, tum Traditioni Patrum, Conciliorum, S. Pontificum, et Theologorum. Maxima sane nititur eruditione, sed judicii critici acumine non excellit, nec profunditate rationum intrinsecarum.

(3) Cf. *ib.*, t. I, p. XXIV-XXXIV. — Unicuique horum systematum theologos illius temporis (1800-1830) annotamus, quotquot reperire nobis licuerit.

(4) Ita sentiebant SAINT-MARC, *Considérations sur le prêt à intérêt.* Paris, 1816; DAVIAU, archiepiscopus Burdigalensis, *Lettre pastorale de M. l'Archevêque de Bordeaux*, 1817; BURGUÉ, *Examen de la dissertation de M. B. sur l'usure.* Pau, 1817; auctor operis *Tractatus de contractibus, ad normam juris novi Galliae redactus.* Cenomani, 1819; PAGÈS, *Dissertation sur le prêt à intérêt.* Lyon, 1820; VILLECOURT, *Lettres à M. Faivre, précédées d'une analyse critique de sa réponse à M. Pagès.* Lyon, 1821. — Post opus DE LA LUZERNE editum, notandi : BONYON, *Réfutation des systèmes de M. Baronnat et de Mgr de la Luzerne sur l'usure.* Clermont, 1824; ID. *Examen du système de feu Mgr le Card. de la Luzerne sur le prêt de commerce.* Clermont, 1826. — Eadem sententia imponebatur sacerdotibus Sancti Sulpitii, statuto generali 9 Sept. 1818 (cf. PAGÈS, *op. c.*, p. 210-213).

In eodem systemate, prout renovatum est a Benedicto XIV, nituntur

legalem defendens (1); 3° sententia quae post Calvinum tenet usuram oppressivam, et proin usuram erga pauperes non licere, erga divites vero universim usuram seu fœnus esse honestum; tandem 4° opinio quam ipse propugnat et qua statuit mutuum in commercio creditum (« prêt de commerce ») semper per se auctarium ferre creditori (2). Etsi materialiter quarta sententia a tertia distinguatur, eo quod haec inter usuram prout diviti vel pauperi factam discernat, illa vero inter mutuum prout mercatori vel non mercatori creditum, formaliter tamen, nempe respectu theseos fundamentalis, ad idem sunt reducendae : etenim ideo auctarium per se esse justum autumabant ambae, quia pecunia locari potest : unde aequali modo opponebantur huic veteris doctrinae puncto, scilicet e mutuo *vi mutui* nihil posse mutuatori produci.

Notanda est duplex differentia inter controversiam prout saeculo anteacto, et prout a Card. de la Luzerne ducebatur.

omnia responsa romana per idem tempus data : ita responsum *Card. Antonelli*, Praef. S. C. de Prop. Fide, 4 Julii 1793 (Carrière, *op. c.*, III, p. 385 s.); responsum *Pii VI* ad archiep. Viennensem, 12 Aug. 1795 (*ib.*, p. 386 s.); responsum *S. Pœnitentiariae*, 18 Febr. 1807 (*ib.*, p. 388 s.); responsum *Pii VII* per Card. Pacca, 17 Sept. 1808 (*ib.*, p. 390); responsum *ejusdem S. Pont.*, 29 Aug. 1818 (*ib.*, p. 390-392).

(1) Non multi unico hoc titulo nitebantur, sed plerique hujus tituli defensores illum qua argumentum assumebant ad fœnus commercii propugnandum. Nominatim notandus Baronnat, *Le prétendu mystère de l'usure dévoilé*, 2 vol. Paris, 1822.

(2) Cum tertia et quarta opinio a multis illarum patronis non apte distinguantur, hic auctores *simul* subjungimus : Baradère, *Dissertation où l'on détermine en quoi consiste le crime de l'usure et dans quels cas on peut recevoir des intérêts*. Pau, 1816. Hic auctor potius tertiam propugnat sententiam. Quartam potius referunt sequentes : Lesage, *Exposition de la morale chrétienne, composée par ordre de l'archevêque de Salzbourg* (2 vol. e germanico versa). Lyon, 1817. Contra hoc opus scripsit Pagès *(op. c.)*; Faivre, *Du placement d'argent à intérêt*. Lyon, 1820; de Pressigny, *Le placement de l'argent à intérêt distingué de l'usure*. Lyon, 1821; Desplas-Roques, *Mémoire sur la légitimité du prêt lucratif*. Castres, 1824. Hoc opus ortum dedit acri controversiae in diœcesi Albiensi, quae mox nonnisi facta personalia respexit. Tandem Baston, *Précis sur l'usure attribuée aux prêts de commerce*. Paris, 1825.

Primo, sub influxu sane theoriarum œconomicarum, auctor intentionem mutuatarii praesertim respiciens, exinde desumit utrum pecunia tradatur per modum locationis, an mutui : si ad productionem vel ad conservationem, locatio contrahitur; si vero ad consumptionem, fit mutuum. Deinde, quoad argumenta allata, etsi admittat in S. Scriptura et in Traditione per duodecim saecula fœnus ex mutuo saltem charitati oppositum exhiberi, praemium vero locationis pecuniae nullomodo opponi justitiae, agnoscit tamen doctores inde a Gratiano (1151) *in omni credito,* etiam productionis, nonnisi mutuum apprehendere, et tenere in mutuo vi mutui usuram esse injustam. Sub hoc respectu ejusdem interpretatio doctrinae scolasticae plane dissentit ab interpretatione saeculo praesertim superiore excogitata (1).

Itaque, ab una parte radicitus et expresse a sententia scolasticorum dissentiebat, sed etiam ab altera parte longe abibat a via qua antea procedere solebant : quatuor nempe conditiones ab ipso admissae thesim de liceitate fœnoris universali multum restringebant (2); nec ipsius modus thesim defendendi tam historiae repugnare videtur quam modus radicalis praedecessorum.

Inde mox factum est, ut multi, non rationibus solum, sed et auctoritate Cardinalis de la Luzerne freti, eandem sententiam theoretice propugnarent et practice applicarent. Incaute enim illi theologi, qui theoriae scolasticae ac Benedicti XIV adhaerebant, de vita œconomica judicabant, cum principia sua, nedum extenderent, econtra quantum fieri posset arctiora efficerent, quibus insuper quoad praxim adjungerent tutiorismum (3).

(1) Cf. supra, p. 32.

(2) Quatuor conditiones sic enuntiantur : « 1° que le contrat soit passé avec un homme riche, ou au moins aisé; et que l'objet ne soit pas de le faire subsister; 2° que l'argent soit destiné au commerce, ou à quelque autre entreprise lucrative; 3° que ce contrat ne soit pas défendu par les lois civiles; 4° que l'intérêt soit modéré et proportionné tant aux gains qu'aux risques » *(op. c.*, I, p. XLVI-L).

(3) Cf. v. g. PAGÈS, *op. c.*, passim. — In sensum contrarium scribit MASTROFINI *(Discussion sur l'usure*, p. 469) : «... et cela doit nous tranquilliser *malgré ceux qui répètent qu'il est plus sûr de ne pas vendre l'usage de l'argent, que de le vendre;* et par conséquent qu'il est très dangereux de le vendre, et *qu'il faut absolument s'en abstenir.* »

§ II. — *De decretis romanis « Non esse inquietandos ».*

Inde a Perturbatione gallica, multis ex causis vita societatis œconomica valde immutata erat : modum insuper eam concipiendi, tum apud juristas tum praesertim apud œconomistas, penitus conversum deprehendimus. Quibus multi theologi non parvae auctoritatis, adstipulabantur. Unde non mirum est ipsam auctoritatem ecclesiasticam supremam tandem statum, ad quem tum praxis tum scientia quaestionem deduxerant, attendisse, et legislationem canonicam, vel potius stylum curiae circa hanc rem renovasse (1).

(1) Decreta, lata in quaestione mutui et usurae, collecta habentur «praecipua inter alia plura» in opere *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide.* Romae, ex typ. polygl., 1893, a nº 2118 (anno 1645) ad num 2143 (anno 1889). Decreta juxta hanc collectionem hic citantur, si inibi inveniuntur. — Instructio S. Congr. de Prop. F. data anno 1873 (cf. *Collectanea*, nº 2140), qua multa decreta circa lucrum ex mutuo colliguntur, etiam invenitur tum in *Collectione Lacensi (Acta et Decreta sacrorum conciliorum recentiorum.* T. VI, c. 677-690. Friburgi Brisgoviae, Herder, 1882), tum in periodico *Analecta juris pontificii*, XIII (1874), p. 309-328. — Insuper *Sanctae Apostolicae Sedis responsa circa lucrum ex mutuo ab anno 1822 ad Febr. 1833* in unum collecta habentur ab archiepiscopo Taurinensi Fransoni : praesto nobis est editio Leodiensis anni 1833. — Item, 17 decreta ab anno 1822 ad annum 1838 data inveniuntur, una cum consectariis inde deductis, in *Litteris monitoriis D. Bellicensis episcopi ad clerum suae diœcesis, circa quoddam opus de mutuo recenter editum* (opus auctoris Pagès, de quo infra p. 80). Cf. Migne, *Theologiae cursus completus*, XVI, c. 1065-1090. — Multa decreta cum adjunctis historicis habet Carrière *(op. c.*, III, p. 381-408), et praecipue quaedam quae in citatis collectionibus non habentur, v. g. responsum *Pii VI* ad archiep. Viennensem, 12 Aug. 1795; *S. Pœnitentiariae*, 18 Feb. 1807; *Card. Pacca*, 17 Sept. 1808; *Pii VII*, 29 Aug. 1818; *S. Pœnitentiariae*, 20 April. 1830; *S. Officii*, 29 Jul. 1835. Hoc ultimum decretum, quod alicujus est momenti eo quod expresse declarat Encyclicam *Vix pervenit* «respicere universam Ecclesiam», etiam habetur apud Gury-Ballerini, *Theologia moralis*, 2a ed. hispanica, I, p. 849, nota, et allegatur a P. Lehmkuhl, *Theologia moralis*, ed. 9a, I, p. 687, nota (Friburgi Brisgoviae, Herder, 1898), et, dubitanter tamen, a P. Vermeersch, *Quaestiones de justitia*, p. 458, nota (Brugis, Beyaert, 1901). — Decreta etiam nonnulla inter citata inveniuntur apud Ballerini-Palmieri, *Opus theolo-*

Solemni declaratione 1ª Nov. 1745 facta, Benedictus XIV, nedum jus ecclesiasticum de usura mutaverit, econtra *principia* quibus nitebatur magna cum auctoritate iterum inculcaverat. De praxi autem directe pronuntiare non intenderat, verum voluerat ut principia ab ipso solemniter renovata tam a theologis quam a rectoribus animarum statui rerum œconomico, casibusque individuis, omni qua deceret prudentia, applicarentur (1). Ita Encyclicam *Vix pervenit* a romanis ipsis Pontificibus et Congregationibus esse intellectam, patet vel ex eo quod non semel, saeculo XVIII et initio saeculi XIX, interrogati an praxis talis vel talis liceret, oratores plerumque ad principia in dictis Litteris contenta dimiserint (2).

Verum, cognito infelici scientiae moralis statu, perspectisque aequivocationibus quae tam longa disputatione ipsis notionibus introductae erant, merito dubitare licet an viri periti, uti

gicum morale, III, p. 609-614. — Tandem in appendice operis L. BACUEZ, *De l'intérêt et de l'usure au point de vue de la conscience*, p. 119-122 (Paris, Saint-Sulpice, 1891), auctor refert triplex dubium, anno 1853 S. Officio submissum, ad quod responsum est : «consulat probatos auctores».

(1) Cf. Encyclica *Vix pervenit*, §§ 8 et 9.

(2) Cf. instructio *S. Congr. de Prop. Fide*, quae juxta mandatum S. Officii, 17 Apr. 1749, data est ad P. Felicem O. Capuc. *(Collectanea S. Congr. de Propaganda Fide*, nº 2119); responsa *S. Officii*, 24 Aug. 1778, missa ad Vic. Ap. in Sutchuen *(ib.*, nº 2120); praesertim instructio *S. C. de Prop. F.*, 4 Julii 1793, ad episc. Quebecensem *(ib.*, nº 2124); decretum *S. C. de Prop. F.*, 4 Jan. 1798, ad Vic. Ap. in Chan-si *(ib.*, nº 2125); responsum *Pii VI*, 12 Aug. 1795, ad archiep. Viennensem Daviau (cf. CARRIÈRE, *op. c.*, III, p. 145); responsum *Card. Pacca de mandato Pii VII*, 17 Sept. 1808, datum ad vicarios generales Pictavienses (cf. CARRIÈRE, *ib.)*; responsum *S. Pœnitentiariae*, 18 Febr. 1807, datum ad parochum Montispessulani (cf. CARRIÈRE, *ib.)*; tandem praesertim responsum *Pii VII*, 29 Aug. 1818, datum ad duos episcopos Galliae, qui eum rogaverant ut dignaretur dubia practica solvere expresse et quasi independenter ab auctoritate Bened. XIV, quibusque repositum fuit «Romanos Pontifices voluisse principia tantum doctrinae catholicae circa materiam istam ponere, consulto tamen abstinuisse a judicio proferendo circa quamplurimos ejusdem generis casus; quorum vestigiis et ipse (Pius VII) inhaerens, eos remittit ad responsum jam datum (17 Sept. 1808)» (cf. CARRIÈRE, *ib.)*.

volebat Summus Pontifex, « ab extremis, quae semper vitiosa sunt, longe se abstinuerint ». Numquam enim, pluribus retro saeculis, nobis videntur tanta severitate fructus pecuniae fuisse judicati, sicuti per saeculum XVIII (1). Inde difficultates fidelium anxietatesque maximae. Cum legislatio civilis ubique, Gallia mox non excepta, fœnus moderatum permitteret, cum insuper viri periti, heterodoxi omnes multique catholici, jus tale probarent, tandem aliquando necesse fuit ut auctoritas ecclesiastica suprema timoratorum angores *practicos* et ipsa tolleret : eo vel magis quod, jure civili in Gallia mutato, sententia de « titulo legis civilis » extrinseco et legitimo, a multis jam in Gallia theologis propugnaretur; quae sententia si vera esset, nulla jam maneret difficultas practica.

Jam an. 1822, mulier quaedam Lugdunensis (Mlle de Saint-Marcel), « descripto generali rerum statu post notos publicos eventus et leges a civili auctoritate latas in Galliis obtinente, exposuerat se sua capitalia quibusdam tradidisse, ut fructus ex illis juxta taxam a lege civili praescriptam perciperet, suum autem directorem ipsi absolutionem denegare, nisi restitueret »; quoad quaesita ab ipsa proposita, decreverunt Emin. Cardinales *S. Officii*, 3 Julii 1822, ut « oratrici pro nunc diceretur, quod responsa ad propositos casus ipsi opportuno tempore dabuntur; interim vero, licet non peracta restitutione, ipsam posse sacra-

(1) De sententiis quae apud *theologos morales et canonistas* illius saeculi occurrunt ad praxim ususque tunc vigentes spectantibus, opus non est speciatim hic tractare. Mirum sane fuisset si, tanta cum severitate, ut omnibus notum est, de caeteris moribus judicantes remissius de mutuo deque usura locuti fuissent. Excipiendi tamen sunt pauci, inter quos eminet P. Zech.

Haec severitas judicii moralis, et nominatim tutiorismus, in nonnullis *SS. Congregationum* decretis illius epochae, cum principia individuis casibus applicare intenderent, deprehenditur. Quod notandum est, ut nobis videtur, quoad instructionem *S. C. de Prop. Fide*, 17 Apr. 1749, ad P. Felicem datam, quam conferas cum responso ejusdem S. Congr. 12 Sept. 1645 (*Collectanea*, n° 2119, coll. n° 2118); et etiam aliquatenus quoad instruct. *S. Officii*, 24 Aug. 1778 (*ib.*, n° 2120), et quoad instruct. *S. C. de Prop. Fide*, 4 Julii 1793 (*ib.*, n° 2124).

mentaliter absolvi, dummodo vere parata sit stare mandatis (1) ». « Verum licet hujus responsionis rumor passim divulgaretur, ipsa tamen responsio, teste coaetaneo Carrière (2), sat paucis aperte innotuit, ideoque sat modicum influxum habuit tum in doctrinam theologorum, tum in praxim confessariorum. »

Ita igitur *S. Officium*, anno 1822. Atvero *S. Pœnitentiaria*, anno 1830 a vicario generali Nannetensi interrogata, quid sentiendum sit de iis qui pecunias suas commodant societatibus, v. g. canalium aut pontium, vel urbibus, vel quaestoribus generalibus, etc., oratori, die 20 Apr., juxta morem, ut Encyclicam Benedicti XIV adiret, respondit (3). Tandem, eodem anno, *S. Officio* exposuerat episcopus Rhedonensis (de Lesquen) « non eandem esse confessariorum suae diœcesis sententiam de lucro percepto ex pecunia negotiatoribus mutuo data ut ea ditescant... Nonnulli confessarii mediam... viam se posse tenere arbitrantur. Si quis ipsos consultat de istiusmodi lucro, illum ab eo deterrere conantur. Si pœnitens perseveret in consilio pecuniam mutuo dandi negotiatoribus,... tunc isti confessarii exigunt ut pœnitens promittat se filiali obedientia obtemperaturum judicio summi Pontificis, si intercedat, qualecumque sit... » Inquirebat episcopus « 1° utrum possit horum... confessariorum agendi rationem probare ». Die 18 Aug., Pius VIII « audito... voto emin. D. Card. Inquisitorum generalium respondit : Ad primum : *non esse inquietandos* » (4).

Quod responsum S. Officii quibusdam maximum stuporem attulit, plerisque ingens solamen. Ex hac die, a S. Officio et

(1) Licet decretum hoc non occurrat in instructione *S. C. de Prop. Fide* anni 1873, de ejusdem tamen authentia dubitari non potest. Cf. *Collectio Fransoni* supra citata, p. 7 s.; *Litterae monitoriae episcopi Bellicensis* (MIGNE, *l. c.*, c. 1065 s.); CARRIÈRE, *op. c.*, III, p. 392 s. coll. p. 148.

(2) CARRIÈRE, *op. c.*, III, p. 148.

(3 *Ibid.*, p. 280, nota, coll. p. 393. Notandum est decretum hoc in nullis citatis collectionibus, praeter opus CARRIÈRE, inveniri. Nihil tamen authentiae ipsius obstat, cum plene conveniat modo respondendi SS. Congregationum eo usque generatim servato.

(4) Cf. v. g. *Collectanea S. C. de P. F.*, n° 2140, III; CARRIÈRE, *l. c.*, p. 393 s.

S. Pœnitentiaria, undique interrogatis, idem constanter responsum dabatur, ad nostra usque tempora non mutandum (1) : pœnitentes, vel confessarios « non esse inquietandos, dummodo parati sint stare mandatis », vel expressius « mandatis S. Sedis », vel « quousque S. Sedes definitivam decisionem emiserit, cui parati sint se subjicere ».

« Hinc, quod notat Carrière (2) pro suo tempore, generatim mitior evasit circa eam materiam confessariorum agendi ratio. Non omnes tamen eundem sensum iis responsis tribuerunt, vel eandem extensionem ipsis dandam esse censuerunt. » Inde autem a medio saeculo XIX hunc stylum curiae fere omnes doctrinae theologicae periti non qua meram tolerantiam habent, sed ut veram, positivamque permissionem universis factam (3); confessariique omnes, ut videtur, sicuti fideles ipsi, in percipiendo fœnore moderato, id est legibus vel consuetudine determinato, nulli jam difficultati practicae offendunt.

De novi hujus juris sensu, prout ex adjunctis historicis dijudicari licet, pauca adnotemus oportet.

1° Legenti decreta romana patet, auctoritatem ecclesiasticam aliquid de *principiis*, quaestionem usurae regentibus, directe ac

(1) Ultimum decretum hujusmodi datum est a S. C. Inquisitionis 26 Julii 1899 : petenti utrum in Monte pietatis licitum sit auctarium 2 % per mensem, certis positis conditionibus, respondetur : « acquiescat, modo paratus sit stare mandatis S. Ecclesiae » (cf. *Acta S. Sedis*, XXXII, 1899-1900, p. 190).

(2) Carrière, *op. c.*, III, p. 149.

(3) Nonnulli tamen hanc interpretationem amplecti noluerunt : ita, v. g., J. Morel, *La question économique. Du prêt à intérêt ou des causes théologiques du socialisme*, p. 322. Paris, Lecoffre, 1873; von Vogelsang, *Zins und Wucher*, p. 14 s., 26 s.; A. Weiss, O. P., *Apologie du christianisme*, II, p. 134 s.; Gorse, *La terre et l'argent. Qui l'emportera?* 1888; P. Lapeyres, *Catholicisme social*. T. II. *Les remèdes extrêmes*, p. 125-151. Paris, Lethielleux, 1896. — Quae interpretatio severa nonnumquam est propugnata in periodico *Association catholique*, nominatim a U. Guérin (1888, I, p. 659 et 674; 1889, I, p. 648), P. de Pascal (1890, I, p. 154, II, p. 263), Scheicher (1887, II, p. 654-665), de Marolles (*ib.*, I, p. 275); it. H. Savatier, *La théorie moderne du capital et la justice*, p. 21 s. Paris, Rondelet, 1898.

positive determinare nullomodo intendisse, adeoque Benedicti XIV declarationem nec abrogasse nec renovasse, de qua nihil omnino pronuntiaverit (1). De principiis nihil decretum esse vel ex eo constat quod « definitivam decisionem » S. Sedi reservatam volebant, quam decisionem proferendi concilio œconomico Vaticano, si Deus dedisset, munus forsan demandatum fuisset (2).

Quid igitur voluerunt SS. Congregationes romanae? Voluerunt — quod testatus est, die 7 Martii 1835, Card. de Gregorio, praefectus S. Pœnitentiariae, speciatim loquens de titulo legis civilis — « solummodo normam proponere, quam confessarii tuto sequerentur erga pœnitentes qui moderatum lucrum lege principis statutum acciperent bona fide, paratique essent stare mandatis S. Sedis » (3). Quam normam, saltem quod ad restitutionem faciendam spectat, S. Officium, die 7 Sept. 1837 (4), etiam ad eos

(1) A 18 Aug. 1830, quando S. Officium primo decrevit «non esse inquietandos», SS. Congregationes ex professo renuunt loqui de doctrina Encyclicae *Vix pervenit*, licet in omnibus fere petitionibus de illius doctrina expresse quaeratur. A die hac usque ad annum 1840, per 15 circiter decreta, de hac nonnisi bis, ni fallimur, mentionem faciunt, nempe : 1° 31 Aug. 1831, in responso S. Officii ad capitulum Locarnense : quod cum directe interpretationem dictae Encyclicae (in dubiis V, VI, VII, VIII) rogaverit, ad ipsam Encyclicam et ad probatos auctores remittitur (*Collectanea*, n. 2140, p. 858 s.); 2° in responso S. Officii 29 Julii 1835, quo petenti utrum opinionem Cardinalis de la Luzerne aliorumque condemnata sit Encyclica Bened. XVI. adeoque temeraria, respondetur : «orator se gerat juxta doctrinam contentam in Encyclica Benedicti XIV *Vix pervenit*, quae respicit universam Ecclesiam» (CARRIÈRE, *op. c.*, III, p. 405 s.). Verum vidimus authentiam hujus decreti non esse ita compertam; et insuper, licet doctrina hujus Encyclicae, vel ipsa Encyclica ad totam Ecclesiam pertinere declaretur, de petita ipsius *interpretatione* in responsione non agitur.

(2) Inter schemata concilii Vaticani habentur 3 postulata, ut concilium dignaretur tandem quaestionem usurae definitive declarare, et praesertim definire quid sit de titulo legali sentiendum, primum episcoporum Neapolitanorum (*Collectio Lacensis*, VII, p. 830), secundum archiepiscopi Hydruntini (*ib.*, p. 866 s.), tertium 20 episcoporum Americanorum (*ib.*, p. 1747).

(3) Cf. *Litterae monitoriae ep. Bellic.* (MIGNE, *l. c.*, c. 1081 s.); it. CARRIÈRE, *op. c.*, III, p. 403 s.

(4) Cf. *Collectanea de P. F.*, n. 2140, IX.

extendendam declaravit, qui *mala* vel *dubia fide* titulo legis civilis, id est etiamsi de hujus novi tituli justitia nullomodo persuasi, nihilominus auctaria juxta taxam a lege statutam perceperant.

2° Etsi igitur de legitimitate tituli legalis in se pronuntiare non intenderent SS. Congregationes, imo ab eo abstraherent, tamen non dubitandum videtur consultores et cardinales ad responsa supra relata permotos fuisse sententia, eo tempore satis communiter probabili dicta, de lege civili, ob bonum publicum et vi alti dominii, proprietatem fœnoris legitime transferente. Sane, qui petitionum responsionumque seriem, ab anno 1830 ad 1840 productarum, perlegit, ad illam conclusionem sponte perveniet. Norma enim practica, a SS. Congregationibus qua tuta proposita, *saltem probabilitatem tituli legalis* in illis casibus supponit, in quibus omnis alius titulus legitimi fœnoris deesse supponitur. Quodsi decreta ita explicantur, non jam mirandum est normam hanc practicam etiam ad fœneratores *mala* vel *dubia fide* extendi : cum enim realis objectivusque titulus, saltem probabiliter legitimus, existat, etiamsi eodem subjective usi non sint, et cum proinde justitia probabiliter laesa non sit, ad restitutionem non sunt obligandi (1).

(1) Sane episc. Bellic. veram sed non sat amplam infert ex decretis conclusionem, scribens : « dicimus vero et contendimus sacras congregationes necnon et duos summos pontifices hanc opinionem (tituli legalis) non existimasse damnatam, sed e contra adeo probabilem ut in *bona fide* culpaque immunis esse possit qui hanc ut legitimam tenet donec hac de quaestione statuerit S. Sedis » (Migne, *l. c.*, c. 1087). Potius dicendum est SS. Congr. hanc opinionem adeo probabilem existimasse ut etiam qui hanc non tenet ut legitimam, et in *mala fide* existit, peccet quidem injustitia affectiva, attamen non certo effectiva, adeoque, dolens de peccato, sine onere restituendi absolvi possit « dummodo paratus sit stare mandatis S. Sedis ». Quae nostra interpretatio confirmatur validissime *Instructione S. Congr. de Prop. Fide*, anni 1873 *(Collectanea*, n° 2140, p. 863), ubi concluditur *tertio*, omnino *generaliter*, ex illis decretis non distinguendo inter bonam et malam fidem : « deficientibus licet aliis quibuslibet titulis... unum quoque legis civilis titulum ceu sufficientem in praxi haberi posse... donec quaestio haec sub judice pendeat, nec S. Sedes explicite ipsam definierit. » Cf. in eundem sensum *postulatum* archiepiscopi Hydruntini ad conc. Vatic. *(Coll. Lac.*, VII, p. 867).

— Ergo nec mirandum est coaetaneos, eundem ex responsis sensum referentes, toto conatu tam saepe impulisse, ut SS. Congregationes tandem aliquando quid sentiendum sit de titulo legali aperte declararent.

3° Insuper, historice loquendo, negandum non videtur SS. Congregationes sub influxu fuisse doctrinae eo tempore magis magisque invalescentis, utpote a viris magnae auctoritatis defensae, nimirum usum pecuniae seorsim esse vendibilem, vel saltem in mutuo negotiatoribus facto, seu in mutuo productionis, per se auctarium posse dici justum. Ita, verbi gratia, decreta interpretatus est episcopus Bellicensis cum notet : « *ex his, inquam, decretis* sequitur *Lucrum e fenore in commercio perceptum ab Encyclica Benedicti XIV* Vix pervenit *non esse*

Utrum vero haec conclusio, nempe probabilitas tituli legalis, quae decretis ab anno 1830 ad 1840 latis certo supponi videtur, absolute conveniat principiis quibus nituntur decreta posteriora, et praesertim anteriora, nobis, ut vera fateamur, minime compertum est. Ita decreta vel instructiones antea data perlegendo, patet leges vel consuetudines principiis Encyclicae *Vix pervenit* contrarias, id est titulum aliquem legalem praeter titulos ibidem commemoratos, nullomodo admitti. Cf. *Collectanea*, a n. 2119 ad n. 2133; imprimis notandi n. 2124 (anno 1793), ubi titulus legalis positive recusatur, et n. 2133 (anno 1827), ubi stricte doctrina Benedicti XIV refertur. Quibus addantur responsa Pii VI, 12 Aug. 1795; S. Pœnitentiariae, 18 Febr. 1807; Card. Pacca, 17 Sept. 1808; tandem Pii VII, 29 Aug. 1818 (cf. Carrière, *op. c.*, III, p. 386-392).

Quodsi, eo tempore quo decreta (1830-1840) lata sunt, nonnulli cum episcopo Bellicensi, qui tunc laxismi accusabatur, non sat amplam interpretationem dederunt, ab alia parte multi recentius in contrarium excessum abiisse videntur. Non consentimus Funk scribenti : « Näherhin gilt es nach den gegebenen Entscheidungen unter der angeführten Voraussetzung als erlaubt, bei einem Darlehen an Gewerbetreibende oder bei einem Produktivdarlehen, auch wenn keiner der alten Zinstitel vorliegt, *ja wenn nicht einmal der titulus legis civilis vorhanden ist*, Zins zu nehmen... » *(Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes*, p. 70). « Der Sieg ist inzwischen thatsächlich erfolgt... indem diese (auctoritas ecclesiastica) im dritten Jahrzehnt des 19 Jahrhunderts anfing... den Beichtvätern zu verbieten, *das Zinsnehmen als solches als sündhaft und restitutionspflichtig zu behandeln.* » *(Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 22).

damnatum » (1). Nonne ideo SS. Congregationes ad dictam Encyclicam non jam oratores remittebant, nec eam allegabant, imo de vi ejusdem sensuque interrogatae nec directe ad quaesita respondebant? Postea vero, decretis, quae de eadem re pauca data sunt, iterum ad doctrinam Benedicti XIV expressius redire praximque universam *ut meram ejusdem applicationem* ad statum œconomicum hodiernum habere videntur (2), et proinde

(1) Cf. *Litterae monitoriae...* (MIGNE, *l. c.*, c. 1084-1086). — Imo nonnulli, ut MARRES (*De justitia secundum doctrinam theologicam et principia juris recentioris*, II, p. 284. Ruraemundae, Romen, 1888) asserunt opus a MASTROFINI (*Le usure, libri tre)*, Romae tunc ad locationem pecuniae defendendam editum, a *sex* Indicis et S. Officii consultoribus approbatum fuisse. Quidquid sit de hoc asserto sentiendum, indubium est in SS. Congregationibus tunc non defuisse qui eandem de locatione pecuniae sententiam tenerent; quod constat epistolis duorum consultorum S. Officii operi praemissis. Imo in *postulatis* episcoporum Neapol. ad conc. Vaticanum dicuntur expresse «a Sacra Pœnitentiaria *non esse inquietandos* prolatae declarationes, *juxta Mastrofini theoreticen*» (*Collectio Lacensis*, VII, p. 830). Auctores hujus collectionis addunt in nota : «num autem declarationes Romanorum Congregationum innitantur reapse theoria a Marco Mastrofini prolata, dubium est.» — Eumdem sensum, quem hic patefacimus ex studio decretorum romanorum, protulit FUNK, *Zins und Wucher*, p. 135-139; imo eadem interpretatio movit P. ANTONIUM BALLERINI (*Opus theologicum morale*, ed. PALMIERI, III, p. 616) ad quaestionem ponendam de *locatione pecuniae*.

Attamen theoria de locatione pecuniae videtur formaliter contradicere Encyclicae *Vix pervenit*, cum Benedictus XIV declaret apertissime : «neque vero ad istam labem (usurae) purgandam, ullum accersiri subsidium poterit... ex eo quod is, a quo id lucrum solius causa mutui (i. e. sine titulis extrinsecis) deposcitur... non datam sibi mutuo summam relicturus otiosam, sed ad fortunas suas amplificandas, vel novis coemendis praediis, vel quaestuosis agitandis negotiis, utilissime sit impensurus» (*Vix pervenit*, § 3, II, cf. supra, p. 47).

(2) Cf. v. g., responsum *S. Officii*, 29 Nov. 1854 (*Collectanea*, n. 2136); it. *S. Officii*, 3 Aug. 1858 (*ib.*, n. 2137); it. *S. Officii*, 18 Aug. 1858 (*ib.*, n. 2138); imo, instructio *S. Congr. de Propaganda Fide* anni 1873 (*ib.*, n. 2140, in conclusione, p. 863). Quae omnia vix explicari possunt, nisi principia solutionum desumpta sint ex aequitate naturali, anteriori quam lex aliqua aut consuetudo, et independente a fine contrahentium. — Haec evolutio in responsis romanis connectenda videtur cum evolutione quam deprehendere nobis videmur apud theologos morales : dum qui circa medium saeculum scripserunt ad explicanda

implicite titulum legalem et titulum locationis pecuniae excludere.

4° Tandem si, ratione habita de decretorum interpretatione quam hic statuimus, inquiritur de interpretatione clausulae solemnis : « dummodo parati sint stare mandatis S. Sedis », vel « donec S. Sedes definitivam sententiam dederit », eandem nullatenus, ut fieri solet, intelligendam esse censemus in hoc sensu : illa norma practica ideo *provisoria* est, quia *adjuncta œconomica* ob quae datur non sunt immutabilia; unde cum adjuncta iterum mutabuntur, fideles stare debebunt sententiae definitivae a S. Sede ferendae. Atvero haec clausulae interpretatio evidenter est contraria menti SS. Congregationum : ut patet tum ex origine et successione decretorum, tum etiam ex citato postulato archiepiscopi Hydruntini ad concilium Vaticanum, tum praesertim ex conclusione *tertia* quam, in *Instructione* sua anni 1873, S. Congregatio de Propaganda Fide ex illis decretis desumpsit. Quae conclusio, cum maximi sit momenti ad decretorum intellectum, hic subsequatur : « Deficientibus licet aliis quibuslibet titulis, cujusmodi sunt *lucrum cessans, damnum emergens*..., *unum* quoque *legis civilis titulum* ceu sufficientem in praxi haberi posse, tum a fidelibus, tum ab eorum confessariis, quibus proinde suos pœnitentes hac super re inquietare non licet, *donec* QUAESTIO HAEC *sub judice pendeat, nec S. Sedes ipsam explicite definierit* » (1). Unde censemus, ad mentem SS. Congregationum, definitivam sententiam S. Sedis vel Ecclesiae fore judicium respiciens *non directe praxim* fœnoris, quale omnes auctores hodierni intelligere videntur, sed directe respiciens *principia*, seu quaestionem novorum titulorum in quibus SS. Congregationum provisoria nitebatur sententia.

* * *

Si acta supremae auctoritatis ecclesiasticae per saeculum XVIII decreta romana fere communiter sive in titulo legis civilis, sive in locatione pecuniae nitebantur, postea fere communiter hanc explicationem dereliquerunt et ad sola principia Benedicti XIV redierunt. An illa principia semper rite explicentur ac praxi applicentur, ex parte dissertationis altera patebit.

(1) Cf. *Collectanea*, n. 2140, p. 863.

et per prima decennia saeculi XIX cum novo curiae stylo conferuntur, mirae differentiae, primoque intuitu immensae, oculos feriunt. Sed cum accurate ad invicem componuntur quae supra statuenda visa sunt, et quae hic comperta videntur, omnia ad sequentia puncta commode contrahi censemus :

1° Auctoritas ecclesiastica, per saeculum XVIII usque ad annum 1830, *principia ipsa* de mutuo et usura inculcare intendebat; et contra, postea, de ipsis principiis jam directe pronuntiare recusabat.

2° Antea, directe de *praxi* generali vel particulari dijudicare nolebat; postea, directe nonnisi de praxi generali decernere volebat.

3° Antea, principiorum explicatione et applicatione ad quamdam videtur inclinari severitatem, vix non innixa praesumptioni *factae usurae;* postea, si eadem principia ac antea, prout sentimus, praxi supponenda sunt, tamen large applicat, potius innixa praesumptioni *non factae usurae.*

4° Unde antea, generatim praxis ususque morali peritorum judicio committebantur; postea vero, praxi universali jam auctoritative permissa, *principia* ipsa scientifica, quibus praxis illa inniti debeat, liberae doctorum investigationi ac disputationi tradita videntur : *saltem si decreta saeculi XIX a doctrina multorum saeculorum separantur.*

Unde perspicimus quidem maximam evolutionem in doctrinae applicatione, at nullam oppositionem in doctrina ipsa.

§ III. *Controversia occasione decretorum romanorum.*

Hic, historiam controversiae describentes, sistere possemus. Ab eo enim momento quo decreta « Non esse inquietandos » ubique pervulgabantur, animorum mox tranquillitas, conscientiarum anxietatibus pacatis, vigere incepit. Itaque votum episcopi Bellicensis brevi impletum est, quo confiderat « venturum tempus quo piorum ac doctorum confessariorum praxi consentient speculativa docentium principia » (1).

(1) Cf. *Litterae monitoriae*... (MIGNE, *l. c.*, c. 1090).

Verumtamen, cum non statim ardentes usurae adversarii arma posuerint quibus praxim fœnoris universalem impugnabant, controversia per aliquot adhuc annos post data decreta, eo quo antea modo, perrexit.

1° Imprimis notandum opus anno 1831 Romae editum a Mastrofini (1), quod, quemadmodum antea opus Cardinalis de la Luzerne, maximum in doctos influxum exercuit. Subtiliter enim quaestionem tractavit, eamque solvendo novam ut videtur theoriam, quae partim saltem nostris diebus nonneminem invenit defensorem, in scholas theologicas introduxit. Etsi ab historicis Cardinali de la Luzerne adjungatur quasi eandem sententiam propugnaverit, multum tamen abest quin ut auctores gemini sint habendi. Sane utriusque sententiam affinem esse patet iis theoriis œconomicis, quae, praesupposita aliqua capitalis fœcunditate, ex usu ejusdem liceitatem auctarii desumunt. Verum fundamentalis inter utramque differentia in hoc sita est, quod de la Luzerne quidem ipsum *actum* pecunia utendi respicit, adeoque fœnoris justitiam ex eo haurit quod mutuum *sit* ad conservationem vel ad productionem, dum Mastrofini radicalem pecuniae ad usum actualem *applicabilitatem* pretio aestimabilem contendit, adeoque fœnoris justitiam ex eo haurit quod creditum *possit semper esse* ad productionem : « Nous rappellerons toujours, sic scribit, que dans l'usage même il faut toujours distinguer l'*applicabilité* de l'*acte* de l'usage, que c'est par celle-là que l'on peut exiger un intérêt et non pour celui-ci » (2). Inde de la Luzerne thesim ab initio ad sic dictum « prêt de commerce » restrinxerat : hoc mutuum, nec ullum aliud, quasi locationem habuerat; Mastrofini vero thesim, in ipsa pecuniae notione fundatam, non conditionate sed *absolute* ponebat, et creditum pecuniae semper per se onerosum esse de-

(1) *Le usure, libri tre, discussione dell' abb.* Marco Mastrofini. Roma, 1831. Prae oculis nostris versatur versio gallica : *Discussion sur l'usure par M. l'abbé Mastrofini, ouvrage où l'on démontre que l'usure modérée n'est contraire ni à l'Ecriture sainte, ni au droit naturel, ni aux décisions de l'Eglise* (traduit sur la 4e éd.). Lyon, 1834.

(2) Cf. *op. c.*, p. 317.

fendebat. Cum autem tunc imprimis interesset utrum necne fœnus *practice* accipi possit, non mirum duos insignes auctores ut geminos vitae œconomicae propugnatores esse habitos.

Eandem quam Mastrofini sententiam mox plures tum in Italia tum in Gallia, novis sane confisi decretis, defenderunt; quam ab altera parte non pauci vehementer sunt aggressi (1).

2° Insuper, eodem tempore (1830-1840), in Gallia praesertim, multum directe de sensu ac valore responsionum romanarum disceptabatur (2). Varias interpretationes hoc tempore propositas, sequentibus verbis concinne exhibet coaevus Carrière : « Quidam docuerunt aut docere visi sunt cum iis (decretis) jam non stare posse antiquam, seu, ut vocant, rigidam

(1) Contra opus MASTROFINI prodierunt : *Osservazioni pacifiche sopra di un' opera intitolata, Le Usure*. Roma, 1834; L. B. DRACH, *Lettre sur une question d'Usure*. Rome, 1834; MONALDUS LEOPARDUS, *La Giustizia nei contratti e l'usura*. Modena, 1834; *Analisi ragionata e critica de libri tre su le usure, dell' ab. M. Mastrofini, da un amico della verita*. Napoli, 1835; MORALET, *Réponse au livre de M. Mastrofini intitulé : Discussion sur l'usure*. Lyon, 1836.

In eundem ac Mastrofini sensum scripserunt : CINOTTI, *Dissertazioni sul mutuo e sulle usure*. Montepulciano, 1835; *Analyse de la Discussion sur l'usure par Mastrofini*. Annecy, 1835.

(2) Cf. LABORDE, *Défense de la doctrine de l'Eglise catholique sur le Prêt à jour, vengée du scandale de la nouveauté*. Paris, 1836; BRIONNE, *Réfutation des défenseurs du prêt à intérêt, et explication des réponses de la Pénitencerie*. Séez, 1836; ID., *Défense de la brochure de M. Brionne*. Séez, 1837; BLAZY, *Questions neuves sur le prêt à usure, les intérêts du prêt et les décisions romaines*. Montauban, 1837; BOULANGER, *Réflexions sur la conduite à tenir au tribunal de la pénitence par rapport aux Usuriers*. Paris, 1837; NOLHAC, *Histoire de la marche des idées sur l'emploi de l'argent depuis Aristote jusqu'à nous*. Lyon, 1838; PAGÈS (cf. supra p. 65, n. 4), *Dissertation sur le prêt à intérêt*, t. II. Lyon, 1838. Contra hoc opus a vetere usurae adversario, sine debita moderatione, conscriptum, episcopus Bellicensis edidit *Litteras monitorias ad clerum*... Cum autem responderit PAGÈS, opere *Observations sur les circulaires de Mgrs les Evêques du Puy et de Belley* (Lyon, 1839), BOYER conscripsit *Défense de l'Eglise de France contre les attaques de l'auteur de la dissertation sur le prêt à intérêt* (Paris, 1839), et mox *Lettre de l'auteur de la Défense de l'Eglise contre M. Pagès à un théologien de province*. Paris, 1839. Et ita discussio ad facta personalia mox declinavit.

et severiorem doctrinam circa usuram; et, iis admissis, Encyclicam Benedicti XIV jam exhiberi non posse ut judicium dogmaticum Ecclesiae a quo vel minimum recedere non liceat. — Alii exinde argumentum eduxerunt in gratiam probabilismi, existimantes ea Responsa cum probabiliorismo neutiquam conciliari posse. — Alii alio sensu intellexerunt, et quidem non eodem omnes fine : inter eos enim qui ex iis gravioris momenti consectaria eduxerunt, quidam id intendebant ut exinde haec consectaria firmarent et admittenda comprobarent; — quidam vero contra, ut ex consectariis quae omnino respuenda putabant ipsarum Responsionum vim et auctoritatem everterent, asserentes nempe iis omnino anteponendam esse doctrinam Benedicti XIV; — quidam demum simpliciter asserentes non esse recedendum a Benedicti XIV doctrina, quia nihil ad id cogit, si haec doctrina cum praefatis Responsis conciliari possit; si autem conciliari nequeat, auctoritas judicii a praedicto S. Pontifice lati longe praestat Responsis quae nullum judicium includunt, sed ad summum in futurum praenuntiant » (1). Ipse Carrière, cum de vi harum responsionum — diffuse pro more — disserit, nondum eas interpretari videtur qua normam positivam omnibus permittentem ut fœnus legibus vel consuetudine determinatum percipiant (2). Inde vero a medio saeculo XIX, generatione illorum abeunte qui in praecedenti controversia partem habuerant, explicatio decretorum in sensu positivae et universalis permissionis maxime apud peritos pervulgabatur, ita ut ab eo tempore, si nonnulli supra memorati excipiuntur, haec interpretatio « communis theologorum catholicorum sententia » (3) sit dicenda.

Ab eodem itaque tempore, practicis difficultatibus sublatis, de facto etiam controversia apud theologos finita est. Finita quidem; utinam vero soluta! Post bellum per tria saecula acriter protractum, pax effecta est, cum omnes unanimi fere consensu

(1) Cf. Carrière, *op. c.*, III, p. 333 s.
(2) Cf. *ib.*, p. 348-353.
(3) Cf. P. Vermeersch, *Quaestiones de justitia*, p. 481.

huic thesi subscripserint : « hodiedum omnibus licet fœnus, pecunia credita, percipere, si excipitur excessivum, vel pauperibus oppressivum ». Verum, cum de thesi ita posita explicanda ac confirmanda agitur, quot occurrunt sententiae! quot saepe theoriae simul proferuntur! In hoc enim imprimis versari videntur ut thesim illam quovis modo confirment; ideoque quodam sententiarum eclectismo utentes tum titulos extrinsecos antiquos allegare solent, saepeque novos, ex. g. titulum legalem vel « titulum locationis », addunt, tum pecuniam hodiedum in se factam esse fœcundam vel expresse defendunt vel implicite supponunt. Itaque in thesi ponenda conveniunt, at nullomodo, nisi externe et nominatim, in ea confirmanda.

Ab eodem medio saeculo XIX, *œconomistae* et *juristae*, quod supra jam notavimus, liceitatem fœnoris plerumque praesupponentes, imprimis hanc quaestionem ab exeunte saeculo anteriori ortam nonnumquam vehementer agitarunt, utrum scilicet plena libertas usurae sit relinquenda, an econtra et quomodo legislator crimen illud apte debeat ac possit impedire.

Deinde et praesertim, controversia, quam ab initio saeculo XIX ortam notavimus, scilicet quibusnam ultimis elementis productivis auctarium, capitali tributum, gignatur, eadem cum iisdem multiformibus opinionibus, etsi plus minusve aliquando transmutatis, maximam œconomicae scientiae cultorum activitatem stimula, ac innumera scripta excita. Cum autem supra tendentias illas caracteristicas delineaverimus, et simul praecipuos patronos indicaverimus, illis hic non jam est insistendum.

Proinde remanet ut ex hoc sententiarum labyrintho status quaestionis hodiernus desumatur. Quod, si placet, post brevem conclusionem, ultimum historiae quaestionis habeas capitulum.

CONCLUSIO.

Cum itaque ad hanc periodum pervenerimus, in qua obtenta videtur, non pacifica possessio veritatis, sed potius pacifica libertas discutiendi principia, antequam ulterius progredimur,

non otiosum erit quasdam conclusiones proferre quae ex historia quaestionis hucusque exposita omnino admittendae videntur. Theologi autem viderint quaenam ulteriora ex hisce conclusionibus sibi deducenda sint.

1° Imprimis operae pretium est distinguere inter praxim aliquam vitae œconomicae, sive sit particularis sive universalis, et principia fundamentalia quibus vita œconomica regitur. Principia enim seu leges essentiales productionis, distributionis, et circulationis bonorum, ut optime ostendit P. Weiss (1), esse debent immutabilia; accidentalis autem est ipsorum applicatio, cum pendeat ab adjunctis temporum et locorum. Parum proinde interest utrum, in casu specialissimo pecuniae creditae, hodiedum juste liceat omnibus creditoribus fœnus accipere, dum non ita universim per saecula anteacta licuerit. Econtra plurimum interest scire quibus ex principiis olim justum ex pecunia lucrum judicaverint.

Et ideo, historiam controversiae nullatenus in hunc finem teximus, ut perspiciatur quomodo a fœnore olim *raro* percepto, tandem saeculo XIX currente ad fœnus *universale* sit perventum; quod quidem intentum gratis praesupponeret factum historicum sequens : olim *nulla* fuisse tempora vel loca, ubi, vita œconomica intensissima facta, fœnus, legibus positivis non obstantibus, quasi ab universis honeste perceptum sit. At econtra non difficile esset historice probare, inde a saeculo XVI, regiones vel urbes exstitisse quam plurimas ubi ferme omnes honestum e pecunia lucrum fecerint.

Verum in hunc potius finem historia controversiae omnino erat delineanda, ut perspiciatur undenam *principia* quae hodiedum circumferuntur sint orta, et quorumnam sub influxu evoluta.

Atqui 2° fundamentalia principia, quibus scientia œconomica scolasticorum nitebatur, firmiter a theologis catholicis, ni fallimur, unanimi fere consensu tenebantur usque ad tempora

(1) Cf. A. Weiss, *Apologie du Christianisme au point de vue des mœurs et de la civilisation* (trad. Collin), II, p. 126-133. Cf. it. Marres, *op. c.*, p. 281, 285.

quo opposita principia a quibusdam theologiae catholicae introducebantur, solemni declaratione Summus Pontifex Benedictus XIV vetera principia renovavit et nova « sanae doctrinae haud consentanea » declaravit.

Recenti tandem stylo curiae, norma quidem practica omnibus praefigitur : nihil autem indicat huic novae normae practicae nova principia definitive supponi.

PETRUS BALLERINI in *Opusculi de Montibus pietatis* cap. 4° *(op. c.*, II, p. 107-166). Et re quidem vera, ut hic auctor notat (p. 149, nota) « emptiones fundi cum pacto retrovendendi, aut etiam cum locatione, ad usuram vitandam inductae fuerunt *Bononiae...* », de cujus praecise urbis Monte agitur in Const. Clementis VIII *Cum sicut.* — Caeterum P. PALMIERI (in *op. c.* ANT. BALLERINI, p. 661-663) nonnullas alias explicationes praeter locationem pecuniae refert, et ipse A. BALLERINI alibi (p. 608) collegit quasdam interpretationes a veteribus doctoribus propositas. — Unde, ut minus concludamus, duplex Constitutio pontificia allata non probatur non referre implicite idem systema scolasticum.

CAPUT II.

DE ASPECTU QUAESTIONIS HODIERNO.

Ut secundum scientiae normam sententia de celebri hac causa ferri possit, imprimis status quaestionis hodiernus est attendendus. Ideoque theoriae hodiedum praecipuae, quamvis apud auctores saepius permixtae inveniantur, seorsim quoad notas essentiales exponere conabimur, ut deinde melius appareat quaenam notiones cardinem controversiae constituant.

ARTICULUS I.

SENTENTIAE EXPONUNTUR.

Licet multi, imo plerique theologi, hodiedum expresse in systemate nitantur quod per tot saecula a doctoribus catholicis unanimi consensu proponebatur, reapse tamen minime apud hos omnes integrum et illibatum invenitur. Nihilo autem minus systema hoc potissimum prae oculis habendum est, ut caeterae sententiae illustrentur aptiusque discernantur. Ideoque seriem sententiarum cum quadam relatione ad illud primum systema exponemus (1). Sufficiat tamen sententiam hanc et caeteras, quales nobis videntur, modo adumbrare; alteram dissertationis partem legenti quaedam, heic tantum enuntiata, clariora apparebunt.

(1) Non leve munus est theorias varias nostro tempore propositas accurate secernere et secundum essentialia exponere, quod patet vel ex eo quod auctores diversas sententias recensentes diversissime eas recenseant. Cf. v. g., ANTOINE, *Cours d'Economie sociale*, p. 498 ss. Paris, Guillaumin, 1896; P. VERMEERSCH, *Quaestiones de justitia*, p. 471-474; BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I; etc.

Quo plenior habeatur conspectus theoriarum hodiedum propositarum, cum serie quam hic teximus conferantur variae sententiae œconomistarum, de quibus supra (p. 57-64) jam egimus.

I° *Theoria scolastica.* — Duo principia nobis videntur fundamentum constituere totius systematis scolastici : primo pecuniam per se esse sterilem, et deinde contractum mutui ejus esse naturae ut in ipso dominium rei creditae ad mutuatarium transferatur.

a) Pecunia per se est sterilis : non ita sane quasi, pecunia naturae vel labori humano applicata, nihil plus valoris producatur quam pecunia dempta; aut quasi pecuniam possidenti exinde nullus fructus obvenire possit. Verum eo modo sterilis dicitur, quod non habetur, ut natura et humana industria, tertium elementum productivum ad valorem œconomicum gignendum. Ideoque, ex hoc saltem capite, pecunia credita *per se* auctarium creditori afferre nequit. Quod principium, cum ipsam valoris productionem œconomicam regat, cumque ejusdem productionis leges fundamentales mutationi non videantur obnoxiae, qua immutabile habetur; et reapse proponitur a scolasticis abstractione facta a statu œconomico rerum, itemque abstractione facta a modo quo mutuatarius pecuniam de facto adhibeat. Unde usus pecuniae qua talis juste vendi, et proin pecunia per se locari nequit; — eo vel magis quod *b)* mutuo dominium rei ad mutuatarium transferatur. Ergo cum juxta omnia juris principia, « res domino fructificet », si de facto pecunia labore mutuatarii fructus gignat, ab eo quo creditur momento non creditori sed debitori lucrum germinat. Quodsi dominium rei *non* transfertur, mutui contractus non initur, at societatis vel cujusvis alius : tunc autem si res fructificat, socii fructificat labore vel periculo. Notandum autem rem, cujus usus consistit in « abusu » seu in consumptione, nonnisi cum dominio ex ipsa natura sua posse ad usum tradi. Nam, si ad abusum non traditur, *mutuo* non traditur.

Ex quibus principiis liquet rei mutuatae fructus *per se* mutuatori non obvenire, seu injustum esse ut ex mutuo *vi mutui* aliquid supra sortem a creditore percipiatur.

Verum, prima justitiae regula poscit ut debitorem inter et creditorem aequalia praestentur. Ideo, si, re mutuata, *damnum* creditori *emergat*, id est si ideo caeteri « valores » ejusdem pretio aestimabiles minuantur; vel si, — quod in idem recidit, —

lucrum creditori *cesset*, id est si ideo elementis suis productivis ipse frui quovis modo nequeat; tandem si *periculum ipsius sorti* immineat, id est si timeatur ne res pereat, non physice per « abusum » tantum, sed moraliter in ipso valore suo, — tunc, abstractione facta a contractu mutui, justitia postulat ut debitor per quoddam auctarium creditori aequalitatem restituat. Quod justitiae officium si debitor praestat, patet eum praestare non ex vi seu ex natura mutui; adeoque, sensu vocis scolastico, praestat *per accidens*. Fiat igitur ut de facto auctarium illud sit tribuendum raro, an econtra frequenter et generatim, manet mutuo *per se* creditorem nihil lucrari, sed si juste lucratur, *per accidens* lucrari. Indeque constat quantam confusionem, pro consectariis haud innocuam, illi in notiones introducant, qui, principiis licet scolasticis adhaerentes, statuant *per se* hodiedum creditori licere auctarium pecunia mutuata percipere.

II° *Praesumptio lucri cessantis.* — Agedum, qui hodie illi systemati veteri subscribere contendunt, oportet ut ipsum secundum *essentialia* omnia assumant, et ut haec *eadem* modernis adjunctis œconomicis applicent. Cum autem lucrum ex ipso mutuo oriri nequeat, verum ex titulis tantummodo extrinsecis, ideo qui pressius huic systemati adhaerent, mutuum nunc generatim lucrosum *ex praesumptione* titulorum extrinsecorum, nominatim lucri cessantis, explicant. Et quidem, utrum tituli accidentales singulo in casu probari debeant, an vero universim praesumi possint, ex adjunctis locorum et temporum pro morali peritorum judicio oritur, neque ipsum systema afficit.

III° *Titulus legis civilis* (1). — Qui titulum legalem admittunt,

(1) De initiis et historia hujus sententiae, cf. supra, p. 17, 26, 32, 51, 57. Abstrahendo ab iis auctoribus qui, ut Gousset (*Théologie morale*, t. I, n. 822 s., p. 311 s. Bruxelles, 1846), Scavini (*Theologia moralis*, 2a ed., II, p. 266-268. Bruxellis, 1848), et recentissime J. Biederlack (*Der Darlehenszins*, p. 39 ss. Wien, Mayer, 1898), huic titulo probabilitatem tribuunt unice quia illum approbatum censent a SS. Congregationibus, — rari valde sunt patroni ejusdem sententiae per secundam partem saeculi XIX : praecipuus est Gury, *Compendium theologiae moralis*, t. I, n. 823-824; et *Grand Traité des contrats*, t. II, p. 473-496. Paris (sine anno). Eodem modo Rudigier, *Kirchenlexicon* (1849), III[1],

plerumque illum titulis a Schola probatis addunt; et cum hoc titulo novo difficultas omnis jam practica ipsis tolli videatur, non est cur multum de titulis aliis veteribus curent. Statuunt autem sequenti modo : cum auctoritas suprema societatis civilis alto dominio in bona temporalia gaudeat, in ipsius est potestate bona quaedam per modum auctarii, utilitate publica hoc exigente, a mutuatario ad creditorem transferre; et cum constet auctoritatem supremam ita nunc de facto statuisse, fœnus eo ipso justum evadit, nec tamen oritur ex natura mutui.

IV° *Pecunia virtualiter fœcunda* (1). — Sententia haec nostris

p. 43 s.; Moy, *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, I, p. 324; Haehnlein, *Principia theologiae moralis*, p. 330. Wirceburgi. 1855. — Circa annum 1850, Scavini *(l. c.)*, scribit : « an haec legis civilis dispositio exhibeat etiam in conscientia titulum justum exigendi aliquid in mutuo supra sortem, magna est in re morali controversia, et nulla forsan magis hinc inde agitata. » Hoc verum erat tunc et praesertim 20 annis superioribus.

(1) Haec sententia, quoad notam ipsius caracteristicam, theoriae scolasticae de mutuo addit notionem modernam *pecuniae-capitalis :* ita agendo, nulla ipsi jam videtur difficultas justificandi fœnus hodie ita universale, ut nequidem titulus specialis extrinsecus ad illud cohonestandum requiratur. Nullatenus vult propugnare productivitatem pecuniae *formalem*, nec proinde *locationem* pecuniae veram, sed tantum productivitatem pecuniae *virtualem* et ideo *quasi* locationem. Attamen, qui velit verbis non falli sed rem inspicere, et legere explicationem tum productivitatis *virtualis*, tum apud alios productivitatis *formalis* pecuniae, nescimus quamnam distinctionem realem inveniret. Cf. ab una parte P. Leroy-Beaulieu, *Précis d'économie politique*, 2e partie, ch. IV, § 1, et ab altera P. Antoine, *Cours d'économie sociale*, p. 498 ss.; P. Lehmkuhl, *Theologia moralis*, I, ed. 9a, p. 697 ss. — H. Savatier *(La théorie moderne du capital et la justice.* Paris, Rondelet, 1898) qui neutri harum theoriarum favet, merito scribit relate ad theoriam productivitatis *formalis :* « c'est une mauvaise querelle d'opposer à la théorie moderne du capital la stérilité matérielle de la monnaie. On ne prétend pas que le métal précieux soit, plus que par le passé, devenu productif, ni qu'il soit légitime de faire payer quelque tribut pour l'usage de la monnaie. Il ne s'agit pas de cela. Ce que l'on considère, c'est l'acquisition des biens de toute espèce que procure l'argent intermédiaire des échanges, c'est-à-dire la *réalité* que voile le rôle transitoire et souvent fictif du métal précieux. » *(ib.*, p. 39 s.). Et alibi (p. 106) notat quoad productivitatem *virtualem :* « la tendance qui a prévalu, de nos jours, dans

diebus inter catholicos et speciatim inter theologos fere communis dici potest. « *En dehors de tout titre accessoire*, ita P. Antoine, il est conforme à la justice de percevoir, dans l'ordre économique actuel, un intérêt provenant du simple prêt d'argent. Cette thèse s'appuie sur deux fondements, sur deux propriétés que possède le capital-argent sous le régime économique moderne : 1° *la productivité virtuelle générale; 2° le pouvoir représentatif concret* » (1). Progrediente enim vita œconomica, industriae et commercio pecunia ita utilis et necessaria facta est, ut jam quasi fœcunda sit habenda. Sane, « pecunia ex sese sterilis est... », sed « pecuniae, quando instrumentum negotiationis est, quaedam quasi-fertilitas potest

l'interprétation de la doctrine traditionnelle a fait sortir de ce titre *(lucrum cessans)* une théorie pratique qui paraît ne plus guère différer des idées modernes sur la productivité du capital.»

Theoriam, de qua hic agitur, natam censemus in theologia ultimis decenniis s. XIX, et quidem ad explicandam *praxim* hodiernam et decreta romana «Non esse inquietandos». Quae cum omnino sint universalia, et cum jam ut positive permittentia habeantur, eorumdem fundamenta theologica erant statuenda. Dictum est supra priores decretorum illorum interpretes simpliciter ad *lucrum cessans hodie praesumptum* appellasse, vel etiam *titulum legalem* saltem probabilem, ut ipsis SS. Congregationibus placuisse videtur, adjunxisse. Notavimus insuper titulum legalem ultimis hisce decenniis favorem peritorum amisisse. Ab altera parte, praesentis theoriae patronis praesumptio lucri cessantis ad praxim explicandam non sufficere videbatur (cf. H. Pesch, *Zinsgrund und Zinsgrenze*, in periodico *Zeitschrift für katholische Theologie*, 1888, p. 50-52). Unde theoriam adstruxerunt vi cujus ne praesumptus quidem, titulus extrinsecus, singulo requireretur. Praecipui hujus sententiae propugnatores fuerunt : P. A. Lehmkuhl, *Zins und Wucher vor dem Richterstuhle der Kirche und der Vernunft (Stimmen aus Maria-Laach*, 1879, p. 225 ss., 384 ss., 470 ss.); Id., *Deutung und Misdeutung der kirchlichen Vorschriften über Zins und Wucher (ib.*, 1885, p. 1 ss.); Id., *Theologia moralis*, I, Tract. IV, sect. IV, c. III, De contractu mutui; P. H. Pesch, *l. c.*, p. 36-74, 393-418. Ab illis, eadem sententia, alio et alio modo exposita, transivit ad recentiores multos moralistas, et etiam œconomistas catholicos. Cf. P. Antoine, *op. c.*, p. 502 : attamen non omnes auctores ibi allegati hanc theoriam propugnant.

(1) Cf. P. Antoine, *op. c.*, p. 498 ss.

attribui... Simile quid dici debet de pecunia, quando characterem habet repraesentatricis *omnium* rerum, etiam *frugiferarum* » (1). Hanc « *quasi* fœcunditatem » alii « productivitatem *virtualem* », a « formali » contradistinctam, appellant.

Quo fundamento posito, idem vario modo adstruunt. Multi, ipsum potius *creditorem* respicientes, ita arguunt : cum pecunia hodiedum sit capitale in se quasi fœcundum, qui illam credit, etiamsi de facto eadem non lucratus fuisset, tamen de facto semper caret aliqua re quae jam *communi aestimatione* in se sit appretiabilis. Unde semper hodiernis in adjunctis talis carentia quodam auctario est compensanda.

Alio modo a nonnullis sententia proponitur eadem; et tunc respicitur praesertim id quod *mutuatario* creditur. Sententia nempe imprimis duo principia statuit quae prorsus theoriae scolasticae conveniunt : *a*) aequalia inter mutuantem et mutuatarium esse praestanda; et *b*) creditorem mutuo revera transferre rei dominium, ita ut auctarium hodiedum universale nullomodo habendum sit ut *fructus* capitalis, cum res domino fructificet, nec ut *pars lucri*, cum creditor non sit socius, nec ut *census*, cum censum emere non intendat. Quae principia scolasticis sane sunt conformia. Cum autem supponatur hodie fœnus semper esse licitum, titulum lucri cessantis stricte sumptum nequit invocari, siquidem, contrario probato, id est de facto lucrum creditori non cessare, auctarium percipere non liceret. Verum licet hodie *semper* percipere auctarium, etiamsi tituli extrinseci in casu omnes deficiant, quia respondet alicui valori reali, reapse a creditore debitori praeter capitalem summam semper praestito. Nempe valor ille realis formaliter in eo consistit quod, tribuendo pecuniam, simul possibilitas seu facultas *concreta* mutuatario tribuitur utendi facto hoc *generali* pecuniam esse productivam : quae facultas est pretio aestimabilis. « Ces intérêts ou ce prix, — scribit Mastrofini qui, idem fundamentum ponens, ulterius pecuniae locationem defendit, — sont l'équivalent de l'usage qui a été donné pour un certain temps comme devant être restitué dans cet équivalent » (2). Exponentes systema Mastro-

(1) Cf. P. Lehmkuhl, *Theologia moralis*, ed. 9ª, I, p. 697.
(2) Cf. Mastrofini, *op. c.*, p. 457.

fini, notavimus usum ideo ipsi esse *semper* pretio aestimabilem quia includit *applicabilitatem* pecuniae ad lucrum. Et P. H. Pesch, qui praesentem sententiam docte propugnavit, auctarium dicit « Preis für einen *ausser dem Capital* durch die Creditleistung, in ihrer Totalität aufgefasst, gebotenen Realwert » (1). Si ergo creditor hodiernus tribuit tum capitale tum alium hunc valorem pretio communiter aestimabilem, debitor ex sua parte, ut aequalia praestet reddere debet tum capitale tum auctarium aestimationi communi respondens.

Ideoque cum agatur de *objecto crediti quasi fœcundo*, optime loquuntur qui creditum ejusdem objecti *quasi locationem seu locationem virtualem* appellant.

V° *Distinguitur mutuum consumptionis et mutuum productionis* (2). — Illi quartae theoriae affinis est, licet non plene conveniat, alia quae olim a multis, hodie ab aliquibus magni nominis catholicis proponitur. Affinis est eo quod jus auctarium percipiendi ab usu capitalis derivet; verum dupliciter praesertim cum ipsa non convenit : primo quia ad *actum utendi* respicit, et non ad possibilitatem quaestuose utendi; dein quia contractum, vi cujus actualiter debitor lucretur, a mutuo ad veram *locationem* transfert. Patroni enim hujus sententia essentialiter distinguendum esse contendunt inter sic dictum mutuum consumptionis *(prêt de consommation)* et mutuum productionis (*prêt de production*, vel *prêt de commerce*) Essentialiter ea distinguunt, cum in priori contractu res primo usu consumptibiles credantur, non autem in altero. Quae distinctio, aiunt, illico patet : quando res datur ad consumptionem, usus ipsius est abusus; econtra, quando ad productionem, licet physice pereat, moraliter valore subsistit et novum physicum valorem producit.

(1) Cf. H. PESCH, *art. c. (Zeitsch. f. kath. Theol.*, 1888, p. 52).

(2) Haec theoria initio s. XIX defensa est a CARD. DE LA LUZERNE, in opere citato, et recentius praesertim a CL. JANNET, *Le Capital, la Spéculation et la Finance au XIXe siècle*, c. III, 2 et 3... Cum hoc œconomista, multi catholici idem systema assumpserunt, praecipue cum agatur de explicatione evolutionis juris ecclesiastici : mutuum consumptionis in Medio aevo reponunt, et mutuum productionis nostro plerumque reservant.

Proin etiam, prioris contractus natura exigit ut dominium rei ad mutuatarium transferatur : et in hoc quidem casu, principia scolastica de *mutuo* et usura plene sunt applicanda. Verum, in altero casu cum res moraliter subsistat, dominium ipsius apud dominum remanet, usus autem debitori concreditur : ergo aequitas exigit ut praeter rem physicam restitutam, pretium usus solvatur. Quod, cum nihil aliud sit quam contractus locationis, principia scolastica de *locatione* ipsi applicanda sunt, non principia de mutuo et usura.

VI° *Locatio pecuniae* (1). — Quodsi theoria exposita applicationem systematis scolastici hodiernis in adjunctis valde *restringit*, alia est opinio quae illam penitus, saltem theoretice, *aufert*, contendendo mutui contractum hodiedum *per se* semper esse onerosum : itaque radicitus a principiis Medii aevi abstrahit. In unum scilicet systema conjungit principia quae notam essentialem *quartae* et *quintae* sententiae constituunt : tum applicabilitatem pecuniae pretio aestimabilem, tum dominium penes creditorem manens. Cum pecunia sit semper usui lucrativo *applicabilis*, licet de facto non semper *actu* applicetur,

(1) Historia hujus theoriae cum historia controversiae coincidit : qui autem saeculo XIX a catholicis illam referentibus ut verus habetur dux, dicendus est Mastrofini (cf. supra, p. 79 s. ubi notantur auctores sequentes immediate). Postea haec theoria occurrit apud Van der Velden, *Principia theologiae moralis*, I, p. 159-167. Trudonopoli, 1854; Vignon, *Du prêt à intérêt*, 1854; Probst, *Moraltheologie*, II, p. 129 ss. Tübingen, 1848; Funk, *Zins und Wucher*. Tübingen, 1868; et caeteris ejusdem auctoris scriptis citatis. Hunc auctorem ut ducem multi secuti sunt in Germania, v. g., Schneid, *Dr Eck und das kirchliche Zinsverbot (Historisch-politische Blätter*, 1891, II, p. 241-259). Locationem pecuniae ex professo propugnat A. Ballerini, tum in notis ad Theologiam moralem Gury (vol. I, n. 288, coll. 853), tum in *Opere theol. morali* (t. III, n. 280-347); it. Villada, *Casus conscientiae*, II, p. 261, n. 46 s.; L. Caro, *Der Wucher. Eine socialpolitische Studie*, p. 122 s. Leipzig, Duncker et Humblot, 1893. — Quod ad œconomistas plurimos attinet, fœnus definiunt pretium solvendum *pro locatione* capitalis, quamvis ipsam contractus illius naturam non accurate determinent, et quamvis imo in fundamentalibus principiis inter se differant. Unde abstrahendo a voce locationis, perperam illos omnes ut hujus praecise sententiae patronos haberemus.

separatim vendibilis est tum valor pecuniae in se, tum insuper ipsius applicabilitas : valor ille compensatur pecunia reddenda, applicabilitas autem pretio seu auctario. Si in mutuanda pecunia duo valores separatim sunt vendibiles, vendi ad tempus potest seorsim applicabilitas pecuniae seu potentia lucrandi ipsi generatim insita, et simul retineri potest dominium valoris pecuniae in seipsa. At, eo in casu, initur contractus *locationis* in se onerosus. Quidquid sit de veritate, patet hanc explicationem magis esse logicam quam sententiam quarto loco expositam : etenim, si cum hac distinguatur inter rem et potentiam ipsius lucrativam, equidem non videtur cur circa illam fieri debeat contractus mutui, non vero locationis. Patet etiam hanc explicationem magis esse radicalem quam quintam : etenim, dum quinta in *actu* lucrative re utendi nititur, haec insistit in universali hodie *potentia* lucrative re utendi.

En, ut videtur, essentiales hujus sententiae notas. Parum refert modus accidentalis quo scriptores eximiae auctoritatis ea utantur. Ita, dum Cl. Funk non dubitat theoriam de mutuo per se gratuito simpliciter subtilem fictionem mentis scolasticae pronuntiare (1), et consequenter omni modo probare conatur

(1) D. Funk *(Theol. Quartalschr.*, 1879, p. 5) mira suae sententiae confidentia scripsit : « der Zinsenbezug *ist an sich nicht ungerecht*, und in der Gegenwart wird dieser Satz bei Niemanden mehr eines Beweises bedürfen, der nicht etwa zu gewissen scholastischen Formeln mehr Betrauen hat als zum gesunden Menschenverstand. » Et anno 1901 paulo mitius *(Zur Geschichte des Wucherstreites*, p. 22) : « Principiell stehen sie (die theologischen Schulen) noch heut zu Tage vielfach, wahrscheinlich in ihrem grösseren Theil, auf dem Standpunkt einer Theorie, nach der Zins und Wucher identisch und das Zinsdarlehen an sich unerlaubt ist; und wenn Rossignol [cf. supra, p. 52] heute lebte, würde er sich zwar nicht mehr über Anfeindung seiner Auffassung zu beklagen haben; verwündern aber würde er sich, dass trotz der veränderten Praxis eine der Vernunft entsprechende wissenschaftliche Behandlung der Zinsfrage noch so selten ist. » Non intelligit clarus auctor quomodo, mutata praxi, ipsa principia non mutentur : quasi impossibile esset *eorumdem principiorum alias*, imo contrarias, in aliis et contrariis adjunctis œconomicis faciendas esse *applicationes practicas;* perspicit tamen sententiam suam repugnare principiis Benedicti XIV et doctorum Medii aevi (cf. v. g. *Scipio Maffei und das kirchliche Zinsverbot*, in *Theol. Quartalschr.*, 1875, p. 42 ss.).

usuram non formaliter in eo consistere quod sit mutuum de se onerosum, sed in eo quod in *quocumque contractu oneroso* exactio quaevis committatur *absque violentia* (« Ausbeutung der Noth des Nächsten zu eigenem Gewinn ») (1), — P. ANT. BALLERINI, ex sua parte, judicium an creditum sit per se gratuitum necne, intentioni contrahentium ita subordinat, ut tempore quidem scolasticorum, partibus contractum gratuitum ineuntibus, systema antiquum applicet, nostro vero tempore, contractu oneroso plerumque inito, potius principia de locatione usuvenire contendat (2).

(1) D. FUNK hunc modum concipiendi probare conatus est in opere citato *Zins und Wucher*, p. 197, 209, etc., et in articulo *Recht und Moral in Bezug auf das Wirthschaftsleben (Theol. Quartalschr.*, 1869, p. 400-433), et alibi passim eundem conceptum profert. Quem conceptum, post D. Funk, nonnulli in Germania theologi assumpserunt : ita ABERLE, in *Theol. Quartalschr.*, 1869. p. 159 s.; SIMAR, *Lehrbuch der Moraltheologie*, ed. 3ª, p. 420, et recenter A. KOCH in *Kirchenlexikon*, 2ª ed., H. 132, 1901, ad verbum *Zins und Wucher*, c. 1963 s.; hic tamen immerito citat in eandem sententiam RATZINGER (cf. *Staatslexikon*, V, v. *Wucher)*, et H. PESCH (cf. *Zeitsch. f. kath. Theol.*, 1888, p. 38, ubi econtra ex professo eandem refellit). In conceptu eodem cum Ratzinger et Pesch, conveniunt P. LEHMKUHL, *Theologia moralis*, p. 686, n. 1092, et theologi communiter. — Notio autem usurae, a D. Funk propugnata, cohaeret notioni usurae a multis recentioribus Germaniae œconomistis defensae, et nominatim a SCHAEFFLE, tum opere *Gesellschaftliches System der menschlichen Wirtschaft*, II, p. 359; tum *Bau und Leben des socialen Körpers*, II, p. 395 s. Tübingen, 1878. Hujusmodi modum concipiendi multorum, et ejusdem criticum examen, videsis apud L. CARO, *Der Wucher...*, p. 73-83, et ipsius sententiam legas *ib.*, p. 135 ss. — Ultimatim illa notio usurae orta est ex modo quo per saeculum XIX quaestio usurae *in praxi* poneretur, et quidem cum respectu ad legislationem civilem de eadem latam vel ferendam. Itaque annectenda est controversiae quae praesertim inter juristas viguit de libertate vel restrictione juridica usurae (cf. supra, pp. 55 et 82).

(2) Cf. A. BALLERINI, *ll. cc.* — Itaque sub duplici saltem respectu ipsius sententia a theoria D. Funk distinguitur : 1° admittit notionem usurae traditionalem, et 2° admittit principia scolasticorum ut vera — dummodo de vero mutuo agatur : quod juxta ipsum ab intentione contrahentium pendet, et quod ab ipso supponitur semper olim evenisse.

VII° *Auctarium abstinentiae pretium* (1). — Speciali etiam mentione dignum est systema eorum qui auctarium habent ut *abstinentiam proprietarii* compensans, id est ut pretium jacturae a domino factae seipsum privando facultate pecunia sua pro libitu utendi. Quamvis non aegre haec sententia ad quamdam ex superius expositis reduceretur, ideo seorsim ponitur quia ab ipsis patronis, œconomistis praesertim, theoriis caeteris, imprimis scolasticae, opponi solet.

VIII° *Differentia valoris inter bona praesentia et futura* (2). — Tandem, non omittenda est sententia quae justitiam auctarii ultimatim *ex valore temporis* desumit. Juxta multos quidem reducenda est partim ad theoriam fundatam in capitalis usu, partim ad theoriam nixam in abstinentia domini; quum tamen tanta cum auctoritate hisce diebus propugnetur, specialem mentionem meretur.

D. von Böhm-Bawerk, praecipuus hujus theoriae patronus, sic ponit problema solvendum : « Was soll und will das Zinsproblem? Es soll die Ursachen erforschen und darlegen, welche einen Arm des Güterstromes, der jährlich aus der nationalen Produktion eines Volkes quillt, in die Hände der Capitalisten leiten. Er ist also, darüber besteht kein Zweifel, ein Problem der *Gütervertheilung* » (3). Praesupponens autem auctarium, contractu mutui perceptum, juste oriri ex « auctario primitivo ad capitale pertinente » (ursprüngliche Capitalzins), eodem modo duplex aliud factum explicare intendit : primum, undenam hoc « auctarium primitivum » existat, et secundum, quomodo, locatis rebus primo usu non consumptibilibus,

(1) De praecipuis patronis hujus sententiae, cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 325-353; 590-598; 618-646; et supra, p. 61 s.

(2) Praecipuus hujus sententiae propugnator est E. von Böhm-Bawerk in opere praeclaro *Capital und Capitalzins*, 2 voluminibus constante. Innsbruck, Wagner. 1ª ed. 1884-1888; 2ª ed. 1900-1902. Utimur semper hac secunda editione. Cf. Id., *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, VI, v° *Zins*, p. 815-827. — Teste L. Caro *(op. c.*, p. 88 s.) eadem sententia propugnata est, ante D. Böhm-Bawerk, ab œconomistis Marlo, Knies et Ratzinger.

(3) Cf. *op. c.*, I, p. 599.

praeter pretium abusus aliquod pretium domino obveniat, respondens auctario capitalis aequivalentis. Quod duplex auctarium, juxta hanc sententiam, pretium est *temporis*, seu repraesentat differentiam valoris quae bona praesentia inter et futura viget. Differentiam autem valoris inter ea existere ex tribus praesertim rationibus deducitur : scilicet « die Verschiedenheit der Versorgunsverhältnisse in Gegenwart und Zukunft, die perspectivische Unterschätzung künftiger Vortheile und Güter, und endlich die grössere Ergiebigkeit langwieriger Produktionsmethoden » (1). Cum hic locus non sit illa accuratius exponendi, infra de hac theoria sermo redibit.

ARTICULUS II.

QUOMODO QUAESTIO PONATUR.

De solo *jure naturali* in recto agemus.

De *jure* sane *divino*, prout fontibus revelationis continetur, possent multa catholicis valde momentosa disseri : verum, cum ad hoc praestandum volumina essent implenda, quibus doctrina describeretur utriusque Testamenti et praesertim tot saeculorum Traditionis, cum autem tempus nobis concessum brevius sit, quam ut tantum opus possit expleri, imo cum historia œconomica multarum regionum et variorum temporum hucusque minus exculta nobis videatur, quam ut conclusiones certae de theologica doctrina duodecim primorum saeculorum possint statui, idcirco ab hoc *directe* tractando nobis est abstinendum. Attamen quae ad illud faciunt, multa per accidens obviam habebimus; et insuper specialius agendum erit de doctrina illa, per plura saecula unanimi, scolastica, quae sane intime Traditioni adhaeret.

Nec de *jure ecclesiastico hodierno* nobis jam est agendum. Exponentes enim controversiae historiam, de decretis romanis tractavimus quae, per saeculum XIX lata, principia quidem jus antiquum regentia non abrogarunt, legislationem vero Medio

(1) Cf. *op. c.*, II, p. 289.

aevo vigentem, prout normas practicas praescripserat pœnasque constituerat, penitus abolerunt; ita ut revera sit dicendum, — quod nonnulli notarunt (1), — jus canonicum quoad usuram regressum esse ad statum Ecclesiae antiquum. Proinde, si diceretur hodiedum etiam de jure canonico *vetere* esse agendum, verum esset sub hoc tantummodo respectu, quod ex illo principia desumerentur fundamentalia, quae dein ad Traditionem divinam pertinere probarentur : de quo nexu in hac nostra dissertatione directe non agi notavimus. Caeteroquin, postquam conclusiones statuerimus quae nobis jure naturae statuendae videbuntur, tunc licebit judicare utrum necne conveniant juri divino, prout istud ab omnibus multorum saeculorum theologis proponitur. Unde de solo jure naturali directe agitur.

Insuper, jure naturali, de sola justitia hic agitur, cum quaeratur utrum necne et quomodo *justum* sit lucrum e pecunia percipere. Eadem enim quaestio de charitate poni posset (2). Quamvis, ut historia controversiae patet, magnum olim huic

(1) Cf. v. g., FUNK, *Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes*, p. 71 ; VON VOGELSANG, *Zins und Wucher*, p. 14.

(2) Etiam altera a moralistis ponitur quaestio de charitatis officio *mutuum indigentibus tribuendi*, quae tamen non respicit fœnus seu usuram : inquirunt nempe, sicut veteres ita et recentiores, utrum charitas imponat diviti ut alicui, *in extrema necessitate* constituto, necessaria tribuat per modum mutui, an vero per modum donationis; unde etiam quaerunt utrum qui, extrema necessitate impulsus, aliena juste arripuerit, post transactam necessitatem cogi possit ad eadem domino pristino restituenda (cf. S. ALPHONSUS DE LIGORIO, *Theologia moralis*, l. IV, tr. 5, nº 520, ubi afferuntur variae sententiae et auctores). Quodsi principia fundamentalia charitatis et justitiae prae oculis versantur, nescimus an de generali quaestionis solutione dubium manere possit : etenim dives ex charitate tribuere debet, vel indigens ex justitia arripere potest, tantum quantum ipsi necessarium est ad necessitatem extremam evadendam; ergo, si *res ipsa* est necessaria, dominus rem donare sive relinquere debet; si vero *usus rei* sufficit, dominus usum tantum relinquere debet; unde in primo casu aequivalenter fit *donatio*, et in secundo casu *mutuum* vel *commodatum*, prout usus, secundum charitatem concessus vel secundum justitiam arreptus, in *abusu* consistat necne. Quam sententiam S. Alphonsus « longe communiorem et veriorem » dicit.

secundae quaestioni momentum sit tributum, eo quod hac ratione traditionalem doctrinam cum novis tendentiis componi contenderent, hodiedum ab auctoribus extra controversiam ponitur et generalibus de charitate sive naturali sive christiana principiis solvitur. Itaque, quidquid in posterum de fœnoris *liceitate* statuatur, semper de liceitate, salvis omnibus charitatis regulis, intelligi volumus.

Ut autem judicium de causa usurae ita posita, attento simul statu quaestionis hodierno, debito modo feratur, elementa in hac re fundamentalia accurato examini sunt subjicienda.

Elementa autem quae ad rem faciunt, omnia apto loco nobis videmur considerare, si primo loquimur de capitali et de pecunia in se seu *de natura objecti* quod contractui crediti hodierno subest (1), si deinde loquimur *de natura contractus* seu de modo quo illud objectum credatur. Ita postquam primo apparuerit quaenam notio naturaque capitalis ac pecuniae sit admittenda, tunc ex illius natura jam elucescet clarius notio et natura contractus crediti.

Qui procedendi modus imprimis ipsa quaestionis natura imponitur, cum de auctarii justitia ex ratione specifica contractus crediti judicandum sit, et cum ulterius contractus ratio specifica ultimatim ex natura objecti oriatur. Insuper idem processus ex statu quaestionis desumitur, cum aliae quidem inter sententias expositas pondus ponant in natura contractus inquirenda, aliae vero plures in natura objecti determinanda.

Quodsi porro accuratius statum quaestionis *hodiernum* inspicimus, constat fere omnia disputata quasi in cardine versari in notione capitalis et pecuniae. Et ita quaestio nunc prorsus transposita videtur (2). Etenim cum olim naturam objecti crediti

(1) Quo longius ab omni praejudicata opinione absimus, voces omnino generales *capitale* et *creditum* adhibebimus, usque dum notiones illae expositione et discussione clariores factae sint.

(2) H. Savatier *(La théorie moderne du capital et la justice*, p. 31), merito notat : «La gratuité du prêt d'argent est plutôt un principe dérivé qu'un principe premier de l'ancienne doctrine. Lors donc que des difficultés ou des obscurités se présentent dans l'application, la voie indiquée pour en sortir est de remonter plus haut.»

ut omnibus probatam quasi praesupponerent, et per accidens, occasione variorum contractuum, de eadem agerent, hodie contra plerique praesertim œconomistae de ipso crediti contractu non jam ex professo loquuntur, sed toti versantur in natura objecti frugifera inquirenda et confirmanda. Ideoque hanc de natura capitalis inquisitionem existimamus modo fundamentalem. Omnia etenim systemata, pro ratione qua a theoria vetere et a caeteris modernis specificantur, ultimis quasi ex radicibus germinantur ex diversis principiis quae de natura objecti crediti primo adstruxerunt; in hoc igitur conceptu, sententiarum jacent semina; ibidem confusiones et difficultates.

Unde nullo modo probandus videtur talis in hac re procedendi modus, quo prius « de mutuo et usura », quemadmodum in Schola olim solemne erat, agatur, et quo dein de hodierno fœnore et de interpretatione legislationis ecclesiasticae inquiratur : in priori talis methodi parte vetera principia statui solent, imo pecuniam in se esse infœcundam; in altera vero subintroducuntur nova principia de capitali et de pecunia nunc jam fœcunda effecta. Annon ita quidam adstruatur dualismus, dijudicetur ex sequentibus. Sed saltem, ex hac ipsa methodo confirmatur *hodiernam* de auctario quaestionem directe in conceptu capitalis et pecuniae niti. Ideoque eundem conceptum accuratum et probatum ex professo et directe inquirendum esse censemus. Nullum systema, sive veterum sive recentium, a priori suscipimus propugnandum, sed, de nullius veritate praejudicantes, volumus tum veterum tum recentium theorias de pecunia et capitali inspicere, ut exinde immutabilia hauriantur principia ac conceptus, sapientium deinde judicio adjunctis temporum et locorum applicanda.

PARS ALTERA.

De intimo quaestionis examine.

Antequam *de natura objecti* et *de natura contractus* positive agamus, et principia de utroque fundamentalia ex professo exponamus et, quantum oportuerit, confirmemus, prius et quidem praesertim inquirendum est de illis conceptibus fundamentalibus a quibus systemata specificantur. Quae cum, ut dictum est, in ratione ac natura capitalis et rerum frugiferarum, et in natura pecuniae seu in relatione pecuniae ad capitale constituantur, operae pretium est omnia tum *ex scientia moderna* tum *ex scolastica* colligere quae ad illas notiones in hac re primarias facere possint. Ita progredientes, tum ad veram quaestionis solutionem directe pervenire intendimus, tum in suo respectivo loco occasionem obviam habebimus judicandi de variarum fundamentis opinionum.

Unde, ut quaestio, qualis nostro tempore ponatur, debito modo solvi possit, *sectione priore*, INQUIRUNTUR *principia solutionis* quae olim simpliciter supponere licebat, sed nunc habentur *fundamentalia* nec praetermittenda. Illa autem plerumque ad notionem objectorum productivam spectant. Unde hac in sectione inquirimus, quaenam 1° juxta scientiam œconomicam modernam, de objectis creditis, quoad ipsorum naturam praesertim sub respectu productivitatis, sit dicendum. Et cum imprimis, hac in dissertatione, agatur de credito pecuniae, speciatim de hujus notione agendum erit: quamvis igitur in scientia moderna, pecunia simpliciter sub conceptu capitalis poni soleat, inquirimus quinam sit ille capitalis conceptus et dein praesertim quanam in relatione ad hunc conceptum pecunia venire debeat. Ita jam quaedam de natura pecuniae lineamenta apparebunt.

Deinde eadem in sectione, inquirimus praesertim 2° quidnam juxta scientiam scolasticam circa illa objecta sit statuendum : et quidem, quantum fieri possit, perfectum materiae tractandae parallelismum observabimus, agentes tamen prius de ipsa pecunia utpote objecto praecipuo inquisitionis nostrae et simul objecto cujus natura a scolasticis perfectissimo modo sit intellecta (1), agentes deinde de caeteris rebus quae plus minusve conceptui capitalis apud modernos respondeant.

Quibus rite perspectis ac compositis, sat multa de natura objectorum crediti et proin de ipso credito ita acquisita habebuntur, ut planiori jam via, *sectione altera, principia fundamentalia* POSITIVE PONANTUR *et solvendae quaestioni* APPLICENTUR : simul autem quaedam accuratius confirmabuntur quae ad rem facere videbuntur. Praecipuum igitur ibidem munus nostrum erit *objecta* varia pro natura sua frugifera discernendi ac describendi, et deinde ex illorum natura, naturam *contractus crediti* definiendi. Verum, eadem, qua cœpimus, via ac ratione tendemus ad finem : nempe seponendo vel nonnisi leviter attingendo quae omnibus sat probantur, magis vero attendendo iis quae ad controversiam hodiernam facere videntur.

(1) Ex collatione quam mox instituemus inter scientiam œconomicam modernam et scientiam scolasticam liquebit hujus alterius conceptum pecuniae longe prioris conceptum superare. Ideoque maxima cum cura de illo erit disserendum. Merito scribit P. J. BIEDERLACK *(Der Darlehenszins*, p. 11) : « Thomas v. Aquin geht vom Wesen und dem Begriffe des Geldes aus und baut auf diesem seine Lehre auf. Die von ihm aufgestellten Grundsätze und Anschauungen über das Wesen des Geldes, über den Gelddarlehensvertrag und die Bedingungen, unter welche er eingegangen werden kann, sind nicht nur von der späteren katholischen Wissenschaft als unumstössliche Wahrheiten anerkannt, sondern sie müssen auch von einer auf gesunden Begriffen aufgebauten Wirtschaftslehre vollkommen gebilligt werden. Die Kirche hat in ihrer Gesetzgebung, in ihrem Leben und in ihrer Wissenschaft diese Grundsätze auch heute nicht verlassen und braucht sie nicht zu verlassen. » Itaque, quamvis eadem principia, sectione hac priori, inquiramus tum juxta scientiam modernam tum juxta scolasticam, ne objiciatur nos versari bis in idem : sub duplici enim respectu scientia scolastica maximam nostram meretur attentionem, tum quatenus ad theologiam spectat et quidem ad theologiam aurea in aetate, tum quatenus scientiae œconomicae supplementum ac correctorium praebet.

SECTIO I.

Inquiruntur principia solutionis fundamentalia.

CAPUT I.

INQUIRUNTUR JUXTA SCIENTIAM OECONOMICAM MODERNAM.

ARTICULUS I.

DE RATIONE ET NATURA CAPITALIS MODERNI.

« La raison de sainct Ambroyse, ita scribebat Calvinus ad Œcolampadium (1), laquelle aussi pretend Chrysostome est trop frivolle a mon jugement : ascavoir que l'argent nengendre point largent. La mer, quoy? la terre, quoy? Je reçois pension du louage de maison. Estce pource que largent y croist? Mais elles procedent des champs don largent se faict. La commodite aussi des maisons se peust raschepter par pecune. Et quoy? L'argent nest il pas plus fructueux es marchandises, que aulcunes possessions quon pourroit dire? Il sera loysible de louer une aire en imposant tribut, et il sera illicite de prendre quelque fruict de l'argent? Quoy? Quand on aschepte un champ, ascavoir si largent n'engendre pas l'argent? Les marchands comment augmentent ilz leurs biens? Ils usent dindustrie, dires vous. Certes ie confesse ce que les enfans voyent, ascavoir que si vous enfermes largent au coffre il sera sterile. Et aussy nul nemproute de nous a ceste condition affin quil supprime largent oyseux et sans le faire profiter. *Parquoy le fruict nest pas de largent mais du revenu.* »

Hoc modo Calvinus fundamentum ponebat conceptus « capi-

(1) Epistolam hanc citamus juxta E. De Girard, *Histoire de l'économie sociale jusqu'à la fin du XVIe siècle*, p. 257-264.

talis », qui, post controversiam tot saeculorum, demum tanta cum firmitate in dominium transivit scientiae modernae. Quod assertum ex sequentibus clarius fiet.

§ I. *Quaenam sit capitalis moderni nota essentialis.*

Luce clarius apparet, hodiedum bona seu divitias non eodem in statu versari, nec proinde eodem modo concipienda esse, quo multis abhinc retro temporibus. Qua mutatione alte afficitur triplex quod, in vita œconomica societatis, distinguitur stadium : nempe, abstrahendo a consummatione bonorum, tum productio seu efficientia valorum, tum eorumdem commutatio seu « circulatio », tum eorumdem distributio. Quod imprimis exploratorum audaciae felici, et scientiarum cultorum fœcundo ingenio est tribuendum : illorum enim industria et labore novae terrae humanae activitati patefactae sunt, et simul vires naturales, olim hominibus absconditae, hominum manibus quasi captae sunt, et mira auctoritate rectae.

1° Itaque *productio* penitus modificata est centiesque multiplicata, tum ob introductam divisionem laboris infinitam, tum ob laboris ita divisi prodigiosam per instrumenta machinasque fœcundationem.

2° Eodem modo quo productio evoluta est, bonorum *circulatio* progressa est nexu necessario : jam saeculo XVI natus est *mercantilismus* (1), quae theoria omnino allaborabat ut commutationes rerum quo modo faciliori fierent, sed quae infeliciter, ab omni principio altiori justitiae honestatisque praescindens, in ipsis commutationibus insatiabile appetebat lucrum. Quidquid sit de hac ultima mercantilismi nota, de facto in vita œconomica

(1) De hoc systemate œconomico, cf. KELLS INGRAMM, *Geschichte der Volkswirtschaftslehre* (Uebers. E. ROSCHLAU), p. 47-75. Tübingen, Laupp, 1890; P. LIBERATORE, *Principes d'économie politique*, (trad. DE SACY), p. 133-139. Paris, Oudin, 1894. CH. S. DEVAS-KAEMPFE, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, p. 480 s., Freiburg i/B., Herder, 1896; J. FAVRE, *Le prêt à intérêt dans l'ancienne France*, p. 186-194; J. RAMBAUD, *Histoire des doctrines économiques*, 2e éd., p. 95-131.

modernae societatis, et quidem necessario ex mutatis productionis caracteribus, valorum circulatio facta est facillima, adeoque ipsa bona valde mobilia. Ad quam facilitatem circulationis divitiarumque mobilitatem obtinendam, primum maxima extensione principium quoddam applicatum est de natura pecuniae, pecunia scilicet repraesentari illos omnes valores qui ea commutantur : cum autem hodiedum *omnes* valores bonaque *universa* pecunia facillime commutari possint, inde *pecunia universale negotiationis instrumentum facta est.* Quod principium ita positum equidem non perspicitur quomodo qua justum et omnino rationabile negari posset; mera est applicatio principii ab ipso jam Aristotele positi, et totius Medii aevi scientia admissi : « omne illud pro pecunia habetur cujus pretium potest pecunia mensurari » (1). Quam eandem ideam multo postea, sub fine periodi scolasticae, refert eximius jurista Scaccia : « pecunia est mensura, regula et pretium omnium rerum venalium, continet in virtute et includit omnem rem » (2).

Verum non tantum in pecuniae notione nititur mobilitas fœcunda bonorum, sed insuper, et maxime quidem, in œconomica fide (crédit). Fides haec essentialiter in hoc consistit, quod creditori seu bonorum divitiarumque domino, sive ex qualitatibus personalibus debitoris, sive ex pignore reali valorum seu pecuniae ab ipso posito, certitudinem tribuat bona divitiasque *post tempus*, determinatum vel indeterminatum, sive in seipsis sive potius sub specie pecuniae omnium valorum repraesentatricis, iterum recuperandi. Ad hoc principium tandem aliquando omnes tituli fiduciarii reducuntur, quovis sub nomine veniant, et quamvis formam induant, quorum descriptionem videas in quovis opere hodierno ad scientiam œconomicam spectante.

Ita, si hodiedum in vita societatis omnia bona pecunia repraesentantur, ipsa pecunia, vel, si mavis, *ipsa bona titulis fidei commutantur.* Unde hoc secundum principium, quo circulatio

(1) *Ethicorum* L. IV, c. I. — Cf. S. THOMAS, 2ª 2ªᵉ, q. LXXVIII, a. 2, c., q. CXVII, a. 2, c. et ad 2; q. CXVIII, a. 2, ad 2.

(2) Cf. H. SAVATIER, *La théorie moderne du capital et la justice*, p. 104, nota.

divitiarum nititur, et quo inaudita hucusque facilitate divitiae ab una regione ad aliam, ab hac industria ad illam, a praesenti tempore ad futurum transferuntur, nihil obest quin, eo modo enuntiatum, theoretice statuatur justum et honestum.

3° Quod tandem ad *distributionem* spectat bonorum, id est ad divisionem partium quae in valoribus, tum productis tum commutatis, singulis valorem efficientibus et commutantibus attribuuntur, de facto saepe saepius non jam altioribus justitiae legibus regitur, verum, juxta tendentiam mercantilismo introductam et liberalismo œconomico evolutam, effrenato et arbitrario lucri appetitu. Quomodo autem de facto distributio illa fiat, et quomodo legibus moralibus fieri debeat, non est hic locus exponendi nec inquirendi.

Hisce positis, jam aliquae capitalis moderni lineamenta constitutiva apparent. Capitale scilicit, in scientia moderna, constituitur omnibus illis fidei titulis prout ultimatim divitias repraesentant, — item ulterius, pecunia prout bonorum omnium valorem signo exhibet, — item tandem, ipsis bonis universis prout productioni, circulationi et distributioni œconomicis subsunt. Quod nomen capitale, generalissima hac suppositione adhibitum, proprium est ac caracteristicum scientiae modernae : quamvis enim ipsa vox, ab antiqua « caput » derivata, inde a saeculo XII per accidens deprehendatur (1), mutationes

(1) Funk, *Ueber die ökonomischen Anschauungen der mittelalterlichen Theologen (Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft*, XXV (1869), p. 148-150), probat S. Bernardinum Senensem ac S. Antoninum Florentinum, saeculo XV, voce *capitale* ex professo uti, ad significandam pecuniam quae ad productionem adhibetur, adeoque inde a s. XIII scientiam valde progressam esse : ita, ante ipsos vox *caput* raro occurrit, et quidem « rein quantitativ als Darlehenssumme, nicht aber in seiner inneren Qualität als Mittel der Production ». Cum vero hodiedum vox capitale nullatenus pecuniae etiam productivae reservetur, uti a doctoribus citatis s. XV, non recte asseritur illos voce capitale eo sensu uti, « welche dem heutigen Begriffe von Capital eigen ist und nach welcher die produktive Zweckbeziehung das constitutive Moment desselben bildet ». — Cf. tamen de aliis sensibus vocis *capitale* in media et infima latinitate, Du Cange, *Glossarium*, II, ad verbum

vitae œconomicae necessario significationem ipsius maxime extenderunt. Cum enim adjuncta moderna productionem tam fœcundam reddiderint, et praesertim circulationem et commutationem omnium bonorum inter se et, ut ita dicamus, eorumdem inter se reversibilitatem tam facilem et frequentem, menti plane obvium erat ut unico vocabulo bona omnia supponantur, adeo ut variarum divitiarum qualitates ac virtutes in unico quasi conceptu comprehendantur altiori, nempe *valore* rerum : illo nempe res concipiendi modo, eo facilior rerum commutatio efficienda erat, cum ita contractus, quibus res commutantur, directe circa *valorem* hunc superiorem iniri possint (1).

Quodsi capitale modernum ex dictis aliquo delineatur modo, at non accurato : nondum enim in luce posita est *nota* ejusdem *praecipua atque essentialis.*

Multum quidem a peritis de genuino capitalis conceptu disputatum est et etiam disputatur : « quiconque, scribit Henry George (2), désire connaître plus à fond la confusion qui existe à ce sujet parmi les professeurs d'économie politique, n'a qu'à chercher dans une bibliothèque où les ouvrages de ces professeurs sont rangés côte à côte ». Verum ex omnibus acerrimisque

capitale ac *capitalium :* ibi docemur jam inde a s. XII voce hac designari aliquando «bonum omne quod possidetur, praesertim vero bonorum species illa, quae in pecudibus consistit». Böhm-Bawerk *(op. c.*, II, p. 24), ante s. XVIII exeuns, unum tantummodo exemplum invenit quo capitale significat «bonum omne quod possidetur» (in *Glossario* anno 1678 edito). — Unde generatim dicendum videtur vocem *capitale,* ante s. XVIII, vel includere notam productivitatis et tunc ad pecuniam restringi, vel aliquando ad omnia bona extendi, verum tunc illam notam non comprehendere.

(1) Equidem per se non repugnat nomen *capitale* tanta cum extensione usurpari; verum maximum inde imminet periculum, cum agitur de *contractus justitia.* Etenim si contractus directe circa valorem illum quasi idealem ineuntur, timendum est ut objectivarum rei creditae qualitatum ratio non habeatur. At praecise ex diversa objectorum natura, oritur diversitas in contractibus. Ideoque, ut sequentibus magis patebit, in hoc ipso conceptu generalissimo capitalis jacent semina errorum moralium.

(2) Cf. H. Savatier, *op. c.*, p. 35.

controversiis hoc emergit : capitale saltem complecti bona omnia *producta*, quae, productioni vel commutationi submissa (1), *aliquo modo*, sive justo juxta alios, sive fictitio ac inhonesto juxta alios, vere productiva seu POSSESSORI *frugifera* (2) constituuntur.

Et ille praecise caracter nunc exactius venit describendus.

Praenotandum est nonnullos auctores (3) contendisse conceptum hunc niti ultimatim in egoismo individualistico, qui ex Reformatione ortum duxit, et philosophia ac jure Perturbationis gallicae ad summum est evectus. Quamvis ex hac nativitate, si probaretur, nobis istud individualismi principium qua irrationale et immorale rejicientibus praejudicium esset contra illam capitalis notionem (4), nihilominus non necessarium ducimus hoc directe inquirere.

(1) Distinguimus inter productionem novi valoris illam quae oritur ex eo quod productum *novae operationi productivae* submittitur, et illam quae habetur ex eo quod productum *circulationi* subest, quamvis ipsa tunc circulatio, qua novus valor producto additur, de facto productio dici posset, et communiter ab auctoribus dicatur. Ab hoc tamen modo loquendi, claritatis gratia, abstinendum censemus.

(2) Modo abstrahimus, illis vocibus adhibitis, a distinctione inter capitale quo novus valor universo valori, a *tota societate* eo momento possesso, productione adjungitur, et capitale quo novus valor universo valori, possesso a *privato quodam individuo*, contractu quodam additur, quamvis inde ipsa societas nullomodo ditior fiat.

(3) Cf. v. g., H. SAVATIER, *op. c.*, p. 33 s., coll. p. 3; E. DE GIRARD, *op. c.*, p. 140 s.

(4) Nullomodo dicimus praejudicium esse ex eo quod conceptus ille a protestantibus vel a perturbatoribus saeculi XVIII ortus sit, verum ideo quod ex falsis ipsorum principiis formaliter derivatum sit. Ita revera factum esse innuitur jam : 1° ex modo quo Turgot, A. Smith, multique eorum discipuli auctarium capitalis legitimarunt : oritur unice ex voluntate proprietarii, qui secus capitale credere nollet; item 2° ex eo quod A. Smith, Say, Culloch et multi hujus scholae personam opificis qua machinam seu elementum productivum caeteris elementis aequiparandum habent; tandem 3° generatim, ut notat E. DE GIRARD *(l. c.)*, « le simple fait d'avoir fait de l'Economie politique la *science de la richesse* (des lois qui président à sa production, à sa circulation, à sa consommation) — au lieu de la considérer comme la *science des rapports de l'homme avec les biens matériels* — a suffi à rompre le lien qui la rattachait et la subordonnait à la morale. »

Hoc igitur aspectu relicto, essentialis quem posuimus caracter capitalis patet vel ex evolutione scientifica, cui notio haec sit subjecta. Quodsi periti huic notioni dein alia vel alia supponant, hoc potius ex eo oritur quod novi valoris productionem seu *auctarium*, juxta supra exposita (1), *ab omnibus ut de facto existens admissum*, alii vel alii elemento attribuendum esse autument (2).

Evolutio autem notionis haec est (3).

1° Jam notavimus Calvinum omnesque ipsius in hac quaestione sequaces statuisse, pecuniam creditam legitimum proprietario auctarium ferre, non ideo quasi ipsa pecunia pareret, verum ideo quia, credendo pecuniam, simul tribuitur, commutationibus faciendis, facultas fructus *ex bonis frugiferis* quibusvis percipiendi : unde usus pecuniae est pretio aestimabilis. Quod principium per totam controversiam decurrere vidimus. Cum igitur, exeunte saeculo XVIII, fundamenta ponerentur modernae scientiae œconomicae, principium hoc œconomistis et mox juristis omnibus ita evidens apparuit, ut jam extra controversiam consisteret pecuniam ideo fœnus ferre, quia debitor, ea utens, lucrum possit facere. Hucusque proinde notio capitalis solum pecuniae generatim annectebatur, et quidem prout contractui crediti suberat : capitale « fœcundum » dicebatur, eo sensu quod *pecunia credita* creditori legitime auctarium ferebat (4).

2° Verum œconomistae mox ulterius progressi sunt. Postquam Hume jam animadvertit altitudinem auctarii, seu gradum fœcunditatis capitalis, non a divitiis pecuniarum pendere quae societate possidentur, sed potius a divitiis realibus (*riches*, *stocks*),

(1) Cf. *Pars prior*, p. 58 ss.

(2) Ita etiam Böhm-Bawerk (*op. c.*, II, p. 36 s.), post Knies, videtur explicare quomodo auctores, quamvis in ponenda nota fundamentali consentiant, tam varias tamen definitiones capitalis tradant.

(3) De hac evolutione historica cf. Knies, *Das Geld*, p. 6 ss. Berlin, 1873; Ricca-Salerno, *Sulla teoria del Capitale*, c. II, 1877; Roscher, *Grundlagen der Nationalökonomie*, p. 84 ss.; Böhm-Bawerk, *op.* c., II, p. 23 ss.; Id., in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, ad verbum *Kapital*, IV, c. 650 s.

(4) Cf. tamen supra, p. 107, n. 1.

demum Turgot ex professo adstruit capitale non formaliter in pecuniis consistere, verum in bonis divitiisque productis nec consumptis, quae pecunia mensurantur et repraesentantur (1). — Obiter notetur quomodo ipsi nativitati notionis modernae cura praesit, ea praecise qua capitale statuendi quae formaliter productiva sunt : quod jam innuit notam essentialem in conceptu moderno esse ipsius productivitatem. Et idem hoc ulterius ex eo desumi potest quod, ut supra monuimus, nova scientia munus sibi demandaverat inquirendi, quoad rerum productionem, a quonam elemento productivo auctarium valoris productum derivetur : tale enim intentum praesupponit in rerum productione novum valorem antea non existentem, seu augmentum valoris effici.

3° Itaque patet conceptum capitalis modernum ortum esse et primo evolutum sub influxu notae fœcunditatis : eadem nota causa fuit evolutionis quae, duce A. Smith, mox secuta est. Hujus enim ratiocinium fuit ita : cum capitale illud sit quod productum valori producendo inserviat, *restringenda* est notio a Turgot statuta; in divitiis enim productis nec consumptis, distinguenda sunt tum bona quae, consumptioni immediatae societatis destinata, nulli gignunt valorem *(stock for immediate consumption)*, tum bona quae huic fini inserviunt ut possessori redditum ac fructum afferant. Unde tantummodo bona hujus alterius speciei notioni capitalis sunt supponenda. — Ita sane, ut nobis videtur, conceptus ille, exactius quam conceptus a Turgot inventus, conclusionibus aptabatur quae ex theoria Calvini et discipulorum deducendae erant : etenim cum statuerent jus auctarium percipiendi non ex pecunia qua tali oriri, sed ex rebus frugiferis pecunia repraesentatis, simul constanter animadverterant pecunia non cuivis homini res frugiferas repraesentari, sed nonnemini, ut misero et aliquando non-negotiatori, tantummodo res ad ipsius sustentationem destinatas quia necessarias; ideoque praecise statuebant in hoc ultimo casu pecuniam auctarium creditori non ferre. Qua ex theoria notionem capitalis, scilicet fundi frugiferi, exactam haurire

(1) Cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, II, p. 24.

intendens, Turgot quidem evidenter « latius hos » commisit, dicendo capitale constitui omnibus bonis *non consumptis*; A. Smith vero accuratius statuit capitale constitui omnibus bonis non consumptis *nec immediate consumendis*.

4° At si revera in capitalis notione productivitas respiciebatur, etiam in illis bonis non consumendis distinctio erat facienda : et mox distinctio facta est. Scilicet divitiae, quovis nomine vel quavis forma veniant, quae a domino reservantur ad auctarium sibi producendum, aliae ita adhibentur ut ex ipsarum usu vel imo abusu valori universo ab universo humano genere possesso augmentum valoris accedat, aliae vero ita, v. g. locatione, cambio, ut ipsi earumdem possessori divitiarum auctarium obveniat, quamvis ipsa societas nihil exinde lucretur, imo nonnumquam detrimentum patiatur. Proinde, aliae illae divitiae capitale constituunt *sociale*, utpote societati productivum, et aliae hae capitale *privatum*, utpote privato alicui domino frugiferum. Hanc distinctionem, iterum fundatam in nota fœcunditatis, quamvis A. Smith adumbraverit, nondum tamen in luce clara posuit : imo, conceptum perverterat, caeteris bonis productivis conjungendo dona personalia, qualitates, talenta, aptitudines. Ut autem distinctio illa inter capitale privatum et sociale in scientia saeculi XIX nitida fieret, oportebat ut scriptores socialisticae tendentiae addicti, quales Rodbertus et Wagner, totum in ea systematis pondus ponerent : quod scilicet ideo faciebant, primo ut fructum capitalis *privati* illegitimum ac inhonestum probare possent, cum nullo proprietarii labore, unico auctarii fonte, hauriatur, nec exinde ullum societati qua tali lucrum afferatur; et deinde vicissim, ideo ut auctarium per capitale *sociale* de facto productum opificum labori possent adjudicare. — Notandum proinde, quod hic nostri interest tantummodo, ipsos auctores socialistas omni capitali saltem de facto notam productivitatis submittere, et quidem capitali sociali, quale ad societatem pertineat et quale virtutem fœcundantem laborantium complectatur, productivitatem supponere veram et realem. — Notandum insuper auctores recentes, licet tendentiis illorum nullomodo faveant, distinctionem ab illis introductam claritatis causa, cum verum habeatur fundamentum in re, admit-

tendam esse autumare, sed simul ponendam esse, qua distinctionem specificam, sub conceptu generico capitalis *legitime* productivi.

Et ita per totam de notione capitalis controversiam decurrit nota haec : capitale omnibus bonis constitui quibus possessori auctarium producitur; et quidem inde ab A. Smith specialius qua nota fundamentalis statuitur, capitale illis bonis *productis* constitui quae ad valoris *productionem* adhibentur (1).

§ II. *Quomodo eadem nota a variis scholis œconomicis explicetur.*

Quodsi nunc ulterius progredimur ac inquirimus quonam modo illa capitalis productivitas sit intelligenda, non unam obviam habemus explicationem. Duplex autem sententiarum genus apte distinguitur : prius earum quae statuunt capitale auctarium *justum* per se producere; alterum eandem fœcunditatem ita explicans ut omne fœnus sit *iniquum*.

I. Imprimis attendendum est systema, quod per totum saeculum XIX plurimorum tulit suffragia, et nominatim haberi potest ut classicum omnium qui liberalismo œconomico favent. Hujus theoriae essentia in hoc reponenda videtur, quod omnia, ad valorum productionem concurrentia, *juxta eadem principia* aestimantur. Nempe, quamvis ut caracteristicum allegari soleat triplex genus esse producentium, terram, laborem humanum, ac capitale, tamen hoc potius accidentale est dicendum, essentiale econtra quod productio rerum ab omni fine superiori tam societatis quam individui producentis separatur : et ideo praecise, quae ad productionem elementa adhibentur, eodem modo aestimari possunt. Itaque labor ipse humanus habendus est ut merx caeteris mercibus aequiparanda, ut valor novum valorem producens et secundum hunc et ipse aestimandus. Inde ulterius, eisdem legibus quibus caeterorum bonorum commutatio et cir-

(1) Multos auctores recentes, qui hoc idem statuunt, videsis apud Böhm-Bawerk, *op. c.*, II, p. 40 s.

culatio regitur — quae omnes in hoc systemate ad principium « oblati et quaesiti » (loi de l'offre et de la demande) reducuntur — labor hominum commutatur. Cum igitur labor eodem modo quo terra et capitale ad rerum productionem concurrat, cum insuper eisdem legibus permutetur, huic systemati nullomodo essentiale est, sed prorsus secundarium et accidentale, laborem capitali *juxtaponi* vel ipsi includi.

Proinde cum, juxta notam fundamentalem, capitale constituatur divitiis illis quibus res producantur novae, cum insuper divitiae illae repraesententur sive pecunia sive titulis aliis, plane obvium est laborem humanum (1) ipsa notione capitalis quovis modo repraesentati *comprehendi*. Et revera multi ita docent.

Quamvis enim Hume et Turgot expresse hoc nondum statuant, attamen statuunt virtualiter, cum juxta eos capitale sit fundus ille frugifer, — cui sane labor est annumerandus —, a quo ultimatim pecuniae auctarium hauriatur. Explicite autem illud occurrit apud A. Smith, qui essentialem notam capitalis supra expositam primus patefecit, et apud J. B. Say, patrem theoriae de tribus productionis factoribus et magistrum innumerorum in re œconomica discipulorum. Utique arguuntur illi a nonnullis hodiernis (2) inconsequentiae et aequivocationis, cum capitale definiverint omnia bona *producta* et ad novam productionem adhibenda : inter *producta* vero non ponatur homo cum potentiis et actibus suis. Verum perperam arguuntur, cum altiora theoriae principia sint inspicienda : cum enim vita œconomica societatis ab ultimis justitiae regulis sejungatur, cum hinc ad notionem capitalis parum referat illud tantummodo constitui bonis *productis*, hinc vero summopere intersit facilitatis vitae socialis, ut omnia sub unica valoris notione conjungantur quae possent conjungi, cur, quaeso, capitali ipse labor

(1) Eodem modo, et quidem aptius terra seu natura posset in capitalis notione poni, ut multi faciunt qui laborem a capitali omnino secernendum ducunt, v. g. P. Weiss, *Apologie du christianisme,* II, p. 113-232 (passim); Devas-Kaempfe, *op. c.*, p. 11 s.; P. Antoine, *Cours d'économie sociale,* p. 317.

(2) Cf., v. g., Böhm-Bawerk, *op. c.*, II, p. 28.

humanus non includeretur? Unde potius illos auctores recentiores inconsequentiae argueremus, qui, *essentiam ejusdem systematis plene admittentes*, hominem tamen cum operationibus suis capitali supponi nolunt.

Hisce positis, jam illud sequitur, quod suum eidem systemati quasi caracterem imprimit. Cum pecunia aliive tituli omnia bona *aequali prorsus modo repraesentent* (1), producentia se habent ad novum productum quemadmodum pecunia se habet ad pecuniam cum auctario, seu vicissim pecunia se habet ad pecuniam creditam post temporis lapsum auctam fœnore, ut agentia ante productionem se habent ad rem productam. Quod idem clarius graphice poni posset : significando pecuniam, cum creditur, signo P, et pecuniam auctam fœnore, cum redditur, $P+p$; item significando valorem, antequam ad productionem adhibetur, signo V, et valorem productione genitum signo $V+v$, notanda est sequens aequatio : $V=P$, item $v=p$, ergo $V+v= P+p$; seu $V : V+v = P : P+p$. Ita sponte apparet legitimitas fœnoris ex pecunia credita : fœnus enim respondet auctario valoris quod in omni rerum productione efficitur. Ita insuper apparet quomodo *contractus crediti*, qui graphice describitur $P : P+p$, possit repraesentare hodiedum universos contractus quibus vita nitatur œconomica, imo repraesentare ipsa principia quibus regatur rerum productio (2).

In hoc ergo praecise consistit hujus theoriae nota caracteristica, quod admittat *rerum productione quacumque auctarium valoris adhibiti produci, et ideo res universas aequivalere pecu-*

(1) Diximus supra, et postea dicemus pecunia titulisque crediti omnia bona *repraesentari;* non tamen dicendum est *aequali modo*, quasi regulae quibus omnium valor statuitur essent eaedem.

(2) H. Savatier, nitide idem ponit : «le capital moderne... ramène toute richesse à l'argent et au revenu de l'argent. L'argent lui sert d'expression à lui-même, et le revenu de l'argent sert de type à son revenu... Le capital n'est pas l'argent. La théorie moderne signifie seulement que le capital s'exprime en fonction de l'argent et de l'intérêt de l'argent, ou, en d'autres termes, par la double notation en argent du capital réel et du revenu de ce capital.» (Cf. *La théorie moderne du capital et la justice*, p. 34 s., coll. 40).

niae seu titulis per se fructiferis. Et ita tandem interpretationem obtinemus illius solemnis asserti : capitale esse fœcundum, seu, quod in idem recidit, *pecuniam hodiedum non jam esse sterilem*.

Unde, juxta systema classicum, quaedam jam statuuntur principia, quae claritatis causa, antequam progrediamur, sequenti modo componantur : pecunia credita ideo fœcunda est, quia per se et semper auctarium refert; auctarium fert, non quasi pecunia pecuniam pareret, sed quia repraesentat elementa productiva quae per se et semper auctarium producunt : certo enim supponitur post omnem operationem productivam haberi partem novi valoris producti quae superet summam elementorum *materialium* ad productionem concurrentium, id est summam laboris opificum, factorum naturalium, et caeterorum quovis nomine veniant (1) : atqui natura exigit ut hoc valoris augmentum, in distribuendo valore producto, possessori capitalis attribuatur. Posito fundamento theoriae classicae, caetera potius dicenda videntur accidentalia, saltem quoad quaestionem quam impraesentiarum examini subjicimus. Systemata enim multa, quae primo intuitu diversissima apparent, ex eadem radice germinant : quod ut apertius fiat, eamus per singula.

1° Notavimus modo ad systematis classici essentiam non pertinere utrum in productione *tria* agentia concurrant, an *duo*; nec, utrum vox capitale uni ex tribus imponatur, an illorum complexui. Attamen animadvertendum est per totum fere saeculum XIX quasi communem peritorum fuisse theoriam, qua sta-

(1) Ita non negatur, nec tamen praejudicatur, lex a multis admissa juxta quam productum novum *aequivalet* elementis quae ad producendum concurrunt : etenim qui hanc adstruunt legem, praeter dicta tria elementa materialia, adducunt aliud quodvis, v. g. usum capitalis, vel abstinentiam capitalistae, ad *aequalitatem* ponendam (cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 230-353). Unde et illi implicite hoc supponunt : si ponitur ab una parte summa elementorum materialium producentium, prout valent in substantia sua, et si ponitur ab altera parte valor novi producti, *non est aequatio*, verum ab hac parte habetur *auctarium* valoris. In quo praecise essentiam theoriae classicae nobis invenire videmur. — Insuper notandum est laborem in hac theoria considerari ut elementum *materiale*, id est eodem modo quo caetera aestimandum.

tuitur tria ad res producendas concurrere, nempe terram, laborem humanum ac aliud, quod capitale nominatur. Quae theoria, primum a J. B. Say proposita, a caeteris, in eodem licet fundamento nixis, distinguitur eo quod ipsi capitali, id est tertio elemento productivo, *formalem et veram virtutem fœcundantem* inesse contendat (1).

a) Quod assertum, quamvis ab aliis alio modo exponatur et defendatur, a plerisque patronis ita intelligitur : postquam productio effecta est, cui concurrerunt labor humanus, terra, et capitale, si valor productus distribuitur *pro rata valoris* qui inest industriae humanae, naturae, et capitali, remanet pars valoris producti quae nulli valori intrinseco ex his tribus respondet. Atqui pars haec reliqua, seu auctarium, capitali est tribuenda, *quia ab eodem generata est.* Quomodo autem constat partem hanc per capitale, et non per naturam nec industriam humanam generari? Experientia constat, qua docemur auctarium illud existere, tunc solum cum *capitale* ad productionem concurrit. Intrinsecam autem rationem, praeter experientiam, plerique non inquirunt; imo si penitius quid investigaremus de ratione qua semper auctarium capitali obveniat, offenderemus huic ultimae : auctarium ideo capitali semper attribuendum esse, quia capitalista illud exigit, nec secus capitale credere vellet (2). — Itaque, quod notatu dignum, systema illud, tanta scientifica ambitione praetensum, cum rudimentario coincidit systemate a Turgot et A. Smith proposito (3). Imo ipsa auctarii existentia in causa esse videtur; etenim ultimatim huc redit scientificum illorum ratiocinium : ut dominus capitale ad producendum credere velit, auctarium productum ipsi est tribuendum; quae autem, dempto capitali cum auctario, remanent, valorem repraesentant caeterorum agentium. Quaerere sane liceret an reliqua horum valori *vero et objectivo* aequivaleant?

(1) Itaque auctarium, quod in *distributione* valoris producti capitali attribuendum esse omnes admittunt, theoria, de qua hic agitur, ideo capitali attribuit, quia, in productione valoris, praecise a capitali formaliter *producitur*. Ita constituitur ejusdem theoriae differentia specifica.

(2) Cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 143 ss.

(3) Cf. supra, p. 60.

b) Sed etiam ad nonnullos auctores ejusdem sententiae attendamus, qui fœcunditatem capitalis non tantum experientia sed intrinseca ratione probari censent. Lauderdale explicationis inventor, quem aliquot licet paucissimi œconomistae secuti sunt, capitali eandem prorsus vim productivam inesse quam ipsi homini operanti contendit : etenim capitale aliquam quantitatem laboris vere supplet (*supplant*), capitale *quasi operatur*; ideoque quemadmodum humanae industriae salarium respondet, ita capitalis activitati auctarium (1). Quamvis haec auctarii interpretatio ab hodiernis auctoribus ut magis scientifica ac prior exhibeatur, attamen accurate inspicienti patet idem factum in hac *praesupponi* quae supponitur in illa : scilicet per se adesse auctarium capitali obveniens : quod deinde praesuppositum explicatur alia *hypothesi*, nempe capitali *laborante*.

c) Eandem virtutem capitalis *formaliter* productivam auctores tertiae seriei propugnant, quamvis alio modo : scilicet auctarium, rursus praesuppositum, non quidem ex capitalis substantia generari autumant, verum ex ejusdem *usu*. Fatendum tamen est ipsos auctores hanc explicationem protendentes, si expressa ipsa verba attendantur, a sententia de *formali* productivitate recedere, imo saepius eandem oppugnare; insuper fatendum peritos hodiernos, qui theoriis student œconomicis, hanc auctarii interpretationem a duabus modo expositis et productivitatem formalem explicite tuentibus accurate discernere. Nihilominus indubium nobis videtur et hanc de *usu* capitalis theoriam ad generaliorem de formali productivitate ultimatim reduci : unde non mirandum est J.-B. Say, patrem sententiae prioris, simul et hanc propugnasse. Quae systematum vera et objectiva identitas hoc modo constat : hinc theoria de formali fœcunditate expresse in hoc nititur quasi axiomate, valorem productum *majorem esse* quam valorem substantialem producentium; hinc vero theoria

(1) Theoriam Lauderdale expositam videsis apud Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 169-176. Eidem theoriae stricte adhaeret Glaser, *Die allgemeine Wirtschaftslehre oder Nationalökonomie*, p. 203. Berlin, 1858. « Der Capitalgewinn, ait, hat seinen Grund darin, dass durch das Capital ein Theil der Production bewirkt wird, und ist nur ein Lohn für diese Mitwirkung ».

de usu expresse in hac lege fundatur, valorem productum *aequivalere* valori elementorum productioni concurrentium. Quamvis autem duo haec principia, prout sonant, sibi invicem opposita habeantur, multum abest quin inter ea oppositio objective consistat. Etenim qui aequivalentiam adstruunt, subsumunt hoc modo : *atqui*, valor productus *non aequivalet* valori tum laboris, tum fructus naturalis, tum demum capitalis in se ac substantialiter considerati; *ergo*, praeter tria haec elementa producentia, aliud est quaerendum ut aequatio fiat : quod sit *usus* capitalis pretio aestimabilis. Proinde patet 1° minorem heic subintroductam esse idem ipsum axioma ab aliis in majore allegatum, et 2° ipsos capitalis *virtutem* fœcundantem supponere, cum capitalis usui auctarium tribuant : quomodo enim ex capitalis usu formaliter auctarium valoris cresceret, nisi ipsi capitali, quod usu adhibetur, *virtus* inesset illud producendi? Vicissim qui expresse ipsius capitalis vim productivam propugnant, saltem implicite eam *usui* capitalis tribuunt, cum nihil capitali tribuant, nisi capitale actu conjungatur naturae et labori ad producendum.

Concludamus : juxta notam capitali essentialem, in quacumque productione adest semper auctarium capitali attribuendum; oportet ex justitia ut auctarium *capitali* obveniat, quia *capitali virtus illud auctarium generandi naturalis inest.* Ita auctores, qui productivitatem ejusdem formalem, quamquam triplici modo diverso, propugnant. Simul autem in illorum systemate, ut notavimus, *tria* elementa productionem agentia distingui solent, ac capitale a terra et labore humano secerni.

2° Reliquae duae sententiae (1), quae apte, quoad quaestionem nostram, sub genere systematis « classici » quasi species veniunt, cum priore opinionum serie modo exposita congruunt, eo quod admittunt in valoris producti *distributione* semper ac per se auctarium quoddam capitalistae juste attribuendum esse; ab illis vero specifice differunt, eo quod in *productione* nullam capitali virtutem fœcundantem agnoscunt. Unde nec triplicem

(1) De illis duabus theoriis, cf. *Pars prior*, p. 60-62.

causam rerum productivam ponunt, sed ad summum duplicem, nempe naturam et industriam humanam (1). Ut ergo auctarium capitali attribuant, non jam capitalis naturam inspiciunt, verum potius ipsum capitalis possessorem. At, inter theorias, quas hic respicimus, altera auctarium habet ut *compensationem abstinentiae seu cujusvis jacturae* a proprietario factae, altera vero ut salarium quoddam *laboris qui per capitale repraesentatur* (2). Iterum hic, sicuti alibi, quoad quaestionem quam tractandam suscepimus, multa occurrunt accidentalia (3), quae exponenda nos longius nec ad scopum ducerent. Sufficiat igitur notasse theorias illas *praesupponere*, sicuti priores, auctarium quoddam semper capitali juste obvenire, adeoque easdem essentiam systematis, quod classicum diximus, participare.

II° Classico de capitali et auctario systemati aliud hodiedum opponitur. « Ich gelange nunmehr, ita Böhm-Bawerk (4), zu jener denkwürdigen Theorie... die an der Wiege des modernen Socialismus gestanden und mit ihm gross geworden ist; und die heute den theoretischen Angelpunkt bildet, um den sich Angriff und Abwehr im Streite um die Organisation der menschlichen Gesellschaft zumeist bewegen. » De fœnore et de capitali agentes, non possumus hanc theoriam quoad essentialia non adumbrare : hic autem, prout incepimus, semper in eo versamur ut ostendamus imprimis a socialistis etiam notam capitalis moderni essentialem, supra expositam, *de facto* agnosci.

Ut fundamentum, per scientiam praesertim anglicam longo abhinc tempore jam positum, habetur hoc principium : *valorem*

(1) Imo nonnulli unam tantum causam productivam admittunt, scilicet laborem humanum.

(2) Hanc sententiam prorsus distinguas a sententia de productivitate capitalis quam Lauderdale invenit, et vi cujus *capitale ipsum* aliquatenus operaretur; hic vero agitur de labore *capitalistae* sive anteacto ad capitale colligendum, sive praesente ad capitale credendum.

(3) V. g., utrum necne *natura* officia sua *gratis* conferat, adeoque utrum necne in valoris distributione naturae ratio sit habenda. Bastiat affirmat naturam gratuito cooperari. Cf. LIBERATORE, *op. c.*, p. 148-151; BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I, p. 347-353.

(4) BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I, p. 429.

rei aequivalere valori humani laboris qui huic rei inest, unde laborem unicum existere elementum productivum, vel saltem naturam, quamvis productioni concurrat, cum gratuito concurrat, ad valorem productum aestimandum nullatenus referre.

Ab altera parte statuitur, de facto hodiedum partem valoris capitali attribui, seu, laboris, elementi productivi, valore aestimato et soluto, prout in societate moderna de facto aestimatur et solvitur, reliquum esse quoddam incrementum quod capitali obveniat. Unde, quod praecipue animadvertendum, in eadem notione fundamentali, quam capitalis moderni statuimus, adversariis consentiunt, quamvis nullomodo sub eadem ac alii formalitate capitale definiant. Ideoque, in tota hac quaestione tractanda, a terminologia et a definitionibus, quae apud alios aliae reperiuntur, statuto consilio abstinendum duximus.

Verum, quod auctarium alii justum praesupponunt, socialistae prorsus inhonestum adstruunt : quod jam ex principio posito elucet. Cum capitalis moderni fœcunditas praecipue et quasi typice appareat in rerum productione industriali, huic animum attendamus.

Ad injustitiam auctarii capitali tributi probandam, K. Marx, qui praecipue huic theoriae formam scientificam imposuit, dividit capitale, quod ad producendum adhibetur, in *capitale constans* (capital constant, constante capital) et *capitale variabile* (capital variable, variable capital) : *hoc* constituitur omnibus quibus laborandi virtus opificum a capitalista emitur, id est salariis operariorum, sub quavis solvantur forma; *illud* constituitur caeteris productionis instrumentis, v. g. materia prima, instrumentis laboris. At haec capitalis pars per totum productionis tempus valore constans manet ac invariabilis; etenim cum valor ipsius aequivaleat labori quo sit effectus, quantus ante productionem est, tantus, nec major nec minor, in novum productum transit (1). Econtra altera capitalis pars per produc-

(1) Hoc plene applicatur, cum agitur de re, ut sunt materiae primae, quae tota transit substantialiter in novum productum; cum vero agitur de re per aliquod tempus permanente, ut sunt machinae, in novum productum ingreditur non valor totius rei, sed valor abusus partialis. Quod, ut patet, non contradicit principio posito.

tivam operationem valore accrescit : etenim virtus laboris, a capitalista ante productionem empta, dum hic et nunc agit, generat tum aequalem salario valorem, tum valoris incrementum, cum, post omnes expensas factas, plerumque residuum in manibus relinquatur capitalistae. Quod Marx graphice sic exponit : capitale *ad productionem adhibitum* C = capitali constanti c + capitali variabili v; capitale *productione effectum* C' = capitali constanti c + capitali variabili sed aucto (v + Δv).

Proinde, etiamsi concederetur (1) justitiam exigere ut, de novo valore producto, attribuatur capitalistae id quod aequivaleat summae capitalis constantis et variabilis (c + v), etiam concedendum est eandem justitiam requirere ut incrementum valoris (Δv) *virtuti laborantis*, qua formaliter sit generatum, obveniat.

Quo modo accuratiori idem exprimatur, labor, ab operariis ob salarii recompensationem praestitus, a K. Marx distinguitur in *necessarium*, qui sufficiens est ac requisitus ut valor salario aequalis generetur, et *superiorem*, qui tunc incipit cum hic salarii valor jam partus est, et qui auctarium illud capitalistae producit. Unde ab una parte, juxta modo dicta, capitale variabile v = valori virtutis laborantis seu summae salariorum = labori necessario; ab altera parte, auctarium valoris productum = labori superiori.

Unde ulterius, $\frac{\text{auctarium}}{\text{capitale variabile}} = \frac{\text{auctarium}}{\text{salarium}} = \frac{\text{labor superior}}{\text{labor necessarius}}$; ita prae oculis ponitur auctarii injustitia, et simul injustitiae gradus ac progressus; cum enim $\frac{\text{auctarium}}{\text{salarium}}$ aequet $\frac{\text{labor superior}}{\text{labor necessarius}}$, eo majus erit auctarium, quo *minus* salarium datur, vel etiam quo imponitur labor *major* labore « necessario » (2).

(1) Quod quidem nullatenus a socialistis conceditur, cum proprietatem privatam saltem rerum ad productionem adhibitarum negent. Productio enim « capitalistica », ut dicunt, quae hodiedum viget, ab ipsis non rejicitur, quatenus significat res produci *cooperante capitali*, sed quatenus capitale pertinet ad *privatos* homines.

(2) Ita scribere potuit LASSALLE : « dans la différence du *quantum* du

Ex quibus omnibus patet, hoc systema eandem notam essentialem capitali moderno de facto imponere quam supra statuimus. Verumtamen hanc notam, simul cum principio, a nonnullis etiam classicarum theoriarum patronis propugnato, de valore solius humani laboris, sibi assumpsit; quibus duobus axiomatibus conclusiones fundaret *in gratiam laborantium :* capitale, prout *de facto* habetur capitalistae frugiferum, injustitia infici, ideoque capitale excludendum esse, non quidem a productione, verum a valorum distributione.

Praesenti sectione hucusque inquisivimus quaenam per modernam scientiam de ratione ac natura capitalis statuantur, et primo quidem quaenam sit ejusdem nota essentialis, deinde quonam vario modo nota haec essentialis variis theoriis, ad duplex genus reducendis, determinetur.

Porro ex breviori hoc conspectu haec videntur elucere :

1° Scientia moderna statuit, vel potius praesupponit res valorum productioni vel circulationi subactas ac concurrentes semper valore crescere, ac per se incremento augeri. In quo phœnomeno vitae œconomicae admittendo, omnes inter se, etiam socialismo faventes, conveniunt : proinde in eodem ultimam radicem conceptus moderni capitalis ponendam duximus.

2° Insuper, in hoc conveniunt omnes, auctarium valoris, quod motu œconomico sive productionis sive circulationis rerum generatur, *de facto* in societate moderna capitalistae attribui;

travail et des *salaires* de travail, dans ce petit pli que vous écrasez si lourdement, se trouve presque toute l'économie politique, et surtout tout l'intérêt et tout le profit des capitalistes. » (Cf. H. SAVATIER, *op. c.*, p. 65).

Quae de productione notavimus, eadem notanda essent de circulatione : quae si ad formam simplicem reducitur, huc redit, ut quae minoris pecuniae emantur, majoris vendantur. K. Marx hoc exprimit formula : $A - M - A'$; id est A designat pecuniam ante operationem, M mercem, A' pecuniam post commutationes : porro, $A' = A + \Delta A$; nempe lucrum quod circulatione fit (ΔA) plene adhaeret pecuniae quae ita crescit.

3° Verum dissentiunt utrum juste an injuste. Qui jus affirmant, alii juxta et extra naturam et laborem humanum ponunt tertium elementum, nempe capitale, cui auctarium tribuunt, quia hoc elemento auctarium *formaliter causatur;* alii vero, a causis productivis saltem praescindentes, in ipso possessore aliquid inveniunt quo ipsius ad auctarium jus fundatur. — Qui jus capitalistae negant, ad causas productivas sicuti priores directe attendunt, sed auctarium productum laborantibus tribuunt, quia *solo labore causatur;* vel saltem, si etiam natura causatur, ipsa causatur *gratis.*

ARTICULUS II.

DE RELATIONE PECUNIAE AD CAPITALE.

Ita posita, sed nondum examini subjecta, notione scientifica capitalis, inquiri posset quibusnam in individuo elementis applicetur, seu quaenam illam ingrediantur. Cum longius foret iter decurrendo per singula, et nondum locus sit aptus ad capitalis notionem in se examini submittendam, huic quaestioni nunc supersedemus : postea enim clarius constabit ad quaenam attentio nostra dirigenda sit, ut genuina capitalis notio inveniatur ac confirmetur. Verumtamen cum de pecunia praecipue nobis sit agendum, deque lucro exinde percepto, nihil jam impedit quominus inquiratur quanam in relatione ad capitale sit ponenda; imo ut ita fiat, multa suadent. Heic igitur, secus ac in praecedentibus, exponere volumus, non quomodo relatio illa a singulis auctoribus de facto ponatur, sed directe et positive quomodo poni debeat.

§ I. *Positive exponitur.*

Jam statuimus supra ac admisimus intimam prorsus esse relationem inter capitale ac pecuniam caeteraque signa valoris. Et revera omnes fere auctores ita statuunt : sane non quasi pecuniae, in seipsa consideratae et a bonis repraesentatis

abstractae, formalis quaedam virtus inesset aliam pecuniam, aliave bona generandi; sed eo modo quem P. Liberatore exponit scribens (1) : « Le capital peut même consister dans le numéraire, mais en tant qu'il est échangeable contre d'autres objets qui intéressent de près la production. Telles sont les semences pour l'agriculture, les matières premières pour les manufactures, les moyens de transport, les machines, les constructions, les aliments fournis à l'ouvrier jusqu'à ce que l'effet de son travail soit complet : toutes choses qui peuvent se réduire à deux grandes catégories, les instruments et les provisions ».

Hoc a plerisque admisso, cum de ulteriori ratione pecuniae agitur, multa proferuntur quae aegre componi possunt. Ad aequivocationes autem vitandas, sequentia pauca nobis videntur certo statuenda, quibus pecuniae ad capitale respectus clarior fiat.

Cum quaeritur utrum pecunia qua pecunia *essentialiter* tantummodo sit signum valorem quemdam repraesentans, an econtra sit ipsa res valoris seu res venalis, hodierni multi ungue et rostris propugnant pecuniam *in se esse quemdam valorem*, nec asseri posse eam formaliter tantum esse valoris signum (2).

Pecunia qualis intelligitur, seu moneta, cum hodie metallo constituatur plus minusve pretioso, qua metallum evidenter habet valorem intrinsecum. Itaque pecunia seu moneta, sub formalitate metalli, qua vera merx haberi potest, adeoque eisdem, quibus caeterae merces, legibus commutationis et frugiferi commercii subjici. Quomodo valor hic negaretur, cum oriatur ex natura rei, vel ex accidentibus formae, aetatis, raritatis, aliisque? Verum ita qua merx habetur tantummodo, non qua moneta.

(1) P. LIBERATORE, *Principes d'Economie politique*, p. 60.

(2) Cf. v. g., LIBERATORE, *op. c.*, p. 35, 92 s.; DEVAS-KAEMPFE, *op. c.*, p. 223-236. — In eodem fere sensu scribere videtur C. MENGER in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, III, p. 730-757, ubi aspectus diversos pecuniae late exponit ac examine discutit : « das Geld ist kein blosses *Zeichen* des Werths. Ebenso irrtümlich ist aber auch die Meinung, dass das Geld eine Waare gleich allen anderen « nichts mehr und nichts weniger als eine Ware sei » (p. 754).

Censemus autem essentiam monetae, qua *monetae*, reponendam esse non in valore quem in se habet, sed in formalitate qua est signum valoris repraesentativum, seu, quod idem est, ejusdem mensura (1). Monetae enim, qua talis, ratio unice consistit in hoc quod inservit, qua medium, in rerum seu valorum commutationibus faciendis; atqui ad hoc non requiritur ut habeat valorem intrinsecum, sed sufficit ut repraesentet, modo etiamsi conventionali, verum ac realem valorem *extra se* positum : siquidem tunc, qui signum possidet, aequivalenter possidet valorem repraesentatum (2). Et ita tituli fiduciarii

(1) Devas-Kaempfe, præcise ex eo quod pecunia est mensura valoris, concludit eam essentialiter intrinsecum valorem portare debere : « ferner ist die Theorie zu verwerfen, dass das Geld keinen innern Werth habe. Wie könnte es als Werthmesser dienen, wenn es selbst werthlos wäre? » *(op. c.*, p. 232). — Sed mensura est valoris et id esse potest, quia repraesentat talis moneta tantum praecise valorem, etiamsi hic valor vere repraesentatus *extra* pecuniam materialem existeret. An moneta coriacea, in Russia ante tempora Petri Magni vigens, valorum non inserviebat mensurae? Si autem mensura valoris ponitur moneta, ideo tantum quia in se valorem metalli pretiosi portat aequivalentem tanto valori aliarum rerum, non perspicitur quomodo omnibus hodiernis speciebus monetae, etiam metallicis, applicabilis sit. Insuper, ita pecunia consideratur, nostra sententia, ut *merx*, ut *res* alteri aequivalens, non formaliter ut pecunia. Equidem omnibus securius est ut valor ipsi pecuniae insit, quemadmodum hodie monetae aureae, ita ut per se ipsam et in seipsa mensura sit caeterorum valorum; sed, si talis conditur moneta, omnino requiritur ut valor hic internus non corrumpatur, et ut valor ob adjuncta extrinseca mutatus, restituatur. De notione pecuniae, optima habet P. Weiss *(Apologie du christianisme*, II, p. 158-170), sed, ut mox notabimus, conclusiones adstruit non admittendas; it. E. de Girard, *Histoire de l'Economie sociale*, p. 69-72. Hic auctor, quoad principia scolastica Medii aevi quae inquirit, eadem statuere videtur (p. 72 s.) quae P. Weiss ad statum rerum hodiernum applicat.

(2) P. Liberatore *(l. c.)* ex hac ratione praecise negat assertum nostrum, concludens : « La monnaie ne représente donc pas les autres valeurs, elle est *l'équivalence* des autres valeurs. » — Sed neganda est disjunctio, nisi probetur requiri, ut moneta aequivaleat caeteris valoribus, valorem quem *ut merx seipsa* portat : quod sane non probatur. Utique hodiedum de facto, saltem aurea moneta, ita conditur ut valorem aequivalentem in seipsa contineat : et hoc quidem, ad multos abusus vitandos, optimum est; insuper *si* ita de facto conditur, oriuntur verae gravissimaeque obligationes tum statui tum civibus, illum valorem intrinsecum non adulterandi, *non vero oriuntur essentiali notione pecuniae.*

hodierni, quippe qui valorem objectivum aliquem signo exhibere supponantur, rationem formalem monetae participare dici possunt.

Insuper, monetam formaliter signum esse valoris, elucet vel ex valore ipsius *relativo* tam vario pro loco et tempore : et sane, si agitur de moneta qua moneta, id est qua instrumento commutationum, quid refert valor ipsius *absolutus?* (1) Valor autem relativus fundatur non directe in valore monetae intrinseco, sed in valore externo per monetam exhibito. Et hoc ita verum est quod, unanimi fere œconomistarum consensu, statuatur nationem aliquam non ideo divitem esse, quia magnas pecuniae summas possideat, sed eatenus tantum quatenus caeteras, praeter pecuniam, reales divitias, sive apud se ipsam sive ab exteris, pecunia possit acquirere (2). Utique valor monetae absolutus, in valore intrinseco fundatus, in commutationibus quibusdam, v. g. cambii, potest intervenire. Verum tunc moneta non qua moneta consideratur, sed praecise qua merx : quod nobis omnino

(1) Valorem *absolutum* intelligimus valorem quem pecunia ut res aliqua habet in seipsa; *relativum*, quem ut pecunia habet in commutatione cum rebus quibusvis facienda. Quam distinctionem valoris pecuniae praesertim notant theologi in tractatu *de Jure et Justitia*. — P. LIBERATORE ipse eandem distinctionem faciendam esse perspexit, et quidem in valore relativo rationem pecuniae qua pecuniae posuit, cum scribat : «dans un sens non plus *absolu*, mais *relatif*, il est permis de qualifier la monnaie de mesure des autres valeurs... La valeur de la monnaie est déterminée, comme toute autre valeur, *par la quantité de choses que l'on peut obtenir en échange*. Or, avec un écu, par exemple, on ne peut obtenir la même quantité de vivres en temps de disette qu'en temps d'abondance, ou dans une ville assiégée que dans une ville libre» *(op. c.*, p. 94, coll. p. 35). Ergo, si pecunia est mensura valoris, nec pecuniae qua mensurae valor absolutus seu intrinsecus computari potest, loquendum tantum remanet de valore ipsius *relativo*, qui est formaliter in hoc quod rerum externarum valorem signo repraesentet.

(2) Cf. v. g., DROZ (apud LIBERATORE, *op. c.*, p. 95 s.); DEVAS-KAEMPFE, *op. c.*, p. 223-236; LEROY-BEAULIEU, *Economie politique*, p. 225 ss.; A. WEISS, *Apologie du christianisme*, *l. c.*, p. 171 ss. — Quod imprimis A. Smith notavit et statuit contra systema œconomicum anterius mercantilismi : hoc idem vero aequivalenter negant qui notionem capitalis in pecunia ponunt; de quibus mox est agendum.

dicendum videtur (1); etenim ita non est *medium*, instrumentum commutationis, sed ipsa, qua metallum pretiosum, cum alia, qua metallo pretioso, vel, si placet, qua pretio commutatur, dollaria cum dollariis vel cum francis, quemadmodum equi cum equis vel cum ovibus. Et ideo praecise, quia ut merx haberi potest, valor ipsius absolutus crescit vel decrescit prout metallum ipsum, pro raritate vel aliis de causis, plus minusve fit pretiosum (2).

Hac distinctione inter monetam-metallum qua mercem, et monetam-metallum seu titulos crediti formaliter qua pecuniam posita, ejusdem ad capitale relatio jam manifestior perspicitur.

Qua *merx*, ipsum capitale, prout positum est, intime ingreditur, cum partem ipsius materialem, nec tantum repraesentativam constituat.

Qua *pecunia*, non materialiter idem ingreditur, quippe quae ratione signi repraesentativi plene absolvatur, sed eatenus capitali adhaeret quatenus est signum bonorum productivorum repraesentativum : qui pecuniam possidet, aequivalenter possidet capitale repraesentatum. Inde sequitur, quamvis latius pateat ac conceptus capitalis, — nam etiam bona non ad produc-

(1) Cf. eodem sensu Reichensperger, *op. c.*, p. 45-47 : notat pecuniam posse qua mercem tractari, et de facto ita haberi « im Bankgeschäfte sowie überhaupt bei eingerissener Agiotage », ac semper et ubique contractum cambii distinctum fuisse a contractu emptionis-venditionis. Quae altam veritatem continent, et in sequentibus venient memoranda. Atvero, si in cambio una ex pecuniis permutatis haberetur ut pretium, quod fieri posset et olim factum est, cambium esset *quasi* emptio-venditio.

(2) Valor ille varians pro minore vel majore raritate metallorum, scilicet argenti, vel simul auri et argenti, manifeste est valor pecuniae *absolutus*, et non, directe saltem, relativus. Reichensperger *(l. c.)* insuper ex eo quod notionem pecuniae non est in valore ipsius intrinseco, explicat, post Weiske *(Rechtslexikon*, verbum *Darlehn)*, quomodo « im Falle von Münzveränderungen bei der Rückzahlung von Darlehen *nicht* der *innere* sondern nur der äussere Werth der Münzen entscheidet, indem die Münzen nur zu dem Preise in Betracht kommen, der ihnen von der Staatsgewalt beigelegt ist, und dieser den äusseren Werth bildet. » Cf. quae infra (Cap. II) dicenda sunt de eadem quaestione a doctoribus scolasticis eodem modo soluta.

tionem destinata repraesentare potest, — tamen ab ejusdem conceptu non posse separari, nam pecunia nulla ex conceptu ac natura ad bona consummanda significanda restringitur, multoque minus eidem posse opponi. Nec ideo, e contrario, ipsa capitalis productivi ratio posset formaliter in pecunia, qua mero valorum signo poni ac absolvi, sed tantum quadam aequivalentia.

§ II. *Duplex excluditur explicatio.*

Cum per saeculum XIX quidam magnae notae auctores de relatione pecuniae qua pecuniae ad capitale aliter senserint, eorum sententiae, quibus duo modo exclusa adstruuntur, accuratius veniunt inspiciendae.

I. Systema, quod P. Weiss O. P. (1) ad doctrinam et legislationem ecclesiasticam defendendam construxit, quodque tanta eruditione tantoque ingenii acumine propugnavit ut omnium excitaverit attentionem, ultimatim fundatur in *essentiali oppositione* pecuniae et capitalis. Antequam autem mirum hoc fundamentum consideremus, quid de capitali sentiat paucis est exponendum.

Inspicienti illico constat cl. auctorem notam essentialem moderni capitalis systemati suo supponere. « Il faut admettre, ita ipse, que toute possession, sous n'importe quelle forme, prend le caractère de capital, dès qu'elle est en rapport avec le travail, dans le but d'être rendue productive » (2); et alibi : « en résumé, le capital est toute chose de valeur traitée comme valeur de consommation dans l'étendue la plus complète du mot, ou tout bien matériel... d'où l'on peut tirer moyennant du travail, dans la signification la plus étendue de ce mot, à des risques et à des périls communs, une utilité productive de fruits aussi bien pour le capital que pour le travail, ou une valeur d'usage indépendante existant en commun » (3). Unde ex pro-

(1) P. A. Weiss, *Apologie du christianisme au point de vue des mœurs et de la civilisation* (trad. Collin), II, p. 111-232.

(2) *Ib.*, p. 118.

(3) *Ib.*, p. 185, coll. p. 175-177, 189 s.

fesso ad instar quasi axiomatis ponit, capitale, — quod juxta ipsum nonnumquam cum natura intervertitur (1), quodque in ratione causae productivae a solo labore humano distinguitur, — labori junctum, simul ac laborem, ***veram esse causam germinantem*** novi valoris ***usus***, qui novus valor aequivaleat tum valori ***consummationis*** capitalis et laboris, tum insuper incremento valoris, tribuendo et capitali et labori (2). Quodsi deinde tantum pondus huic respectui imponat, capitale, seu naturam, per se non esse productivum sed tantum ***productibile*** sit venia verbi sensu activo adhibiti —, id est, non esse in actu auctarii producendi, sed in potentia tantum; insuper, ut sit productivum, omnino oportere labori conjungatur, adeo ut valor productus non soli capitali sit tribuendus (3), — hoc sane post dicta parum

(1) Cf. v. g., p. 149, 151, coll. 182 s. Nihil sane impedit quominus natura capitale ingrediatur. Cf. supra p. 114, n. 1.

(2) De valore, quem distinguit in valorem *consummationis*, et valorem *usus*, deque formatione novi valoris disserit praesertim p. 138-151. « La valeur est le degré d'utilité plus ou moins grand, qu'un objet de valeur matérielle ou un bien fournit en réalité par l'usage qu'on en fait » (p. 140). Notandus autem est sensus peculiaris qui ab auctore tribuitur valori consummationis, et valori usus : valor *consummationis* est « la valeur fondamentale, la valeur qu'elle contient en elle, la valeur qu'elle a consommée, la valeur d'origine, *la valeur d'achat*, la valeur de nature » (p. 143); valor *usus* est « une survaleur; c'est la valeur conventionnelle, *la valeur commerciale*, ou la valeur qu'elle a en raison du travail qu'elle a couté » *(ib.)*. Nempe, si rem bene intelligimus, valor consummationis aequivalet pretio quo objectum emitur, valor usus pretio quo idem objectum, postquam labore transmutatus est, venditur : inter utrumque habetur incrementum valoris (une survaleur). Et quidem auctor, ad hanc distinctionem condendam, non respicit utrum res in se permaneat necne, sed tantum an ipsi possessori aliquem usum pretio appretiabilem, laboris causa, possit afferre. Inde ad mira quaedam devenit v. g. : « on peut employer les pommes de terre pour la semence... dans ce cas l'usage est distinct de la consommation » *(ib.)*; si ita habent usum a consumptione distinctum, mala haec *locari* possent? econtra « un piano qu'un paysan gagne dans une loterie n'a qu'une ***valeur de consommation*** pour lui, tandis qu'il a une ***valeur d'usage*** pour un professeur de piano » *(ib.*, nota); si pro agricola usus est consumptio, instrumentum hoc ab ipso locari non posset, sed tantum vendi, vel *mutuo* credi? — Et hoc fuit, ut videtur, principium erroris circa relationem pecuniae ad capitale.

(3) Cf. *ib.*, p. 144-151.

refert, ac tantum poni potest contra eos qui nullam virtutem producendi *labori* agnoscerent. Multum econtra interest auctorem in productione valoris incrementum adstruere, et quidem causatum, saltem partialiter, per capitale. Itaque ipsius notio ad notam fundamentalem redire videtur capitalis moderni, imo aequivalenter ad theoriam classicam in *formali* productivitate capitalis nixam (1), eo vel magis quod, secus ac theoria haec, naturam, quae sane formalem producendi virtutem possidet, expresse capitali supponat.

Quod animadvertisse heic sufficiat : nondum enim locus est aperire quid de hac generali notione capitalis sentiamus (2). Verum, hac notione posita et passim propugnata, pecuniam statuit in oppositione ad illam essentiali.

Totus nempe in eo versatur ut probet « dogma juris naturalis, divini et ecclesiastici » (3) de mutuo per se gratuito, et ob titulos tantum extrinsecos oneroso. Atqui, medium ad hoc confirmandum sibi videtur invenisse, eo quod pecunia, per se sterilis, nonnisi contractus mutui, per se improductivi, objectum esse possit (contrat de prêt), dum capitale, per se productibile et labore formaliter productivum, subjici possit contractui per se oneroso, quem « usum capitalium » vocat (emploi de capitaux). Unde adstruere cogitur — et quidem totum pondus systematis in hoc puncto nititur — pecuniam ut quid improductivi extra capitale esse ponendam. « Les deux idées (pecunia et capitale) sont opposées l'une à l'autre comme les deux idées de stérilité et de fertilité, ou les idées moins exposées à être mal interprétées de consommation et d'usage » (4). Et alibi : « Nous avons à faire ici avec deux extrêmes. Une tendance voudrait

(1) Cf. v. g., p. 186, 189 s. : « l'intérêt dans le capital est *un fruit* qui, par le travail, *sort organiquement du capital lui-même.* »

(2) Solummodo heic notetur auctorem, nostra sententia, perperam notionem capitalis, *quoad quaestionem de justo auctario*, primario ponere in parte illa scientiae œconomicae quae agit de *productione* divitiarum; censemus autem, quod postea confirmabitur, rem praecipue et directe respicere valoris *distributionem.*

(3) Cf. *ib.*, p. 151-154.

(4) Cf. *ib.*, p. 186.

attribuer à l'argent lui-même une vertu et une nature productive, et pour cette raison rend l'argent capital. L'autre ne laisse pas même au capital sa nature, c'est-à-dire sa productivité; elle rend le capital argent [c'est-à-dire stérile]. Nous devons tenir le juste milieu, en distinguant l'un de l'autre argent et capital, comme on distingue le métal d'une plante, une pierre d'un jardin. L'intérêt dans le capital est *un fruit* qui, par le travail, *sort organiquement du capital lui même;* mais *l'argent ne peut jamais produire ni par lui, ni en dehors de lui, une nouvelle valeur d'usage* » (1).

Verum via haec a P. Weiss ad scopum attingendum electa, prorsus devia apparet. Ad quod monstrandum, imprimis non unam inibi contradictionem deprehendere nobis videmur.

1° Notam *consumptionis* ponit tum in notione capitalis tum in notione pecuniae; et quidem nota haec in pecunia essentialiter impediret quominus sit productiva, in capitali nullatenus; econtra, capitalis productivitas ab ipsius consumptione formaliter penderet : etenim ut aliquod bonum sit capitale adeoque *productivum*, requiritur ut valorem habeat qui ut valor consumptionis possit haberi ad valorem usus novum generandum. id est, sine dubio, ut valorem habeat qui in se consumi possit ad valorem superiorem producendum (2). *Sterilitas* vero pecuniae ex eo praecise deducitur, quod pecunia primo usu consumatur (3) :

(1) Cf. *ib.*, p. 190.

(2) Cf. *ib.*, p. 186, 217 s.

(3) Cf. *ib.* : p. 217 s. hanc contradictionem, quam non possumus abigere, explicare conatur, dicendo in mutuo rem *considerari* « exclusivement d'après sa valeur de consommation »; econtra in usu capitalium « la base du contrat... est aussi un bien qui est estimé d'après sa valeur de consommation, mais il l'est à la condition expresse d'être tellement transformé par le travail... que sans faire tort à sa valeur de consommation, il puisse en être détaché une valeur d'usage indépendante ». Unde sequitur distinctionem inter mutuum pecuniae et usum capitalium esse tantummodo nominalem, quatenus distinctio solum ex diverso respectu rerum ac intentione oriretur : si enim notioni valoris *consummationis* et *usus*, supra positae, inhaeremus, dubium non est ipsam pecuniam, *labori conjunctam* seu in commercio positam, post tempus incrementum afferre. Nec in hac theoria objiciatur, pecuniam in se non subsistere :

ita loquendo sibi videtur genuinam scolasticorum de sterilitate pecuniae doctrinam referre. Cum postea ex professo de eorumdem theoria nobis sit agendum, heic per transennam notemus scolasticos revera ponere pecuniam primo usu consumi, sed addere : ideo in mutuo pecuniae dominium necessario transferri, et tandem, pecuniam *mutuo* creditam, cum res domino fructificet, *creditori* esse *sterilem*.

2° Auctor ex professo, quod notavimus, adstruit capitale productivum esse potentia tantum, et, ad hanc in actum reducendam, requiri ut labore conjuncto idem capitale in novum usus valorem transformetur. Eodem autem modo statuit de pecunia : « *si un possesseur d'argent veut que cet argent lui rapporte*, il doit l'échanger lui-même ou le faire échanger par d'autres — quand même il devrait passer par cent mains différentes, — en un équivalent productible, dont on puisse tirer un usufruit d'après les lois connues, d'après par conséquent son union avec le travail. Mais tant que quelqu'un traite l'argent comme argent, il ne peut en faire un autre usage que celui de le consommer » (1). Cur proinde ponitur conclusio contraria? Equidem auctor asserit tantum aequivalens, in quo pecunia transformatur, *productibile* seu producendi capax esse : « ceci a lieu par le moyen de la capitalisation ». Sed ita manifeste ludit verbis. Quomodo insuper, citato loco, distinguat inter consumptionem pecuniae qua pecuniae et commutationem ejusdem in aliud, vix intelligitur : quaenam alia pecuniae consumptio heic cogitari posset nisi commutatio in res aequivalentes? (2) Nec dicendum consumptionem, qua pecunia sterilis sit, esse commutationem in res ad vitam necessarias : ita enim totum systema auctoris

nam materialis permanentia, juxta eandem theoriam, ad essentiam productivi capitalis non pertinet (cf. exemplum malorum p. 143, vel frumenti p. 177, quae sane in se non permanent; — et econtra alia, p. 143 et 194, quae in se permanent). Quodsi, p. 145, contrarium asserere videatur, vel est contradictorium huic theoriae productivitatis, prout ab ipso ponitur, vel ita explicandum est, ut non agatur de permanentia rei materiali.

(1) Cf. *ib.*, p. 175.

(2) Et ita statuit ipse auctor passim.

huc rediret, tantum pecuniam *indigenti* creditam non esse frugiferam; quod scopo ipsius non respondet, nec caeteroquin theoriae traditionali quam referre intendit.

3° Acuta distinctio imo oppositio essentialis inter capitale et pecuniam vix ab ipso auctore non negatur, dum suum systema exponit ac probat. AEquivalenter enim asserit bona productiva sese posse exhibere sub forma pecuniae. Jure sane meritoque excludit sententiam eorum qui *nonnisi* in pecunia qua tali productivitatem ponunt : verum cur, hanc sententiam absurdam refellendo, in theoriam contrariam abit? cum simul annuat : « un bien économique n'est pas capital parce qu'il est ramené à de l'argent, mais toujours et seulement les biens économiques *qu'on peut taxer d'après une valeur d'argent* sont capital, n'importe de quelle espèce ils sont, si d'après leur nature économique, ils sont employés dans le procès de capitalisation pour former des valeurs d'usage » (1); et infra : « le capital est... tout bien matériel, peu importe que ce soit directement comme il se trouve dans la nature, ou qu'ayant déjà été soumis à un premier procès de mise en œuvre comme valeur d'usage, il soit soumis à un second comme valeur de consommation, ou *qu'il soit seulement représenté par un équivalent, particulièrement par l'argent...* » (2). Quomodo igitur scripserit : « toutes ces valeurs d'argent flottant, qui attendent le travail pour être rendues productives en réalité, ne doivent pas être appelées capital » (3)? Ita est, si nomen capitale stricte ad ea quae sunt in actu producendi reservetur. Quidquid sit de hac restrictione notionis, cum pecunia, teste auctore, possit consumptione, virtute laboris, realiter productiva fieri, saltem antea *productibilis* seu producendi capax dicenda fuisset, eodem prorsus modo quo auctor de capitali loquatur.

Haec pauca sufficiant ad ostendendum arbitrario judicio pecunia notioni capitalis, prout a doctissimo auctore statuitur, *opponi*. Quodsi, capitalis conceptui ipsam pecuniam intromit-

(1) Cf. *ib.*, p. 184.
(2) Cf. *ib.*, p. 185.
(3) Cf. *ib.*, p. 184.

tendo, sibi videretur pervenire ad absurda, saltemve theoriae traditionali parum consentanea, an hoc non posset inde desumi quod ipsa notio, quam supposuit capitalis, non sat sit accurata? De notione hac genuina postea agetur, heicque tantum interest ostendere pecuniam capitali aliquo modo adnecti debere, nedum ipsi opponatur. Quod asserendo, nihil de formali fœcunditate vel sterilitate pecuniae praejudicatur : etiamsi cum multis formalem virtutem producendi capitali agnosceretur, et capitalis notioni pecunia modo supra exposito (p. 128) adnecteretur, nondum ideo omnibus et singulis elementis, quibus capitale componitur, eadem virtus formalis attribuitur. Si nempe sejunctim elementa omnia considerantur, ut dijudicetur eorumdem productivitas respectu possessoris, imprimis examinandum est quanam forma, sive quonam sub contractu, a possessore adhibeantur. Utique etiam P. Weiss agnoscit et probat omnia pendere a contractu inito, nempe mutuum esse per se improductivum, econtra « usum capitalium »; sed, ut aperte loquamur, in hoc peccat, quod horum contractuum, sane essentialiter oppositorum, *objecta*, etiam ante contractus initos, ut essentialiter opposita habeat : ita ut pecunia nonnisi mutuo, capitale nonnisi « usui capitalium » objiciatur. Nec ipse tamen asseret pecuniam tantum mutuo adhiberi posse, non autem v. g. societate. Fac igitur per pecuniam societatem iniri : an pecunia essentiam exuet suam, et oppositam, capitalis nempe, cum omnibus ipsius praedicamentis, induet?

Quod ex hac theoria sequi videtur omnino, quodque P. Weiss aequivalenter affirmare cogitur. Nonne inde contradictiones seu aequivocationes supra positae? Nonne iterum inde deducitur maximum rei pondus esse in notione capitalis accurate ponenda, quam ipsa pecunia ut eandem *repraesentans* ingreditur, vel a qua saltem separari nequit. Proinde multum abest, ut videtur, quin cl. auctor tenuerit « le juste milieu » (1), capitali tribuens fœcunditatem formalem, absolutam vero sterilitatem pecuniae.

(1) Cf. *ib.*, p. 190.

Praeter jam notata, adhuc sequentia systemati P. Weiss annotemus : 1° indebito modo minuit modum producendi modernum cf. p. 132 s., coll. 206, ubi imo dicit : « celles-ci (les machines) ont, comme on le

II. Si ita ab una parte pecunia capitali opponitur, ab altera bene multi ipsi pecuniae, unice qua pecuniae seu medio commutationis, miram productivitatem adeoque ipsam capitalis rationem induunt. « Une tendance, ita P. Weiss, voudrait attribuer à l'argent lui-même une vertu et une nature productive, et pour cette raison rend l'argent capital » (1). Quamvis talis pecuniae conceptus in rudiori imaginationis figmento nitatur aperte, paucis tamen de eo loquendum est, cum eximiorum auctorum, ut Cardinalis de la Luzerne ac Mastrofini, nonnullorumque qui eodem ac ipsi modo locationem pecuniae tuiti sunt, mentem fefellerit.

« Il est clair, ita Card. de la Luzerne (2), que l'argent placé dans les entreprises fructueuses est la première cause du profit qu'on y fait. Ce champ me rapporte du blé, parce que je l'ai acheté avec mon argent; parce que avec d'autre argent j'ai acheté des chevaux qui l'ont fumé et labouré, des instruments qui l'ont cultivé, etc... ce marais autrefois inondé est devenu une prairie fertile, *parce que j'ai détourné les eaux qui le couvraient, que je l'ai soigné, rehaussé, etc.* Mais *c'est avec mon argent que j'ai opéré ce desséchement* (!)... Les profits sont *produits par diverses causes :* mais ces causes elles-mêmes sont *produites* (!) par l'emploi de l'argent. Or, selon le grand axiome, *quod est causa causae est causa causati.* On peut donc dire avec vérité que l'usage de l'argent est productif. » Quae sane nimis apertae sunt absurditatis, venia sit verbi, quam ut quaedam

sait, aussi leurs côtés défectueux, et ils sont si grands qu'on peut à juste titre douter si elles sont un avantage comme moyen auxiliaire de travail, ou un obstacle, et par conséquent dangereuses parce qu'elles portent préjudice à la société » (!);

2° indebito modo exaggerat hodiernum periculum sortis, et perperam hunc titulum explicat, quatenus vult ut compensatio pro periculo obtenta, post sortem recuperatam, reddatur (cf. p. 207 s.). Titulus enim *periculi sortis* reducitur ad contractum assecurationis, quo suscipitur periculum sortis, antequam sors perit, pro rata probabilitatis. Ita habetur alea de qua juste pactum fit.

(1) Cf. *ib.*, p. 190, coll. p. 117.

(2) CARD. DE LA LUZERNE, *Dissertations sur le prêt de commerce*, I, p. 35 s.

annotentur : an ager *fert* frumentum, quia illum emi, et quidem pecunia emi? quod autem ideo *mihi* fert, hoc praecise ponitur in quaestione. Lucra producuntur variis causis, utique, nempe agro, labore equorum ac ducis equorum, instrumentis, etc.: an ager, labor, instrumenta *producuntur* pecunia ac germinantur, quemadmodum ex ipsis fructus germinantur? Quodsi alibi industriam pecuniae adjungit (1), sane partem veritatis dicit, sed iterum ipsi pecuniae formalem vim germinantem tribuit.

Eodem modo Mastrofini, quamvis majore cum specie rationis, vel saltem acutiori subtilitate. Et eo quidem usque devenit ut fructus, qui mere industriales jure et merito haberi soleant, ipsi monetae tribuat : « j'achète à Naples pour deux pièces de monnaie une marchandise qui vaut deux pièces de monnaie, et je l'échange à Rome pour cinq pièces de monnaie, parce qu'à Rome on la paie cinq... Et ici nous pourrons observer que dans le commerce ce n'est pas l'industrie seule qui produit le gain, mais que ce gain provient surtout de la monnaie; car avec la connaissance des temps et des lieux un homme peut à son aise régler les échanges, mais les échanges ne s'effectuent que par le moyen de la monnaie, ou du moins ils s'effectuent surtout par la monnaie » (2). Lucrum feci trium monetarum *cum* moneta : ergo *propter* monetam! Et si merx empta fuisset, vel potius commutata cum *re* aequivalenti? Quodsi praesertim mercem Romam non duxissem? Ratio fundamentalis proinde esset : « je l'échange à Rome pour cinq pièces de monnaie, *parce qu'à Rome on la paie cinq.* » Moneta mea produxit tria, seu usus ipsius valet tria : unde industria mea valet nihil! — Et quidem agitur de productivitate vera, majore imo ac cujusvis elementi productivi : « pour nous en faire une idée plus juste, il ne faut pas croire que l'usage de l'argent soit entièrement semblable à l'usage que le ciseau fournit au sculpteur, ni même à celui que la connaissance des arts donne à l'artiste. L'usage de l'argent l'emporte sur tout le reste... L'argent, comme signe et comme moyen universel des échanges, nous met dans le cas de faire (!)

(1) Cf. CARD. DE LA LUZERNE, *op. c.*, I, p. 120 s.
(2) MASTROFINI, *Discussion sur l'usure*, p. 161.

et d'obtenir toutes sortes de choses; il fait même agir les pinceaux et les ciseaux, il en obtient des prodiges de l'art... Il y a donc une très grande différence entre l'efficacité d'un instrument des arts, et même entre l'efficacité de la connaissance des arts et l'efficacité de la monnaie. Celle-ci surpasse de beaucoup celle des deux autres objets » (1). Et haec quidem exsuperant quaecumque excogitabilia! Monetae efficacitas superat efficacitatem elementorum materialium ac spiritualium! Sane qui monetam possidet nec tamen artificis instrumentum nec ingenium creans, tabulam acquirit *sibi*, quae effecta est; imo posset dicere se esse « dans le cas de faire » tabulam dictam, ita aperte probando se moneta, nec tamen intelligentia, pollere! Utique si haec omnia metonymice statuerentur, nihil forsan obesset : sed heu! tanto sensu reali et objectivo ponuntur, ut fundamentum constituant ultimum systematis quo asseritur usum pecuniae esse pretio aestimabilem, unde vendibilem, pecuniam proinde locari posse. Quod fundamentum erat examinandum :

Principiis obsta : sero medicina paratur...

Nondum tamen ideo damnanda est, qua talis, sententia quaecumque *locationis pecuniae* : usus enim pecuniae pretio aestimabilis esse posset, etiamsi pecunia ipsius capitalis vel laboris ratione productiva non induatur; et multum abest quin hanc usus ejusdem aestimabilitatem negare velimus, imo postea aperte agnoscemus : quod a longo abhinc tempore jam agnoscebatur, cum ex non usu seu ex privatione usus pecuniae « damnum possit emergere », imo « lucrum cessare ». Quo usu aestimabili posito, nondum tamen sequitur ideo pecuniam locari posse : verum de elemento ulteriori ad hoc requisito non est locus hic agendi.

(1) Cf. *ib.*, p. 168. — Alibi p. 140) tamen difficultatem perspexit : « si quelqu'un avait besoin à l'instant d'une barque ou d'un cheval pour s'enfuir, et qu'il ne les trouvât pas dans le voisinage, avec tout l'or du monde il ne pourrait pas se les procurer : c'est-à-dire qu'alors la monnaie montrerait l'inefficacité et la vanité de sa représentation. » Cui difficultati respondit : « le prix commence là où commence la matière ou le champ des contrats. Dans les cas dont il s'agit, la matière ou le champ des contrats n'a pas lieu; il n'est donc pas étonnant que le prix ne puisse pas déployer son caractère et son efficacité. »

Ut igitur redeamus ad sententias, quae notam capitalis nonnisi in moneta ponunt, eadem tendentia, quae jam in vetere systemate œconomico « mercantilismi » dicto inveniebatur, apud nonnullos auctores recentiores iterum deprehenditur. « Ils entendent par ce mot (capital) la *valeur* des choses qui concourent d'une manière quelconque à la production, cette valeur prise séparément des choses mêmes auxquelles elle s'applique et pouvant, comme telle, servir de base aux opérations économiques d'achat, de vente, de cession, d'emprunt, et concernant toute espèce de contrat. Telles seraient les rentes, les hypothèques, les obligations de l'Etat, des sociétés et même des personnes particulières, qui se négocient d'ordinaire à ce qu'on appelle la Bourse, ce grand marché de l'argent et des valeurs qui ont l'argent pour équivalent. En ce sens le mot *capitaliste*... signifierait... celui qui possède une certaine quantité des titres dont il vient d'être parlé et les emploie en affaires lucratives de toute nature » (1). Ita sentire videtur, inter alios, Karl Menger qui capitale formaliter in valore ab elementis productivis abstracto reponit, quem valorem « Güter höherer Ordnung » vocat; item Mc. Leod qui capitali notionem abstractam « Kaufkraft » seu « Circulationskraft » submittit; etiam Kühnast qui capitale definit : « Das Capital... ist der *Wert* der in den Sachgütern enthaltenen produktiven Kraft... oder ein complex produktiven Sachwerte » (2). Et cum valor ille praecipue feratur pecuniâ, capitale tandem fit summa pecuniae productiva, « werbende Geldsumme » (3).

(1) Ita P. Liberatore, *op. c.*, p. 61 s.

(2) De auctorum illorum sententia, cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 259-264; II, p. 34 s., 61-63.

(3) Böhm-Bawerk (*Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, IV, ad verbum *Kapital*, p. 651) censet auctores illos ita redire ad sensum capitalis vulgarem et ante scientiam modernam admissum; sed perperam ita censet : cum neutiquam *abstracto* pecuniae valori productivitatem olim tribuerint. — Illa praecise est theoria œconomica, et quidem ad extremum evoluta, quam W. Endemann in operibus, caeteroquin eruditione refertis (*Die nationalökonomischen Grundsätze der canonistischen Lehre.* Iena, Mauke, 1863; *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirthschafts-und Rechtslehre,* 2 vol. Berlin, Guttentag, 1874-1883) prae-

Illa sententia, debito modo explicata, admitti posset : a nemine enim, nisi socialismo faveat, negatur pecuniam possessori fructum ferre posse, etiamsi non ut merx tantummodo, sed sub formalitate pecuniae consideretur; verum apponendae sunt quaedam conditiones, nec concedendum est pecuniam aliosve crediti titulos, in quantum sunt signa quaedam *abstracta*, ullum societati lucrum gignere, aut etiam juste privato possessori acquirere.

Pecunia enim, etiam qua pecunia, non est fingenda signum quoddam a valoribus realibus independens : quod quidem ipsi signi essentiae repugnaret. Ita tamen expositae theoriae fautores monetam ac crediti titulos sibi fingere videntur, ideoque formalem rationem capitalis in ipsa transferre. Inde sane maximum pro ipsa vita societatis œconomica immineret periculum, profundissimaeque oriri possent perturbationes; ita insuper fundamentum poneretur ad quascumque circa pecuniam operationes *speculativas* — vox plenum in hac sententia sensum accipit — a priori legitimandas (1).

Huic autem sententiae, hoc modo intellectae, optima reponit Böhm-Bawerk concinne ac energice dicta; quae transcripta sufficiant etiam contra priorum theorias. « Ich habe... von solchen Idealisirungen der wirtschaftlichen Grundbegriffe im Allgemeinen eine geringe Meinung... Wollte man die Wortführer der obigen Capitaldefinitionen beim Worte nehmen und

supponit ut omnibus hodiedum admittendam et indubitatam. Hoc criterio ultimatim ipsam doctrinam canonicam et scolasticam dijudicat; et ita non mirum est, eum in doctrina ista quaecumque absurda et contradictoria invenisse. Plerique autem hodierni historici doctrinae Medii aevi ab Endemann sententias mutuantur. Atvero criterium *ipsius* imprimis inspiciendum esset. Ipsius nempe theoria œconomica huc redit : res omnes portant ac repraesentant *valorem* aliquem abstractum, quem eundem valorem eodem modo ac res omnes, portat ac repraesentat pecunia-moneta, imo omnes tituli fiduciarii. Atqui valor ille a rebus et signis quibuscumque abstractus est capitale, et valor ille per se productivus est novi valoris. Unde scientia scolastica, quae hoc ignorat, *materialis* est, cum nonnisi materiam et corpora respiciat (cf. *Die nationalökon. Grundsätze...*, p. 91 s.; 109-112; 135; et passim).

(1) De his sequelis optime scribit P. Weiss, *op. c.*, p. 190-192.

fragen, ob im Ernste eine immaterielle Wertsumme oder Circulationskraft etwa Korn mahlen oder Garn spinnen oder den Boden umpflügen oder Lasten befördern kann, oder ob diese schönen Dinge nicht doch durch die gemeinen sachlichen Güter Mühle, Spinnstuhl, Pflug, Locomotive bewirkt werden : dann würden sie wohl in bittere Verlegenheit gerathen. Denn, auf's Gewissen gefragt, könnten sie kaum läugnen, dass sie unter dem Namen Capital eigentlich doch immer an dasjenige Etwas gedacht haben, das den Menschen in ihrer Produktion arbeiten hilft und dessen derbe Körperlichkeit schlecht zur vornehmabstracten Definition der « Wertsumme » oder der « Circulationskraft » passt » (1).

At, quo melius omnia explicentur, ac simul ut unicuique suum tribuatur, adnotare velimus ad talem concipiendi modum a communiori peritorum loquendi modo non longum esse iter. Praetermissis assertis, qualia imprimis a J. B. Say proferuntur, quibus capitale ponitur potius in valore plus minusve abstracto, quamvis non a rebus independenti (2), attendenda praesertim est theoria quae pecuniam qua talem habet ut valorem non tantum significantem ac repraesentantem, sed insuper *vere portantem* : « das Geld ist also, ita Reichensperger post et ante plurimos, wie von Savigny es richtig bezeichnet, sowohl der Messer, als der Träger des Vermögensmacht im Lande » (3). Ex supra positis, de hoc asserto judicetur. Quodsi pecunia, formaliter qua pecunia, et non tantum qua merx, omnes valores vere secum portet, numquid mirandum in ipsam eorumdem etiam qualitates, nominatimque productivitatem transferri?

* * *

Conclusio. — Haec sit ergo conclusio eorum omnium quae

(1) BOHM-BAWERK, *op. c.*, II, p. 61 s.

(2) J.-B. SAY *(Cours complet,* I, ch. VIII) producta varia laboris humani vocat « capitale », et valorem omnium simul « valorem capitalis »; dein notat hunc valorem capitalis diversis formis posse subesse, et inde hunc « valorem », cum inest objectis quae ad productionem concurrunt, « capitale » nominat, « quovis in objecto contineatur ». Et ita videtur « valorem » a capitali objectivo quodammodo abstrahere.

(3) REICHENSPERGER, *op. c.*, p. 45.

hucusque de pecunia disseruimus : moneta seu pecunia, *qua talis*, adeoque tituli crediti, vere omnes valores, bonaque universa, pretio aestimabilia, ipsum imo humanae industriae pretium significant ac repraesentant, et, si figura utamur, ipsa portant : « sic ergo, verbis loquendo S. Thomae Aquinatis (1), pro necessitate futurae commutationis, numisma, idest denarius est nobis quasi *fidejussor* quod, si in praesenti homo nullo indiget sed indigeat in futuro, aderit sibi, offerenti denarium, illud quo indigebit. » Unde ulterius — quod maximi in hodierna societate est momenti — si divitias objectivas vere repraesentat, adeoque « nobis est quasi fidejussor », eo ipso *fidem* nobis apud caeteros parit.

Et ita ad ea redimus quae ab initio hujus capitis statuimus : pecuniam titulosque caeteros hodiedum omnes divitias repraesentare, ac *universale* fieri instrumentum negotiationis : quamvis enim S. Thomas directe hic loquatur de rebus ad vivendum necessariis, nihil tamen obstat quominus ipsius principium etiam rebus ad producendum destinatis, id est capitali, applicetur, imo vero id omnia exigunt. Quotidiana experientia docet pecuniae significationem ac repraesentationem non jam ad bona alicujus regionis vel speciei restringi, sed vere ad bona omnium regionum ac specierum extendi : qui summam pecuniae possidet, aequivalenter possidet bona omnia aequivalentia.

Quod principium constanter prae oculis habendum, cum partim ab eodem pendeat solutio quaestionis nostrae. Et quidem plerique hodierni censent, hoc principio statuto ac applicato, omnia jam absolvi.

1° Œconomistae plerique principium illud simpliciter et absolute notioni capitalis modernae quam supra descripsimus applicant, nempe hoc modo :

Omnia bona, proinde et capitale, vere et plene repraesentantur pecunia.

Atqui capitalis nota essentialis est in hoc quod auctarium producit.

(1) *In Ethic.*, V, 9.

Ergo capitale etiam qua productivum repraesentatur pecunia; adeoque pecunia productiva esse debet.

Exinde perspicitur quonam sensu affirment pecuniam esse per se productivam fœnoris, scilicet non ideo quia per se aliquid germinaret, sed quia capitale repraesentat et quia capitale est per se productivum auctarii. Insuper exinde patet quomodo contractus omnes qui circa ipsum fiunt capitale, quibus nempe capitalis productivitas ac circulatio regitur, referantur ad contractum quo pecunia creditur, qui eos omnes qua typus repraesentat.

Atvero ipsis accidit ratiocinium non esse rectum, ita ut, admissis praemissis, nondum sequatur conclusio. Quod hoc modo elucet. Ut pecunia de facto sit productiva, requiritur manifeste ut aliquo modo capitali productivo *conjungatur* actu : cum enim in arca seponeretur, etiamsi juxta ipsam capitale quoddam maxime pretiosa gigneret, ac etiamsi pecunia seposita capitali huic aequivaleret, nihil inde pecunia cresceret. Proinde quaerendum est quonam modo, ut actu fiat productiva, capitali hic et nunc conjungi debeat, seu, aliis verbis, quonam modo actu adhiberi debeat. Requiritur imprimis ut possessor pecuniam suam cum capitali quodam per ipsam repraesentato vere *commutet* : quodsi tunc ex capitali auctarium justum ducit, capitale productivum utique pecunia productiva seu pecunia fœnore aucta repraesentatur; si vero ex capitali adhibito non incrementum habet sed detrimentum, capitale pecunia minuta repraesentatur. Quodsi econtra possessor pecuniam suam non ipse cum capitali repraesentato mutat, sed alteri tradit qui suo nomine eandem commutationem et operationem faciat, eodem modo videtur dicendum, nisi quod labor vel caetera ab altero praestita *huic* sunt pretio aestimabilia, adeoque ut expensae deducenda.

Quodsi tandem possessor pecuniam suam alteri tradit, qui non suo sed ipsius nomine eandem adhibet sive ad bona consummanda sive etiam ad bona producentia acquirenda, an pecunia sua actu ipsi proprietario capitale repraesentat? an capitale productivum? Quodsi etiam *aequivaleret* capitali productivo quod de facto apud tertium quemdam auctarium fert, an ex hac

aequivalentia possessori primo jus adest ut secundus ipsi fœnus tribuat? Quodsi imo aequivaleret capitali quod penes debitorem suum producit, an ipse jus habet ut fœnus tribuatur pecuniàe, quam capitali ipse actu non conjunxit nec conjungendam mandavit, eo vel magis quod ipse capitalis productionem non sustinuerit?

Quibus omnibus patet quaestionem de justitia fœnoris nullatenus generali quodam syllogismo absolvi posse. Quod valet, etiamsi poneretur, quod plerique notioni capitalis descriptae faventes ponunt, *capitale* semper ipsi possessori de facto et per se productivum esse : etenim tunc insoluta manerent ultima quaesita, quomodo scilicet auctarium capitalis sub fœnoris forma a debitore ad creditorem transiret. Unde, hoc tantum modo admittatur conclusio : capitale, *prout* de facto se habet, repraesentatur plene pecunia aequivalenti, *si ipse possessor pecuniam suam cum capitali commutat.* Si vero pecuniam suam *absoluto modo alteri credit*, an pecunia *ipsius* fœnore aucta repraesentet *ipsi* actu capitale productivum, quamvis forsan *potuisset* repraesentare? (1) Hoc quaesitum ex positis praemissis non solvitur et in sequentibus remanet dilucidandum.

(1) Recentius quidam auctores, quamvis nullatenus honestatem fœnoris negantes, argumentum œconomistis quasi commune labefactarunt, cum crisim instituerint minoris statutae : « atqui capitalis nota essentialis est in hoc quod per se auctarium producit ». Ad quod assertum merito notavit L. Caro *(op. c.*, p. 86) : « für die Produktivität des Kapitals und den *jederzeit geschaffenen Mehrwert* haben zwar die Autoren dieser Theorie den Beweis nicht geliefert, immerhin ist mit der Ansicht von der Produktivität des Kapitals eine weitere Schwenkung nach der Seite des Schuldners hin gemacht, die darauf hinweist, *dass bloss dasjenige Kapital, welches produktiv sei und Mehrwert erzeuge, auch Zinsen bringen könne.* — Cf. Savatier, *op. c.*, p. 184 s. et passim. Thesim quam hic auctor defendit, reducitur ad hoc : « les conditions de justice qu'une réforme doit imposer au capital moderne pour le rendre acceptable, sont les trois suivantes : Changer la conception juridique du capital, en lui communicant ce qu'il y a d'essentiel dans la nature et les obligations de la propriété, suivant la véritable notion de celle-ci. — Eliminer la cause de plus-value injuste qui provient de l'exploitation des besoins des travailleurs, par une forte organisation de la protection du travail, allant jusqu'à primer l'hypothèse de l'intérêt du capital. — Eliminer

2° Ideo plerique theologi hodierni, ac eximii, hanc difficultatem directe inspicientes, alia via procedunt. Si ipse possessor pecunia sua utitur, eadem quae dicta sunt statuunt; si vero pecuniam suam alteri credit, quamvis ex vi crediti, quo pecuniae dominium transferatur, tantummodo pecunia credita sit reddenda, ex hodiernis tamen adjunctis omnibus semper pecunia cum fœnore est retribuenda; hodierna autem adjuncta in hoc consistunt, quod omnibus pecuniam credentibus semper lucrum cessat; existit semper titulus lucri cessantis, cum priventur usu pecuniae, hodiedum omnibus semper pretio aestimabili; usus pecuniae omnibus semper est pretio aestimabilis, cum « pecunia facta sit capitale », seu cum exstet hodiedum « pecunia-capitale », seu cum « pecunia naturam suam mutaverit », seu cum communis sit facilitas « ex pecunia constituendi capitale ». Quibus expressis licet variis terminis exhiberi videtur notio vera pecuniae etiam a nobis statuta : « pecuniam hodiedum vere repraesentare bona omnia productiva « capitale » constituentia ». Sed insuper eadem theoria lucri cessantis ita applicati, implicite sed manifeste, praesupponit notionem aliam, a nobis quoad essentialia descriptam sed nondum critice dijudicatam, nempe notionem modernam capitalis : nisi enim hanc qua fundamentum supponeret (1), intentum non adstrueretur, lucri cessantis titulum

l'autre cause de plus-value injuste qui provient des spéculations abusives du commerce et de la finance, tant à l'aide de lois répressives que par une bonne organisation professionnelle de la société » (p. 212). — Liquet sane non a priori statuendum esse capitale, quod pecunia repraesentat, *semper* incrementum valoris producere, verum in casu videndum esse an, servatis omnibus legibus moralibus, revera auctarium producat. Et ita prorsus labilis videtur minor in syllogismo posita. Verumtamen censemus quaestionem de justitia fœnoris ex pecunia nondum ita solutam esse : ita enim quaestio reduceretur ad *productionem* rerum; atqui patebit postea eam directe ad *distributionem* pertinere, ideoque, quidquid sit de auctario per *capitale* producto revera vel non producto, quaestionem adhuc moveri de honestate auctarii ex *pecunia* credita percipiendi.

(1) Quod idem advertit H. Savatier, (*La théorie moderne du capital et la justice*, p. 39), cum scribat : « l'argent a une puissance universelle d'acquisition et son usage rend les diverses richesses interéchangeables...

ita esse universalem, ut probari non debeat, imo ut in omni hypothesi, *non tantum praesumatur*, quod contrarii probationem admitteret, sed *existat per se*.

Atqui in hoc fundamento, pace dixerimus eximiorum auctorum, admissa etiam dominii translatione, cardo quaestionis statuenda videtur. Cum enim pecunia mihi capitale vere et actu repraesentet, pecunia mihi vere hic et nunc se habet ad modum objecti signati : unde tota res pendet a notione capitalis per se productivi; si *res omnes*, cum quibus pecunia commutatur, idem ingrediantur, qui se privat pecunia, sane eo ipso se privaret usu aliquo *per se* pretio aestimabili, seu *per se* lucrum haberet cessans, non quidem quasi pecunia *formaliter* lucrum germinaret, verum quia per pecuniam ex alia re, quae capitale est, formaliter lucrum haberi posset.

Verum illud nullatenus, ut fieri solet, *praesupponatur;* sed accurate inspiciatur quibusnam imprimis conditionibus res possit dici capitale per se frugiferum, et insuper quaenam requirantur, ut ob *pecuniam* meam, illud *rei* auctarium mihi juste attribuatur. Quod postea elucebit paulatim. Ex iis autem quae de natura pecuniae modo statuta sunt, jam constat irrationabiliter proferri *lucrum cessans*, si in hoc fundaretur quod *pecunia in se facta sit capitale* seu *res per se lucrosa*. Quod rursus apertius fiet ex sequentibus.

Antequam autem intimum examen de capitali incipiemus, sicut ex scientia œconomica moderna *de ratione et natura capitalis* inquisivimus, ac quaedam certa statuimus, quaedam mere supposita reliquimus, ita decet ac oportet ut de eadem quaestione scientiam scolasticam, per longa tot saecula unanimi doctorum catholicorum consensu admissam, interrogemus. Hinc

Donc, qui prête à autrui à charge de rendre la somme d'argent ou le prix au bout d'un certain temps, confère pendant ce temps tous les avantages possibles des diverses sortes de richesses. Dès lors comment maintenir les anciennes distinctions établissant la gratuité du prêt de certains biens? Les titres d'intérêt compensatoire [praecipue lucrum cessans] surgissent de partout aux yeux des théologiens, leurs raisonnements témoignent de l'impossibilité d'échapper à la notion nouvelle née de l'échange. » Cf. etiam *ib*. p. 106.

forsan lux quaedam nobis procedentibus affulgebit, et saltem dijudicare licebit, utrum fundamentalis Scholae conceptus a conceptu moderno dissentiat, an econtra, et quanam ratione, ipsi conveniat. Insuper systema illud eo magis est considerandum, quod multi, imo plerique catholici, theorias suas in ipso sive partim sive plene niti contendant: ergo, ut de his debito modo sentiatur, ipsa prius Scholae notio ex ipsis fontibus haurienda est.

CAPUT II.

PRINCIPIA SOLUTIONIS FUNDAMENTALIA INQUIRUNTUR JUXTA SCIENTIAM SCOLASTICAM.

Schola *historica*, quam in scientia œconomica moderna fundavit W. Roscher (1), effecit ut, attentione in Medii aevi doctrinas directa, periodus scolasticorum non jam barbara ac inculta habeatur, sed imo scientia pollens vera et profunda. « Das eine solche Zeit, ita anno 1869 H. Contzen (2), discipulus Roscher, auch einen entschieden bedeutenden Kreis socialer und ökonomischer Ideen besitzen musste, lehrt schon der flüchtigste Blick in die Werke eines Thomas von Aquino,... eines Dantes, und

(1) De schola œconomica *historica*, cf. J. Kells Ingramm, *Geschichte der Volkswirtschaftslehre*, p. 267 ss.; Ch. Devas-Kaempfe, *Grundsätze...*, p. 488 ss.; J. Rambaud. *Histoire des doctrines économiques*, 2e éd., p. 495-511.

(2) H. Contzen, *Geschichte der volkswirthschaftlichen Literatur im Mittelalter*, p. X s. Leipzig, Priber, 1869. — Endemann econtra scripsit (*Grundsätze...*, p. 4) : « Die canonische Theorie hat kein System der Volkswirthschaft; man kann fast sagen, sie hat keine volkswirthschaftlichen Ansichten, sondern bloss Ansichten von volkswirthschaftlicher Bedeutung. » Speramus tamen fore ut, exposito systemate scolastico de pecunia et capitali, asserti H. Contzen veritas appareat. — J. Rambaud (*op. c.*, p. 32-34 coll. 74-76) conatur ostendere « qu'il n'y a pas (per Medium aevum) une économie politique chrétienne — pas plus du reste qu'il n'existe une médecine chrétienne ou une physique chrétienne ». At assertum hoc nititur in notione scientiae œconomicae nobis nullatenus probata : « la science économique est la connaissance des rapports ou des lois qui unissent tel phenomène, considéré comme un effet, à un autre phénomène qui est regardé comme la cause ». Sed haec saltem non est completa definitio, cum haec scientia facta illa consideret ordinata ad hominem ens morale. Et ita potius ut pars integrans pertinere debet ad scientiam moralem (cf. Bouquillon, *Theol. Moral. Fundamentalis*, ed. 3, n. 10-11), et talis per Medium aevum habebatur. Caeterum, cf. quod dicit ipse auctor (*op. c.*, p. 37 et 44); it. Ashley, *Histoire et doctrines économiques de l'Angleterre*, II, p. 434-438; 445-447.

vieler anderen... deren Schriften die Ansicht gründlich widerlegen, dass im Mittelalter eine volkswirthschaftliche Theorie nicht vorhanden gewesen sei. » Cui asserto omnino assentiendum est; addendum imo, per Medium aevum, *theoriam* œconomicam a factis œconomicis abstractam considerari posse, et apte considerari; sub hoc respectu E. De Girard consentimus scribenti : « un autre trait semble encore se dégager de la période médiévale...: c'est la manière dont l'idée précède et façonne le fait, dans le plus grand nombre des cas, ou, si l'on préfère, la tendance antiopportuniste... Dans l'analyse d'une époque constituée de la sorte, la recherche du principe doit logiquement avoir la priorité » (1). Cum ita sentiant qui historiae œconomicae conscribendae incumbant, a fortiori nobis liceat, doctrinas potius pro scopo inquirentibus, directe in se ipsum systema scolasticorum inspicere, et quidem ex professo, prout possibile erit, a factis contingentibus abstractum. Exinde pateat utrum necne doctrina scolastica de diversissimis contractibus, primo aspectu contradictoriis, nitatur principiis quibusdam altioribus ac immutabilibus, quamvis variam pro adjunctis praxim gignentibus.

Quod de intento nostro ac methodo praenotandum velimus, cum hodie adhuc communior pervulgetur opinio, neminem doctrinis œconomicis Medii aevi scientifice posse studere, nisi discernat inter tempora, regiones ac auctores : quae opinio supponit doctrinas ipsas contingentes fuisse ac varias, eodem modo quo facta et accidentia vitae œconomicae. Quodsi corticem rodere intenderemus et externam sententiarum evolutionem describere, sane illa esset utendum methodo : at medullam volumus attingere, et inquirere annon ipsi accidentali doctrinarum evolutioni principia altiora praesint.

(1) E. De Girard, *Histoire de l'Economie sociale...*, p. 39. Cf. V. Brants, *Esquisse des théories économiques...*, p. 8 s.; èontra J. Rambaud, *op. c.*, p. 73. — Doctrinae scilicet, praesertim morales, superiores factis tunc habentur; et cum novae oriuntur consuetudines commerciales, juxta eadem principia inquiritur non quomodo sint, sed quomodo esse debeant. Unde facere possumus quod Germani auctores vocant *Dogmengeschichte*, quin faciamus *Wirthschaftsgeschichte*.

Et imprimis, hoc Capite altero, de *natura capitalis* in dicto systemate adstructi, si revera est adstructum, agendum est : de nomine autem vel terminologia non curandum. Sed, cum in scientia moderna agatur semper in recto de capitali, cui pecunia quasi confundatur, cum econtra in scientia scolastica praesertim praestruatur natura pecuniae, magis convenire videtur si heic inverso ac supra ordine procedamus, inquirendo ante omnia de intima pecuniae ratione : qua posita, caetera jam capitalis elementa planiorem locum invenient.

ARTICULUS I.

DE RATIONE ET NATURA PECUNIAE.

Antequam, araborum operum gratia, Aristotelis scripta ad notitiam pervenerunt theologorum occidentalium, quae de natura pecuniae in Europa inveniuntur rariora sunt ac tenuiora, quam ut exinde intima ejusdem ratio desumatur (1). Sed post opera Philosophi in scholis cognita, ipsius pecuniae notio ubique est admissa. Caeteroquin, recentioribus doctissimisque elucubrationibus (2) constat metallum monetatum primordiis Medii aevi non frequentem exstitisse, paulatim vero, commercio progrediente, in Europam meridionalem ac occidentalem esse invectum, tandemque, longum post tempus, in septentrionalem

(1) Cf. Brants, *op. c.*, p. 179; Endemann, *Studien...*, II, p. 163.

(2) Cf. praesertim K. Lamprecht, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, 3 vol. Leipzig, Dürr, 1886; K. von Inama-Sternegg, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters*, 2 vol. Leipzig. Duncker et Humblot, 1899-1901. Hic auctor, in vol. II, p. 363-495, agit de historia pecuniae in Germania ultimis saeculis Medii aevi; ille, in vol. III, p. 351-390, multam materiam collegit « zur Geschichte des Münzwesens » in Medio aevo. — De historia monetae eodem periodo, in Anglia, cf. Ashley, *op. c.*, I, p. 207-227; et in Italia praesertim meridiana, cf. G. Yver, *Le commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au XIIIe et au XIVe siècle*, p. 49-56. Paris, Fontemoing, 1903 (*Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome*, LXXXVIII).

ac orientalem : vita oeconomica ipsarum rerum commutatione agebatur (1), et ita explicatur cur tardius reperiantur census pecunia, nec jam fructibus naturalibus, soluti (2).

De intima pecuniae ratione, pro externis adjunctis, per hoc tempus, multum inquisiverunt. Cum enim ab una parte commercium inter varias regiones latius extenderetur, cumque ab altera parte jus monetandi inter tot principes, duces, comites, civitates divideretur, qui valorem monetae intrinsecum pro libitu frequentius adulterarent, — exemplo sit infausto rex Galliae Philippus cognomine Pulcher, — inde effectum est ut magis ac magis doctores illum valorem pecuniae intrinsecum respicerent, et vera pecuniae scientia saeculo tandem XIV enasceretur (3). Verum, ni fallimur, a ratione genuina pecuniae, qualis a veteribus Scholae doctoribus statuta erat, quamvis pro tempore alterutri ejusdem rationis elemento insisterent, numquam recesserunt : quod, ut speramus, ex praesenti expositione constabit.

Loquentes de pecunia, scolastici sensu *proprio et communiter* agnito (4) « pecuniam numeratam » seu monetam intelligunt, id est nummos materiales ex metallo plus minusve pretioso confectos (5). Perperam exinde Endemann deducit notionem pecuniae penes scolasticos, secus ac apud romanos, « materialem » *(todte Sache)* factam esse, adeoque viam notioni capitalis genuinae esse praeclusam (6). Sane non negandum est veteres latinos « pecuniam » frequenter, sensu etiam juridico, pro omni re cui valor inest, quaeque dominio privato subesse potest, adhibuisse : « pecuniae nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res

(1) Cf. Brants, *op. c.*, p. 179.

(2) Cf. Inama-Sternegg, *op. c.*, II, p. 456; R. Génestal, *Rôle des monastères comme établissements de crédit étudié en Normandie du XI[e] à la fin du XIII[e] siècle*, p. 177-181. Paris, Rousseau, 1901.

(3) Cf. Brants, *op. c.*, p. 181.

(4) Quod dicit jam jurista Bartolus (1313-1357) in L. *si talis Dig. de leg.*, I, n. 1 s. (citatur ab Endemann, *Studien...*, II, p. 162).

(5) Brants *(op. c.*, p. 192 s., n. 1*)*, notat et probat : « il ne semble pas que le moyen-âge ait connu le système du *papier-monnaie.* »

(6) Cf. Endemann, *Grundsätze...*, p. 73 et passim; *Studien..*, II, p. 163.

tam soli, quam mobiles et tam corpora quam jura continentur » (1). Sed nec negandum sensum hunc apud latinos excultos non primarium fuisse, at derivatum. Insuper *idem* sensus ab antiquis, praesertim ab Aristotele, in scientiam scolasticam inductus, deprehenditur in *Corpore juris canonici*, hujusque *commentariis*, in doctorum operibus a S. Thoma ad Lessium et ultra (2). Quodsi huic significationi momentum non imponant, nec systema superaedificent, non est ipsis vitio vertendum : cum nec apud romanos sensus talis ad naturam contractus mutui, qui circa pecuniam versabatur, determinandam usuveniret (3), nec generatim moderni placito ab Endemann praesupposito (4) assentiantur. Etenim, nec romani, nec scolastici, nec communiter moderni, quamvis omnia possessa, adeoque

(1) L. 222 de V. S. 50, 16.—Cf. ENDEMANN, *Grundsätze...*, p. 73; WEISS, *op. c.*, p. 159.

(2) Cf. ipse ENDEMANN, *Grundsätze...*, p. 73 s. Sed asserit scolasticos sensum latiorem antiquum non intellexisse, quod probat ex addito in *Corpore juris canonici* (c. 6, c. 1, q. 3) : « ideo autem *pecunia* vocata est, quia antiqui totum quod habebant, in *pecoribus* habebant. » Quomodo talis explicatio etymologica illud assertum probaret? Caeterum, textus est non ipsius *Gratiani*, sed S. Augustini in *Libro de disciplina Christ.*, c. 6. Cf. etiam ENDEMANN, *Studien...*, II, p. 162.—Etymologiae a S. Augustino propositae et in *Corpore juris canonici* admissae consentiunt moderni interpretes juris romani. Cf. P. GIRARD, *Manuel élémentaire de droit romain*, 2e éd., p. 238 s., n. 3. Paris, Rousseau, 1898. Idem auctor disserit (p. 243, n. 3, et 782 s., n. 3) de formula juridica perantiqua « familia *pecuniaque* » qua totum patrimonium designabatur. Illa primitiva significatio sane orta est ex facto hoc : « les populations italiques ont eu pour première monnaie les têtes de bétails, les bœufs et les moutons... il y avait un double étalon, un rapport légal de valeur entre le bœuf et le mouton » *(ib.*, p. 238). Inde in jure romano Reipublicae ac Imperii, et apud auctores tum paganos tum christianos, vox *pecunia* in sensu latiori divitiarum permansit, ac *eodem* in sensu ad jus canonicum et primos scolasticos transivit.

(3) Si romani, pecuniam hoc sensu latiori adhibentes, significare intendissent omnia bona omnesque divitias *esse* pecuniam et vice versa, quomodo potuissent mutuum ut contractum per se gratuitum habere? Periti enim hodierni communiter concedunt mutuum fuisse talem in jure romano, et requisitam fuisse *stipulationem usurarum* ut fieret mutuum onerosum. Cf. P. GIRARD, *op. c.*, p. 495-507.

(4) Cf. supra, p. 139 s., n. 3.

capitale productivum, « pecuniam » possint *vocare* et nonnumquam vocent, ideo tamen ullatenus, cum Endemann nonnullisque aliis, inferunt omnia bona et imprimis capitale *esse* pecuniam, vel imo omnium proprietates in pecunia quasi collectas inveniri et formaliter ipsi inesse.

De pecunia autem ita materialiter intellecta, haec erat notio communiter probata. Pecunia essentialiter est instrumentum ad res permutandas : ad hoc inventa est ac inservit; constituitur proinde mesura, pretium, regula omnium rerum, ipsas repraesentat, ab alia in aliam regionem, ab uno in aliud tempus transfert, ita ut homini sit quasi fidejussor. Et in hoc quidem munere consistit *usus pecuniae activus*, id est usus pecuniae qua pecuniae.

At omnino notandum pecuniae etiam inesse *usum passivum*, id est usum pecuniae qua mercis, cum monetae valor quidam inesset intrinsecus auri vel argenti, vi cujus cum rebus caeteris permutari posset, imo moneta unius metalli vel unius regionis cum moneta alterius metalli vel regionis.

Quodsi duplex hoc in pecuniae natura elementum prae oculis habeatur, nonnulla quae in systemate scolastico primo intuitu mira vel contradictoria apparent, apte explicari videntur.

W. Endemann, qui totam litteraturam scolasticorum de re pecuniaria docte inquisivit, consentiendo Contzen, notat : « der Erste der auf die innere Natur des Geldes eingeht ist Thomas von Aquino in seiner Schrift *de regimine principis*, c. 13, 14. Seine Ansichten, die sich wesentlich auf Aristoteles stützen, würden fur die kanonistische Schul von grösstem Einfluss, ja bildeten lange geradezu die Grundlage einer jede Deduktion » (1). Sane, ante S. Thomam, quaedam rariora occurrunt in *Glossa* ad *Codicis juris civilis* titulos *de falsa moneta* 9, 24 et *de vet. numism. potestate*, 11, 11; itemque in *Corpore juris canonici* (*Decreti* I P., Dist. LXXXVIII, c. 11 *ejiciens*, § 4 s.; *Decretal.* L. II, t. XXIV *de jurejur.*, c. 18) (2). Post S. Thomam, usque ad

(1) Cf., ENDEMAM, *Studien...*, II, p. 163, coll. p. 200.

(2) Cf., eodem sensu, decretum Joannis XXII, anno 1324 (*Extrav. communes*, II, 2, c. un.).

finem Scholae, ipsius notioni fundamentali adhaerebant periti, quamvis, saeculo XIV quaestione monetaria ex professo posita (1), notionis elementa magis declararentur et nonnumquam de ejusdem applicationibus disputaretur. Theologi autem, ad quos per Medium aevum scientia œconomica formaliter pertinebat (2), plerumque nonnisi per accidens de pecuniae notione agebant, eam praesupponentes, verbi gratia, systemati de mutuo et usura, vel eandem applicantes quibusdam, ut cambiorum, consuetudinibus. Quod idem dicendum est de omnibus qui saeculis XVI et XVII in *Commentariis* suis presse secuti sunt Scholae Principem. Unde imprimis accurate notio a S. Thoma statuta inquirenda videtur.

§ I. *De ratione ac natura pecuniae juxta doctrinam S. Thomae Aquinatis.*

Doctrina S. Thomae de pecunia praesertim est desumenda 1° ex locis illis ubi commentatorem in Aristotelem ex professo agit, scilicet *In X Libros Ethicorum ad Nicomachum* (Lib. V, lectio 9) et *Politicorum seu de rebus civilibus* (Lib. I, lectiones 6 ad 9); — 2° ex locis ubi directe de mutuo et usura tractat, nempe in *Quodlibet III* (art. 19), in *opusculo De Malo* (q. XIII, art. 4), in *Commento in tertium librum Sententiarum* (Dist. XXXVII, q. I, art. 6), et in *Summa theologica* (2^a 2^{ae}, LXXVIII), praetermittendo opusculum probabiliter spurium *De usuris* (opusc. 73 vel 76); — tandem et praecipue 3° ex *opusculo De regimine principum ad regem Cypri* (Lib. II, cap. VII, XIII et XIV) ubi ex professo de re monetaria agit (3).

(1) Cf. Brants, *op. c.*, p. 181.
(2) Cf. De Girard, *op. c.*, p. 40 s.
(3) H. Contzen doctrinam S. Thomae exponit tantum juxta opusculum *De usuris*, probabiliter spurium, juxta aliud *De emptione et venditione ad tempus*, ubi fere nihil invenitur, et tandem juxta tertium *De regimine principum (Geschichte der volkswirthschafslichen Literatur im Mittelalter*, p. 7-46, Leipzig, Priber, 1869). — In notis nonnumquam doctrinae S. Thomae doctrinam opusculi *De usuris* conferemus. De hoc opusculo cf. M. De Wulf. *Les Philosophes belges*. T. I. *Le traité de Unitate formae*

A. De usu pecuniae activo.

Porro ex locis illis constat pecuniam formaliter esse « *regulam* et *mensuram* rerum *venalium* » (1). Etenim ad venalia omnia, id est, ad omnia quae hominum inter se commercio seu vitae œconomicae commutationibus subsunt, non autem ad caetera, relationem importat pecunia. Nempe « quantitas *rei quae in usum hominis* venit, mensuratur secundum pretium datum; ad quod est inventum numisma, ut dicitur » (2). « Ita proprius usus pecuniae est ut expendatur pro commutatione *aliarum rerum* » (3). « Numisma continet omnia opera sicut ipsarum pretium » (4). Cum praecise omnia venalia, seu divitiae omnes pecunia commensurari possint, ideo frequentissime *divitias omnes*, ad exemplum Aristotelis, juristarum romanorum, sanctorumque Patrum, « pecuniam » dicit : « Dicendum quod, secundum Philosophum, omne illud pro pecunia habetur cujus pretium potest pecunia mensurari » (5). « Dicendum quod, sicut Augustinus dicit, totum quidquid homines in terra habent, et omnia quorum sunt domini, pecunia vocatur » (6). « Omnes res exteriores, quae veniunt in usum humanae vitae, nomine pecuniae intelliguntur, in quantum habent rationem boni utilis » (7).

Unde pecunia non mensurantur illa bona quae commutationibus

de Gilles de Lessines, p. 87 s. Louvain. Institut de Philos. 1901. Huic philosopho, S. Thomae coaevo, auctor opusculum *De usuris* tribuit. — Praeter loca citata, verbulum de pecunia et usura habetur in opusculo *In duo praecepta caritatis et in decem Legis praecepta expositio*, cap. XXIV; item *In psalmos Davidis expositio*, ps. XIV. — Tandem addendum est, opusculum *De regimine principum*, usque ad c. 5 libri II, esse S. Thomae, librum autem II^m^ esse absolutum ex scriptis S. Thomae, ab ejus discipulo Ptolemaeo Lucensi. Unde nihil prohibet quominus, cum auctoribus communiter, doctrinam de moneta, in libro II contentam, habeamus ut doctrinam vere thomisticam.

(1) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 13.
(2) Cf. 2ª 2ªᵉ, q. LXXVII, a. 1, c.; coll. a. 2, ad 3.
(3) Cf. *De Malo*, q. XIII, a. 4, c.
(4) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 7.
(5) Cf. 2ª 2ªᵉ, q. LXXVIII, a. 2, c.; coll. q. C, a. 2, c.
(6) Cf. *ib.*, q. CXVII, a. 2, ad 2.
(7) Cf. *ib.*, q. CXVIII, a. 2, ad 2.

subesse nequeunt, ut « benevolentia, quae sub aestimationem pecuniae non cadit » (1), vel ut « res spiritualis » quae « non potest aliquo pretio terreno compensari » (2), vel tandem, quod praesertim notandum, pecunia non mensurari potest *tempus* qua tale : et hoc quidem S. Thomas applicat suis theoriis de dominio privato rerum externarum (3), de emptione-venditione (4), ac de mutuo et usura (5); idemque explicite docet in opusculo *De emptione et venditione ad tempus* (6).

Quodsi igitur pecunia ex institutione sua ad rerum commutationem ordinetur, seu ad omnia bona utilia relationem importet, inquirendum praesertim est qualis sit illa relatio. Atqui imprimis, Aristotelis doctrinam explicans, S. Thomas excludit sententiam, quam apud nonnullos recentiores invenimus (7), quaeque rationem divitiarum, sive, juxta modernam terminologiam, capitalis naturam in pecuniam ideo transfert, quia divitiae omnes pecunia mensurantur. Quae, utpote perspicua, heic transcribere juvabit : « Posset aliquis dubitare, utrum sint omnino

(1) Cf. *ib.*, q. LXXVIII, a. 2, ad 3.
(2) Cf. *ib.*, q. C, a. 1, c.
(3) Cf. *ib.*, q. LXVI, a. 1.
(4) Cf. *ib.*, q. LXXVII. — Ibidem (a. 4, ad 2) admittit quidem pretium rei mutari posse «secundum diversitatem loci vel temporis»; at nihil probat mutationem pretii oriri formaliter ex tempore, sicut nec oritur ex loco. Econtra diversitatem pretii, quae oritur ex diversitate loci, dicit formaliter esse «propter diversitatem copiae et inopiae rerum» (a. 2, ad 2). Quidquid sit de ultimis fundamentis justi pretii apud S. Thomam (cf. Brants, *op. c.*, p. 68 s.), ex ipsius theoria de variis contractibus satis manifestum est tempus formaliter non esse pretio aestimabile.
(5) Cf. *ib.*, q. LXXVIII, et loca parallela.
(6) «Non est dubium usurarium esse contractum, cum exspectatio temporis sub pretio cadat... Ad nullam causam licet pro tempore expectationis pecuniae pretium augeri.» *(op. c.*, ad initium). — Cf. opusc. *De usuris*, cap. VII : «quod autem tantum causa temporis accidit in contractibus, sicut in mutuis, sorti accidit sine justo titulo; quia ipse facit suum per fraudem, scilicet vendendo tempus, quod Dei est, et datum communiter omnibus.» Ibidem explicatur quibusnam modis *res ipsae* valore augeri vel minui possint secundum diversitatem temporis, quamvis non ex ratione ipsius temporis.
(7) Cf. supra, p. 139-141.

idem pecuniae et divitiae. Ponit (Philosophus) contrariam opinionem; dicens quod aliquando videtur fatuitas quaedam dicere quod nihil eorum quae sunt secundum naturam sint divitiae, puta triticum et vinum, et alia hujusmodi : et quod totae divitiae sint denarii introducti per legem. Et ad hoc introducit duas rationes : quarum prima est, quia non sunt verae divitiae illae quae variata hominum dispositione, nullam dignitatem neque utilitatem habent ad necessitatem vitae : sed transmutata dispositione hominum qui utuntur divitiis, denarii nullius sunt pretii, nec aliquid afferunt ad necessitatem vitae; puta si placeat regi vel communitati ut non valeant. Ergo stultum est dicere quod divitiae totaliter nihil sint nisi multitudo pecuniarum. Secundam rationem ponit... quae talis est : Inconveniens est dicere quod ille qui est dives, indigeat cibo vel pereat fame : sed multoties potest contingere quod homo abundans in denariis egeat cibo et pereat fame, sicut dicitur fabulose de quodam Mida nomine...: ergo denarii non sunt verae divitiae » (1). Qui locus non ita interpretandus est quasi pecunia *nullatenus* ad divitias seu ad bona homini utilia pertineret : etenim tum Aristoteles tum S. Thomas omnino confirmant pecunia divitias mensurari, ideoque pecuniae pretio divitias omnes posse acquiri; unde non mirandum est Aquinatem alibi scribere : « pecunia autem cadit sub ratione bonorum utilium, quia omnia exteriora bona ad usum hominis sunt ordinata » (2); cadit sub ratione bonorum utilium ea ratione qua homini utilis est, nempe quatenus instrumentum constituitur commutationum, non autem quatenus in ipsam divitiarum essentia transfertur. Insuper idem plene constat ipsius de usura theoria, quae in hoc fundamento nititur, omnem pecuniae qua pecuniae usum commutationis distractione absolvi.

Cum igitur pecunia ad venalia divitiasque omnes referatur,

(1) Cf. *In Politicorum* Lib. I, l. 6, ad finem.

(2) Cf. 2ª 2ᵃᵉ, q. CXVII, a. 3, c. — Et alibi notat : « pecuniativa (ars) magis subministrat per modum praeparantis instrumenta, quam per modum praeparantis materiam. Pecunia enim et omnes divitiae sunt quaedam instrumenta œconomicae » *(In Politicorum* L. I, lect. 6, init.); « non longe distant (pecunia et naturales divitiae), quia per denarium etiam necessaria vitae haberi possunt et e converso » *(ib.,* l. 7, init.).

cum autem non ita referatur ut earumdem ratione induatur, quaenam formaliter relatio concipitur ab Angelico? Pecunia est *mensura* omnium rerum venalium : est mensura, non tamen quasi in seipsa utilitatem aliquam ejusdem generis ac res venales contineret, quod jam modo excludimus, nec quasi *quamlibet aliam* in seipsa naturalem utilitatem haberet quae utilitas aequivaleret utilitati rerum homini necessariarum, et quae ideo hanc mensurare posset : etenim « omnes aliae res ex seipsis habent aliquam utilitatem, pecunia autem non, sed est mensura utilitatis aliarum rerum, ut patet per Philosophum in *V Ethic.*, cap. VIII. Et ideo pecuniae usus non habet mensuram utilitatis ex ipsa pecunia, sed ex rebus quae per pecuniam mensurantur secundum differentiam ejus qui pecuniam ad res transmutat » (1) .. « Oportet esse unum aliquid quo hujusmodi omnia mensurantur quod quidem non mensurat ex sui natura, sed quia ita positum est inter homines » (2). Unde qua principium fundamentale ponit pecuniam, *qua pecuniam*, esse *mensuram*, *non mensuratam* : quod quidem maximi est momenti ad doctrinam œconomicam S. Thomae rite intelligendam. Nempe pecunia formaliter habetur ab ipso ejusdem naturae ac pondus et mensura, quorum usus essentialis est in ponderando ac mensurando, et quorum ideo intrinseca utilitas, quam ex sua natura habent, nullatenus refert. Quod omnibus S. Thomae dictis probare supervacaneum esset; sufficitque ejus opera legisse ut ita statuatur.

Hoc autem dicendo, nullatenus id negare intendimus, quod Angelicus affirmat : « amplius autem pondus et mensura, in quantum talia, semper ordinantur ad mensurata et ponderata; aliter per se nihil sunt. Sed numisma, quamvis sit mensura et instrumentum in permutationibus, tamen per se aliquid esse potest; puta, si confletur, erit aliquid, videlicet aurum vel argentum. Ergo semper non ordinabitur ad permutationes » (3). Sed sub hoc respectu, ut mox dicetur, numisma non jam ut

(1) Cf. *In III Sent.*, D. XXXVII, q. I, a. 6, c.
(2) Cf. *In Ethicorum* L. V, lect. 9, ad finem.
(3) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 14.

pecunia habendum est. Insuper « verum est, quod etiam denarius patitur hoc idem quod aliae res, quod scilicet non semper pro eo accipit homo quod vult, quia non semper postea aequale, idest non semper est ejusdem valoris; sed tamen taliter debet esse institutus, ut magis permaneat in eodem valore quam aliae res » (1). Et ita dicendum est pecuniam, etiamsi pecunia maneat, *mensurari*, adeoque valorem in se quemdam habere. Sed, nedum mensuretur *quia* pecunia, potius mensuratur *quamvis* sit pecunia, et *quia* secum aliud quid quam mensuram portat. Unde tandem concludimus, juxta S. Thomam pecuniam formaliter esse tantummodo mensuram, id est utilitatem pecuniae seu usum totum in mensurando consistere, quin qua pecunia mensuretur.

Quodsi proin mensurat, quin mensuretur, quonam sensu rerum mensura positive dicenda est? Ideo omnium venalium constituitur mensura, non quia omnium valorem suo ipsius comparat valori, sed quia instrumentum est quo res secundum valorem comparantur ac mensurantur *unam ad aliam*. Quod hodierna terminologia diceretur, pecuniam ideo esse omnium mensuram quia est formaliter signum valorum repraesentativum. Ideoque praecise « denarius non est mensura per naturam, sed nomo, idest a lege : est enim in potestate natura transmutare denarios et reddere eos inutiles..... Numisma factum est secundum compositionem, id est secundum conventionem quamdam inter homines... : est enim condictum inter homines quod afferenti denarium detur id quo indiget. Non mensurat ex sua natura, sed quia ita positum est inter homines » (2). Ponitur autem inter homines et ab ipsis ut « mensura quaedam, per quam superabundantia et defectus reducuntur ad medium, ut Philosophus in *V Ethic.* dicit » (3). Ad quae intelli-

(1) Cf. *In Ethicorum* L. V, lect. 9, ad fin.

(2) Cf. *ib.*, ad medium. — Videsis in hunc locum interpretationem Covarruviae : « Aristoteles inquit... esse in potestate Reipublicae et principis numismata semel signata mutare, et reddere ac efficere inutilia. Mutata siquidem voluntate utentium numis, ut numum valere nolint, ipse numus, *ut numus est*, inutilis efficitur. » Cf. Appendix ad *Variarum resolutionum* libros III : *Veterum collatio numismatum*, c. VII, n. 5.

(3) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 13.

genda, conferantur quae citato Philosophi loco annotat. « Dicit ergo primo quod ad hoc quod opera diversorum artificum adaequentur, et sic commutari possint, oportet, quod omnia illa quorum potest esse commutatio, sint aliqualiter *ad invicem comparabilia*, ut scilicet sciatur quid eorum plus valeat, et quid minus. Et ad hoc inventa est moneta idest denarius, per quam mensurantur pretia talium rerum. Et sic denarius fit quoddam medium, in quantum scilicet omnia mensurat, et superabundantiam et defectum, in quantum una res superexcedit aliam » (1). Et quidem comparationem rerum ad invicem per medium monetae adstruit saepissime Angelicus : quod idem concinne exprimere solet : « numisma omnia facit *com*mensurata inquantum omnia *mensurantur* numismate » (2), nullatenus autem in quantum omnia *com*mensurantur numismati. « Numisma adaequat res commutabiles, sicut quaedam mensura *faciens res commensuratas*. Manifestat (Philosophus) quomodo secundum mensurationem denariorum sit commutatio *rerum quae* denariis *com*mensurantur » (3). Equidem non intelligeretur quomodo S. Thomas ex professo rerum et denariorum *com*mensurationem excluderet, ac tanta cura commensurationem ipsarum rerum per denarios inculcaret, nisi poneret per pecuniam rerum ad invicem valorem comparari, non autem directe ad intrinsecum valorem pecuniae.

Hucusque Angelici doctrina, si accurate inspicitur, plene cum notione pecuniae, quam supra statuimus, et a modernis multis audivimus, congruit, quamvis alio et quidem profundiore sermone proferatur. Hoc autem posito, logice deducit assertum quod theoriae scolasticae de usura est fundamento : « proprius et principalis pecuniae usus est ipsius consumptio, sive distractio secundum quod in commutationes expenditur » (4). *Logice*

(1) Cf. *In Ethicorum* L. V, lect. 9, init.

(2) Cf. *ib.*, ad fin.

(3) Cf. *ib.*, ad fin. — Juxta contextum patet ultima verba interpretanda esse : commutatio rerum quae *ad invicem* commensurantur per denaria, et non : quae cum denariis ut rebus commensurantur.

(4) Cf. 2a 2ae, q. LXXVIII, a. 1, c.; it. *ib.*, ad 6; *Quodl. III*, a. 19; *De Malo*, q. XIII, a. 4, c.; *ib.* ad 5, et ad 15; et alibi. — Cf. *Decreti* P. I, D. LXXXVIII, c. 11, § 4.

deducit : si enim propria pecuniae formalitas in hoc absolvitur quod rerum commutandarum sit mensura, proprius pecuniae usus est in hoc quod res commutandas de facto mensuret; atqui patet eam de facto non mensurare, nisi pecunia, accepta ex commutatione cum re una, commutetur cum alia.

Ex omnibus dictis constat evidenter quonam sensu pecunia, juxta S. Thomae sententiam, commutatione « consumatur » seu « distrahatur » seu « expendatur » : quae consumptio non ita est intelligenda quasi res, quae pecunia est, nempe aurum vel argentum, quando pecunia utuntur, consumeretur (1), nec praesertim ita quasi res, quae pecunia mensuratur seu repraesentatur, consumeretur, id est ab homine ad vivendum absumeretur. De re quae pecunia est, loquendo de pecunia qua pecunia, non curat Angelicus; nec magis curat de *usu rei*, quae pecunia repraesentatur, cum loquitur de *usu pecuniae* (2); sed curat tantum de pecunia qua mensura rerum. Atqui, qua mensura, pecunia distrahitur, consumitur ac expenditur, quando cum re commutatur,

(1) « Non tamen intelligas, ita COVARRUVIAS, pecuniam usu consumi, id est, perire et minui, id enim falsum est : sicuti palam constat, siquidem ejusdem valoris censetur, ac salva manet, etiamsi millies commutetur, deturque vel gratis, aut in alterius rei precium. Sed ita accipiendum est quod frequentissime vulgo dicitur pecuniam usu consumi, hoc est, usum pecuniae in sumptibus et erogationibus consistere, atque per usum omnino eam ab utente discedere, et in alium transferri, ideoque quantum ad ipsum usu consumi et perire. » (*Variarum resolutionum* L. III, c. I, n. 5).

(2) Quod apertissime notat auctor opusculi *De usuris*, c. IV : « in mutuo transfertur numisma *propter se tantum*, et non propter finem necessarium vitae, *de ratione mutui.* » Universo autem contextu patet « propter finem necessarium vitae » significare ea omnia quae homini ad vitam inserviunt : unde manifestum est mutuum, ratione sui, abstrahere a fine ad quém *pecunia* mutuata destinetur, et a fortiori a fine ad quem *res* pecunia obtinenda inservire debeat. Quod idem alibi (c. III) energice enuntiatur : « specialis ratio usurae secundum quod condemnatur ut vitium, *non* erit *ex relatione usus rei ad finem :* potest enim quis usuras quaerere, sicut et furari, ut habeat necessaria vitae humanae. Sed non propter hoc excusatur a vitio usurae vel furti. Quare *ex modo indebito circa aliquem usum rerum*, accidit ratio usurae. » Quod res consideretur ex parte ipsius usurarii, nihil sane refert ad id quod dicimus.

seu quando rem pretio mensurat : pecunia tua est mensura libri; cum autem uteris hac mensura seu hoc signo librum tibi pretio repraesentante, expendis pecuniam, distrahis eam ac consumis qua signum ac libri mensuram : siquidem ipse liber signi et mensurae loco succedit. Quodsi dicas pecuniam in manibus venditoris adhuc signum ac pretium libri tui haberi, juxta principia exposita verum sane dicis; at si venditor mensura hac utitur, eodem modo ipsi distrahitur ac consumitur. Quae si nimis aperta videantur quam ut adstrui debeant, ipsis nihilominus potissimum insistendum est, quippe quae altioribus de pecunia principiis cohaereant, et theorias maximi momenti secum trahant.

Unde manifeste errant qui S. Thomae et scolasticorum doctrinam de pecuniae usu, qui est in pecuniae consumptione, ita explicant quasi pecunia tunc de facto plerumque rebus commutaretur, quae ab hominibus ut necessaria ad vitam consumerentur : unde distinguendum esset inter mutuum *consumptionis*, quo pecunia ad sustentationem vitae tribuatur, et mutuum *productionis*, quo ad res producendas seu ad lucrum faciendum credatur. Non intendimus heic sententiam hanc in seipsa dijudicare, verum tantummodo per transennam notare tali modo nullatenus doctrinam S. Thomae rite explicari. Ubinam tale quid in operibus Divi Doctoris invenitur?

Ut naturam usumque *pecuniae* qua pecuniae describat, apertissime abstrahit a natura et usu *rei* cujus pecunia constituitur pretium et mensura. Quodsi de facto, certo tempore ac loco, pecunia uterentur ad necessaria vitae obtinenda, hoc ad ipsa principia, quibus juxta Angelicum vita regebatur œconomica, nullomodo pertinet (1). Nec allegentur dicta ipsius in commen-

(1) Caeterum, cum abhinc aliquibus annis docti multum allaborent ut historiam œconomicam Medii aevi illustrent, jam historice falsum dicendum est assertum satis solemne in scholis, quo doctrina S. Thomae et scolasticorum de mutuo *gratuito* et legislatio canonica contra usuram explicetur ex eo quod tunc temporis mutua inita sint tantummodo ad necessaria *vitae*. De activitate œconomica et commerciali in Italia, per s. XIII et XIV, cf. G. YVER, *Le commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au XIIIe et au XIVe siècle,* passim. Quoad Belgium,

tario ad *V Ethicorum* : « circa quod considerandum est quod si semper homines in praesenti indigerent rebus quas invicem habent, non oporteret fieri commutationem nisi rei ad rem, puta frumenti ad vinum : sed quandoque contingit quod ille cui superabundat vinum ad praesens non indiget frumento quod habet ille qui indiget vino, sed forte postea indigebit vel aliqua alia re. Sic ergo *pro necessitate futurae commutationis* numisma, idest denarius, est nobis quasi fidejussor quod si in praesenti homo nullo indiget, sed indigeat in futuro, aderit sibi afferenti denarium illud quo indigebit. Oportet enim esse istam virtutem denarii, ut quando aliquis ipsum affert, statim contingat accipere illud quo homo indiget » (1). Hoc *exemplo rerum necessariarum*, Aristotelem sequens, « manifestat quomodo denarius mensuret »; et infra iterum ostendens « per quem modum denarii mensurent » scribit : « numisma... *omnia* facit commensurata inquantum *omnia* mensurantur numismate », et deinde ad necessitatem nullam respiciens : « sit A domus quae valet quinque libras : B sit lectus qui valeat unam libram : et sic lectus erit in valore quinta pars domus. Unde manifestum est quot lecti sint aequales in valore uni domui, scilicet quinque. Et manifestum est quod sic fiebat commutatio antequam essent denarii : dabantur enim quinque lecti pro una domo. Nihil autem differt utrum dentur quinque vel *quantum valent quinque* » (2). Quodsi caeteroquin admitteret S. Thomas homines

videsis H. Pirenne, *Le livre de l'Abbé Guillaume de Ryckel (1249-1272). Polyptiques et comptes de l'abbaye de St-Trond au milieu du XIIIe siècle*, p. xvi ss. Bruxelles, Hayez, 1896. Auctor notat (p. xvii) : « la circulation de l'argent était déjà si active (s. XIII) »; cum autem addat : « la stricte application de la théorie de l'Eglise en matière d'intérêts était difficilement conciliable avec les conditions économiques du XIIIe siècle », prodit non plenam intelligentiam doctrinae scolasticae. Eandem activitatem œconomicam, eadem in regione, compertam habemus ex facto quod occurrit in *Vita B. Juettae*, conscriptae ab Hugone Floreffiensi (Cf. *Acta Sanctorum*, ad XIII jan., ed. Bruxell. 1863, t. II, p. 150 s.). Quoad Normandiam, cf. Génestal, *Rôle des monastères comme établissements de crédit*, p. 189-197.

(1) Cf. lectio 9, ad fin.

(2) Cf. *ib.*

pecunia non nisi ad res ipsis immediate necessarias acquirendas uti posse, hoc haberetur ex principio aliquo altiori legis moralis, non autem, ut dictis patet ex ratione pecuniae (1). Nec verum est admittere S. Doctorem, homines pecunia uti non posse ad res non necessarias, id est ad lucrum faciendum : etenim *postquam locutus est de negotiatione ad res necessarias*, addit : « nihil prohibet lucrum ordinari ad aliquem finem necessarium vel etiam honestum;... sicut... cum aliquis negotiationi intendit *propter publicam utilitatem*, ne scilicet res necessariae *ad vitam patriae* desint; et lucrum expetit, non quasi finem. sed quasi stipendium laboris » (2). Hoc sane modo probatur omne commercium industriaque omnis, dummodo legibus moralibus altioribus regulentur.

(1) Non negandum est Aristotelem (*Politicorum* L. I, lect. 6-9; *Ethicorum* L. V, lect. 9) odium aliquod erga commercium manifestare; nec insuper negandum S. Thomam, haec loca commentando, non positive commercium ad lucrum factum cohonestare; tamen eum illud nec positive condemnare, patet vel ex eo quod in *Summa theologica* eadem doctrina sed large explicata, intelligendo nempe necessitatem *communem* et non privatam, commercium legitimum dicat. Tandem verum est Aristotelem ejusque commentatorem respicere ad naturam pecuniae, quatenus pecunia inventa est tantum ad commutationem rerum necessariarum; sed addendum est ipsos hanc naturam pecuniae contradistinguere ab usu pecuniae quo inserviret ad numismata congreganda non quidem quatenus divitias naturales et veras repraesentarent, sed unice ad numismata qua talia possidenda : quod esset proprium avaritiae et cupiditatis, cum in numismatibus abstractis. ut supra notavimus, non consistant formaliter divitiae. Unde negotiationis ita intellectae illiceitatem deducit Aristoteles quidem ex natura pecuniae, sed tamen ultimatim ex natura hominis. Cf. v. g., *Politicorum* L. I, lect. 8, in fine. Medio autem aevo, auctores et imprimis S. Thomas, in *Summa theologica*, transeunt immediate in hac re ad naturam hominis, quin plerumque expresse de natura pecuniae loquantur. — Unde non recte loquitur J. Favre (*Le prêt à intérêt dans l'ancienne France*, p. 4-9), contendens Aristotelem a scolasticis non rite esse intellectum, cum Aristoteles commercium ex natura pecuniae dijudicet, scolastici vero ex natura humana.

(2) Cf. 2ª 2ae, q. LXXVII, a. 4, c. — In opusculo *De regimine principum*, L. II, c. 3, ubi severius de mercatura loquitur, nullatenus eam in se damnat, sed ex accidentibus dijudicat.

Quibus per transennam dictis, ad notionem pecuniae redeamus. Praeter usum principalem, qui « est distractio pecuniae in commutationes », « potest esse aliquis *secundarius usus* pecuniae argenteae (1), ut puta si quis concederet pecuniam signatam ad ostentationem vel ad ponendum loco pignoris » (2). Inquirendum modo est quomodo hunc usum secundarium intelligat S. Thomas? « Dicendum, ita ipse in opusculo *De Malo*, quod sicut Philosophus dicit, duplex usus potest esse alicujus rei : unus proprius et principalis : alius secundarius et communis : sicut calceamenti proprius et principalis usus est calceatio, secundarius autem commutatio. Pecuniae autem e converso principalis usus est commutatio; propter hanc enim pecunia facta est : secundarius autem usus pecuniae potest esse quicumque alius, puta... si quis pecuniam signatam in sacculo concedat alicui ad hoc quod ponat eam in pignore..., si quis concedat alteri pecuniam ad usum ostentationis... » (3). Quem duplicem usum, in quavis re admissum, accuratius in commentario ad I Librum *Politicorum* (4) descripsit, et exemplo citato calceamenti explicavit. Cui loco S. Thomae praesertim est annotandum utrumque usum, tam principalem, quam secundarium, esse usum rei qua talis, cum ipse Angelicus, Aristotelem sequendo, hunc usus caracterem in luce ponat : etenim « conveniunt in hoc quod uterque est *secundum se* et non per accidens... Quamvis commutatio non sit proprius usus calceamenti, est tamen usus ejus per se et non secundum accidens : quia ille qui commutat ipsum, *utitur eo secundum valorem suum.* » Ergo usus calceamenti ad commutationem, quamvis sit secundarius, tamen usus est ipsius secundum naturam et valorem calceamenti et non tantum secundum valorem rei coriaceae; simili modo, aliquis usus pecuniae praeter commutationem, quamvis sit secundarius, tamen potest esse usus pecuniae secundum rationem pecuniae, et non solum secundum rationem metalli (5). Quod

(1) Ideo loquitur de pecunia *argentea*, quia objectio de ea ponitur.
(2) Cf. 2ª 2ªᵉ, q. LXXVIII, a. 1, ad 6.
(3) Cf. *De Malo*, q. XIII, a. 4, ad 15.
(4) Cf. lect. 7, ad init. — Idem exponit auctor operis *De usuris*, c. III.
(5) Quod idem probatur manifeste ex comparatione duplicis usus

idem patet ex notione usus principalis : etenim praecise quia hominibus est quasi fidejussor, utpote omnium rerum pretium exhibens, ideo concredi potest « ad ponendum loco pignoris »; unde sub formalitate qua pecunia utuntur principaliter, sub eadem uti possunt secundario, nempe sub formalitate qua mensura et signum rerum repraesentativum constituitur. Quod autem, juxta doctrinam S. Thomae, usus secundarius pecuniae per se sit vendibilis, usus vero primarius nullomodo (1), non ponit contradictionem, econtra ex eadem notione defluit : nempe quia pecunia tua formaliter mensura est ac pretium, si cum re aliqua commutatur, tibi *consumitur* ac distrahitur qua mensura ac pretium; et e converso, quia pecunia formaliter mensura est ac pretium, si ad ostentationem vel pignus conceditur, tibi *manet* qua mensura ac pretium : unde hic quaeri posset utrum qua talis contractui oneroso subesse possit; de hac autem quaestione nondum agitur.

Ex hucusque positis, constat pecuniae, formaliter qua talis, rationem hoc absolvi, quod omnium venalium pretium seu mensuram constituat; omnia nempe mensurari pecunia, quae caeteris rebus non mensuretur ipsa; unde pecuniam *qua talem* utilitate quidem praeditam esse mensurandi seu commutandi, nulla vero alia utilitate quam ex seipsa, sicut caeterae res, haberet; unde ulterius alios pecuniae qua talis praeter commutationis usus quoscumque veros esse ac legitimos, quamvis principali subordinatos et secundarios.

B. De usu pecuniae passivo.

Et nihilominus, ut a Divo Doctore audivimus, « *quamvis* sit mensura et instrumentum in permutationibus, *tamen* per se aliquid esse potest » (2). Et ita ad alterum pecuniae caracterem inquirendum pervenimus, quo caractere pecunia constituatur

pecuniae cum duplici usu vasorum argenteorum, qua vasorum, et non solum qua argenteorum (cf. 2ª 2æ, q. LXXVIII, a. 1, ad 6).

(1) Cf. 2ª 2æ, et *De Malo*, *ll. cc.*

(2) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 14.

res, adeoque eadem ac caetera venalia ratione induatur. Ab initio notemus oppositionem, quam S. Thomas ponit inter pecuniam quatenus mensura est, et pecuniam quatenus est aliquid : qua oppositione iterum confirmatur notio formalis pecuniae, quam Angelicus adstruere nobis videtur.

« Per se aliquid esse potest; puta si confletur, erit aliquid, videlicet aurum vel argentum. Ergo semper *non ordinabitur ad permutationes* » (1). Scilicet juxta supra dicta, cum pecunia ut mensura rerum habetur, non consideratur ut utilitatem habens ex se, nisi utilitatem mensurae; cum autem pecunia ut aliquid ex se utile habetur, non consideratur ut rerum mensura, nec ad permutationes ordinatur. Quod idem alibi expressius dicitur : « et ideo ad hujusmodi commutationes in remotis (regionibus) faciendas ordinaverunt quod aliquid sibi invicem darent et acciperent, quod de facili et expedite portari posset, et tamen de se haberet aliquam utilitatem : et hujusmodi sunt metalla, puta aes, ferrum et argentum et alia hujusmodi : *haec enim sunt secundem se utilia in quantum ex eis fiunt vasa vel aliqua instrumenta* » (2).

Inde ulterius patet pecuniam, quamvis non sit mensura *quatenus* merx seu res venalis, tamen ut mensuram electam esse *quia* est merx. Et quidem « primo fuit determinatum metallum solo pondere et magnitudine, sicut apud quasdam gentes habentur formae argenti non monetati; sed postea ut homines liberarentur a necessitate mensurandi vel ponderandi impresserunt aliquem characterem quod ponitur in signum quod metallum sit tantae quantitatis; sicut etiam in aliquibus locis imponuntur quaedam signa publica ad mensuram vini vel frumenti » (3). Insuper, *quamvis* sit mensura, tamen *quia* est simul merx, pecunia non plene caeteris mensuris *immutabilibus* aequatur; et ideo S. Thomas, cum « manifestat quomodo denarius mensuret » (4), restrictionem addere debet dicens : « verum

(1) Cf. *ib.*
(2) Cf. *In Politicorum* L. I, lect. 7, ad medium; coll. 2ª 2ᵃᵉ, q. LXXVII, a. 2, ad 1.
(3) Cf. *In Politicorum l. c.*
(4) Cf. *In Ethicorum* L. V, lect. 9.

est autem quod etiam denarius patitur hoc idem quod *aliae res*, quod scilicet non semper pro eo accipit homo quod vult, quia non semper postea aequale, idest non semper est ejusdem valoris; sed tamen taliter debet esse institutus ut magis permaneat in eodem valore, quam aliae res. » Et tamen, quamvis ideo mensura sit quod ipsa possit ut res venalis haberi, non mensura est *quatenus* res venalis habetur. Quod jam patet ex iis quae statuimus supra, scilicet pecuniam mensuram esse quatenus unam rem venalem alteri, nec sibi, pretio conferat. Quod insuper patet ex loco, ubi S. Thomas ostendit « qualiter in quolibet regno et quocumque dominio necessarium sit numisma proprium » (1). Nam « numisma proprium fructuosius est. Cum enim extraneae monetae communicantur in permutationibus, oportet recurrere ad artem campsoriam; cum talia numismata non tantum valeant in regionibus extraneis quantum in propriis (2) : et hoc sine damno esse non potest. Et praecipue accidit in partibus Theutoniae et regionibus circum-

(1) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 13.

(2) Ex contextu patet verba « cum talia numismata non tantum valeant in regionibus extraneis, quantum in propriis » intelligenda esse : « cum *non habeant aequalem valorem* in regionibus extraneis, quantum in propriis », et non « cum *minus* valeant in regionibus extraneis quam in propriis ». Secus enim non probaretur intentum, « numisma proprium fructuosius esse »; deinde si numismata minus valerent in regione extranea, falsum esset illud in hac regione « sine damno esse non posse »; tandem non intelligeretur quod alibi dicit S. Thomas : « et hoc (ars nummularia) quidem primo factum est simpliciter et quasi a casu : puta quod ex aliquibus terris in alias aliqui denarios transferentes *carius eos expenderint quam acceperint.* » *(In Politicorum* L. I, lect. 7). Unde, dicta in hypothesi, cum in una regione non adsit numisma proprium, in hoc numisma *plus* valebit ac in propria. Sed insuper, cum jam numisma in aliam praeter propriam introductum fuerit, tunc relate ad numisma idem in propria regione vigens, rationem mercis induit, adeoque, juxta generale principium (cf. 2ª 2ae, q. LXXVII, a. 4, ad 2), simpliciter *minus* valebit. Quae si prima fronte contradictoria videantur, econtra sibi intime cohaerent, cum ex ipsa pecuniae notione defluant. Unde tandem S. Thomas absolute dicere potest : « cum talia numismata non tantum valeant in regionibus extraneis quam in propriis ». Quod idem est principium cambii localis saeculo XVI explicite examinati.

stantibus, propter quod coguntur cum de loco ad locum transeunt, massam auri vel argenti secum deferre, et quantum in commutationibus rerum venalium indigent, tantum vendunt. » Quodsi numisma, qua mensura, formaliter ut merx, id est, ut aurum vel argentum haberetur, sane tanti valeret in una regione quanti in alia, nec intelligeretur quonam modo argentum vel aurum monetatum regioni *proprium* « fructuosius » esset. Etenim in hypothesi data, commutando numismata aurea extranea cum auro proprio, patet habendam esse aequivalentiam : nec dicendum laborem commutantium extraneorum esse remunerandum, tribuendo majus pondus auri quam numismatum; nam expensae industriae illorum compensari possunt expensis parallelis laboris eorum qui e regione, ubi nonnisi metallum auri habeatur, ad aliam illud deducant; ita ut absolute loquendo ad valorem auri monetati vel non monetati labor transferentium nihil pertineat. Si aurum monetatum haberet *qua merx* simul eandem mensurandi utilitatem, quae ipsi qua monetae tribuitur, eodem prorsus modo esset dicendum de moneta ac de caeteris rebus venalibus. Porro, si res unius regionis cum eadem re alterius regionis, ex. g. equus cum equo, in eodem numero commutaretur, sane haberetur in utraque regione valoris aequalitas : dummodo, ut patet, non supponatur rem in una regione abundare quae in alia deficeret. Ita etiam esset de auro; et quidem ita esset de auro quatenus monetato et quatenus non monetato. Atqui a S. Thoma nullomodo supponitur aurum qua metallum in una regione abundare, ac in alia deficere, sed supponitur aurum qua monetatum deficere; unde exinde aequivalentiam inter aurum hujus regionis et numisma illius negare non potest. Unde tandem aequivalentiam negat inter aurum quatenus *merx* est seu res venalis, ac aurum quatenus est *mensura* rerum venalium seu *numisma* (1). Et haec explicatio loci obscurioris citati videtur admittenda, tum ut locus in se

(1) Itaque, quod omnino notandum, cambium consideratur heic a S. Thoma ut permutatio numismatum, quorum unum, proprium nempe, habeatur ut mensura, ut pretium, alterum vero, scilicet extraneum, ut merx seu res venalis. Quod aequivalenter est *emptio-venditio*.

ipse rite intelligatur, tum ut toti doctrinae de pecunia cohaereat. Et quidem in eadem sententia de distinctione inter pecuniam ut mercem, et pecuniam ut pretium, nititur doctrina scolastica de *valore imposito* (1) ab auctoritate publica, cui valori omnino in commutationibus standum sit cum de pecunia ut pecunia agatur : nisi enim haec doctrina supposuerit distinctionem illam, et nisi pecuniam formaliter tantum ut mensuram non mensuratam habuerit, nullatenus intelligeretur.

Tandem *quia* pecunia simul est res quaedam venalis, « etsi liceat suum jus exigere incudendo numisma, moderatus tamen debet esse princeps quicumque vel rex sive in mutando sive in diminuendo pondus vel metallum : quia hoc cedit in detrimentum populi, cum sit rerum mensura, sicut supra dictum est : unde tantum est mutare monetam sive numisma, quantum stateram sive quodcumque pondus » (2). Quod ut rite intelligatur, loco superiori conferatur : quamvis enim de eodem detrimento in utroque agatur textu, nempe de detrimento quod *populus regionis alicujus* patiatur ex eo quod aurum vel numisma ipsius cum numismate extraneo commutetur (3), tamen detrimentum hoc diversa prorsus ratione videtur explicandum. Etenim in priori loco, ubi supponitur non proprium aurum sed proprium numisma deficere, numisma *qua tale* commutatur cum merce aliqua, puta argento vel auro, et quidem ut numisma qua instrumentum mensurationis obtineatur : ita autem, ut aequalitas commutationis servetur, in numismate qua tali aestimari potest tum res tum utilitas mensurandi ipsi rei auctoritate publica imposita : id est, commutatur *merx et mensura* cum *merce*. Cum deinde in extranea regione numisma acquisitum usu adhibeatur, nisi a rege hujus regionis valor imponatur

(1) Cf. ENDEMANN, *Studien...*, II, p. 172-225; BRANTS, *op. c.*, p. 182-193.

(2) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 13.

(3) Quodsi ex hac diminutione ponderis vel metalli etiam sequitur monetam illam in ipsa regione propria non jam pro valore imposito accipi, hoc oritur non directe ex illa diminutione facta ab auctoritate, sed oritur praecise ex eo quod moneta illa ita valore minuenda est relative ad monetam extraneam, ad quam se habet per modum rei seu mercis. Unde in utroque textu agitur de eodem detrimento.

valori intrinseco superior, mensurabit ibi non secundum valorem quem habet in propria regione, sed secundum valorem ipsius intrinsecum : « et hoc sine detrimento esse non potest ». Econtra, altero textu supponitur in utraque regione proprium haberi numisma : si numisma utrobique modo ex natura rei requisito cudatur, ex numismatum commutatione nullibi orietur detrimentum. Sed si numisma unius regionis pondere vel metallo adulteretur, eo ipso quoad alteram regionem, ubi secundum valorem intrinsecum aestimatur et permutatur, valore minuitur, et manifeste « hoc cedit in detrimentum populi ».

Ex quibus locis ne inferas, negandum esse assertum juxta quod pecunia qua pecunia a S. Thoma habeatur formaliter ut mensura mensurans, quamvis non ipsa commensurata; quippe quae de facto multoties mensuretur. Verum potius concludas, juxta Aquinatem, pecuniam non habendam esse sub formalitate mensurae nisi relate ad res venales, et quidem nisi in regione propria (1); habendam autem esse sub formalitate rei venalis relate ad aliam pecuniam, et quidem relate ad regionem extraneam (2). Et ita omnia in doctrina exposita miro modo componuntur; et insuper ita explicatur quonam sensu S. Doctor *cambium* intelligat. Cum autem notione cambii alter hic pecuniae respectus illustretur, et cum a modernis multis cambium allegetur tanquam contradictio doctrinae scolasticae atque exceptio ad theoriam de pecuniae sterilitate, breviter de eodem juxta mentem Angelici inquiramus.

Fundamentum esse videtur : « (pecuniam) numismaticam

(1) Abstrahimus a casu hypothetico, cum regio aliqua non haberet numisma proprium, de quo casu agit S. Thomas, *De regimine principum*, L. II, c. 13.

(2) Ne illae distinctiones scolasticae qua otiosae subtilitates ducantur : harum vis patet, si eaedem terminologia moderna exprimantur. Ad easdem enim reducitur quod supra (p. 126-128) de valore pecuniae relativo et absoluto notavimus. Cum pecuniae valor ad *res* aestimandas consideratur, seu cum pecunia ut mensura habetur, valor *relativus* respicitur : qui est formaliter valor pecuniae qua pecuniae in propria regione. Cum vero ejusdem pecuniae valor ad aliam pecuniam attenditur, de valore agitur *absoluto* : qui proinde est valor intrinsecus unius monetae respectu ad aliam.

solam dicit (Philosophus) esse naturalem, quia ad commutationem *rerum naturalium* ordinatur : quod facit *proprium* numisma, et non aliud, ut ex jam dictis apparet » (1). Itaque in proprio numismate erga res naturaliter utiles absolvitur ratio pecuniae. Sed, ut jam notavimus, numisma « semper non ordinabitur ad permutationes » rerum venalium. « Et hoc etiam habet veritatem in aliis speciebus pecuniarum [scilicet praeter numismaticam], imo amplius, ut in campsoria, quae non proprie ordinatur ut sit mensura rerum venalium, sed magis ad permutationem numismatis » (2). Inde evidenter constat a S. Thoma cambium haberi ut contractum permutationis numismatis cum numismate, quae considerentur non ut « mensura rerum venalium », sed ut « aliquid per se », imo « *quamvis* sit mensura » rerum venalium. Aliis verbis, in cambio numismata ut merces habentur; proinde secundum valorem intrinsecum permutandae : et ita vera constituitur rerum *permutatio* (3). Quod autem ad liceitatem attinet cambii, id est permutationis monetarum qua lucrum quaeritur, praetermittendo ea quae S. Thomas Aristoteli annotat, et doctrinam hauriendo ex *Summa Theologica*, haec dicenda videntur : eadem prorsus statuit de commutatione quarumcumque rerum ad denarios, quando haec fit « non propter res necessarias vitae, sed propter lucrum quaerendum » (4) : et tales quidem commutationes proprie sunt negotiatio.

(1) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 13.

(2) Cf. *ib.*, c. 14.

(3) Si heic conferantur quae supra (p. 168 s.) ad *l. c.*, c. 13, annotavimus, addendum est unam ex monetis permutatis posse ut pretium haberi, quamvis *semper* altera ut merx habeatur. Cf. ENDEMANN *Studien*..., I, p. 148 s. Auctor opusculi *De usuris*, cap. XIII, explicite a cambio excludit rationem emptionis-venditionis, et in eo nonnisi permutationem respicit : nihilominus liceitatem lucri admittit « non ratione pecuniae quae de se est invendibilis, sed ratione periculi vel interesse, ut subveniatur salariis pensionum, domorum, ministrorumque, et laboribus et expensis in arte necessaria et licita, ne frustra ponant operam et sudorem suum in re licita ad utilitatem aliorum. »

(4) Cf. 2a 2ae, q. LXXVII, a. 4, c.; coll. *In Politicorum* L. I, lect. 8, ad finem.

Atqui, ut supra notavimus, « negotiatio licita reddetur; sicut cum aliquis lucrum moderatum quod negotiando quaerit, ordinat ad domus suae sustentationem, vel etiam ad subveniendum indigentibus; vel etiam cum aliquis negotiationi intendit propter publicam utilitatem, ne scilicet res necessariae ad vitam patriae desint; et lucrum expetit non quasi finem, sed *quasi stipendium laboris* » (1). Imo « potest hoc (carius vendere quam acceperat) licite facere... vel quia pretium rei est mutatum *secundum diversitatem loci*, vel *temporis*, vel *propter periculum* cui se exponit, *transferendo rem* de loco ad locum, vel eam ferri faciendo » (2). Unde cambium, verae mercium negotiationi aequiparata, non uno ex capite licere S. Thomas declarat.

*
* *

Conclusio. — Unde tandem concludendum est, juxta sententiam S. Thomae, duplicem distingui usum pecuniae : alterum pecuniae formaliter ut pecuniae, ut instrumenti mensurationis, ut pretii, seu ut mensurae *mensurantis* sed *non mensuratae :* qui usus a posterioribus scolasticis rite vocatus est *activus;* et alterum usum pecuniae formaliter ut rei venalis quae cum alia re venali commutatur, adeoque eidem potest *commensurari*, imo alia pecunia, ut pretio, potest mensurari : qui usus ab eisdem convenienter dictus est *passivus*.

Usus *activus* subdistinguendus est in usum *principalem*, quo dicta mensura in commutatione adhibetur et expenditur, et usum *secundarium*, quo mensura, non ad commutationes adhibita, in seipsa qua mensura relinquitur.

Atqui usus pecuniae, de quo S. Thomas in quaestione *de*

(1) Cf. 2ª 2ªe, *l. c.*

(2) Cf. *ib.*, ad 2. — Revera, quod spectat ad praxim illius epochae, G. Yver, studendo archivis italis, ad hanc conclusionem devenit : « aussi, peut-on se rallier à l'opinion de M. Schneider, qui, dans ses études sur les rapports des banques florentines avec le Saint-Siège, estime que le « portagium » (id est pretium expensarum et periculi campsorum ad pecuniam transferendam) représente une part notable du profit retiré par les financiers de la location de leurs capitaux. » Cf. *Le commerce et les marchands*, p. 372-374.

mutuo et usura agit, usus est ***activus-principalis***; usus vero de quo in causa *cambii*, usus est pecuniae ***passivus*** (1).

Ex quibus patet quanta cum incuria de systemate scolastico loquantur, qui concludant scolasticos sibi ipsos contradixisse seu coactos esse ad principium de improductivitate pecuniae paulatim per partes derelinquendum : eosdem enim lucrum ex pecunia illicitum habere in mutuo, econtra licitum, verbi gratia, in cambio (2). Ubinam, quaeso, invenitur contradictio, cum non

(1) Juxta terminologiam modernam, doctrina haec scolastica sic exprimi potest : pecunia quatenus usui activo-principali subest, non habet nisi *valorem commutationis* (valeur d'échange, Tauschwert) in quo tunc consistit valor usus (valeur d'usage, Verbrauchswert); econtra quatenus usui passivo subest, possidet *valorem usus* independentem a valore commutationis. — Et ita S. Thomas et post ipsum scolastici rationem et naturam pecuniae ita plene ac nitide intellexerunt, ut vix apud modernos similia reperiantur. Post longas et acres inter œconomistas controversias, tandem accedere coguntur ad veterem illam pecuniae notionem. Ita C. Menger devenit ad conclusionem : « die zum Gelde gewordenen Waren gewähren nicht gleich allen übrigen erst dadurch einen Nutzen, dass sie in den Konsum übergehen, sondern schon durch ihre Funktion « als den Verkehr vermittelnde Waren ». Das Geld ist die einzige Ware, welche bereits *als solche* (indem sie « Ware » bleibt) einem Gebrauchszweche (einem Verkehrsbedürfnisse) dient. » (*Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, III, v. *Geld*, p. 754). — Unde perperam asserit A. Laperche (*Essai sur le Prêt à intérêt au XVIe siècle*, p. 9, Rennes, Impr. arts et manufactures, 1902) : « il est un fait actuellement acquis en économie politique : l'argent, la monnaie, ne doit être considéré que comme une marchandise ordinaire susceptible de tous les trafics et partant de toutes les variations, marchandise qui peut s'acheter, se vendre, se louer à tous les prix suivant les lois ordinaires de l'offre et de la demande. Cette conception nous paraît fort simple aujourd'hui, et fort exacte en même temps. »

(2) Endemann, v. g., scribit : « offenbar lag, wenn man konsequent sein wollte, ein Widerspruch darin, dass die Wechsler aus dem Gelde oder am Gelde verdienen sollten, während von dem Darlehn aus das Dogma völliger Unfruchtbarkeit des Geldes proklamiert war... So blieb doch zugleich die ganze Manipulation (des Wechslers) ein Verstoss gegen das Wesen des Geldes. Insofern war das Kampsorengeschäft gewiss der vollendeste Widerspruch gegen das, was die Münze nach der Vorstellung des S. Thomas zunächts was. » Cf. *Studien...*, I, p. 105 s. Atqui cum hisce dictis conferantur quae de notione pecuniae apud S. Thomam tradat idem auctor (*ib.*, II, p. 200 s); et simul patebit ubinam sit contradictio. Eadem quae Endemann sentit Blodig, *Der Wucher*, p. 12 s.

idem sub eodem respectu opponatur? Sane principia de pecunia fundamentalia, id est duplex hic respectus, impugnentur, si placeat : attamen, non videtur quonam successu. Verum si ipsa principia, ut fieri solet, intacta relinquuntur, quaenam contradictio conclamari posset? De caetero, non hoc tantum exemplo sed aliis adhuc constabit dogma Medii aevi de *absoluta* pecuniae imo capitalis improductivitate, quod recentiores praetendunt, somnium esse interpretum, non autem figmentum veterum.

§ II. *De ratione ac natura pecuniae juxta doctrinam theologorum s. XVI et XVII.*

Exponentes quaenam, juxta S. Thomam, sit intima pecuniae ratio, non semel Principi caeteros cognominavimus scolasticos. In eadem enim notione theologi et canonistae, de quorum praesertim inquirimus sententia, convenire videntur : quod patet si ipsorum de variis circa pecuniam contractibus doctrina inspicitur. Nobis tamen mens non est — nec ad scopum pertinet — doctrinae evolutionem historicam ac discussiones describendi. Tantum notemus, labentibus saeculis, rationem pecuniae qua rei venalis, commercio inter diversas facto gentes et insuper monetis frequenter adulteratis, accuratius quam a S. Thoma illustratam esse, et vicissim multum actum esse de conditionibus requisitis et de effectibus *valoris impositi*. Ex iisdem circumstantiis œconomicis quaestiones ortae sunt accidentales, quamvis nonnumquam ad vitam practicam, ob illorum temporum infelix monetarium regimen multum referrent : ita praecipue, quaerebant utrum qui ad tempus pecuniam seu numismata crederet, vel qui ad tempus venderet, illi a debitore sint retribuenda numismata in eodem numero ac specie, an in alio numero et specie sed ejusdem valoris impositi seu nominalis. « Die vielen und grossen Schwankungen des Münzwesens, ita W. Endemann (1), der Widerstreit zwischen dem *valor impositus*

(1) Cf. *Studien...*, II, p. 213. Solutiones huic quaestioni propositas exponit auctor, p. 213-225, et passim.

und der *bonitas intrinseca*, die Sorge, angesichts der gegebenen Verhältnisse die volle Gerechtigkeit zwischen Gläubiger und Schuldner zu erhalten, legten den Legisten und Kanonisten hauptsächlich zwei Fragen nahe; einmal ob der Schuldner in der Münze zahlen müsse, auf die seine Verbindlichkeit laute, oder ob er berechtigt sei, auch in anderer Münze zu zahlen; sodann, welchen Einfluss auf die Zahlungspflicht eine während des Bestehens der Schuld eingetretene Veränderung der Münze habe. Beide wurden mit dem grössten Aufwand scholastischer Kunst behandelt. » Illas quaestiones, quas consueta cum eruditione ab Endemann videsis expositas, cum ex adjunctis practicis ortae sint, vario modo pro vario tempore vel loco patet ab auctoribus solvi debuisse, quamvis simul ex ipsa harum controversiarum descriptione constet earumdem solutionem a fundamentalibus de pecunia principiis deduci.

Itaque postquam natura ac notio pecuniae juxta mentem Principis Scholae exposita est, operae pretium erit, complementi et explicationis gratia, breviter inquirere cujusnam rationis pecuniam esse declaret scientia scolastica per saecula XVI et XVII : tunc enim principia Scholae plenissime evoluta et methodice ordinata reperiuntur. Inspiciemus autem praesertim opera trium doctorum, nempe Didaci Covarruviae hispani (1512-1577) episcopi Segoviensis, qui anno 1552 praestantissimum conscripsit opus, cui titulus *Variarum resolutionum juridicarum ex jure pontificio, regio, et caesareo libri III* (1); deinde Lessii S. J., belgae (1554-1623), qui anno 1605 edidit celeberrimum *De Justitia et jure caeterisque virtutibus cardinalibus* librum (2); tandem Cardinalis de Lugo S. J., hispani sed Romae viventis, (1583-1660), qui opus *Disputationes scholasticae et morales* (3) tanto ingenii acumine composuit, ut a nonnemine post S. Thomam theologorum facile princeps dicatur (4). Quos ideo seligi-

(1) Praesertim conferatur libri III caput 1um, et appendix de *Veterum collatione numismatum*. — Prae manibus habemus editionem Francofurti, anni 1578.

(2) Utimur editione tertia Antverpiensi, anni 1612.

(3) Utimur editione Parisiensi (Vivès, 1869) operum cardinalis de Lugo, tomo VII, in quo *de contractibus* agit.

(4) Ita a S. Alphonso de Ligorio, *Theologia moralis*, L. IV, n. 552.

mus, tum quia dissitis in regionibus vixerunt, tum quia vario scientiarum sacrarum aspectui studuerunt, tum praesertim quia, tempore ab invicem discreti, nascenti vitae œconomicae modernae adstiterunt et quidem in regionibus commercio praepotentibus.

Porro, imprimis Covarruvias nitide distinguit inter pecuniam ut numisma et pecuniam ut mercem : inquirens v. g. « an aliquod aureum numisma possit permutari, aut vendi pro numis argenteis, *pluribus tamen quam lege, aut publica aestimatione fuerint definiti* » (1), fundamentale ponit hoc principium, ex quo corollaria hauriat : « pecunia duplici ratione in precio habetur : scilicet tanquam res et tanquam signatum numisma... Licet primus et proprius usus pecuniae sit ad emendum et vendendum, ut sit alterius rei precium... et quoad hanc partem nulli liceat transgredi ejus aestimationem a lege taxatam : est tamen et alter pecuniae usus improprius, nempe ut permutetur pecunia cum pecunia, et ad hoc non habet a lege taxatam certam quantitatem nec valorem. » Pecunia autem non ut pretium sed ut « metalli natura » adhibetur, ex. g., « quoties numismata aurea dantur et venduntur ad deaurandum, ad ornamentum, ad annulos, inaures, torques, et his similia conficienda »; itemque allegatur : « veteres numi ex auro forsan purissimo percussi, ut gemmae et preciosae res, ita servantur, et custodiuntur, ac aestimantur, quod ususfructus potest in eis constitui sicuti et in rebus usu consumptibilibus. » Itaque Covarruvias plene fundamentalibus S. Thomae principiis consentit, cujus caeteroquin testimonium invocat, sicuti et multorum post eum, ut Sylvestri, Cajetani, Soto.

Eodem prorsus modo statuit P. Lessius : « pecunia non solum est pretium et mensura rerum venalium, sed etiam potest esse merx venalis : tum ratione materiae quae melior vel deterior est : tum ratione commoditatis, conservandi, deferendi, numerandi : tum ratione distantiae localis » (2). Et infra : « Princi-

(1) Cf. *Veterum collatio numismatum*, c. VII, n. 3 et 4.
(2) Cf. lib. II, c. 23, dub. 1, n. 4.

pem non intendere illos nummos taxare secundum omnem rationem; et ad omnem usum, quem habere possunt; sed solum, ut sunt mensura rerum venalium, et solutionis debitorum. Dupliciter enim nummi considerari possunt : primo, formaliter ut nummi seu ut sunt mensura rerum venalium; qui est usus earum primarius... Secundo, materialiter, seu ratione conditionum, quas habent ex materia vel figura; ut ratione puritatis vel copiae materiae, vel raritatis, vel antiquitatis, vel commoditatis .... Secundum hanc rationem habent usum secundarium, et fiunt res vendibiles et permutabiles cum aliis nummis, nec sunt taxati lege » (1).

Tandem in idem convenit CARD. DE LUGO : « advertendum imprimis est, in qualibet moneta duplicem valorem vel aestimationem considerari posse : primus est valor legalis, qui lege principis cum ejus sigillo imponitur : alter est valor naturalis proveniens ex bonitate metalli, vel materiae, ex antiquitate, ex utilitate majori ad commercia humana, ex commoditate majori ad usus, ex majori facilitate qua apud exteros acceptatur, et ex aliis capitibus propter quae solet supra legalem valorem plus dari pro tali moneta » (2).

Talis est conceptus pecuniae ab ipsis positus ut omnibus probatus : etenim quamvis quoad alia, v. g. quoad relationem inter valorem pecuniae legalem et naturalem rei aestimationem, et quoad ejusdem notionis applicationem ad quasdam consuetudines, controversiam agant, at conceptum ipsum communiter firmum habent. Si ergo in conceptu cum S. Thoma conveniunt, quomodo illum contractibus supponant dicendum manet. Imprimis cum de contractu *mutui* agitur, agitur de pecunia qua tali seu de usu ipsius primario (3) : si enim ageretur de pecunia ut merce seu de usu ipsius improprio, ageretur de contractu cambii : in quo asserendo, iterum Angelico consentiunt. Nec ideo tamen assertum intervertendum esset, dicendo : si agitur

(1) Cf. *ib.*, dub. 2, n. 14.
(2) Cf. disput. XXVIII, sect. II, n. 5.
(3) Cf. COVARRUVIAS, *Variar. resol.*, l. III, c. 1, n. 5; LESSIUS, *op. c.*, l. II, c. 20, dub. 4, n. 26 s.; DE LUGO, *op. c.*, disp. XXV, sect. II, n. 10 et 15; sect. III, n. 21 ss. (ubi tamen subtilius quam verius arguit).

de pecunia qua tali, agitur semper de contractu mutui; quod nec S. Thomas dicit, cum, juxta eum, pecunia qua talis contractui locationis subesse possit, seu cum usus pecuniae qua pecuniae, quem « secundarium seu communem » vocat, ab homine « licite vendi » possit, imo usus ejusdem, quem « principalem » dicit, contractui societatis subjici. Quae omnia a dictis Doctoribus admittuntur.

Quomodo autem pecunia in contractu *cambii* sese habeat, majoris est momenti. Omnino nobis affirmandum visum est, a S. Thoma pecuniam tunc per se considerari, non ut mensuram et pretium rerum imo quamvis sit mensura, sed ut « aliquid per se ». Ita etiam laudati auctores cambium hoc modo intellectum licite fieri posse ac saepissime fieri non dubitantes asseverant. « Secundum metalli naturam, ita Covarruvias (1), poterit juste numisma aureum, ut aurum, permutari, aut vendi majori precio, quam sit illi a Republica taxatum : modo augmentum illud sit exiguum. Hanc opinionem tenuerunt Sylvester..., Dominicus Soto..., Cajetanus... » Lessius (2) autem non semel ostendit quomodo pecunia in cambio ut merx haberi possit : « probatur : quia scutum auri purissimi, cui nihil alieni metalli est admixtum, etsi non sit majoris taxae legalis, quam scutum auri impurioris ; est tamen majoris pretii vulgaris, ratione materiae; communis enim hominum judicio pluris aestimatur, quia materiae aestimabilis (nempe auri) plus habet : ergo instar mercis pluris potest vendi et commutari. » Itemque sentit Card. de Lugo (3) : cum enim quaerit « an in cambio minuto seu manuali liceat lucrum accipere, quando datur una moneta pro alia ejusdem valoris legalis », inter alios titulos quibus licere affirmat, ponit « antiquitatem, pulchritudinem, raritatem talis monetae, curiositatem, utilitatem ad historiam et eruditionem ex illa colligendam, quae faciunt ut jam non consideretur valor legalis, sed naturalis, quem habet in ratione mercis pretiosae...; puritatem majorem materiae, ob quam inter

(1) Cf. *Veterum collatio numismatum*, c. VII, n. 3.
(2) Cf. *op. c.*, l. II. c. 23, dub. 2, n. 11; it. n. 14 et dub. 4, n. 34-37.
(3) Cf. *op. c.*, disp. XXVIII, sect. II, n. 7 et 8.

scuta aurea habentia eumdem valorem legalem, potest esse inaequalis valor naturalis...; commoditatem majorem transferendi pecuniam ad alia loca et ibi illam expendendi et negotiandi, eo quod libentius alibi acceptetur vel pluris aestimetur; majorem item securitatem valoris... »; quae sane omnia respiciunt pecuniae valorem venalem. Et ita omnes sensisse scolasticos tenent, modo Joannem Medinam (1490-1546) et paucos excipias, qui nimis valori legali insistentes cum ipso valorem naturalem plene congruere *debere* autumabant, quamvis, quod notatu dignum, pecuniam ut pecuniam et ut rem posse *considerari* admittant (1).

Si hucusque igitur, a Principe Scholae ad finem saeculi XVII, nulla notionis evolutio perspicitur, aliquam tamen, non in notione ponenda, sed in applicanda reperiri primo intuitu videtur : scilicet est haec. S. Thomas cambium tamquam contractum verae permutationis, nempe rei ad rem, tantum habere videtur, non autem, saltem expresse, tanquam contractum venditionis : quamvis enim semel loquatur de « venditione » *massae* auri vel argenti quam mercatores, in partes Theutoniae abeuntes, secum ferre cogantur, non agit tamen unquam de venditione *numismatis* qua talis; scilicet, *non inquirit explicite* utrum liceat numisma cum numismate ita permutari ut unum, praesens nempe, habeatur qua pretium, alterum vero, absens tempore vel loco, quamvis respiciatur *quia* numisma, non habeatur tamen quatenus numisma, sed quatenus merx juxta valorem naturalem. Atqui, inde ab ineunte saeculo XVI, quaestio illa ponitur explicita ac praecipua, ex consuetudinibus orta commercialibus. Huc autem redit, an pecunia qua pecunia sit *vendibilis* (2) : si enim alterum numisma, a campsore heic vel nunc tributum, ut numisma habetur, id est ut pretium secundum valorem suum legalem, alterum vero, ab eodem recipiendum, ut merx, secundum

(1) De Medinae doctrina videsis citatos auctores *(ll. cc.)*, item Endemann, *Studien...*, I, p. 168 s. Error autem Medinae et Soti videtur in hoc quod cambium locale ad mutuum reducant.

(2) Caveas ne hanc quaestionem de vendibilitate pecuniae confundas cum quaestione de vendibilitate usus pecuniae, de qua in mutuo agitur.

valorem naturalem, consideratur, cambium hoc modo intellectum non jam mera est rerum permutatio, sed vera rei emptio-venditio. Quod licitum esse admittunt et propugnant Doctores allegati. Covarruvias (1) tamen non ita nitide quaestionem et responsum ponit ac alii posteriores imo anteriores. « Licitum est numismata ut numismata sunt, ita ipse, et ea ratione permutare et cambire, nonnullo ab alterutra parte concesso alteri precio. » Quod ponit contra Medinam cui « visum est, non posse vendi pecuniam carius, quam lege valeat : *nisi* excessus ille recipiatur ratione officii, vel consuetudinis, vel ejus quod vere intersit ipsius recipientis illum excessum ratione damni emergentis, vel probatissimi lucri cessantis » (2). Proinde praeter titulos illos recipiendi majorem legali valorem, admittit *per se* licere campsori pretium in permutatione numismatis cum numismate recipi : et tamen, quamvis eandem ac posteriores solutionem propugnet, quamvis etiam de « venditione » pecuniae loquatur, hanc ideam venditionis non clare pandit, et eam potius quasi permutationem considerare videtur : etenim postquam notavit hanc permutationem esse reipublicae utilem, concludit : « ideo mirum non est, si permittatur, mercedem aliquam dari his qui labore proprio et industria paratos habent numos aureos, et minutos argenteos ad hujusmodi cambia, modo precium hoc tenue sit, ne fraudibus locus aperiatur » (3). Itaque cambium ad contractum locationis-conductionis operarum potius quam ad emptionem-venditionem revocat (4).

Hunc vero cambii caracterem Lessius plena posuit in luce, cum distinguat cambium *minutum* seu manuale, quod consistit in permutatione numismatum diversae rationis et speciei, et de

(1) Cf. *l. c.*, n. 3 et 4.

(2) Explicationem horum titulorum in cambio videsis apud Lessium, *op. c.*, l. II, c. 23, dub. 2, n. 7-10. Jam hos titulos adstruendo, pecunia ut merx habetur.

(3) Cf. *l. c.*, n. 4.

(4) Lessius (l. II, c. 23, dub. 1, n. 4) describit varios contractus ad quos cambium reduci posset, nempe contractum permutationis, locationis et conductionis operarum, emptionis et venditionis, et contractum innominatum do ut des.

quo solo Covarruvias agere videtur (dub. II), et cambium *locale* seu *per litteras*, « quando permutatur pecunia praesens cum absente » retribuendo sive eodem sive diverso tempore, sive campsor prior accipiat ut alibi restituat (dub. III), sive campsor det prior, ut alibi recipiat (dub. IV). In quacumque hypothesi habetur, praeter alios, saltem titulus industriae seu laboris qui in cambio locali, ad transferendam pecuniam sive realiter sive virtualiter, exigitur (locatio-conductio operarum) : inde illico patet pecuniam absentem, etiamsi ejusdem sit pretii legalis quam est praesens, non tanti valere quanti valet praesens; itaque necessario, quamvis agatur de permutatione numismatum qua talium, pecunia absens rationem mercis relate ad praesentem induit. Insuper non solum translationis ratio habeatur, sed etiam valoris in utraque regione legalis, a Lessio « intrinseci » (1) vocati : « ut si det 100 aureos Antverpiae, ut recipiat Hispali, debet Hispali recipere plus quam 100, quia Antverpiae habent *majorem aestimationem legalem :* plus enim est Antverpiae habere 100 aureos quam Hispali : unde ut fiat aequalitas, debet Hispali plus recipi quam 100 » (2). Tandem respiciatur aestimatio pecuniae « extrinseca et fortuita, proveniens ex causis extrinsecis et fortuitis, ratione cujus... tota pecunia simul pluris vel minoris valet tum respectu rerum venalium in eodem loco, tum respectu pecuniarum quae sunt in alio loco (3).

(1) Per multa saecula auctores loquuntur de bonitate pecuniae *intrinseca*, et de bonitate *extrinseca :* sed omnino prae oculis habendum est saeculo XVI horum verborum sensum prorsus inversum fuisse. Antea bonitate *intrinseca* significabant auctores valorem naturalem pecuniae qua mercis, et bonitate *extrinseca* valorem legalem seu impositum : COVARRUVIAS notat hunc modum loquendi esse « communem » (*Veterum collatio numismatum*, c. VII, n. 5), postquam paulo ante MOLINAEUS hunc sensum improbare conatus est : hic existimavit econtra bonitatem intrinsecam pecuniae esse publicam illam aestimationem, bonitatem autem extrinsecam ipsam nummorum materiam. Mox hujus loquendi modus apud auctores usuvenit, ut apud Lessium (*l. c.*) et Card. de Lugo (*l. c.*, sect. III, n. 41). Cujus phoenomeni ratio est habenda tum in veteribus legendis, tum in sequendis recentibus pecuniae historicis qui illius mutationis oblivisci videntur.

(2) Cf., l. II, c. 23, dub. 4, n. 36.

(3) Cf. *ib.*, n. 34.

Provenit autem haec aestimatio ex quatuor causis : primo, ratione copiae et inopiae pecuniae...; secundo, ratione majoris vel minoris multitudinis petentium ad cambium...; tertio, ex multitudine vel paucitate dantium ad cambium...; quarto, ex necessitate pecuniae... » (1) Unde applicando concludit : « ita pecuniae praesentes ob hasce quatuor causas pluris valent, tum ad merces, tum ad pecunias absentes comparandas, quam si istae causae abessent; nam pecuniae absentes se habent instar mercis respectu praesentium, ut recte docet Cajetanus... Navarrus... Silvester... et alii : *non enim habent pretium legitimum, nisi respectu monetarum ejusdem loci*... quare respectu pecuniarum dissitarum, relinquitur pretium imponendum judicio mercatorum et eorum qui sic negotiantur... itaque possunt emi et vendi sicut aliae merces secundum hanc triplicem aestimationem, quam periti illius negotiationis bona fide imponunt » (2). Haec transcribenda duximus, cum ita perspicua claritate principia scolastica de pecunia componantur et usibus illius aetatis applicentur. Cum autem Card. de Lugo (3) quoad fundamentalia eodem ac Lessius modo rem exponat, ejusdem de hac re sententia praetermitti potest.

Patet — quod per transennam notetur — titulum industriae, v. g. numerandi vel transferendi pecuniam, per se existere universalem, alios vero, nempe valoris extrinseci vel intrinseci, esse per accidens et pro adjunctis particulares. Unde cambium locale, id est permutatio numismatum diversis in locis receptorum, ad quasi emptionem-venditionem reducta est, cum pecunia distans, qua merx habita, cum praesenti pecunia, qua pretio, commutetur (4).

(1) Cf. *ib.*, n. 35.
(2) Cf. *ib.*, n. 37.
(3) Cf. ejus doctrina *op. c.*, disp. XXVIII, sect. II-IV.
(4) Haec quaestio, ut per se patet, maximam habebat cum mutuo affinitatem. Etenim modus unus, quo cambium agebatur locale, in hoc consistebat quod campsor heic et nunc pecuniam tribuebat, quam *post tempus determinatum* alibi reciperet, et quidem qua mercem consideratam, ita ut campsor in tali numismatum permutatione seu emptione-venditione per se lucrum facere posset. Cum solutio haec quoad

Annon proinde Endemann esset assentiendum, affirmanti et magna eruditionis mole probanti notionem pecuniae inde a

cambium ita explicita agnosceretur, annon etiam applicanda esset *mutui* contractui, quo pecunia ita credatur ut post determinatum tempus recipiatur? — Imprimis notandum est non plenam esse utriusque contractus aequalitatem : cum cambium locale, secus ac mutuum, supponat pecuniam esse *alibi*, etiamsi in eadem regione (cf. LESSIUS, *op. c.*, l. II, c. 23, dub. 4, n. 33, ubi et NAVARRUM et BONINSIGNIUM allegat contra SOTUM; DE LUGO, *op. c.*, disp. XXVIII, sect. IV, n. 56, ubi multos patronos affert) recuperandam : etenim sive in diversis regnis, sive « etiam intra idem regnum, trajectio realis pretio solet compensari agasonibus et pretio digna est, praesertim si interveniat etiam assecuratio pecuniae deferendae : ergo et trajectio virtualis cum assecuratione digna etiam erit pretio, quamvis non tanto, sicut ad loca extra regnum... Et hoc forsan voluit Sotus, qui hoc corollarium negasse aliquando videtur... » (DE LUGO, *ib.)*.

Sed quamvis non sit plena utriusque contractus aequatio, similitudo tamen habetur, quae illos auctores latere non poterat. Et revera ex professo inquirunt utrum, in contractu mutui, pecunia in futurum recuperanda non possit haberi secundum valorem rei naturalem, et non solum secundum valorem legalem, ita ut mutuum reducatur etiam ad quasi emptionem-venditionem. Ut melius notio pecuniae perspiciatur, primo videnda est solutio ab auctoribus proposita, cum *res naturales* mutuo dantur : quaerunt autem utrum res sint restituendae *in eadem mensura seu eodem pondere, abstrahendo a valore earum*, qui crescere potest vel minui. Si SOTUM *(De justitia*, L. VI, q. 1, a. 2) et MALDERUM (tract. V, c. III, dub. 90, concl. 4) et quosdam alios excipias, qui *generatim* affirmandum esse autumant, statuunt communiter : 1° contrahentes inter se licite pacisci ut res retribuatur in eadem mensura vel eodem pondere, si dubium sit an postea crescat vel decrescat rei valor; item 2° ob lucrum cessans, si mutuans rem servaturus sit ad tempus quo *plus* valeat; imo 3° mensuram seu pondus augendum esse usque ad *valorem* praesentem, si postea res valore *decreverit*, et si mutuans voluerit expresse *valorem* exigere : hoc casu autem non est mutuum tantum, nisi in mutuando respiciatur formaliter mensura *valoris* (cf. DE LUGO, *op. c.*, disp. XXV, sect. VII, n. 115); verum 4° doctoribus difficultas est, cum valor *crescit :* casu hoc posito, tum LESSIUS *(op. c.*, l. II, c. 20, dub. 17, n. 152 s.) tum DE LUGO *(l. c.*, n. 118 ss.) censent, ut aequalitas debita servetur, respiciendum esse *valorem* praesentem, non vero mensuram seu pondus, ita ut mensura seu pondus minui possit ad aequalitatem valoris. Ex his apparet fundamenti instar esse principium, quod ratione mutui puri « *tantumdem* ejusdem speciei et bonitatis reddendum sit » (DE LUGO, *l. c.*, n. 122), seu « in mutuo nudo non spectari aequalitatem pretiorum,

S. Thomae temporibus essentialiter immutatam esse, quam mutationem praesertim, cogentibus vitae œconomicae adjunctis,

sed bonitatis naturalis et mensurae» (Lessius, *l. c.*, n. 151); sed hoc principio posito, apparet insuper, ni fallimur, auctores citatos non esse sibi constantes, quando adstruunt respiciendum esse *valorem* in hypothesi 4ª, contra magis illos esse logicos qui cum Soto ac Maldero universim statutum applicent principium.

Quodsi ita quoad res naturales per se ratio sit habenda bonitatis naturalis, unde mensurae ac ponderis, econtra «in nummis non spectatur nisi pretium : unde non debet restitui nisi *pretium aequale*» (Lessius, *l. c.* et l. II, c. 22, dub. 8, ubi eadem statuit quoad redemptionem censuum; Navarra, l. III, c. 2, n. 252 ss.). Card. de Lugo ex professo inquirit «de mutuo pecuniae, an in eo possit pactum fieri de solvendo in eadem moneta, et an sine tali pacto sufficiat, vel debeat reddi moneta ejusdem valoris, licet valor monetae acceptae creverit vel decreverit in suo valore» (*l. c.*, n. 124 ss.). Toto contextu autem patet agi de valore pecuniae legali ac imposito, et nullatenus de valore rei naturali. Atqui ad quaesitum dicit : «aliqui dicunt monetam mutuo acceptam *eandem* reddendam esse, sive crescat sive decrescat in suo valore, maxime ex legisperitis... Theologi tamen *communiter* dicunt mutuum non debere reddi in eadem specie monetae, sed *in moneta quacumque ejusdem valoris* quo accepta fuit, *sive postea creverit sive decreverit monetae acceptae valor*. Ita Molina, Sotus, Medina, Navarra, Silvester, Toletus, et alii multi quos... sequitur Salas, Lessius, et alii passim, quae sententia, communiter loquendo, vera est.» Ex qua communi theologorum doctrina iterum patet pecuniam, quatenus mutuo subjaceat, omnino haberi sub formalitate *mensurae* : ideo enim praecise illam doctrinam adstruunt, distinctionemque ponunt essentialem inter solutionem ejusdem quaestionis quatenus pecuniam respiciat, et quatenus res caeteras. Et hoc liquet vel e contrario : nempe Card. de Lugo admittit (*l. c.*, n. 125) pactum fieri posse ut reddatur moneta ejusdem speciei, modo tamen tunc applicentur regulae, quae pro rebus naturalibus ponantur : hoc etenim in casu, cum moneta supponatur subesse mutationibus valoris etiamsi legalis, fieri posset quasi res venalis, adeoque contractui alicui objici (cf. supra nº 3), qui vix jam esset purum mutuum et quem Lessius potius ad emptionem-venditionem reduceret.

Eandem quaestionem affinitatis inter pecuniae cambium et mutuum agitat de Lugo, quamvis alio sub respectu, in disp. XXVIII, sect. 3, n. 42 ss., cum quaerat : «sicut excessus valoris *extrinseci* pecuniae [non agitur de valore *legali*] in *loco*, quo danda est, facit licitum quod plus accipiatur pro ea in alio loco, cur etiam major valor pecuniae extrinsecus *tempore*, quo datur, non faciet licitum, quod plus exigatur alio tempore quo minus valet?»

Cardinalis Cajetanus, ineunte saeculo XVI, effecisset? Juxta Endemann, cui heu! multi catholici consentiunt, pecunia, Medio aevo oriente, habebatur ut prorsus invendibilis; deinde, cultura generis humani progrediente, in multis contractibus et usibus necessario ut vendibilis agnita est, sed insigni contradictione ut invendibilis semper soli mutuo supposita; tandem, orta Reformatione, ultima doctrinae scolasticae vestigia sunt abolita.

Ex omnibus quae hucusque de notione pecuniae scolastica disseruimus, patet eandem ne evolutam quidem esse, nedum fuerit deleta. Sane labentibus saeculis, ac praecipue decurrente saeculo XVI, consuetudines commercii novae ortae sunt, quae, peritorum ingenium excitantes, *ejusdem* notionis, eorumdemque principiorum applicationem multimodam appellabant.

Dicimus eandem esse quaestionem, sed alio sub respectu : etenim supra supponit valorem legalem seu intrinsecum pecuniae mutari; et solvit eundem valorem legalem, et non prout mutatus est, retribuendum esse. Heic vero supponit valorem extrinsecum mutari, quamvis valor maneat legalis; et solvit mutati valoris extrinseci non esse rationem habendam, quia haec mutatio formaliter non inficit pecuniam sed res pecunia mensuratas. Quas ambas solutiones constat in eodem niti fundamento.—Per transennam notemus hanc secundam solummodo quaestionem tempus respicere hodiernum, cum vix de mutatione valoris legalis hodie agatur.

Unde tandem, quod jam alibi notavimus, pecunia mutuo subjecta habetur formaliter ut mensura pretii rerum, non ut pretium alterius pecuniae absentis : si hoc modo ultimo haberetur, non ageretur de mutuo, verum de alio contractu. Qui vero contractus ut admittatur justus, requiritur ut fundamentum lucri existat non in pecunia ipsa, sed extra pecuniam, in labore v. g. contrahentis; quo posito, jam pecunia una fit aequivalenter res venalis. Atqui labor ille *per se* adest in cambio, non tantum *locali*, sed et *manuali*, ubi ab omnibus ut titulus lucri ponitur officium seu labor numerandi : qui sane est pretio aestimabilis. Idem labor *per accidens* adesse potest in mutuo : et ibi rationem attingimus originariam cur in *Montibus pietatis* mutuum daretur cum auctario. Quod sane licebat ut ministrorum labor compensaretur, quamvis iidem auctores communiter habeant laborem numerandi, a mutuante aliquo praestitum, ut nullatenus per se pretio aestimabilem : eodem prorsus modo, quo juxta omnes hodiernos liceat duci viarum pecuniam a viatoribus, ob laborem viam ostendendi, exigere, quamvis idem tibi non liceret qui casu dato viam viatori indicares.

Et quoad particulare phœnomenon quod modo in cambio locali invenimus, si evolutio dici possit, at simul constat esse veterem ipsam notionem sed plene applicatam. Doctrina etenim haec, quam Lessius et Lugo « communem » dicunt, duplici illi fundamento nititur, quod Princeps Scholae essentiale posuerat. Insuper supponunt elementum primum nonnisi regionem pecuniae propriam respicere, alterum vero ubique usuvenire : « non enim habent pretium legitimum nisi respectu monetarum ejusdem loci » (1); et quidem in hac propria regione, « lex taxans valorem pecuniae legalem solum obligat creditores, ut eam acceptent pro tanto valore, et debitores ne illam invitis solvant pro majori valore; ergo semper remanet valor naturalis et vulgaris, cujus consideratione possit pecunia eadem pluris in his quam in illis circumstantiis aestimari, licet semper retineat eundem valorem legalem » (2). Atqui S. Thomam audivimus dicentem « numismata non tantum valere in regionibus extraneis quam in propriis », cum oporteat « recurrere ad artem campsoriam »; ideoque « *proprium* numisma fructuosius esse »(3). Quod ut intelligatur, requiritur, juxta interpretationem supra expositam, ut talis contractus permutationis supponatur qui aequivalenter sit emptio-venditio (4). Quum igitur pateat res, de voce non sit cura. Quodsi historiae forsan interesset exponere quomodo punctum illud, in fundamentis quasi implicitum, tribus elapsis saeculis, postquam principiis methodice studuerunt, jam totum explicitum apparuerit (5) : hoc tamen ad scopum

(1) Cf. Lessius, *op. c.*, l. II. c. 23, dub. 4, n. 37.

(2) Cf. de Lugo, *op. c.*, disp. XXVIII, sect. 3, n. 44.

(3) Cf. *De regimine principum*, L. II, c. 13.

(4) Cf. supra, p. 169, n. 1. — Revera S. Thomas, in 2ª 2ᵃᵉ, q. LXXVII, ubi agit *de emptione-venditione*, loquitur de cambio, quod ponit in eadem linea ac permutationem rerum et denariorum : atqui haec manifeste est emptio-venditio.

(5) Qui vellet notionem pecuniae investigare in sua evolutione a S. Thoma ad Scacciam (*Tractatus de commerciis et cambiis*, anno 1618) legat expositionem ab Endemann factam (*Studien...*, II, p. 200-211), cujus elementa, si rite componantur, manifestant eandem semper mansisse pecuniae notionem, nedum in contrariam transiverit. Quod vero spectat applicationem ejusdem notionis ad cambium, cf. *op. c.*, I,

nostrum non pertinet, ideoque plana jam patet via qua ipsam capitalis rationem ac naturam juxta eandem scientiam scolasticam inquirere possimus.

ARTICULUS II.

DE ELEMENTIS FRUGIFERIS.

Inquirendum heic est an qualisve in scientia scolastica occurrat conceptus *capitalis*, quaenam productivitas agnoscatur ac quibusnam elementis imponatur. Apprime autem notandum est nos praescindere, utrum res ipsi societati *novum valorem* producat, an tantum individuo rei domino : supra nempe diximus hodiernos œconomistas, de capitalis fœcunditate agentes, inter ejusdem productivitatem absolutam, qua totius societatis divitiae augeantur, et relativam, qua domini ipsius bona crescant, ita studiose distinguere, ut multi, socialismo faventes, primam admittant et alteram negent. Cum vero scolastici unanimi consensu jus proprietatis privatae admittant, quod et nos heic praesupponimus, et cum in praesenti quaestione agatur non quomodo societas sibi novos valores producere possit, sed quomodo *aliquis in individuo* sibi ex capitali lucrum legitimum acquirat, intelligitur heic productivitas capitalis non socialis sed privati.

Insuper praenotandum est nos quaestionem de capitalis per Medium aevum fœcunditate nullatenus ponere qualis poni soleat, utrum scilicet *pecunia* formaliter sit elementum productivum necne : talis enim nec hodierna capitalis quaestio, ut supra vidimus, ponenda est, nec de facto ponitur, nisi ab illis qui formalem capitalis rationem indebite in ipsam transferant pecuniam. Unde nec curamus, utrum aliquando, temporibus,

p. 75-342. Sane nonnumquam controversia fuit, utrum cambium ad emptionem-venditionem pertineat : sed lis est potius de verbo quam de re. Cf. v. g., p. 122 s., 131, 140, 146-153 (ubi de Cajetani doctrina). Item legatur, apud V. Brants *(op. c.*, p. 190-193), doctrina Nicolai Oresmi (s. XV), quae substantialiter est doctrina S. Thomae, et quae a posterioribus definitivo modo admittitur.

exempli gratia, S. Bernardini Senensis et S. Antonini Florentini, *vox* capitalis inceperit attribui pecuniae cuivis lucrativae (1); nec vim ponimus in hoc, pecuniam, quae prius *sterilis* dici soleret, inde a saeculo XVI nonnumquam *fœcundam* vocari (2) : inspiciendum enim est quonam sensu talia proferantur.

At, quibusnam ex fontibus aliquis justum lucrum haurire potest immediate ac formaliter? Ex duplici tantum, scilicet ex *natura* et ex *labore seu industria humana* : prior intelligitur res quaecumque naturalis, cui vis inest novum aliquem valorem germinandi seu utilitatem ex sese afferendi sive qua causa principalis, sive qua instrumentalis; altera vero, cum in utilitatem proximi praestetur, etiamsi in rem de se sterilem feratur, semper est pretio aestimabilis et proinde laboranti frugifera. Quae accuratius nunc exponenda veniunt : sed, cum satis inter peritos conveniat (3) duplex in scientia scolastica agnosci elementum productivum, praesertim inquirendum est quanam ratione, quanamve mensura duo illa habeantur fœcunda.

§ I. *De natura seu de rebus* PER SE *frugiferis.*

Ad inquirendum quaenam res ut per se frugiferae seu ut *capitale reale* habeantur (4), nullatenus est studendum contractui

(1) De hac quaestione hoc modo intellecta, ut notavimus (cf. supra, p. 107, n. 1), praesertim egit D. Funk, *Ueber die ökonomischen Anschauungen der mittelalterlichen Theologen (Zeitsch. f. die gesammte Staatswissenschaft*, XXV (1869), p. 125-175).—Imo Contzen *(op. c.,* p. 87), doctrinae studens a Gabrielo Biel ad finem s. XV propositae, invenire sibi videtur « eine Ahnung von der wirklichen Productivität des Capitals », eo quod Gabriel lucrum probet ex damno emergenti, ex lucro cessante, et ex societate. Si tale quid significet capitalis existentiam, nulla est difficultas eandem apud omnes scolasticos reperiendi.

(2) Hic loquendi modus deprehenditur, v. g., apud Lessium, *op. c.*, l. II, c. 20, dub. 11, n. 88; dub. 10, n. 80 etc. Hujus modum loquendi multi post ipsum adhibuerunt.

(3) Socialistae tamen hodierni in scientia scolastica invenire sibi videntur suum ipsorum figmentum de labore humano, ut solo elemento frugifero : at immerito, ut expositione sequenti patebit.

(4) Quae in hoc et sequenti § de scolastica doctrina statuimus, prae-

mutui qualem scientia propugnet scolastica : quamvis enim quaedam naturalia ac frugifera, ut frumentum ac sementa, mutuo dari possint, tamen mutuum ab omni lucrativa qualitate abstrahit, imo plerumque in sterilia, ut panem, oleum, ac praesertim pecuniam, fertur. Verum attendendus venit primo *locationis* contractus, quamvis ipsius objectum non formaliter ut frugiferum respiciatur, sed potius ut in se permanens, ita ut quis eo uti possit quin substantia penitus consumatur (1). Insuper alium scolastici exponunt contractum, scilicet *censualem*, quo rei productivitas formaliter attenditur : nam census emptione jus acquiritur ad annuam pensionem ex re alterius obtinendam; proinde cum jus ematur ad partem fructuum percipiendam, essentialiter census constituendus erat in re *aliquo modo* frugifera (2). Ergo, ut cognoscatur quaenam, juxta scolasticos, ut aliquo modo fœcunda habeantur, breviter de *objecto locationis et contractus censualis* agamus.

Inter utrumque contractum differentia haec intercedit praecipua, quod in censu, non tantum *consignativo* sed etiam *reservativo*, rei dominium tum directum tum utile ad census venditorem seu *censuarium* pertineat, in locatione vero dominium directum ad locatorem ac utile ad locatarium. Sed uterque in hoc conveniunt quod tantum res aliquo modo productivae, id est res quarum usus ab ipsarum substantia separatus ac pretio aestimabilis est, ipsis subjici possint. Inde patet cur speciatim illorum contractuum objecta inspiciamus ad res productivas, seu capitale, cognoscendas.

sertim inquisivimus apud theologos s. XVI et XVII, cum apud illos theoriae de diversis contractibus plenissime ac methodice expositae inveniantur. Nec sane illius aevi omnes adivimus, verum principes ducesque aliorum.

(1) Locatio enim est «contractus quo res, vel persona *ad usum vel ad fructum* pretio conceditur» (cf. Lugo, *op. c.*, disp. XXIX, sect. I, n. 1); et «sic passim describitur a DD.», ut merito notavit Wiggers, *op. c.*, tr. V, c. 8, dub. 14, n. 88.

(2) Census plene describitur dicendo «jus percipiendi annuam pensionem ex re vel persona alterius *utili aut frugifera*» (Wiggers, *l. c.*, c. 8, n. 2). Alii, qui ultimum hoc essentiale in definitione omittunt, idem ut omnibus probatum supponunt (cf. Lessius, *op. c.*, l. II, c. 22, n. 1, coll. n. 35, ubi addit «ex re frugifera alterius»).

Cum autem de censu *persónali* multum tunc disputatum sit, non ita quidem quasi labor humanus negaretur fons productionis praecipuus, sed ob alias potius rationes accidentales (1), cumque de hac hominis industria postea agatur ex professo, heic tantum census realis, id est *in re* nec directe in persona fundatus venditoris, attendendus est. Item a locatione operae personalis praescindimus.

1° Porro, prima res fructifera, omnium consensu, erat *terra*, et quidem terra in quantum fructus germinat naturales, seu in quantum culturae subest, sive fœcundetur humano labore, sive spontanea producat virtute. Agros et praedia per Medium aevum ut primarios fœcunditatis fontes habita esse, non uno manifestatur modo. Praeter enim census emptionem, quae multa per saecula in sola terra nitebatur (2), et quae, etiam postquam a peritis ad caetera frugifera extensa est, jure positivo iterum atque iterum ad eandem vel prorsus vel praecipue restringebatur (3), insuper recolatur locatio, et contractus, ut emphyteusis, ipsi locationi affines, quibus usus vendebatur objecti frugiferi et imprimis terrae per culturam producentis. Idem deinde manifestatur vel ipsa artium seu laborum hierarchia tunc admissa (4) :

(1) Census in persona fundatus *implicite* reprobatus est a Martino V (1425) et a Calixto III (1455), cum requirant ut census constituatur in *bonis stabilibus* (cf. *Extravag. communes*, III, 5, c. 1 et 2) : quod notetur contra illos qui invocant silentium ipsorum de censu personali; ita P. ZECH, *Rigor moderatus doctrinae pontificiae circa usuras*, § 217 (apud MIGNE, *Theologiae cursus completus*, XVI). Eodem autem tempore census personalis pro utraque Sicilia probatus est a Nicolao V (1452); sed postea a Pio V (1569) *expresse* damnatus Bulla *Cum onus*, cum requirat ut census constituatur «*nonnisi* in re immobili aut quae pro immobili habeatur... et *quae nominatim certis finibus designata sit*» (cf. *Bullarium romanum*, ed. Luxemb., 1727, II, p. 295). Proinde non mirum est theologos de liceitate illius contractus vehementer disputasse. Attamen per saecula XVI et XVII, praeeunte Joanne Medina, magis magisque pervulgabatur sententia censum personalem saltem jure naturali licitum esse. Cf. *Le contractus germanicus (Revue d'hist. eccl.*, 1902, p. 906 s., 927 ss.).

(2) Cf. ENDEMANN, *Studien...*, II, p. 129.

(3) Ita adhuc Martinus V et Calixtus III imprimis «praedium» ut census fundamentum habent. Pius V in Bulla *Cum onus* generatim requirit ut census constituatur «in re immobili...»

(4) Cf. ENDEMANN, *Grundsätze...*, p. 172-176; V. BRANTS, *op. c.*, p. 81-87; praesertim J. JANSSEN, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, I, p. 295 ss., 438 s.

ars omnium dignissima est agricultura, quia immediate inservit ad fructus naturales vitae humanae necessarios procurandos (1). « La supériorité de l'agriculture, ita D. Brants (2), ne faisait pas un pli ; elle était admise par tous les écrivains ». Quod quidem essentialiter cum iis principiis cohaeret quae post Aristotelem a scolasticis notioni pecuniae applicabantur (3). Artes enim distinguebantur in *possessivas vel acquisitivas*, et in *pecuniativas* : hae formaliter in eo versantur ut pecuniam qua pecuniam lucrentur, illae econtra in eo ut res naturales homini requisitas obtineant. Quod autem inter illas praeponatur agricultura ut « dignissimum inter omnia mechanica officium » (4), hoc probat manifeste vigentem persuasionem ex ipsa imprimis fructus hauriri ac lucrum maxime naturale.

Rursus, idem ostenditur ex tributorum systemate per Medium aevum adhibito ac theoretice etiam probato. « Dass, dem canonischen Recht zunächts, Grund und Boden, ita Endemann (5), als die fruchttragendste aller Sachen, sodann... als die rechte Grundlage des Abgabenbezugs erschienen, kann uns nicht befremden. » Ita explicatur, exempli gratia, institutio decimarum, et quidem cur praecipue e fructibus agrorum, nullatenus vero e pecuniae possessione desumerentur.

2° Quodsi terra, utpote primus naturae fons productivus, primarium constituebat census objectum, insuper tamen alia huic objiciebantur contractui (6). A tempore praesertim quo census pecuniarii orti erant, id est quo census non jam fructibus rei na-

(1) Werner Rolewinck, in opere *De regimine rusticorum*, dicit : « dignitas rusticana est defendenda et hoc tripliciter : primo quia a Deo est instituta, secundo *quia a natura est principaliter intenta*, tertio quia a celeberrimis viris est plurimum approbata et multipliciter privilegiata » (citatur a J. Janssen, *l. c.*, p. 311, n. 4).

(2) Cf. *op. c.*, p. 86.

(3) Cf. S. Thomae *Commentarius in Politicorum* L. I, lect. 5-9.

(4) Ita Rolewinck (cf. J. Janssen, *l. c.*, p. 312).

(5) Cf. Endemann, *Grundsätze...*, p. 144 s.

(6) Cf. Endemann, *Studien...*, II, p. 129. — Lessius *(op. c.*, l. II, c. 22, n. 77) numerat « domos, flumina, silvas, montes, portus, ripas, fodinas metallicas, et similes, ex quibus emolumentum percipitur ».

turalibus solvebantur sed aequivalenti pecunia (1), doctrina ac legislatio hunc contractum ad domus, aedificia, et quaecumque immobilia extendit. Quae eadem, omnibus fatentibus, locationi subesse poterant.

3° Insuper non immobilia tantum, sed etiam bona alia *stabilia*, ut jus canonicum ferebat, jus ad censum fundare poterant; inde ad omnia illa, quae *quasi immobilia* nuncupabantur, contractus censualis et etiam locationis referebatur : hoc nomine *quasi immobilium* intelligebantur jura quaecumque in bonis immobilibus nixa, ut jus censuale, jus ad tributa percipienda, jura ad quosvis reditus caeteros (2). Proinde non tantum in ipsis immobilibus, quibus emolumentum haberi possit, jus ad censum vel ad pretium usus constituebatur, sed ulterius in ipsis hujusmodi juribus. Ita locari possunt « jura, ut reditus, vestigalia » (3). Et ita census ipse « habetur pro re immobili (ut expresse dicitur Extravag. *Exivi*...) et fructifera : unde super ipsum alius census fundari potest, uti videmus supra census regios et jura vestigalium alios constitui » (4).

(1) Cf. v. g., K. Th. von Inama-Sternegg, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters*, II, p. 456, coll. I, p. 232 s., 386 s., 405 s.

(2) Notandum est — quod generali productivitatis principio convenit — illa *quasi immobilia* ut objectum horum contractuum haberi formaliter ideo, quia supponuntur in se permanere, et proin aliquem usum appretiabilem praebere : «dahin gehören *bleibende Einnahmequellen*, z. B. aus Salinen, Bergwerken, Zöllen, Abgaben, allerlei Revenüen, sobald sich ihnen ein quasiimmobiliarer Karakter beimessen liess. Ob letzteres möglich, setzte eine Prüfung voraus, die keineswegs immer leicht von statten ging.» (Ita Endemann, *Studien*..., II, p. 129).

(3) Cf. Lessius, *ib.*, c. 24, n. 1.

(4) Lessius *(op. c.*, l. II, c. 22, n. 77) ita explicat decretum Pii V, in Bulla citata : «hac igitur nostra constitutione statuimus censum seu annuum reditum creari constituive nullo modo posse, nisi *in re immobili, aut quae pro immobili habeatur*, et de sui natura fructifera.» Notandum tamen est tunc inter auctores disputari an unus census possit super alio constitui : auctores utrimque pugnantes videsis apud de Lugo *(op. c.*, disp. XXVII, sect. 4, n. 64), qui addit : «utraque sententia conciliari potest juxta eorum doctorum mentem, dicendo, posse imprimis constitui censum in alio censu irredimibili, qui merito inter bona

4° Tandem, praeter immobilia et quasi immobilia, quaedam attendendae sunt res mobiles (1). Dubium nullum est ***mobilia quae in se aliquod tempus permanent***, quamvis iis homines utantur, quarum scilicet usus non in abusu consistit, contractui subjacere ***locationis*** : talia sunt non solum quae, praeter ipsorum usum pretio aestimabilem, naturales fructus faciunt, ut animalia, sed etiam quae nonnisi usum a substantia separatum tribuunt. Juxta quod principium, jam didicimus pecuniam, eodem prorsus modo ac vasa argentea, ad usum ostentationis vel pignoris vel quemcumque alium, cum ipsa substantialiter permaneat, locari posse; item inter omnes convenit instrumenta laboris, quae primo usu non consumuntur, justo pretio locationi concedi. Unde patet mobilia in se permanentia legitimum locatori lucrum producere. At omnino advertendum est lucrum hoc non ideo a scolasticis justum dici, quia ipse locator ex re sua naturales fructus potuisset desumere, ita ut pretio locationis tantum lucrum cessans ipsi compensaretur; — nec etiam ideo, quia locatarius ex ea produceret novum valorem quo divitiae absolute crescant; — sed ideo formaliter quia usus, quicumque sit, conceditur a substantia rei discretus, ac proinde in se pretio aestimabilis ac vendibilis. Cum igitur scolastici convenirent talia justo auctario locari, constat etiam omnia illa ut res per se productivas seu, juxta modernam terminologiam, ut capitale habitas esse.

Utrum vero eadem mobilia, sicut locationi, ita ***contractui censuali*** subesse possint, magna inter auctores causa erat, ac jure positivo ecclesiastico non semel condemnata (2). Jus autem hoc, sicuti jus de censu personali, a peritis explicabatur in

immobilia computatur; non vero in censu redimibili, nisi venditor se obliget casu quo census hypothecatus redimatur, ad emendum aliquid aliud immobile fructiferum, quod eodem modo obligatum maneat.» Ibidem habeas quaedam alia ejusdem generis, quibus census niti possit.

(1) Distinctionem inter res *immobiles* et res *mobiles* seu *se moventes* hic adhibemus in sensu juridico, qui introductus est jure romano (cf. P. Girard, *Manuel élémentaire de droit romain*, p. 236), et usitatus per Medium aevum.

(2) Ab iisdem nempe pontificibus, quibus census *personalis* est reprobatus (cf. supra, p. 191, n. 1).

praesumptione fraudis fundatum : quae sane praesumptio plerumque vera erat, cum, statuto praesertim in mobilibus censu vitalitio vel perpetuo, lata aperiretur via injuriae et exactioni. Ideo multi, magnae auctoritatis, ut Gabriel Biel, Conradus Summenhardt, Soto, Medina, aliique, diserte asserebant nullo fundamento naturali census ex dictis mobilibus in se permanentibus prohiberi (1); et Covarruvias allegat « locum apud jurisconsultum... quo in loco veteres numi ex auro forsan purissimo percussi, ut gemmae, et pretiosae res ita servantur, et custodiuntur, ac aestimantur quod ususfructus potest in iis constitui... » (2).

Unde, ut res aliquo modo productivae a scolasticis habentur *terra* et quaecumque *immobilia*, jura in illis fundata quae sunt *quasi immobilia*, et tandem *mobilia in se permanentia*. Magna tamen, ut jam innuimus, notanda venit differentia inter lucrum, quale a terra et quibusdam mobilibus, ut animalibus, nascitur, ac lucrum quale caeteris bonis producitur : illud enim prius ad modum *fructus* ipsa germinatur natura, adeoque plene illud auctarium refert, quod multi hodierni ex capitali, juxta conceptum modernum, *formaliter* gigni contendunt; hoc alterum vero exhibet pretium *usus* in se aestimabilis, quamvis usus ille nullos det fructus novos.

Atqui, quantacumque sit illa auctarii differentia, si origo et natura ipsius respiciatur, illa tamen in systemate scolastico neque ad justitiam neque ad quaestionem moralem spectat : nam quamvis per transennam distinctionem illam ponant, eodem prorsus modo de lucro ex bonis illis omnibus percepto loquuntur. Itaque, principia illa cum moderna de capitali theoria conferendo, *notionem capitalis* seu rerum productivarum, juxta scientiam scolasticam, jam adumbrare licet.

Si ex rebus materialibus vel *quasi* materialibus illae demuntur quae aliquo modo frugiferae ex sese habentur, constat tantum ut sterilia remanere *mobilia quae primo usu pereunt.*

(1) Cf. Endemann, *Studien...*, II, p. 130.
(2) Cf. *Veterum collatio numismatum*, c. VII, n. 3.

Quod idem confirmatur quasi a contrario, nempe inspiciendo objectum quod subjacet *mutuo*, ab omnibus tunc doctoribus ut in se gratuito habito : mutuo enim illae res subjacent tantummodo, *quarum usus est abusus*, quaeque pondere et mensura computantur; et ideo res quae primo usu non consumuntur, quarum proin usus locari potest, si de facto usus conceditur gratuito, non dantur mutuo sed *commodantur*.

Itaque distinctio inter res lucrosas ac res quae steriles habentur ideoque mutuo subjacent, desumitur ex ipsa rerum distincta natura, et nullatenus ex eo quod labore conjuncto lucrosae fiant : nam *per industriam humanam*, ut mox videbimus, omnes, quamvis *ex se* steriles, lucrosae fieri possunt (1). Unde, ne omnia permisceantur, et ut perspiciatur quaenam praecise *in se* ut lucri radices habeantur, attendendi sunt illi tantum contractus quibus lucrum perceptum ex ipsa re oriatur, et non ex aliquo lucrantis labore : itaque consideranda nobis erant objecta census et locationis, utpote mutui objectis contradistincta (2). Atqui,

(1) De rebus *ex se* productivis, in oppositione ad pecuniam *labore* productivam, quaedam videsis apud ENDEMANN, *Grundsätze...*, p. 138 ss.

(2) Ex his omnibus patet quam immerito multi hodierni *contradictionem* praetendant inter legislationem ac doctrinam ecclesiasticam relate ad mutuum per se gratuitum, et relate ad contractum census per se onerosum; patet imo quam immerito censum producant plurimi ut *exceptionem* in absoluta fœnoris prohibitione. Cf., inter multos alios, FUNK, *Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes*, p. 42-48; NEUMANN, *Geschichte des Wuchers in Deutschland*, p. 180, 212 ss., 274, 279 ss.; ENDEMANN, *Grundsätze...*, p. 54-65; *Studien...*, II, p. 103-108, et passim; A. KOCH, *Kirchenlexikon*, H. 132, v. *Zins*, c. 1969; J. RAMBAUD, *op. c.*, p. 54 ss. — Revera contractus censualis nullatenus spectat ad contractum mutui : fiunt enim circa objecta essentialiter distincta. Cf. GÉNESTAL, *op. c.*, p. X s. Unde nec plene assentiendum videtur modo quo E. DE GIRARD (*op. c.*, p. 82 s.) censum cohonestare velit. « Parmi les contrats en usage au moyen âge, ita ipse, quelques-uns pourraient paraître contredire la théorie scolastique sur l'usure; il importe donc d'approfondir la question. C'est d'abord la *rente*... On ne saurait y trouver une dérogation à la règle canonique : l'achat de rente comportait bien, de la part de l'emprunteur, la prestation d'un intérêt se surajoutant au principal, mais l'objet prêté n'était pas une somme d'argent, c'était au contraire un fonds de terre, donc un *véritable* capital, *intrinsèquement productif.* » Cum distinctio quam auctor facit inter objecta (pecuniam et capitale

si ab altero fonte productivo, id est labore, res abstrahuntur, illis rebus intrinseca lucrositas seu auctarii productivitas agnoscitur, *quarum usus a substantia sit separabilis et discretus*, Ulteriorem autem hujus productivitatis rationem non invenimus nisi hanc : usum talis rei esse aliquid in se, cum, substantia rei in se permanente, in usu rei possit esse utilitas etiam perpetua; unde talem usum seu utilitatem, eodem prorsus modo ac ipsam substantiam, in se esse aestimabilem, ac vendibilem (1). Etenim cum aliquid, sive res, sive usus, sive jus, mihi et tibi ad vitam commodum praestare possit, commutabile fit et pretio aestimabile. Normam autem justam ejusmodi *aestimabilitatis* omnes doctores proxime ex *communi aestimatione*, sive per legem principis, sive per consuetudinem invecta, desumebant (2).

verum) sit omnino tenenda, quaeso, de *mutuo* illius capitalis (« un fonds de terre ») loqui possemus? quodnam capitale (« principal ») mutuatarius, quodnam auctarium (« intérêt ») reddere mutuanti deberet? Illa ne *reservativo* censui quidem applicari possent, nedum *consignativo*, de quo imprimis agebatur.

Ergo non reducendus est contractus censualis ad mutuum, sed ad emptionem-venditionem, ut revera scolastici docebant. Etenim *jus* emitur ad partem fructuum percipiendam, et non emuntur directe ipsi fructus, prorsus « quemadmodum qui agrum vendit, non dicitur vendere fructus, quos singulis annis producet » (cf. WIGGERS, II, tr. V, c. 8, n. 2). Quod confirmatur vel ex eo quod omnes difficultates quae de censuali contractu fieri solebant, eaedem contra emptionem-venditionem faciant : ex. g., fructus, ex tali contractu percipiendos, post aliquot annos superaturos esse pretium datum, item censum redimibilem esse merum mutuum, etc. Quae difficultates evanescunt, dummodo apprime distinguatur inter *valorem commutationis* ac *valorem usus :* atqui ex theoria scolastica inter illa distingui non potest, nisi quoad res primo usu non consumptibiles sed in se permanentes. Et ideo praecise nonnisi in talibus census constitui poterant. Unde tandem omnia sibi cohaerent et componuntur, nedum sint contradictoria.

(1) V. BRANTS *(op. c.*, p. 135) idem per transennam notat : « La terre, les choses corporelles, ont toujours leur utilité immédiate et continuelle, elles ont leur usage par elles-mêmes... De là la justification du loyer, et du prix de location compensant l'usage ». Ad quod confirmandum allegat praeclarum Buridani dictum : « locatio proprie convenit *rei cujus usus potest separari a substantia.* »

(2) Jam hic notetur duplex norma a scolasticis statuta de justa *capi-*

Concludimus : cum notio moderna capitalis, a labore distincta, applicari possit rebus omnibus quae valoris auctarium afferant, ipsi supponenda sunt, juxta scientiam scolasticam, modo subsint debito contractui, omnia illa quorum usus seu utilitas a substantia est separabilis (1). Quod autem non ex professo distinguatur inter capitale *sociale* et capitale *privatum*, ut ab hodiernis distinguitur auctoribus, hoc quidem manifestat scolasticos rerum *productioni* non ea studuisse cura qua hodierni eidem student, atvero nullatenus ostendit eos minore cum attentione divitiarum *distributionem* descripsisse. Pro scopo enim suo, theologis et juristis de hac, non de illa, agendum erat, cum singulorum jura in res materiales ac in earum usus ipsis essent statuenda (2). Et revera, ni fallimur, in praesenti causa directe tantum quaeritur de rerum justa inter singulos distributione, et nonnisi per accidens de earumdem productione.

* * *

Itaque, notione capitalis ex se lucrativi distinctim posita,

talis productivitate, nempe proxima, id est *aestimatio communis*, quae nititur in remota, id est in *aestimabilitate* objectiva. Postea hanc duplicem normam applicabimus *pecuniae*. Saepius in Schola de contractus alicujus onerosi justitia ideo disputabatur, quod non consentirent sive de facto aestimationis communis, sive de aestimabilitate. Ita, v. g. explicatur controversia de censu in bonis mobilibus permanentibus constituto : « diejenigen, welche für die Meinung der Päpste eintraten, wussten zu deren Unterstützung kaum etwas anzuführen ausser der bei Mobilien meist, aber durchaus nicht immer, vorhandenen Konsumtibilität und der Unstetigkeit des Wertes, welche die Erkennung des justum pretium erschwere. » (Endemann, *op. c.*, II, p. 130).

(1) P. Weiss *(Apologie du christianisme*, II), systema suum de mutuo et usura aedificans, hoc idem fundamentale principium adstruxit, et, ut nobis videtur, merito quidem. At simul supra ostendimus eum hoe principium perperam interpretari, ideoque ad mira quaedam pervenire.

(2) Idem, quod hic notamus relate ad productivitatem capitalis in systemate scolastico, notavit D. Funk quoad productivitatem laboris : nempe doctores Medii aevi directe inquirebant de justa laboris remuneratione, abstrahentes utrum labor ad rerum productionem adhibeatur, necne; quem modum agendi laudatus auctor merito ideo justificat, quia agebant imprimis moralistas et non œconomistas. Cf. *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*, 1869, p. 141 s.

postquam supra intimam pecuniae rationem juxta scolasticos investigati sumus, non jam est cur diu in *pecuniae ad capitale relatione*, seu in ejusdem fœcunditatis habitu vel defectu immoremur. Ex omnibus enim hucusque traditis per se liquet quonam sensu pecunia haberetur ut quid *sterile*.

Et heic insigniter falluntur multi, qui ita Scholae doctrinam intelligunt, quasi priores doctores omnimodam pecuniae sterilitatem agnovissent, posteriores vero, inde a saeculo XV, aliquam ejusdem fœcunditatem jam probassent. Scolastici enim universi, indubitanter dicimus, absolutam pecuniae sterilitatem, debito modo intellectam, admittunt et propugnant.

Perspicimus sane evolutionem *in modo loquendi* : sed quid terminologia ad rem ipsam? Immutatur terminologia. Ita S. Thomas manifeste excludit pecuniam se habere ad lucrum instar radicis : « dicendum quod pecunia usuraria non se habet per modum radicis ad lucrum quod de ea fit, sed solum per modum materiae. Radix enim aliqualiter habet virtutem causae activae, in quantum ministrat alimentum toti plantae; unde in humanis actibus voluntas et intentio comparantur radici, quae si perversa fuerit, opus erit perversum : non autem hoc est necessarium in eo quod est materiale; potest enim aliquis interdum malo bene uti » (1). Et alibi : « quidquid de utilitate contingit ei cui mutuum dedi, ultra mensuram mutui ex pecunia mutuata, hoc est *ex industria* ejus qui sagaciter pecunia usus est : industriam autem ejus sibi vendere non debeo, sicut nec pro stultitia ejus minus habere debeo » (2). Eodem modo loquitur auctor opusculi *De usuris* : « pecunia non habet fructum quantum est de natura sua, eo quod causa tantum translationis aliarum rerum facta est » (3). Post duo vero saecula, in operibus S. Bernardini Senensis et S. Antonini, alius prorsus jam invehitur modus loquendi, cum loquantur de pecunia, quae « non solum habet rationem simplicis pecuniae sive rei, sed etiam

(1) Cf. *Quodlibet III*, a. 19; coll. 2a 2ae, q. LXXVIII, a. 3, ad 1.
(2) Cf. *In III Sent.*, D. XXXVII, q. I, a. 6, ad 4; coll. 2a 2ae, q. LXXVIII, a. 3, c.
(3) Cf. pars 3a, c. 20.

ultra hoc quamdam ***seminalem rationem lucrosi***, quam communiter capitale vocamus » (1). Qui modus loquendi saeculis sequentibus jam passim adhiberi solet. Ita, v. g., Lessius dicit pecuniam « ex statu *fœcundo* ad statum sterilem » posse reduci (2); « est enim veluti *semen fœcundum* lucri per industriam *in quo lucrum ipsum virtute continetur* » (3). « Negotiatio, ita Wiggers (4), facit *pecuniam*, ut industriae hominum subest, magis *lucrosam;* quo fit, ut haec pluris aestimetur. » Si tali loquendi modo inhaereremus, utique dicendum foret inde a saeculo XV pecuniae ipsi formalem agnitam esse virtutem lucri productivam. At ne aequivocationibus indulgeamus!

Apud omnes enim scolasticos in confesso est (5) « de pecunia lucrari posse », ut dicit S. Thomas, et « pecuniam se habere ad lucrum per modum materiae » (6) : quod ita apertum est, ut idem probari ex singulorum testimonio prorsus supervacaneum videatur. Verum inter omnes etiam convenit, lucrum quod fiat « de pecunia » non pecuniae ipsi, sed industriae humanae quae circa pecuniam versetur tribuendum esse (7). Et ideo relate ad pecuniam potius, quam relate ad caetera quae ut possessori per se frugifera descripsimus, virtus ac natura laboris humani imprimis manifestatur, cum praecise relate ad pecuniam sola

(1) Cf. Funk, *l. c.*, p. 148 s.

(2) Cf. Lessius, *op. c.*, l. II, c. 20, n. 88.

(3) Cf. *ib.*, n. 80; coll. n. 94, et c. 23, n. 14.

(4) Cf. *op. c.*, t. II, tract. V, c. 8, d. 4, n. 45; coll. c. 7, d. 6, n. 82.

(5) Cf. P. Biederlack, *Der Darlehenszins*, p. 15; V. Brants, *op. c.*, p. 131 ss.; H. Savatier, *op. c.*, p. 113 ss. — Sane nec doctrinae nec factorum rationem habent qui hoc, ut theoriam Medii aevi impugnent, negare contendunt.

(6) Cf. 2a 2ae, q. LXXVIII, a. 2, ad 5; *Quodl. III*, a. 19.

(7) Cf. V. Brants, *op. c.*, p. 134-140 : «Le point de vue qui domine l'appréciation des modes d'emploi du capital est celui-ci : y a-t-il *un travail* fait par le propriétaire du fonds, une *opération productive* faite par lui ou en son nom, qui justifie sa perception de bénéfices?» (p. 138). — E. De Girard *(op. c.*, p. 83, n. 4) modo loquendi usitato a praeclaro auctore annotavit, melius dici «somme d'argent» quam «capital». Revera censemus capitalis productivitatem nec apud scholasticos esse quaerendam in pecunia etiamsi labore productiva, cum nec apud modernos formaliter in pecunia sit ponenda.

hominis industria ut lucrum producens habeatur. Quod quidem clarius patebit, cum mox laborem ut fontem productivum seorsim considerabimus. Unde, cum certissime ex pecunia lucrari possit, quando et quatenus humanae industriae subsit; cum autem lucrum hoc ex industria ortum ducat, patet nullum adesse fundamentum, cur pecunia rebus productivis, de quibus heic agimus et quas stricte capitale dicimus, annumeretur. Quibus ut addi posset, requireretur quidam contractus, quo pecunia, quamvis non conjuncta industriae a proprietario ipso vel saltem nomine ipsius praestitae, aliquid tamen lucri, sicuti capitale descriptum, ferret. Atqui, ex supra exposita pecuniae notione constat pecuniam qua talem, juxta usum activum primarium, ad quem ab hominibus inventa est, constat, inquam, pecuniam qua commutationum instrumentum, nulli contractui oneroso, labore ex hypothesi seposito, objici posse : etenim usus ille consistit in rebus mensurandis, et quidem ita mensurandis ut pro rebus *ipsa pecunia* concedatur, nec proinde est aliquid, praeter pecuniae substantiam, homini aestimabile, seu pretio vendibile. Et ita intima perspicitur ratio celeberrimi axiomatis scolastici : usura « bis vendi idem », nempe substantiam pecuniae, ejusdemque usum. « Der Natur des Geldes, ita de notione Scholae egregie scribit P. Biederlack (1), als einer durch den naturgemässen Gebrauch zugleich verbrauchten Sache, thut keinen Eintrag, dass man nach seinem Gebrauche, dem Tausche, ein anderes Gut, die eingetauschte Sache, besitzt. Man verkennt demnach ganz die Natur des Geldes, wenn man ihm den Charakter einer verbrauchbaren Sache abschwächt. Es hilft auch gar nichts, wenn man sagt, nach dem Gebrauche oder der Verwertung des Geldes, dem Austausche desselben gegen einen anderen Gegenstand, besitze man allerdings nicht mehr das Geld aber doch einen gleichwertigen Gegenstand, also den Wert des Geldes... Man verliert nämlich, wenn man diesen Einwurf vorbringt, den eigentlichen Fragepunkt ganz aus den Augen. Es fragt sich nämlich nicht, was der Wert des Geldes seiner Natur nach ist, sondern was das Geld selbst seiner Natur nach

(1) Cf. *op. c.*, p. 13.

ist... Das Geld ist seiner ganzen Natur und seinem Wesen nach eine verbrauchbare Sache. Mit dieser unzweifelhaft richtigen Auffassung des Geldes begründete nun Thomas von Aquin und mit ihm die ganze kirchliche Wissenschaft die Unerlaubtheit des Zinsennehmens. » Et revera, cum pecunia in contractu mutui nullatenus mutuantis industriae conjungi supponatur, cum proinde pecunia *in se* spectetur, sterilis logice habenda erat : nulla enim capitalis nota ipsi est applicabilis, cum nec fructus naturales, ut ager vel animal, ferat, nec, ut instrumentum aliquod in se permanens, usum habeat a seipsa separabilem. Atqui, quod alta in mente ponendum est, ut pecuniae productivitas relate ad aliquem dijudicetur, praecise consideranda est *in se*, id est quatenus *hujus* industriae *non* subjacet.

Itaque pecunia *in se* a scolasticis habetur *sterilis* ac improductiva. Quod non sufficienter explicatur, dicendo pecuniam otiosam et utcumque inactivam, seu in capsa reconditam, non parere *pecuniam* novam physicam : si ita celeberrimum hoc principium absolveretur, sane indicium esset rudissimi modi, quo per Medium aevum de rebus œconomicis actum sit. Et falsum est, juxta Scholae principia, de pecunia otiosa seu in capsa recondita numquam aliquem *lucrifacere* posse : nam, cum ita in se permaneat, ut supra jam notatum est, locari posset. Unde sterilitas, quae pecuniae agnoscitur *in se* consideratae, nullomodo cum ipsius « inactivitate » coincidit : et ita P. Lessius dixit « pecuniam a statu fœcundo ad statum *sterilem* reduci », etiamsi hic status otium pecuniae nullatenus importet; nam prior ille est status pecuniae qua quis negotiatur, alter hic status pecuniae quam quis mutuo credit. Quomodo autem contenderetur utrumque statum, quoad pecuniae activitatem, ab invicem differre?

Quid igitur importat sterilitas pecuniae in seipsa? Imprimis sterilis dicitur pecunia *relativo* modo, scilicet relate ad eum qui, nulla industria sua nec nomine suo, pecuniam active adhibet : quod jam in mutuante verificatur. Sed imo sterilis dicitur relate ad ipsum industria sua pecuniam adhibentem : quia lucrum, quod ipsi pecunia utenti de facto obvenit, non formaliter ex pecunia, sed *ex industria* ipsius oritur, adeoque formaliter

industriae tribuitur (1), vel lucrum oritur formaliter tum ex labore, tum *ex rebus* cum quibus pecunia sua ab ipso commutatur (2).

(1) Inde liquet sterilitatem pecuniae haberi in Schola ut principium independens a factis contingentibus vitae œconomicae, eosque a vera ejusdem axiomatis interpretatione aberrare qui asserunt ideo scolasticos hanc improductivitatem adstruere, quia illo tempore de pecunia numquam vel raro lucrari possent. Quaestio igitur non ponitur in hoc, quod tunc non fuerit capitale, «nisi capitale *in actu*», seu non ponitur «in distinctione inter monetam-metallum mortuam et otiosam, ac capitale activo modo adhibitum.» Cf. Brants, *op. c.*, p. 134, et catholici passim. — Nec talem interpretationem necessariam ducimus ad doctrinam scolasticam rationabili modo explicandam, et Ecclesiae doctrinae evolutionem quoad praxim justificandam. — Endemann (*Grundsätze...*, p. 29) quaedam magis attendenda huic axiomati annotavit : «Das schloss nicht aus, dass das Geld in Verbindung mit menschlicher Arbeit Lohn, Früchte in Geld erzeugen mochte. Das heisst also die Arbeit kann das an sich sterile Geld befruchten. Nicht etwa, dass das Geld, als Capital betrachtet, *für sich* arbeiten, produciren und *als Factor der Production einen Gebrauchswerth haben könnte;* auch war hiermit nicht gemeint, dass das Geld darum, weil es dem Erborger in Verbinding mit seiner Arbeit Nutzen bringt, *für diesen letztern einen Gebrauchswerth* habe und *folglich eine Vergütung des Darleihers* bedinge. Vielmehr war darunter verstanden, dass, wenn mit dem Hingeben des Darlehns eine Arbeit des Darleihers verbunden oder in der Darlehnsvorstreckung eine wirkliche Arbeit des Darleihers begriffen war, derselbe nun *wegen dieser seiner Arbeit* eine Vergütung ausbedingen dürfe. Insofern findet also das Geld *in der Vereinigung mit der Arbeit* die Bedingung, fruchtbringend zu werden, gerade, wie nach einem häufig von den Canonisten benutzten Vergleich das Getreide durch die Arbeit im Ackerfeld fruchttragend wird.» Haec tamen ultima comparatio, ad mentem etiam «canonistarum», claudicat, cum semini, secus ac pecuniae, quamdam virtutem activam agnoscant : nec occurrit apud veteres scolasticos, sed tantum apud posteriores, qui pecuniam aliquando *dicebant* fœcundam.

(2) Hic maximam attentionem meretur doctrina auctoris opusc. *De Usuris* (c. XI). Agens de pecunia commissa mercatoribus, qui cum hac *nomine domini* lucrentur : «aut commissio fit pecuniae, ita ipse, ita quod transfertur dominium in toto vel parte rei commissae in potestatem ejus cui committitur; aut ita fit commissio, quod non transeat dominium, sed remanet tota res commissa in dominio committentis... Secundo modo potest sperari lucrum sine vitio usurae, quia tunc commissa est pecunia vel res alia sicut servo et ministro, qui *de re domini*

Patet heic pecuniam considerari ut pecuniam quoad usum principalem. Etenim, si sub alio respectu de ipsa ageretur,

negotiantur ad utilitatem domini sui; et ideo committens potest sperare lucrum sicut ex re sua et sic non accidit sorti, nec possidetur sine justo titulo, quia sicut rei propriae partem recipit, *non tamen partum numismatis ex numismate immediate*, sed *partum ipsarum rerum*, *quae per numismata sua sunt acquisitae justa commutatione.*» Dein monet de fraude facile existente, additque : «tunc ergo hujusmodi commissiones licite fieri possunt, quando mutuum vel similitudo mutui non permiscetur in talibus, sed *dominium retinetur cum periculo* quod communiter accidere potest...»

Quae si conferas cum modo loquendi AA. posteriorum (cf. supra, p. 200), qui, eadem in hypothesi, de «fœcunditate pecuniae» loquebantur, theoria illa primitiva multo accuratior apparet. Saeculo XVI, Soto *(De justitia et jure*, L. VI. q. VI, a. 1) contenderat in societate, ubi unus socius nonnisi pecuniam afferat, hujus lucrum esse aestimandum juxta aestimationem *periculi* cui ejus pecunia exponatur, et non juxta *quantitatem* pecuniae traditae. Quod assertum cum esset «novum inventum, quo adhuc nulli negotiatores usi sunt», ut ait Martinus Navarrus *(Secunda Pars Decreti*, c. XVII, n. 252), communiter rejectum est. Cum autem, praeter modum agendi prudentum, Molina *(De justitia et jure*, disp. 416, n. 4) et post ipsum Wiggers *(l. c.*, n. 82) ulteriorem ac intrinsecam quaerant rationem illius usus, loquuntur praecise de supra dicta pecuniae fœcunditate : «cum tanta pecuniae summa, ita Wiggers, praecipue ad lucrum cooperetur, et operetur ut instrumentum ejus qui apposuit et periculo ipsius, absurdum omnino apparet, affirmare, eum qui apposuit, posse solum participare de lucro, quantum aestimabitur periculum, et non simul etiam ex illo capite, quod effectus ille, scilicet lucrum, ab ea simul pendeat et quasi causetur.» At est talis modus loquendi, ut notavimus, non prorsus theoriae ipsorum fundamentali de pecunia consentaneus, nec rationem tradit ultimam liciti lucri : utique lucrum factum «pendet» a pecunia, sed quonam modo, et an modo quo lucrum legitimum fiat? Insuper lucrum pecunia «*quasi* causatur»; quanam ergo re simpliciter *causatur?* Hisce quaesitis clare respondit auctor *De Usuris :* «partum (est lucrum) *ipsarum rerum*, quae per numismata *sua* sunt acquisitae *(sibi)* justa commutatione.» Nempe auctarium oritur non ex pecunia formaliter, sed ex «contractu frugifero», id est *ex re per se ipsa lucrosa*. Cf. Endemann, *Grundsätze...*, p. 30, 140.

Itaque tandem, si in «commissione» seu «societate» pecunia lucrum fert juxta quantitatem suam, et non solum juxta periculum, — etiamsi nullus labor pecuniam tribuentis invocari ut lucri titulus possit, — lucrum formaliter oritur non ex pecunia, sed ex re per se productiva,

de fœcunditate pecuniae esset loquendum, adeoque de lucro *ex pecunia* orto absque labore. Ita si sermo est de usu secundario pecuniae qua pecuniae, nihil obstat quominus usus ille pretio vendatur, cum sit in se quid seorsim a substantia appretiabile. Et praesertim cum pecunia qua res venalis habetur, praeter industriae pretium, ex ipso pecuniae valore, qui pro adjunctis loci vel temporis externis et accidentalibus, in se crescere potest, justum fit lucrum.

Concludimus pecuniam non esse rem per se et ex se frugiferam, non induere rationem capitalis productivam, adeoque non esse capitale reale.

Quodsi pecunia non est capitale lucrosum, in quanam relatione ad reale capitale ponenda sit, iterum oritur ex pecuniae notione. Pecunia est capitale *aequivalenter*, cum omnium rerum venalium valorem mensuret ac repraesentet : et quidem pecunia eadem res natura diversissimas pretio exhibet.

Itaque, juxta theoriam scolasticam de pecunia, eandem prorsus thesim reperimus, quam supra ab eadem theoria independenter statuimus. Inde judicium feras de asserto quod apud hodiernos theologos, scolasticis adhaerentes, quasi commune videatur: pecuniam in se esse sterilem, sed, cum in rebus frugiferis omnibus sit convertibilis, pecuniae seu usus ipsius valorem judicandum esse *ex rebus* quae pro pecunia obtinentur vel obtineri possunt (1). P. Biederlack (2) merito notat tali asserto quaestionem ipsam non attingi, quae sit de natura pecuniae, et non de natura vel qualitatibus rerum illarum quibus pecunia aequivaleat. Revera scolastici adstruunt 1° pecuniam in se esse sterilem, quod tamen non absoluto sed debito modo intelligatur; insuper 2° pecuniam rebus frugiferis aequivalere;

seu ex *capitali reali, quod pertinet ad pecuniae dominum* : capitale reale ad ipsum pertinet, quia pecunia in ejus dominio manet; et pecunia in ejus dominio manet, cum periculum pecuniae penes ipsum maneat. Unde, lucrum non aestimandum est pro rata periculi; attamen ex periculo assumpto, seu ob dominium servatum, justum fit lucrum pro rata quantitatis pecuniae.

(1) Cf. v. g., P. Vermeersch, *Quaestiones de justitia*, p. 469.

(2) Cf. *op. c.*, p. 11-13. — Cf. supra, p. 201 s.

sed 3° eum propositio sequens « valorem usus pecuniae judicandum esse ex rebus pecunia obtinendis » saltem sit propositio maxime « praegnans », eandem numquam enuntiant. Econtra ad valorem usus pecuniae dijudicandum, jure meritoque *diversimode* distinguunt juxta personam a qua, vel modum quo pecunia adhibeatur, vel contractum quo rebus productivis applicetur, etc. Et ita tandem illi qui saepius arguuntur rem non inspexisse sed vocibus inhaesisse, econtra accurate videntur *secundum reales rerum naturas et conditiones* distinxisse (1).

§ II. *De humano labore.*

Quamvis, superiori paragrapho, notionem capitalis, primi fontis productivi, et relationem pecuniae ad capitale inquirendo absolvimus, cum tamen alter fons productivus, nempe humana industria, ita priori cohaereat, ut saepissime simul ad eandem productionem confluant, cumque ideo, ex hoc altero, conceptus

(1) Ex hoc paragrapho liquet quam falsum sit multorum, praesertim socialistarum, assertum, juxta quod scolastici, et imprimis S. Thomas, nonnisi humanam industriam ut elementum productivum admiserint : quod assertum probare conantur ex theoria scolastica de mutuo. Sed ita non distinguunt inter rem sterilem, et rem per se lucrosam : si lucrum, ex priore perceptum, industriae tribuitur *(In III Sent.*, dist. XXXVII, q. I, a. 6, ad 4; *Quodl. III*, a. 19, ad 1; 2ª 2ᵃᵉ, q. LXXVIII, a. 3, c. et ad 1), an ideo nulla res per se lucrosa fuerit? «Das Thomas, ita SCHAUB, die Arbeit nicht als allein wertbildend ansieht, zeigt ein Blick auf die Dinge, die beim Gebrauch nicht verbraucht werden. Während das Geld nur Mittel- oder Hilfsursache der Produktion sein kann, sind jene Dinge unmittelbar aktive und der Arbeit im Produktionsprozess koordinierte Ursachen» *(Der Eigentumslehre nach Thomas von Aquin und dem modernen Socialismus*, p. 364. Freiburg i/B., Herder, 1898). Quidquid sit de productione, ex dictis patet, in ipsa valoris *distributione*, quasdam res, in seipsis spectatas et a labore abstractas, partem obtinere : quod est contra thesim socialisticam. — Ita etiam patet quantum aberret HOHOFF, *Valeur d'après saint Thomas d'Aquin* (in *Démocratie chrétienne*, Sept. 1898) : auctor miram hanc sententiam defendit, pretium, juxta S. Thomam, constitui aestimatione communi, sed valorem commutabilem solo labore (!). Ex iis quae exposita sunt, hic et supra, habeas responsum.

prioris multum adjuvetur, inquirendum remanet quanam ratione, quanamve mensura *labor humanus* fœcundus habeatur : inde vicissim patebit — quod quidem heic intendimus — quanam ratione *pecunia*, labori conjuncta ipsoque adhibita, aliquando fœcunda dicatur; patebit nempe pecuniam nec tunc natura sua hucusque probata exui, nec illis in contractibus fieri, in sensu hodierno, capitale verum ac reale. Ex indiciis quae frequentia nobis hucusque occurrerunt, aliquale jam judicium de industriae productivitate ferre licet. Quibus heic breviter recollectis, alia quaedam conjungantur. Imprimis notetur laborem applicari posse sive rei ex se aliquo modo fœcundae, sive rei ex se sterili : utraque tamen in hypothesi, valorem laboris juxta eadem principia esse dijudicandum; — insuper, laborem posse adhiberi a laborante sibi et nomine proprio, vel locari et ab altero conduci : in utroque casu laboris valorem aliter esse dimetiendum.

Ut labor humanus pretio sit aestimabilis, requiritur ut aliquam utilitatem appretiabilem sive omnibus sive alicui tribuat. Modo sit talis, labor generatim remunerationem meretur (1). Juxta quam regulam, quaedam industriae a scolasticis aperte reprobantur. « Der in späterer Zeit viel besprochene Unterschied, ita scribit D. Funk, (2) zwischen produktiver und unproduktiver Arbeit ist insofern in unserer Periode unbekannt, als er nicht mit demselben Worten klar und bestimmt ausgedrückt ist. Doch dürfte er bereits durchklingen in der Unterscheidung Antonin's zwischen notwendiger und unnütz-eitler Arbeit, zwischen artes necessariae und artes vanae, wobei unter den letzteren die den blossen Luxus dienen den Erwerbszweige inbegriffen werden, während dagegen unter den ersteren alle Arbeiten zu verstehen sind, die die Befriedigung eines ordentlichen menschlichen Bedürfnisses dienen, also namentlich die des Ackerbaues und des Gewerbes, in beschränkteren Umfange auch die des Han-

(1) Cf. praesertim Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes*, I, p. 434-440; item, Endemann, *Grundsätze...*, passim; *Studien...*, II, p. 43; Brants, *op. c.*, p. 79-87, 103, etc.

(2) Cf. *Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft*, 1869, p. 141 s.

dels. » Patet autem, ex supra dictis de commercio, hoc idem principium non tantum, ut laudatus auctor innuit, saeculo XV ortum esse, sed inde a saeculo XIII, speciatimque a S. Thoma adstructum fuisse (1). Omnis labor utilis est ex justitia appretiabilis. Quonam modo haec regula de facto diversis laboris speciebus applicaretur, et quomodo lucrum productum inter cooperantes, nempe directores vel susceptores operarum, et opifices, distribueretur, docte a pluribus scientiae œconomicae historicis expositum reperies.

Nobis vero alia via sequenda videtur, scilicet *in contractibus quibusdam* virtutem laboris lucrativam inquirendo.

* * *

Imprimis, *mutuum* habetur per se gratuitum, cum inibi duplex desit fons productivus, tum capitale tum labor mutuatoris, vel labor debitoris nomine mutuatoris. Quod tam verum est, ut si labor mutuatoris, scilicet mutuo dando seu numerando, esset aliquid appretiabile, legitima remuneratione etiam in mutuo compensari posset : quod principium orientibus Montibus pietatis applicatum invenimus (2). Quamvis enim Cajetanus

(1) Cf. supra, p. 164.

(2) «Montes illi, qui nomine Montium pietatis communiter compellantur, sunt triplicis quasi generis : primum eorum, quorum massa tota est liberaliter et sine onere a piis hominibus collata. Secundum istorum, quorum massa tota aut pro longe maxima parte est conflata per levationem pecuniarum sub annuis censibus. Tertium eorum, quorum massa pro magna parte est donata liberaliter, et aliqua parte suppeditata sive sub reditu, sive sub spe recipiendi aliquam recognitionem annuam.» (Wiggers, *op. c.*, tr. V, c. 7, n. 4). Montes primi generis, *italici* vocati, praesertim in Italia, ad finem s. XV, oppugnantibus Cajetano et Ordine S. Dominici universim, propagati sunt opere B. Bernardini Feltrensis et Ordinis S. Francisci; Montes secundi generis, *flandrici* dicti, praesertim in Belgio, Alberto et Isabella regnantibus, orti sunt; ex cujus duplicis generis mixtione, nati sunt ultimi *mixti* appellati.

De Montibus pietatis cf. praesertim Lessius *(op. c.*, in ed. 1612, l. II, c. 20, dub. 23; et praecipue in ed. 1626 *Appendix de Monte pietatis)*; Wiggers *(l. c.*, dub. 1-4); de Lugo *(op. c.,* disp. XXV, sect. 10); Petrus Ballerini, *Opusculum primum de Montibus pietatis*, quod habetur in opere *Vindiciae juris divini ac naturalis circa usuram*, t. II, p. 89-166.

aliique (1) hujusmodi Montibus auctarium a mutuatoribus exigendi facultatem abjudicarent, mox tamen communis ab omnibus probata est sententia liceitatem concedens, et a Leone X in concilio Lateranensi V, sessione 10ª (1515), definita (2) : « Declaramus et definimus, montes pietatis, in quibus pro eorum impensis et indemnitate aliquid moderatum ad solas ministrorum impensas et aliarum rerum, ad illorum conservationem pertinentium, pro eorum indemnitate dumtaxat ultra sortem, absque lucro eorumdem montium recipitur, nec mali speciem praeferre, nec ullo pacto improbari. » Unde differentia inter mutuum aliquod singulare a privato quodam concessum (3) et

Bononiae, 1747; P. Zech, *Rigor moderatus doctrinae pontificiae circa usuras*, diss. II, c. 1, sect. 5 (apud Migne, *Cursus theologiae completus*, XVI, c. 841-882); — dein P. De Decker, *Etudes historiques et critiques sur les Monts de piété en Belgique*. Bruxelles, 1844, (ubi videsis praesertim controversiam s. XVII actam circa Montes *flandricos*, simul ac fontes et auctores huc spectantes); Funk, *Geschichte des kirchlichen Zinsverbotes*, p. 51-53; Endemann, *Studien...*, I, p. 460-471, II, p. 374; Brants, *op. c.*, p. 157-164; E. Flornoy, *Le Bienheureux Bernardin de Feltre*, 2e éd., p. 142-184. Paris, Lecoffre, 1898; L. de Besse, *Le Bienheureux Bernardin de Feltre et son œuvre*, t. II. Tours, Mame, 1902; P. Holzapfel, *Die Anfänge der Montes pietatis (1462-1515)*. München, Lentner, 1903 : hic fontes et litteraturam sat completam collegit ac adhibuit.

(1) Cajetanus, O. P., in opusculo *De Monte pietatis* (a. 1498); post ipsum etiam Silvester O. P. († 1523), v. *Usura*, q. 4; Soto O. P. († 1560) *De justitia et jure*, l. VI, q. 1, a. 6; Aragonius († 1595), q. 78, a. 4. Praeter illos, quasi communiter theologi mox Montes pietatis praesertim *italicos* probabant.

(2) Cf. *Bullarium romanum*, ed. Taur., V, p. 622 s. Ceterum, teste Leone X, in eadem Const. *Inter multiplices*, jam antea Montes italicos approbaverant plures Pontifices, scilicet Paulus II, Sixtus IV, Innocentius VIII, Alexander VI et Julius II. — De Actis Summorum Pontificum *ante* a. 1515, cf. Holzapfel, *op. c.*, p. 10-12. Auctor hic indicat 16 Bullas, quarum nulla in *Bullario romano* continetur, nempe duas Pii II, unam Pauli II, tres Sixti IV, sex Innocentii VIII, duas Alexandri VI, unam Julii II, et unam Leonis X.

(3) Attamen etiam privatus homo posset « hujusmodi Montem instituere, etiamsi pecuniam illam sub onere alicujus census accepisset; et exigere a mutuatariis quantum opus est, ut se indemnem praestet,

mutuum a ministris ex officio datum, — quae differentia in hoc est quod illud per se sit gratuitum, et hoc semper onerosum esse possit, — oritur partim ex labore pretio aestimando.

Eadem industriae virtus lucrativa manifestatur, ut supra dictum est, contractu *cambii*. Etiamsi, quemadmodum mutuum, circa rem in se infœcundam versaretur, nempe pecuniam *qua pecuniam*, tamen communiter contractus per se campsori lucrativus habetur : cum saltem titulus adsit industriae seu laboris (1), sive in pecunia numeranda, custodienda, transferenda, sive cujusvis alius. Et ita, jam ob laboris titulum, contractus cambii est lucrativus, dum mutuum, quod tamen essentialiter (2) distantiam temporis quoad praestationes mutuas contrahentium importat, est gratuitus.—Et ita jam melius perspicitur doctrina S. Thomae, juxta quam aliquis *de pecunia* lucrari possit, sed juxta quam insuper pecunia ad lucrum se habeat *per modum materiae*, non instar radicis, ita ut lucrum sit proprie tribuendum sagacitati ac industriae lucrantis. Ita etiam patet improprium esse et minus scientificum modum loquendi posteriorum, qui, eadem prorsus fundamenta doctrinalia ponentes, nonnumquam de pecunia ut lucri *radice* loquuntur, et per figuram fœcunditatem *laboris*, quam iisdem in locis expresse adstruunt, in *pecuniam* transferunt. Quod de virtute lucrativa laboris in cambio dicitur, a fortiori dicendum est quoad contractum *emptionis-venditionis :* in quo doctrinae elemento non vacat insistere.

etiamsi 8 vel 10 in 100 ab illis solvenda essent : dum enim hoc totum in commodum illorum agit, et veluti negotium illorum utiliter gerit, potest exigere quantum opus est ut se indemnem praestet. » Cf. Lessius, *op. c.*, l. II, c. 20, n. 194.

(1) Contra hanc sententiam unus allegari solet Cajetanus (opusc. *De cambiis*, c. I) : quia labor campsoris non est pretio aestimabilis, et labore campsarii compensatur. — Praeter hunc titulum, sane alii etiam probabantur communiter, quos videsis apud auctores ejusdem periodi, et de quibus nobis pro scopo hic non est agendum. — Notum est Pium V, sicut edidit bullam de censibus *Cum onus* (a. 1569), ita edidisse de cambiis *In eam* (a. 1571), ad quosdam de iis abusus prohibendos, nominatim cambia «sicca», in quibus tantum fictio erat translativi aliusve laboris. Cf. *Bullarium romanum*, ed. Taur., VII, p. 884 s.

(2) Quamvis etiam existerent cambia distantiam temporis importantia, hoc nequaquam ad essentiam cambii, quamadmodum mutui pertinebat.

Unde quamvis res aliqua, puta pecunia, praeter substantiae valorem pretium usus nullum possideat, tamen lucrum justum de ea sumi potest, pro utili labore quo res illa adhibeatur. Verum si ideo assereretur res illa fieri *verum capitale* seu productiva *ex seipsa*, quanta confusio inde oriretur!

*
* *

Quodsi igitur vis laboris lucrosa manifestatur quoad rem quae per se est sterilis, eodem modo ostendi posset quoad rem quae per se est productiva, sed quae, ob adjuncta loci vel temporis accidentalia, partim vel totaliter infœcunda fit : quod breviter indicemus.

Apud scolasticos scilicet quaeri solet « utrum locator rei frugiferae teneatur remittere de pensione conventa, si sterilitas vel calamitas, absque culpa conductoris, obvenerit » (1). Excluditur hypothesis qua pactum sit inter contrahentes ut conductor quovis casu pretium locationis solvat : « locator enim agri videtur vendere colono fructus, quos ipse suo cultu et diligentia poterit percipere; et locator domus, usum domus, unde sicut rei emptae periculum est emptoris, ita etiam ex natura hujus contractus, periculum fructuum est conductoris, qui est veluti emptor illorum » (2). Verum, illa hypothesi seposita, « si sterilitas vel calamitas anni sit tanta, ut conductor nihil ex re conducta percipiat, tota pensio remittenda est, nisi aliter sit conventum : est communis DD » (3). Insuper admittunt fere communiter, « si deprehendatur quod conductor non perceperit dimidiam partem fructuum, qui communiter ex fundo percipi consueverunt : tunc aliquam esse faciendam remissionem pensionis pro rata » (4). Et ratione communiter allegata id praecise comprobatur, quod de vi laboris asseruimus : « ratio est, quia pensio solvenda ex agris, qui coluntur, solet fere aequiparari

(1) Cf. Lessius, *op. c.*, l. II, c. 24, d. 3; Wiggers, *op. c.*, tr. V, c. 8, d. 16.
(2) Cf. Lessius, *ib.*, n. 13.
(3) Cf. Lessius, *ib.*, n. 15.
(4) Cf. Wiggers, *ib.*, n. 91.

mediae parti fructuum, quos ager proferre consuevit; unde saepius pro dimidia parte fructuum elocantur. Si itaque tunc nulla fieret remissio, quando non percepit conductor mediam partem fructuum, fieret quod ipse perderet totaliter et *laboris* et seminis impensam, et proprietarius nullum sentiret damnum, quod non est rationi consentaneum, quando id nulla conductoris culpa accidit » (1). Et quidem juxta eadem principia solvunt quaestionem « utrum si conductor impediatur ab usu vel cultura rei, absque sua culpa, teneatur solvere pensionem,.. scilicet si superveniat aliquod impedimentum *ex parte rei conductae* » (2); tunc « non tenetur ad pensionem pro illo tempore ».

Ex quibus omnibus liquet rem per se frugiferam posse per accidens fieri sterilem, non tantum conductori, sed et locatori; et praesertim liquet, quod hic nostri interest, in summa fructuum vel utilitatum rei fœcundae, semper partem labori humano tribui : si enim labor nequit rei applicari, res nullam vel non plenam utilitatem habet; et si rei applicatur, quin rei fructibus industria recompensetur, et ipse rei dominus damnum pretio locationis pati debet : ex ratione allata imo patet dimidiam partem fructuum tribui rei frugiferae, et dimidiam alteram industriae humanae : imo, eo magis valor humani laboris heic perspicitur, quod locatione, ut modo dictum est, ipsum jus fructus rei percipiendi vendatur, et quod ideo ad accidentales eventus spectari non jam deberet.

* * *

Itaque ex rei locatione indirecte jam patet industriae humanae valor; at multo melius ex locatione ipsius laboris : sic enim ostenditur lucrativus tum locatori-opifici, tum conductori. Conductor enim seu patronus laborem opificis applicare potest vel rei frugiferae vel rei sterili, et utroque in casu lucrum facere (3) :

(1) Cf. *ib.*

(2) Cf. *ib.*, d. 17; Lessius, *ib.*, d. 2. — Utique illas quaestiones imprimis ex jure positivo auctores solvebant, verum probabant simul hoc ipsum esse juri naturali consentaneum : et ibi argumentum invenitur theoriae ipsorum de laboris virtute productiva.

(3) Cf. V. Brants, *op. c.*, p. 107-116 : « Les profits de l'entrepreneur-artisan ».

quod sane lucrum, etiamsi de re sterili fiat, justum est, cum supponatur tum valorem laboris opifici debitum solvi, tum valoris incremento, in quantum ipsius patroni industriae non respondet, periculum ab ipso assumptum compensari. Et ita, si penitius res inspiciatur, haec solutio iisdem nititur principiis quibus solutio de locatione rei frugiferae : quemadmodum ibi ita hic, conductor sibi assumit eventus accidentales quibus jus fructuum tam rei quam laboris submittitur; sed insuper in utroque casu laboris imprimis valor, qui ibi est conductoris, hic vero locatoris, quantum fieri potest, salvus esse debet.

Valor autem humani laboris tantummodo in *contractu locationis operarum* purus et sine mixtione perspicitur. At vero ad hunc valorem mensurandum non multa indicia apud scolasticos occurrunt. « Le salaire, *merces*, ita D. Brants (1), est le prix de location du travail. Le principe qui y domine est celui du juste prix des services... Mais d'après quoi fixer ce juste prix du salaire? On n'est point sans quelques indications, mais si rares!... La coutume réglait cela à la campagne, de même en ville dans la corporation, on ne dissertait pas. C'est par hasard, hors des livres de doctrine qu'on apprend quelque chose sur la forme des salaires, grâce à de vieux comptes ou à des chroniques. » Henricus de Langenstein (2) generatim tantum enuntiat de « laboratore » : « consideret pro quanto res suas vendendo *statum suum continuare* possit et se in ipso competenter nutrire et secundum hoc impensis et laboribus rationabiliter estimatis mensuret et precium operum. » Accuratiori modo dicit S. Antoninus Florentinus (3) : « nota quia si ex hoc non accipit textor debitum lucrum de labore suo secundum communem estimationem, sed diminutum... sed quia pauper est et debet eum accipere etiam multo minus *ut se et familiam sustentet*, tunc utique setariolus sibi tenetur dare supplementum... » Tandem notatu digna sunt quae apud Card. de Lugo (4) inve-

(1) Cf. *op. c.*, p. 118 ss.; É. De Girard, *op. c.*, p. 102 ss. (ubi videsis multos qui de re egerunt auctores).

(2) Cf. *De contractibus*, pars I, c. 12 (citatur apud V. Brants, *op. c.*, p. 119).

(3) Cf. *Summa theol.*, tit. I, c. XVII, § 8.

(4) Cf. *op. c.*, disp. XXIX, sect. III, n. 62.

niuntur : « *neque* etiam esse injustam *semper* mercedem, quae non sufficit ad victum et vestitum decentem famuli, et multo minus qua non possit famulus, *se suamque uxorem et liberos alere*. Contingit enim obsequium non esse tanta mercede dignum, et multos ea mercede contentos esse, quia possunt simul rebus aliis attendere, quibus id quod ad victum et vestitum deficit, supplere et possidere sibi possint, ut notat Molina. » Nihil accuratius de mensura justi salarii apud scolasticos invenimus, cum caeteri tantum ad aestimationem communem appellare soleant : at ideo, Medio aevo, nullatenus arbitrariae legi oblati et quaesiti aestimatio laboris permittebatur (1).

Tandem, idem industriae humanae valor ex contractu *societatis* desumitur. Nullus forsitan contractus tam miro modo evolutus videtur sicuti societas, adeo ut innumeris quasi formis decursu temporis apparuerit. Societas est « contractus seu conventio plurium contribuendi ad commune lucrum vel usum » (2). Plures autem contribuere possunt ut socii, vel concedendo tum industriam propriam tum pecuniam, vel committendo alteri negotianti pecuniam tantum. Hoc ultimum, quod « commendam » seu « commissionem » vocabant, quodque ubique et communiter frequentabatur, etiam diversimode fiebat. Seposita autem hypothesi qua pars lucri in antecessum determinata laboranti tribuitur, quae hypothesis potius ad operae conductionem pertinet, et inspecto casu quo proprie industria unius et pecunia alterius in commune ponitur, scolastici doctores omnes semper allaborabant ut jura laboris plene salvarentur, et omnipotentia pecuniae frangeretur : plures diversae « commendae » ideo ut usurariae et iniquae damnabantur. Jura autem pecuniam committentis semper apud doctores hoc principio S. Thomae dijudicabantur : « ille qui committit pecuniam suam mercatori vel artifici per modum societatis cujusdam, non transfert dominium pecuniae suae in illum, sed remanet ejus; ita quod cum periculo ipsius

(1) Cf. Brants, De Girard, *ll. cc.*, — Ideo per transennam notetur perperam hodiedum ad silentium veterum theologorum provocari, ut rejiciatur salarium quod «familiale» vocant : norma enim eorum, scil. aestimatio communis, *ex factis* esset prius determinanda.

(2) Ita de Lugo, *op. c.*, disp. XXX, sect. I, n. 1.

mercator de eo negotiatur vel artifex operatur, et ideo sic licite potest partem lucri inde provenientis expetere tanquam de re sua » (1). Juxta quod principium, pecunia in societate fiebat lucrativa, etiam absque tribuentis labore, non quasi ex se ipsa partem lucri germinaret, — quod sane contradiceret notionibus fundamentalibus supra positis, — sed quia proprietario, in cujus dominium pecunia permanebat, periculum sortis imponebatur (2). Quod ne perperam intelligatur. Ad quaestionem distinctius ponendam, sumatur casus quo ab uno pecunia et ab altero operae ita componantur, non ut ex utriusque re, ad commune lucrum exposita, fiat unum quid in dominium societatis ipsius transiens, et ideo post societatem finitam inter utrumque pro rata dividendum simul ac lucrum, — sed ita ut pecunia maneat in dominio solius committentis, et industria solius operantis (3) : quo casu sane utriusque jura discreta melius perspiciuntur. Jam notavimus (4) Sotum eo usque progressum esse ut partem lucri, juste pecuniae tribuendum, qua meram periculi sortis compensationem haberet; etiam notavimus Soto caeteros communiter respondisse, legitimam pecuniae partem majorem esse quam qua solum pecuniae periculum compensaretur : merito addunt rationem habendam esse *lucri cessantis*, scilicet aestimationis lucri quod de tali pecunia, propria industria vel alio contractu v. g. censuali adhibita, sperari potuisset. Et ita patet in ipsa societate, qua tamen pecunia in dominio proprietarii permaneat, eandem prorsus ac in mutuo naturam pecuniae manifestari. Inter caeteros melius rem exponit Lessius (5) di-

(1) Cf. 2a 2ae, q. LXXVIII, a. 2, ad 5; coll. opusc. *De usuris*, c. XI. — Cf. Ashley, *op. c.*, II, p. 488 s.

(2) De celebri *Decretali* Gregorii IX, in X, l. V, tit. 19, c. 19, cf. Neumann, *Geschichte des Wuchers in Deutschland*, p. 17-19. Ashley, *l. c.*, n. 3, qui censent esse legendum : *est censendus usurarius*. Sed advertunt praxim « fœnoris nautici » et « commendae » inde non fuisse impeditam.

(3) Itaque « commenda » distinguebatur tum a *locatione operarum*, quae determinatam supponit remunerationem, tum a *societate* stricte sumpta, qua pecunia commissa in dominium commune sociorum transit : ex illa proinde « commenda » ortum duxit societas hodiedum usitatissima, quae dicitur « société en commandite ».

(4) Cf. supra, p. 204.

(5) Cf. *op. c.*, l. II, c. 23, n. 12-15.

cens : « hoc potest esse justum. Verum tunc non est comparanda pecuniae quantitas, quam alter confert, cum pretio operarum...: neque est conflanda una sors ex illa pecunia et pretio operarum..., sed *consideranda sunt ea, quae utrique pereunt, et haec inter se comparanda*... Ei igitur qui pecuniam confert, duo pereunt. Primo, aestimatio periculi, seu pretium assecurationis capitalis, sive illud periculum in se suscipiat, sive alteri persolvat ejus pretium : haec enim paria censentur. Secundo, perit illi aestimatio lucri, illa pecunia sperati; seu pretium, quo alteri vendi poterat spes lucri illa pecunia percipiendi, detractis operis et expensis : qui enim exponit 1000 aureos negotiationi, facile inveniet multos qui libenter pro lucro sperato dabunt 100, 200 vel 300 aureos, juxta conditionem mercimonii, operis solutis : itaque hoc totum perit ei qui sortem confert... Ei vero qui confert operam, solum perit aestimatio operae : haec igitur inter se sunt comparanda, et secundum horum proportionem lucrum est dividendum. » Ex quibus manifeste constat, — quidquid dicatur de terminologia vel de modo loquendi illorum auctorum, — fundamentum, quo pecunia in societate rationem habeat lucrosi, *non poni formaliter in natura ipsius frugifera*, sed in titulis extrinsecis periculi sortis, ac lucri cessantis (1). Econtra, opera seu labor humanus *in se* aestimandus est, ut pars lucri ipsi attribuenda determinetur.

Unde, in societate manifestatur tum productivitas humanae industriae, quamvis pecuniae sterili applicatae, tum insuper pecuniae ipsius omnimoda sterilitas : etenim si ejus possessori hoc contractu, absque labore proprio, lucrum ex ea obveniat, obvenit vi tituli extrinseci, ultimatim in *re per se productiva* nixi et fundati.

(1) Supra (p. 204), a Wiggers aliam audivimus explicationem, qua Soto responderit : attamen accurate inspicienti liquet eam revera cum theoria Lessii convenire : hic enim considerat lucrum quod ipse committens potuisset facere, si pecuniam suam contractu frugifero in res per se lucrosas permutasset; ille vero lucrum quod habetur formaliter eisdem contractibus frugiferis, quibus pecunia *committentis* a negotiatore adhibetur. Ergo uterque tandem originem lucri committenti obvenientis reperit in rebus per se lucrosis.

Conclusio Sectionis primae.

Si oculi nunc in iter hucusque factum dirigantur, ut pateat quaenam ex hac priori inquisitione jam sint certa, quaenam vero maneant accuratius exponenda et confirmanda, haec generatim animadvertuntur.

Quoad rationem ac naturam *pecuniae*, constat quae in priori Capite disseruimus, miro modo eadem confirmari, imo explicari et accuratius determinari principiis quae a scientia scolastica audivimus, et in altero Capite exposuimus. Quae igitur jam acquisita ad viam prosequendam habeantur : sufficiatque eadem mox ad amussim applicare.

Cum autem de vera *capitalis* notione quaeritur, id est de rebus quae ex se et per se ipsae possessori auctarium ferre justum possunt, difficile foret illa ad unum idemque contrahere, quae juxta scientiam modernam et quae juxta scolasticam reperimus. Prima differentia in hoc perspicitur quod hodierni problema in rerum novarum *productionem* transferant, cum veteres praecipue valoris *distributioni* mente incumbant. Atqui patet quaestionem, utrum necne capitale alicui auctarium justum afferat, imprimis distributionem respicere : concipi enim potest res aliqua quae ex se nullum valoris absoluti a societate possessi incrementum producat, et quae nihilominus proprietario auctarium justum afferat : at, problema directe de hoc auctario ponitur; unde, si nonnumquam ad formalem rei productivitatem provocetur, hoc fiat per accidens ad justam valoris distributionem melius manifestandam. Si ita est, œconomistae a principio, id est ab ipsa quaestionis positione, aliquatenus aberrarunt. Quod tamen ipsis non vitio vertatur, verum antiquae controversiae praesertim a Calvino excitatae. Ab hujus enim tempore, qui ejusdem sententiam propugnabant, indubitatum habebant auctarium pecuniae ideo per se juste attribui, quia per se reali capitali *producitur*. Quod principium ut scientia acquisitum praesupponentes, fundatores scientiae œconomicae in diversissimas abierunt sententias, quibus illa essentialis notio capitalis moderni explicaretur. Ex comparatione autem inter utramque scientiam,

non dubitamus problema ponere, ut ante excitatam ponebatur controversiam (1), ne aliquid probatum supponatur quod praecise sit sub judice, an scilicet quanamve ratione legitimus fiat transitus a productivitate capitalis ad pecuniae auctarium.

Deinde et praesertim, quaestione a modernis ita transposita, sequitur circa ipsam *capitalis* notionis comprehensionem et extensionem, maximum vigere discrimen inter scientiam modernam et scolasticam. Cum enim prior illa formalem rationem capitalis in hoc ponat quod *res aliqua ad valorum productionem concurrat*, haec vero altera in hoc quod *res habeat usum aestimabilem a seipsa discernibilem*, liquet nullatenus easdem consentire in rebus eisdem conceptui capitalis supponendis.

Proinde praecipue exponendum remanet in secunda Sectione quibusnam objectis, et quonam sub respectu, veri capitalis ratio sit applicanda, quibusnam vero non. Quo facto, sponte jam natura contractus, quo illa varia objecta alteri creduntur, elucescet.

(1) Unde assentimur Böhm-Bawerk scribenti (*op. c.*, I, p. 599) : « das Zinsproblem... ist also, darüber besteht kein Zweifel, ein Problem der Gütervertheilung »; at non assentimur ipsi, cum restringat problema ad distributionem eorum bonorum « des Güterstromes, der jährlich aus der nationalen Produktion eines Volkes quillt. » Quaestio enim amplior ponitur, cum non tantum respiciat distributionem novorum valorum productorum, sed omne incrementum quod, quovis titulo legitimo, ab uno ad capitalis ac pecuniae possessorem transeat.

SECTIO II.

Ponuntur et applicantur principia solutionis fundamentalia.

Itaque via jam parata, multis etiam hic et illic positis viae signis, secure ad directum et positivum examen totius quaestionis progredi possumus. Cum autem duplici absolvi videatur elemento, nempe *objectis creditis*, et *contractu crediti*, apte Sectio haec altera duplici constabit Capite : priori, quo exponatur quaenam objecta notioni capitalis sint comprehendenda, quaenam vero non; altero, quo directe de crediti natura agatur, et quo principia de objectis creditis praesertim applicentur.

CAPUT I.

DE OBJECTIS QUAE CREDUNTUR.

Introductio.

Vocem *capitale* applicabimus rebus illis tantum quae alicui homini novum valorem materialem juste germinant, seu quae *per se* proprietario auctarium afferre possunt. Jam enim exclusimus, quoad quaestionem praesentem de auctarii liceitate, requiri ad productivitatem rei ut *societati seu generi humano* ex usu rei divitiae novae gignentur. Qui domum suam locat, juste usum domus pecunia vendit : difficile tamen dictu esset an utilitas domus omnis in hoc sit posita quod absolute novum producat valorem. Unde, quamvis utilitas privato et utilitas societati saepius coincidant, tamen ut illa sit pretio aestimabilis, nullatenus per se praerequiritur haec altera. Itaque, si productio novi valoris *quoad individuum* respicitur, vocem capitalis in eodem adhibemus sensu quo apud modernos communiter usuvenit : nempe omnem rem qua valoris seu divitiarum incrementum producitur.

Unde, ad confusiones vitandas, rem illam consideramus a labore abstractam, ac inquirimus quaenam res, juxta naturam ipsarum intrinsecam, huic notioni sint supponendae.

Sed hic obviam habemus celeberrimam nunc in scholis œconomicis et maxime agitatam quaestionem de genuina ratione et natura *valoris* et *utilitatis*. Revera quaestio illa adeo scientiam œconomicam pervadit, tum quoad productionem rerum, tum quoad earum distributionem, ut dictum P. Antoine verum sit « que la théorie de la valeur est le dragon qui garde l'entrée de la science économique » (1). Mens non est causam illam penitus hic examinandi; sed nec possumus alto silentio talia praetergredi, quibus fundamentale principium mox applicandum nitatur. Quod principium enuntiamus ita : *omne, quod contineat aliquam veram et objectivam utilitatem illud simul* EO IPSO *continere verum valorem commutabilem*. Quod assertum breviter explicetur ac confirmetur.

1° « Ces deux expressions (valeur d'usage — valeur d'échange), ita H. Savatier (2), sont entrées dans les écrits des économistes; on y lit généralement que la valeur d'échange, ou *valeur* tout court, c'est leur pouvoir d'acquisition. » Omnes inter se conveniunt *utilitatem* rei esse in hoc, quod aptitudinem includat necessitati alicui humanae satisfaciendi, seu, juxta S. Thomam, « ea quae sunt ad finem accomodata, utilia dici » (3); deinde, *valorem* rei esse « la propriété qu'a tel objet de s'échanger contre un certain nombre d'autres » (4). Insuper omnes concedunt quod ipse notat K. Marx : « aucun objet ne peut être une valeur, s'il n'est une chose utile. S'il est inutile, le travail qu'il renferme est dépensé inutilement et conséquemment ne crée pas de valeur » (5). Verum in oppositas abeunt vias, quando naturam ac fundamenta perscrutantur valoris commutabilis qui alicui

(1) Cf. ANTOINE, *Cours d'économie sociale*, p. 253.
(2) Cf. H. SAVATIER, *La théorie moderne du capital et la justice*, p. 134.
(3) Cf. 1ª 2ᵃᵉ, q. XVI, a. 3, c.
(4) Ita P. LEROY-BEAULIEU, *Précis d'économie sociale*, 3ᵉ part., ch. I, § 5.
(5) Cf. *Le Capital*, ch. I, § I, in fine. — Recolas quae supra (p. 207 s.) de labore apud scolasticos notavimus.

rei per se utili insit. Et hic attingimus praesertim sententiam, quae supra jam memorata est (1), et quae valoris, — non dicimus utilitatis, — originem in solo labore humano, quovis sub respectu intelligatur (2), reponit. Quae sententia si verum dicat, patet nullam jam utilitatem in commutationibus (3) pretio esse aestimabilem, nisi in quantum in ipsa aliquis humanus labor sit appretiabilis : unde nullum rerum usum, etiamsi realem et

(1) Cf. p. 60 s.

(2) «Sive sumatur (opera) quae fuerit re vera in rem impensa, sive ista qua rem comparantes sint liberati, sive illa quae communiter adhiberi consueverit.» (P. Vermeersch, *Quaestiones de justitia*, p. 423). Caveas tamen ne theorias, quae fundant valorem commutationis in «productionis impensis» (coût de production, Produktionskosten), vel in «impensis reproductionis» (coût de reproduction, Reproduktionskosten) — quam priorem defendit Ricardo et multi in Anglia, alteram vero invenit Carey,— proferas, quasi propugnent in valore aestimando solum humanum laborem intervenire. Quamvis enim multi illarum opinionum patroni admittant valorem commutabilem solo labore produci, tamen, insigni contradictione, inter productionis vel reproductionis impensas, cum labore sed post ipsum, reponunt capitale. Cf. Liberatore, *op. c.*, p. 97 ss.; Böhm-Bawerk, v. *Wert*, in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, VI, p. 681-698. Unde soli auctores socialismo faventes, Thompson, Proudhon, Lassalle, Rodbertus, praesertimque Marx, statuto jam in Anglia fundamento, logicam videntur posuisse conclusionem, nempe valorem productorum commutabilem juxta solum laborem esse aestimandum.

(3) Non agitur hic de utilitate rei ad necessitates humanas, seu de valore usus, sed tantum de valore commutabili et *qua commutabili*. Etenim qui de solo labore ut fonte valoris loquuntur et naturam ab eodem excludunt, ut Bastiat et auctores socialistae, nullatenus negant natura produci «utilitatis valorem» : «leur axiome est, ita Bastiat (cf. Liberatore, *op. c.*, p. 147), toute richesse (utile omne) vient du travail; le travail c'est la richesse. Je ne puis m'empêcher de prévenir que ces formules, prises au pied de la lettre, ont conduit à des erreurs de doctrine énormes»; et K. Marx scribit : «le travail n'est pas l'unique source des valeurs d'usage qu'il produit... Il en est le père, et la terre la mère» *(Le Capital*, p. 17). Verum addit Marx *(ib.*, p. 14) : «il est évident qu'on fait abstraction de la valeur d'usage des marchandises quand on les échange»; et Bastiat similiter dicit : «la coopération de la nature est essentiellement gratuite» (cf. Liberatore, *ib.*, p. 148). Et hoc quidem est illius systematis essentiale : atqui hoc praecise negamus.

objectivum, abstracta industria, alteri vendibilem esse. Quo posito, corrueret ipsa notio capitalis, quam supponimus ac mox applicare conabimur. Et ideo, in antecessum, omnino requiritur ut notionis capitalis fundamentum confirmetur.

Atqui, sententiae praedictae concedimus humanum laborem productioni rerum utilium, seu « utilitatum », praeprimis solere concurrere, et ideo in rerum valorem commutativum industriae valorem formaliter ingredi; sed eidem opponimus, in valore rerum utilium mensurando non solum laborem esse computandum, sed et ipsius utilitatis rei in se juste rationem haberi.

2° Etenim, utendo verbis P. Vermeersch (1), « quis ambigere possit plerasque res ita constitutas esse ut utilitas, copiae finitae et quam juvat proinde possidere, ipsis partim insit ab ipsa natura? Quare, quamvis fortasse humana opus sit industria ad res vehendas vel in meliorem redigendas formam, nihilominus ad operam istam, cujus partes sunt saepe minimae, nequit exigi gradum valoris. Sint v. g. binae venae carbonariae, eodem exercendae labore. Nonne carbones praestantiores ex ingenita qualitate pluris fient? Sexcenta autem sunt exempla, in quibus verius diceretur laborem valere propter naturales qualitates rei cui inditur quam has propter laborem conjunctum. »

Nec opus est heic principium a Carey vel Bastiat inventum, ac praesertim a K. Marx et socialistis expositum et propugnatum, profundiori examini submittere, ac eorum paralogismos, contradictiones et ineptias, quae innumeris scriptis oppositis patefacta sunt (2), ad amussim ostendere. Quodsi tamen idem ipsorum principium assumere velimus, arguentes ad hominem, eorumdem conclusioni opponere possemus conclusionem contrariam adstructam ab omnibus illis œconomistis, qui, cum admittant solo

(1) Cf. *op. c.*, p. 425 ss.

(2) Cf. inter scripta recentia in hunc sensum, Böhm-Bawerk, *Capital und Capitalzins*, I, p. 495-558, ubi speciatim agit de « marxismo » (bibliographiam invenies, p. 495 s.); *Id.*, v. *Wert* in *Handwörterbuch...*, *l. c.*; F. Schaub, *Die Eigentumslehre nach Thomas von Aquin und dem modernen Socialismus*, p. 149-177 (exponitur theoria socialistica), p. 178-223 (refellitur); P. Antoine, *op. c.*, p. 258-262; H. Savatier, *op. c.*, p. 60-101, 145 ss.; E. De Gryse, *De contractu conductionis*, p. 4-13.

labore valorem gigni commutabilem, simul adstruunt capitale sensu latissimo intellectum, pecuniam imo includens, semper esse productivum, ideo praecise quia in se ipso exhibet summan laborum indefinitam, cujusvis intelligantur formae. Nec hanc tamen explicationem admittimus, tum, inter alia, quia non explicat quae explicanda sunt, tum quia cohonestat quae cohonestanda non videntur : etenim primo non explicat cur nemo in rebus naturalibus commutandis ad solum respiciat laborem, cum multa extent quae tanti valeant et aliquid laboris vix contineant; et deinde cohonestat aliquid posse habere valorem vendibilem, quod non haberet utilitatem aestimabilem : quod imprimis pecuniae applices, quae labore acquiratur, et tamen, ut jam ex dictis patet, non habeat quavis in hypothesi usum, praeter ipsam pecuniam, appretiabilem.

Quodsi ergo falsum est valorem commutabilem quemvis ex sola hauriri industria humana, an exinde jam vicissim sequitur hoc : nempe in *quavis utilitate* seu quovis *usus valore*, labore praeciso, niti etiam aliquem valorem commutabilem, seu an sequitur quamvis utilitatem realem ac objectivam esse vendibilem? Utique sequitur illa conclusio, dummodo connotetur jus proprietatis privatae. Etenim, supponendo te juste possidere rem quae veram contineat aliquam utilitatem, seu usus valorem, eo ipso possides rem, quam posses legitime cum alia re utili commutare : quod alio modo idem enuntiatur dicendo rem tuam, ob utilitatem suam, continere valorem commutationis, adeoque valorem vendibilem. Quod assertum nemo expresse negat, quamvis supra dicti auctores, ad salvandum principium positum, aequivalenter subsumant : atqui omnis res utilis laborem includit, et quidem laborem tantum, quanti aestimatur rei valor. Sed hoc subsumptum quanta laboret absurditate, quis non videt?

Unde, liceat ponere fundamentum : quamcumque rei utilitatem in se spectatam, vere et juste esse vendibilem. De norma autem iusta qua ejusdem utilitatis valor *mensurari* debeat, non est cur agamus accuratius : utrum, v. g., desumatur ex aestimatione communi *tantum*, id est ex lege oblati et quaesiti, an ex aestimatione communi *proxime*, ita ut hujus fundamenta

profundiora sint inquirenda; utrum valor utilitatis aestimandus sit *objectivus*, an insuper vel tantum subjectivus et affectivus. Sufficiat hic notasse valorem rei commutabilem non plene, nec necessario, cum valore usus ad aequalem mensuram convenire. Quod jam notavit Adam Smith : « des choses qui ont la plus grande valeur en usage n'ont que peu ou point de valeur en échange; et, au contraire, celles qui ont la plus grande valeur en échange, n'ont souvent que peu ou point de valeur en usage. Il n'y a rien de plus utile que l'eau; mais elle ne peut presque rien acheter; à peine y a-t-il moyen de rien avoir en échange. Un diamant, au contraire, n'a presque aucune valeur quant à l'usage, mais on trouvera fréquemment à l'échanger contre une très grande quantité d'autres marchandises » (1).

Quo fundamento posito, inquiramus quibusnam rebus et quonam sub respectu notio capitalis productivi applicetur, et quibusnam applicari nequeat.

ARTICULUS I.

DE PECUNIA.

1° Imprimis ex omnibus quae hucusque disseruimus, patet *pecuniam* qua talem, ad commutationes inservientem, non esse capitale : nec oportet ut hoc iterum confirmetur. Capitale *vocetur*, si placet; verum caveatur ne simul principia, quibus pecuniae et capitalis usus regatur, prorsus permisceantur. Quod si iterum atque iterum inculcatur, praesenti tribuas quaestioni, ubi vocabula et abstracta figmenta hodiedum tanta efficacia praedita videantur! Asserto ita posito, negatur sane unum ex fundamentis mercantilismi; negatur etiam eorum systema, qui omnium rerum productivitatem et qualitates in pecuniam transferunt; negatur imo opinio, qua unquam pecuniae ipsi qua pecuniae formalis productivitas tribui possit.

De pecunia agitur qua pecunia, et quidem in quantum ad commutationes inservit vel ad easdem pro libitu recipientis

(1) Citatur a Liberatore, *op. c.*, p. 36.

creditur (1). Ita considerata, sane adhiberi potest ad res frugiferas emendas, silvas et praedia, domus et officinas, machinas et instrumenta, imo opificum operas : sed cum de *pecunia* sermo sit, ne ad haec alia, de quibus infra, transitus fiat! (2) Idem ac de pecunia dicendum est de hodiernis titulis crediti, quatenus ad idem inserviunt, vel quatenus ad idem pro libitu concreduntur. Et ita absolvitur natura pecuniae non-capitalis.

2° Sed praeterea, nostra sententia, pecunia qua talis, adeoque tituli praedicti, habere possunt utilitatem aestimabilem, ultra valorem suum commutabilem seu repraesentatum : usus ille aestimabilis, a scolasticis jam perspectus, hodiedum frequens esse potest. Qui te pecuniam vel titulos crediti poscit ideo formaliter ut illa in arca sua reponat, vel in monte publico (banque) ad pignus deponat, quibus creditum, uti aiunt, seu fidem obtineat, aequivalenter te rogat rem ex se frugiferam et lucrativam. Quod sponte patet : etenim res illa, quae summam divitiarum realium, ex hypothesi, revera exhibet, in seipsa tibi subsistit cum ad dictum usum adhibeatur (3), et eandem divitiarum summam continuo repraesentat; atvero, praeter valorum substantiam *in qua*, et non solum ad quam, jus tuum remanere supponitur, tribuis alteri veram aliquam utilitatem hodiedum maxime aestimabilem, et quidem, quod non praetermittendum, utilitatem ab utilitate seu usu pecuniae qua talis prorsus distinctam : et hoc vel ex eo probatur, quod excludis expresse facultatem valoribus ad commutationes pro libitu utendi, tibique ipsi hanc facultatem reservas. Et tamen credendo pecuniam tuam, v. g.

(1) Itaque nullatenus, cum nonnullis moralistis hodiernis, restringimus naturam pecuniae non-capitalis ad « pecuniam qua debita solvantur ».

(2) Itaque censemus magnam latere aequivocationem in modo loquendi communi oeconomistarum, quo, enumerantes elementa varia capitale constituentia, inter primaria pecuniam ponunt et speciatim salaria opificum.

(3) Tunc verus habetur contractus *locationis* : ad eundem usum, v. g. vere locari posset adamas pretiosus, qui fere nullum alium habet valorem usus, quam illum quem Navarrus, post scolasticos, de pecunia speciatim notavit : « opes ostentando, ornando, aspectu ejus delectando » (*Secunda Pars Decreti*, c. XVII, n. 287).

ad fidem conciliandam, officium praestitum maxime est pretio aestimabile, cum alter hoc modo a damno subeundo salvetur, vel ad lucrifaciendum adjuvetur. Atqui, juxta principia justitiae, quaevis utilitas in se et objective existens, pretio est aestimabilis. Unde ita adhibita, pecunia et valores quicumque possunt ut lucrosa per se haberi.

3° Insuper probatum est pecuniam saltem monetatam qua rem venalem nonnumquam spectari, proinde eisdem quibus caeteras merces legibus submitti. Atqui omnibus hodiernis consentientibus, lucrum ex mercibus est licitum, saltem quo negotiatoris *labor* compensetur. Sed hic cum non de mercede industriae agatur, quaestio est utrum ex rei venalis natura seu conditionibus accidentalibus, etiamsi res in se non melioretur, auctarium justum oriri possit. Quod videtur, certis positis adjunctis locorum vel temporum, omnino affirmandum. Adjuncta autem illa externa et diversissima, quae accuratam effugiunt analysim, efficiunt ut res aliqua, hoc loco vel tempore, plus utilitatis quam alio in se habeat, et proinde ut pretium juste crescat (1). Quod dicendum est juxta principium modo enuntiatum, vi cujus unaquaeque utilitas *vera* pretio sit aestimabilis. Idem igitur monetae applices. Si ita dicendum videatur de pecunia-metallo, major est difficultas de titulis fiduciariis, qui, ut patet, nullum *habent* valorem intrinsecum. Iterum autem hic seponendus est labor circa ipsos agentis, qui eodem modo ac circa monetam compensabilis est. Quo sejuncto, non videtur titulus crediti seu « valor », quemadmodum alia pecunia, ut merx haberi posse, nec ex adjunctis ejusdem naturae pretio crescere : nullam enim utilitatem praeter utilitatem divitias reales repraesentandi tituli includunt. Quod sane non impedit quominus juste, etiam ex adjunctis accidentalibus, pretio augeantur ac minuantur. Sed hac pretii differentia emitur potius et venditur « periculum sortis », qui prorsus alius est titulus ac rei utilitas intrinseca seu productivitas.

* * *

Hic autem nobis occurrit opinio illorum multorum, qui,

(1) Cf. Liberatore, *op. c.*, p. 34.

praesertim praeeuntibus inter theologos (1) D. Funk et P. Antonio Ballerini, talem sibi fingunt pecuniae usum quo dicenda sit per se productiva ac verum capitale. Distinguunt nempe in pecunia, qua quis etiam ad commutationes utitur, esse *physicum* seu materiale ab esse quodam *ideali* seu pecuniae valore : qui pecunia utitur, esse utitur materiali, nec esse ideale absumit. Quod quidem P. Ant. Ballerini (2) sic concinne enuntiat : « cum mutuam pecuniam tradis, *substantiam tuam* profecto amittere et abdicare proprietatem *valoris* non vis. Ergo hoc jus in rem tuam [quae est manifesta confusio cum jure *ad rem*] retines. Vis tamen dare utendam : usus autem nullus [quod nimis absolute est dictum] est pecuniae, quae inventa est pro commutationibus, nisi distrahatur. Ergo consentire debes, ut *cesset dominium in pecuniam, quatenus est massa haec metalli* et in aliam materiam indeterminatam transferatur... Locatio igitur locum haberi poterit quoad valorem, quod appellant *capitale* et dici potest etiam generaliter *bonum fortunae* seu *substantia fortunae.* Nummi vero nihil erunt aliud, nisi signum seu repraesentans ejusdem substantiae, cujus nulla habetur ratio quoad contractus naturam. Et hoc vel inde elucet manifeste, quod possessor nihil sollicitus est, num ipsi tradantur nummi, potiusquam chirographa aut litterae cambii aut schedae, etc., quae solent repraesentare capitalia... Porro in his apertissimum est, vane fingi illam dominii translationem, quae unice nitebatur theoriae de *re absumpta.* » En igitur altissimum fundamentum celebris illius theoriae hodiernae *de pecuniae locatione*, quam statum quaestionis delineantes summatim exposuimus.

Hic autem nondum agitur de natura contractus crediti, utrum locatio an mutuum dicatur — quod tamen ex ipso objecto, de quo objecto nunc in recto sermo est, solvendum erit : et sic iterum confirmatur quod diximus, omnia quasi a modo objecti concipiendi pendere. Nec agitur jam de sententia illorum qui

(1) In simili tandem fundamento seu notione pecuniae nituntur œconomistae multi, praesertim patroni theoriae quae auctarium pecuniae *ex usu* cohonestant. Cf. supra, p. 64 et 118 s.

(2) Cf. *Opus theologicum morale*, (ed. Palmieri), III, p. 641 s., coll. p. 579.

praeterea valori, eodem modo a re physica abstracto, ipsarum rerum productivarum qualitates et naturam induunt : quam sententiam sub illo aspectu in I[a] Sectione obviam habuimus (1). Quae autem de praesenti opinione dicimus, a fortiori illi applicentur.

Mirandum prorsus videtur quomodo tales subtilitates tot tantorumque ingenium fefellerint. Etenim « non aliud agunt nisi quod fictione obscurant veritatem planam, quae huc redit : mutuatarium *obligari* ad solvendum; *creditori* ergo competere non jus in re sed *jus ad rem.* Cui juri, quum insit aliquod pondus dignum aestimatione, prout plus vel minus certa videtur promissa solutio, ideo computatur inter bona patrimonii et *valoris* nomine designari potest » (2). Et ad textum citatum P. Ballerini quod attinet, quanta omnium confusio! Utique, concedendo monetam tuam, vis conservare et conservas *valorem*, si valorem intelligis jus ad rem, id est si valorem *vocas* chirographum aliquod valorem monetae realem vere *repraesentans*; sed vicissim, concedendo « chirographa aut litteras cambii aut schedas, etc. » et non monetam tuam, conservas valorem monetae realem, et credis aliquod *signum hunc valorem repraesentans.*

Quis non videt valorem *realem* esse in pecunia positum et a pecunia inseparabilem? Quod praesertim patet secunda hac hypothesi : qua monetam tuam physice et quoad valorem realem in arca tua retines, cum signum illius repraesentativum alteri credis. Num *signum* hoc cuivis haberet commutationis valorem, nisi tu voluntatem haberes ipsum *valorem repraesentatum et realem* exhibenti signum aliquando praestandi? — Quod idem confirmatur prima hypothesi, qua monetam physice concedis, sed valoris realis signum reale tibi conservas. « Ut res veluti manu palpetur », ut ait P. Ballerini (p. 638), mittas monetam tuam in Americam : nullatenus alienare intendis valorem pecuniae tuae, capitale tuum, bonum seu substantiam fortunae, sed ea omnia tibi retines, cum pecuniam physice navi com-

(1) Cf. supra, p. 139-141.
(2) Ita P. Vermeersch, *op. c.*, p. 465.

mittis; imo supponeris, quod nequidem supponi posset quoad pecuniam *mutuatam*, jus *in re* tibi servare, ita ut navigator eadem nullatenus uti vel abuti possit. At, orta procella, pecunia tua, cum ipsa navi, in profundum demergitur... O fortunate, si quemvis valorem seu quodvis capitale a moneta physica vere, et non solum ficte, separasti : secus, quid tibi manet nisi fictio? Quod in hoc casu nonnisi fictio est, quomodo aliis in casibus esset veritas? Utique, cum alicui pecuniam credis, etiamsi haec physice pereat, valor *tibi* non perit, quem mutuatarius tibi reddere tenetur, sed perit *alteri* : quod praecise, ni fallimur, iterum probat valorem pecuniae perire cum moneta physica. Unde tandem, valor realis pecuniae ipsi realiter et inseparabiliter inhaeret, et cum ipsa creditur; ergo, si « consentire debes, ut cesset dominium in pecuniam », non solum cessat « in pecuniam quatenus est massa haec metalli », verum omnino quatenus est pecunia et quatenus *ut pecunia* « in aliam materiam indeterminatam transfertur ». Intelligatur autem, ut patet et ut ipse P. Ballerini notavit (1), dominium *possessionis*, et non plenum *proprietatis*.

Dici tamen posset valorem, qui apud pecuniae creditorem maneat, non esse fictitium, sed verum et realem, cum in vita œconomica realis habeatur : etenim, ut notat P. Palmieri (2), « hoc jus ad rem tantundem ipsi (creditori) valet ac pecunia praestita, et potest chirographo sibi tradito uti in commercio non secus ac pecunia praestita. » Quod omnino concedendum est : verum, si chirographo suo utitur qua pecunia, id est qua signo valorem vere repraesentante, ad commutationes nempe, jam *jus ad rem* (pecuniam) ipsi evanescit. Itaque non sequitur conclusio : « ergo reipsa pecunia habet nunc saltem rationem rei, quae non consumitur ». Econtra sequitur, illum valorem non esse valorem realem commutabilem, vel, si ut realis commutetur, habere rationem rei quae consumitur. — Altera etiam additur apud laudatum auctorem confirmatio : « potest chirographum pignori dare aut alteri in hunc finem concedere et

(1) Cf. *op. c.*, p. 640.
(2) Cf. *ib.*, p. 653, in nota.

talem usum pecuniae licite homo vendere potest, ut ait S. Thomas...» Sane, sed si chirographum pignori datur, accipiturne ideo quod habeat valorem pecuniae realiter, an econtra potius quia hunc valorem vero signo repraesentet? Quod autem alteri concreditum ut in pignus ab ipso ponatur, illud creditori sit pretio aestimabile, hoc admisimus ideo praecise quod in se ut *signum* valoris permanens, habeat valorem *usus* distinctum a valore, non dico signi, sed *repraesentato*. Unde duplex probatio admittitur, sed negatur consequens, nempe pecuniam ad commutationes creditam primo usu non consumi.

Hac occasione, etiam per transennam notetur in sententiam ibidem a P. Palmieri expositam, saltem nimis probari : etenim primo probare conatur pecuniam factam esse frugiferam, deinde pecuniam semper in se permanere ob rationes allatas, ideoque usum pecuniae creditae, ultra substantiam seu valorem pecuniae, vendibilem esse. Atqui rationibus citatis ostenditur, etiam cum pecunia credita est, adhuc eodem modo ipsius valorem creditori productivum esse. Unde usum monetae suae physicae justa locatione concedat creditor (1), et *simul* valorem quem sibi conservat, et qui ab illis auctoribus capitale nominatur, juste reddat productivum!

Concludatur igitur soli pecuniae inesse valorem ita realiter, ut cum pecunia physica et ipse absumatur. Et ita constat eos a principio errare qui systema suum in figmentis aedificent quae a rerum veritate abstrahant.

ARTICULUS II.

DE CAETERIS REBUS PRIMO USU CONSUMPTIBILIBUS.

Res primo usu consumptibiles ea omnia vocamus, quae, cum a possessore ad usum suum *naturalem ac proprium* adhibentur,

(1) Insuper locatio haec pertineret ad speciem hucusque ignotam : qui enim locat aliquid, puta domum, ipsam hanc rem locatario, qui ea utatur, concedit; hic econtra rem, scil. *valorem* pecuniae idealem, locator sibi retineret, quamvis rei usum vendere posset.

eo ipso secundum esse suum ac naturam pereunt et consumuntur. Tales sunt vinum, quo quis utitur ad bibendum, oleum ad lumen vel ad medicinam, carbones ad calorem et similia. Quoad illa, ut patet, consumptio usu primo penitior est quâm consumptio quae de pecunia commutatione distracta praedicatur. Pecuniae enim consumptio nullatenus esse ipsius physicum respicit, etiamsi pecunia ad debita solvenda adhibeatur (1), « sicuti palam constat, siquidem ejusdem valoris censetur, ac salva manet, etiamsi millies commutetur, deturque vel gratis, aut in alterius rei precium » (2). Sed aequalis est sub alio respectu : scilicet usu primo naturali res illa, sicut et pecunia, consumitur *possessori*. Quod non impedit quominus res illa, quemadmodum et pecunia, post consumptionem ipsi exhibeatur secundum valorem etiam majorem. Etenim pecuniae consumptae succedere potest res lucrosa; et res caeterae in ipsarum consumptione adhiberi possunt ad nova majoris pretii producenda.

Praeter hunc usum rerum naturalem, vi cujus dicuntur « primo usu consumptibiles », etiam usu prorsus alio, quo adhiberentur nempe ad commutationes, possessori consumuntur distractae ac expensae. Etenim cum S. Thoma (3) « dicendum quod, sicut Philosophus dicit, duplex usus potest esse *alicujus rei :* unus proprius et principalis : alius secundarius et communis : sicut calceamenti proprius et principalis usus est calceatio, secundarius autem commutatio. » Et ita oleo posset quis uti ad lumen vel ad commutationem cum aliis rebus. Si autem de facto res talis, sicuti quaevis etiam in se permanens, adhibetur ad hunc « usum communem », rursus, eodem prorsus modo ac pecunia, consumitur *possessori*.

Quid autem de ejusmodi rerum innata lucri productivitate sit dicendum, jam inquiramus.

1° Cum res illa perit possessori eo sensu quod in se ad possessorem non jam pertineat, sive physice sit consumpta, sive

(1) Tunc theologi communiter concedunt pecuniam « primo usu consumi ».

(2) Cf. Covarruvias, *Variarum Resolutionum*, L. III, c. 1, n. 5.

(3) Cf. *De Malo*, q. XIII, a. 4, ad 15.

juridice alienata, nullum valorem, supra valorem commutationis ipsi intrinsecum, ex seipsa proferre potest (1). Quod patet, si cum alia re permutatur, quae ipsius valori aequivalet; quod nec negandum videtur, si ad usum proprium ac naturalem tribuitur. Etenim, ut supponitur, usus seu utilitas illa est formaliter in consumptione rei substantiali : utilitas carbonum calefaciendi nonnisi in carbonum combustione ponitur; unde pretium seu valor commutabilis ejusmodi usus est formaliter pretium seu valor substantiae carbonum; et, inversa propositione, carbones tanti valere debent quanti utilitas quae est in combustione, quidquid postea ex eadem oriatur. Si hic usus substantiae illius valeret pluris substantia ipsa, quonam haec valoris differentia niteretur fundamento? Concedis substantiam, concedendo usum : ergo usus compensatur, cum perditio substantiae compensatur. Quodsi nonnumquam alteri utenti, usus pluris valet quam substantiae pretium, at non tibi cui res, usu vendito, ipsa consumpta est. Utenti usus plus valere potest : sed ut plus valeat, notandum est illum, qui re utitur, industriam suam vel alienam sibi conductam rei applicare. Unde augmentum valoris, *post* rem consumptam, *ex re producta* natum, censemus tribuendum utentis labori. Itaque hisce objectis, ad usum naturalem concessis, applicamus quae S. Thomas dixit de usu pecuniae usurariae labore lucrativae : « illud quod acquiritur de pecunia usuraria debetur quidem acquirenti, non propter pecuniam usurariam datam, sicut propter causam instrumentalem, sed propter suam industriam, sicut propter causam principalem (2). »

(1) De usu rerum productivo, optime scripsit BÖHM-BAWERK, *Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre*, p. 51 ss. Innsbruck, Wagner, 1881; eandem doctrinam refert, ad refellendas theorias « de usu », in opere saepius laudato *Capital und Capitalzins*, I, p. 269 ss., praesertim, p. 275-281, 285 ss. ubi agit de rebus de quibus hic. Nempe probat nullum rerum usum seu utilitatem existere (Nutzung), juxta et extra earumdem virtutem utilitates praestandi (Nutzleistung). Ideoque merito notat (p. 311) quoad concessionem usus prorsus derelinquendam esse analogiam inter mutuum (Darlehen) et locationem (Pacht und Miethe). Et praecise illud adstruere in hoc praesenti capite intendimus; idemque citatus auctor, vel in ipsa quaestionis positione et in tota inquisitione sua, infeliciter oblivioni tradit.

(2) Cf. 2ª, 2ᵃᵉ, q. LXXVIII, a. 3, ad 3.

Et ad clariorem asserti nostri intelligentiam, quod primo intuitu mirum videri posset, animadvertendum est substantiae concessae inesse supponi valorem commutationis, ideo quia substantia haec utilis est; sed utilis est, quia vires quasdam naturales continet, quae alio ac alio modo vel ad alium ac alium finem adhiberi possunt (1). Ergo, cum substantia conceditur ad usum, nihil aliud conceditur ac usus virium illarum naturalium. Unde rursus patet valorem substantiae esse valorem illarum virium (2). Qui proinde pretio concederet substantiam, et insuper venderet usum virium naturalium, quae utique cum labore ad valorum productionem concurrent, « bis venderet idem, vel venderet quod non est. » Et ita tandem, etiamsi res consumptibilis, in consumptione ad res producendas adhibita, activa causalitate ob vires innatas *productioni* concurrat, tamen per

(1) P. Liberatore (*op. c.*, p. 64 ss.) philosophice conatur probare capitale non esse *causam* producentem, quemadmodum natura et labor; et ad hoc efficiendum, considerat tria elementa quae, juxta ipsum, capitale constituunt, materiam primam, alimenta, et instrumenta, et arguit ex eo quod illa nullatenus *active* ad productionem concurrant. — Attamen censemus multa quae ibi continentur activo aliquo modo productionem vere causare. Quoad materiam primam, v. g., ipse auctor notat : « que l'on n'invoque pas les qualités actives qui se trouvent dans la matière et qui aident à la production directe de l'effet; car ces qualités entrent dans le nombre des agents naturels, et, sous cet aspect, sortent du concept de matière ». Verum patet ita quaestionem reduci ad verbum, scilicet in materia prima distinguenda esset pars activa, quae in *natura* esset ponenda, et reliqua quae in *capitali;* insuper, quaeso, quisnam valor sive usus sive commutationis huic reliquae parti, altera seposita, adhuc inesse posset? — Quod iterum confirmat modum nostrum ponendi quaestionem, quo capitale nominamus quod alicui *ex sese* auctarium afferre potest : atqui, huc non refert utrum res aliqua ad productionem active concurrat, necne; ex eis enim quae hic traduntur, patet multa active concurrere quae tamen nullum justum auctarium ex sese producunt, et vicissim, multa justum auctarium afferre quae tamen ad productionem non concurrunt.

(2) Quae hic ponimus reducuntur tandem ad haec concinne a S. Thoma dicta : « sed in illis rebus quarum usus est consumptio, non est aliud usus rei quam ipsa res; unde cuicumque conceditur usus talium rerum, conceditur etiam et ipsarum rerum dominium, et econverso » (*De Malo*, q. XIII, a. 4, c.).

se, in *distribuendo* rei productae valore, nonnisi valor substantiae primo possessori juste obveniet.

Et haec applices rebus omnibus ad consumptionem tributis; applices, inter alia, alimentis quae sustentant opifices viresque relevant, et quibus œconomistae hodierni rationem capitalis lucrosam imponere communiter solent. Eo vel magis principium statutum hisce alimentis est applicandum, quod impossibile sit in plenum opificis dominium non transire alimenta, quippe quae et in ejusdem personam transeant. Unde cum opifice herus ne societatis quidem contractum inire posset de lucro ex hisce alimentis *quasi ex suis* mediate oriundis, quemadmodum posset de lucro ex pecunia *sua*, vel ex animalibus *suis* : et tamen vix negabitur alimenta, secus ac pecuniam, aliquid active productivitati addere laboris. Quod statuendo, nullatenus negamus alimentis illis aliquando (1) posse usum virtutis laborandi emi; sed hoc est prorsus aliud : ita enim salvatur *ipsius laboris* productivitas, dum priore concipiendi modo, ipsa *alimenta* essent ex se frugifera.

Ulterius, idem principium applicandum nobis videtur cuivis rei (matière première), circa quam, ut objectum, industria versatur et quae non tantum accidentaliter mutata et meliorata in se permanet, sed quae ad novum esse generandum in esse suo physico corrumpitur.

Tandem, eodem modo dicendum videtur etiam de frumento, et similibus naturae fructibus, cum ad usum consumptionis quemvis, pro alterius arbitrio, conceditur : nec refert utrum hic eis utatur ad cibum, an ad commutationes, an etiam ad agrum serendum. Quamvis, ut semen adhibitum, in esse suo corrumpatur, active tamen ac vitaliter ad novum quid majoris valoris producendum operatur : et nihilominus, supponendo usum rei plenum relinqui nutui accipientis, nobis non videtur a creditore formalem rei productivitatem invocari posse, ut ipsi, ultra rei valorem, pars lucri tribuatur. Etenim in valore

(1) Minime dicimus *semper*, in statu normali societatis, industriae et opificis; at hic nostri non est de justo salario agere.

substantiali frumenti aestimando, ut dictum est modo, respiciendum est ad utilitatem virium naturalium quae frumento insunt, et quibus ad nutriendum vel ad serendum inservire potest : ad quodnam aliud respiceretur ut valor substantiae aestimetur, cum nihil aliud inibi sit aestimabile? Ergo omnino dicendum videtur eum qui venderet usum rei talem quo res consumatur, vendere totum *usum virium* aestimabilem, seu ipsam rei substantiam. Unde si vellet vendere substantiam et seorsim usum illarum virium, rursus « venderet idem bis, vel venderet quod non est ».

Et ita elucet universas res primo usu consumptibiles, quatenus primo usu consumuntur, esse steriles ac infœcundas, nullamque proinde sub hoc respectu distinctionem esse faciendam inter illa et pecuniam.

2° Quae hic de sterilitate rei primo usu consumptibilis dicuntur, ne ita intelligantur quasi res, conjuncta imo concurrens labori possessoris ipsius vel alterius nomine possessoris, nihil lucri, praeter valorem substantiae, possessori proferre possit. Etenim iterum, sub hac formalitate, pecuniae aequiparanda est, imo praeponenda, saltem si causalitas formalis productiva ipsi, puta frumento ut semini, insit. Et ita si quis vellet ex industriali societate emolumenta habere, merito posset socius esse verus ac partem lucri pro rata percipere, sive pro vicibus suis tribuat tantam pecuniam, sive aequalem valorem materiae primae vel seminum productioni insumendorum. Quod tamen non probat sive pecuniam, sive caetera usu consumptibilia usum habere pretio aestimabilem praeter usum substantialem, id est, non probat eadem esse *per se*, absque labore, absque periculo, absque sumptu, vel alio titulo extrinseco, lucrosa et capitale.

3° Attamen, sicut pecunia, ita caetera hujusmodi per se possunt, absque titulo quovis extrinseco, lucrativa fieri : scilicet, si concreduntur ad usum quemvis ab usu substantiali separabilem, et pretio aestimabilem. Et hoc est fundamentum quo nititur sententia, a modernis etiam admissa, vinum, ex. g., *commodato*,

objici, proinde et *locationi* (1) : puta, si crederetur ad ostentationem vel ad pignus ponendum. De ratione autem hujus asserti supra, quoad pecuniam, jam egimus.

ARTICULUS III.

DE REBUS PRIMO USU NON CONSUMPTIS.

Hic considerandae sunt universae res quae ad praecedentes non reducuntur : sive maneant in perpetuum, ut terra ; sive per vitam suam, ut plantae et animalia ; sive tandem, ut instrumenta quaevis, donec usu attrita suo fini inepta evadant. Cum ipsae possint, quemadmodum res quaecumque, ad commutationes adhiberi, ex. g. tot boves dando ad hanc emendam domum, patet easdem ita adhibitas nullam includere utilitatem aestimabilem supra ipsum, puta boum, valorem. Sicut etiam « quando vendis equum pro justo pretio, non poteris quidquam amplius petere pro jure utendi equo, quia hoc totum aestimatur, quando aestimatur valor equi » (2).

Si vero non ad illum adhibentur usum, qui aequivalet valori rei commutabili, pleraeque inservire possunt ad usum aliquem vel utilitatem aestimabilem qua ipsae non consumantur. Ergo utilitas illa, retento rei valore, seorsim alteri tribui potest ; ex. g. utilitas domus ad habitationem, equi ad itinera. Cum autem negari nequeat utilitatem illam esse aliquid in se et objective pretio aestimabile, eo ipso fit commutabile ac vendibile. Et in hoc quidem fundamento nititur contractus *onerosus* locationis. « Quaedam res sunt, ita S. Thomas (3), quorum usus

(1) Cf., apud modernos moralistas, Capita de *commodato* et de *locatione*, in tractatu *de contractibus*.

(2) Cf. de Lugo, *op. c.*, disp. XXV, sect. II, n. 10.

(3) Cf. *De Malo*, q. XIII. a. 4, c.; coll. 2a 2ae, q. LXXVIII, a. 1, c. — *In III Sent.*, D. XXXVII, q. I, a. 6, c., S. Thomas innuit aliam rationem, quam tamen non admittit, cum scribat : « quidam dicunt, quod ideo pecuniam pro certo lucro concedere non licet, sicut domum aut equum, vel alia hujusmodi, quia pecunia non deterioratur ex usu, sed *aliis rebus aliquid deperit ex usu*. Sed ista ratio *non est generalis;* quia in

non est consumptio substantiae ipsarum, sicut usus domus est inhabitatio; non est autem de ratione inhabitationis, quod domus diruatur; si autem contingat quod domus inhabitando in aliquo melioretur vel deterioretur, hoc est per accidens; et idem est dicendum de equo et veste, et aliis hujusmodi. Quia ergo hujusmodi res non consumuntur per usum per se loquendo, ideo seorsim potest concedi aut vendi aut res ipsa aut usus, vel simul utrumque; potest enim aliquis vendere domum, retinendo sibi usum domus ad tempus; et similiter potest aliquis vendere usum domus retinendo sibi proprietatem et dominium domus. » Quae locationis ratio, cum magni sit momenti, accurate intelligatur. Imprimis ut usus rei alicujus seorsim a re ipsa vendibilis sit, nullatenus requiritur ut usu hujusmodi res aliquo modo deterioretur : usum agri, quamvis eadem semper supponatur fertilitate praeditus, quis negabit pretio esse aestimabilem? Deinde ut usus rei tuae sit *in se* aestimabilis, non oportet ut *tibi* usus ille sit aestimabilis : qui possides quinque domus, quarum una tantum uti potes, caeterarum usum juste vendis, quia unaquaeque domus ex seipsa utilitatem habet pretio aestimabilem (1). Quodsi proinde duo illa neque requiruntur neque sufficiunt ad rei locationem, potius usus rei seorsim ab ipsa vendibilis est, dummodo *in se* sit aliquid hominibus appretiabile.

Iterumque hic animadvertendum est, quod jam notavimus de rebus primo usu consumptibilibus. Quemadmodum harum usus, si venditur, valore aequivalet ipsi substantiae, etiamsi rei usus ad lucrum adhibeatur, eodem prorsus modo si usus rei permanentis venditur, eodem venditur pretio sive talis usus

aliquibus rebus, pro quarum concessione aliquid accipi potest licite, nihil ex usu deperit, sicut in concessione domus ad usum ad unum diem; et praeterea pretium quod accipitur, non commensuratur damno quod accidit ex usu rei; non enim tantum deperit in mutuo quantum datur. » In opusc. *De Malo*, q. XIII, a. 4, ad 4, de eadem opinione dicit : « ista ratio *nulla est*, quia secundum hoc aliquis non posset juste accipere majus pretium pro domo sua locata, quam domus inde deterioretur. Est ergo dicendum quod venditur *ipse usus* domus licite. »

(1) Ideo supra (p. 130, n. 2; 132, n. 3) diximus P. Weiss falli, cum valorem usus non agnoscat praeter utilitatem quam res habeat ipsi possessori.

nihil novi producat et hoc sensu sterilis dicatur, puta usus domus ad habitandum, sive idem usus multum ad productionem concurrat, puta usus domus ad res fabricandas. Et ideo, ut cognoscatur quaenam res habeat usum a se distinctum et pretio aestimabilem, nullatenus requiritur ut de facto usu suo ad valorum productionem concurrat. Sed ut res talis sit *per se lucri justi productiva*, sufficit ac requiritur *ut habeat usum, praeter substantiam suam, aestimabilem* (1). Et juxta hoc principium, judices de productivitate agrorum, praediorum, silvarum, plantarum et animalium, deque omnium quorum usus ita formaliter sit frugifer, ut etiam naturales fructus germinentur; deinde de lucrositate domorum, officinarum, instrumentorum laboris, speciatim machinarum, viarum ferrearum cum omnibus ad easdem pertinentibus, et aliarum rerum similium.

Conclusio.

I. Quodsi nunc componimus quae juxta variam rerum naturam de earum lucri productivitate invenimus, et si notionem capitalis initio hujus Capitis positam, scilicet rem ex natura dumtaxat sua proprietario lucrosam, rebus applicamus, patet *conceptum capitalis in rebus illis, quae ad talem usum creduntur quo nullatenus proprietario consumantur*, verificari, et nonnisi illis applicari. Quod ponimus fundamentum in universa hac quaestione. Ad hanc notionem etiam animadvertendum est, non requiri ad praesentem quaestionem solvendam ut accurate inter *naturam* et *capitale* discernatur. Quod discrimen si fieret, magis scientifice sane disseri posset de nova productione rerum ac valorum : verum, quod ab initio notavimus, ut quis re sua

(1) Idem ultimatim est conceptus quem P. Weiss *(op. c.*, passim) sibi efformavit de capitali. At, ut vidimus, systema quod defendimus ab ipsius distinguitur essentialiter, eo quod ipse ut *rem permanentem*, a qua valor usus possit separari, consideret non tantum rem physice permanentem, sed ipsum *valorem* aequalem subsistentem. Inde fit, inter alia, ut pecunia, quam in se capitali *opponit*, possit, juxta ipsum, verum capitale effici si labore ad productionem adhibeatur.

legitimum lucrum percipiat, non per se necesse est ut re illa formaliter ad rerum novarum productionem concurrat : quod imo scholae œconomicae omnes, *implicite* saltem et *quoad particularia* quaedam objecta, admittere convincuntur. Unde, dummodo verba accurate juxta principia evoluta applicentur, per nos licet tria vocari elementa productionis : naturam, capitale et laborem humanum; sed simul annotandum est, quoad præsentem causam, capitali, quale descriptum est, quaedam naturalia per se sensu posito lucrosa annumerari.

II. Quodsi deinde notionem capitalis ita positam diversissimis et propemodum innumeris œconomistarum definitionibus conferimus, ingenue fatemur hanc nostram, quam traditionali veterum theologorum censemus congruere, radicitus ab illorum differre. Attamen cum quorumdam conceptu, ex illis qui capitalis lucrositatem *ex usu* desumunt, affinitas quaedam reperiri posset. Ita, *verbotenus* saltem, cum HERMANN, œconomista ex primariis Germaniae, convenimus scribenti : « die Brauchbarkeit kann eine *vergängliche* oder eine *dauernde* sein. Theils die *Art der Gutes*, theils die *Art des Gebrauches* ist hier massgebend. Vergänglich, oft nur momentan, ist die Brauchbarheit frisch bereiteter Speise, manches Getränkes... Grundstücke, Gebäude, Geräthe, Bücher, Geld (!) haben dauernden Gebrauchswert. *Ihr Gebrauch, während dessen sie fortstehen, wird ihre Nutzung genannt, die dann wie ein eigenes Gut aufgefasst werden kann, welches für sich selbst Tauschwert erlangen mag, den man Zins nennt* » (1). Ideo merito vocat capitale, bona illa quae apta sunt « eine dauernde Grundlage einer Nutzung zu sein, die Tauschwert hat » (2). Verum hujus auctoris et ejusdem sequacium theoria in hoc essentialiter vitiatur, quod non semper naturam objecti de quo agitur, « die Art

(1) Cf. HERMANN, *Staatswirthschaftliche Untersuchungen*, ed. 1874, p. 109 ss. (citatur apud BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I, p. 241).

(2) Citatur, *ib.*, p. 242. — Eodem fere modo ac Hermann, capitale concipit KNIES qui usum dicit « den durch eine laufende Zeit andauernden und durch Zeitmomente begrenzbaren Gebrauch » alicujus rei quam vocat « Nutzungstrager » (cf. BÖHM-BAWERK, *op. c.*, I, p. 258); it. WALRAS (cf. *ib.*, II, p. 33).

des Gutes », rite perspiciant, et speciatim quod a bonis realibus etiam primo usu consumptibilibus valorem aliquem *realem* segregent qui sit « eine dauernde Grundlage einer Nutzung » (1). Postquam, in hac Sectione et passim, ostendimus quam absurdum sit a bonis realibus valorem aliquem idealem abstrahere qui permaneat postquam res consumptae sint, seu potius qui tunc efficiatur realis (2), non vacat in hoc jam insistere. Legatur, si placet, hac de quaestione, opus doctissimum saepius laudatum D. von Böhm-Bawerk. Quamvis auctor multa propugnet quae cum sententia nostra nullatenus quadrent, quamvis imo explicite systema adstruat quod, ut jacet, prorsus rejiciendum videatur, magnopere tamen de scientia œconomica meritus est eo quod multiplices abstractiones in ea scientia communiter admissas strenue debellaverit, et imprimis ad rerum naturam *realem* attenderit. Et in praesenti quidem quaestione, independenter ab omni schola (3), ad eundem conceptum devenit *de*

(1) «Auch materiell vergängliche und blos temporär brauchbare Güter, ita Hermann, lassen sich durch beständigen Formwechsel unter Fortbestand des Tauschwertes so in Fluss bringen, dass sie für den Gebrauch Beständigkeit erlangen. Dann lässt sich, wie bei den dauerbaren, auch bei den Gütern, welche unter Fortbestand ihres Tauschwertes qualitativ ihre Form ändern, dieser Gebrauch als ein Gut für sich, als Nutzung auffassen, die selbst Tauschwert erlangen kann.» Cf. Böhm-Bawerk, *op. c.*, I, p. 258. — Eandem theoriam pecuniae applicatam invenimus apud quosdam theologos. Cf. supra, p. 226-230.

(2) Etenim antequam bonis illis aliquis utitur, possident tantummodo valorem commutationis; sed cum aliquis iis usus est, debebit reddere illum valorem et insuper pretium usus : ideo, aiunt, quia usus, seorsim a substantia, scil. seorsim a valore qui in se permanet, venditur. «Ich könnte darauf hinweisen, ita Böhm-Bawerk, wie seltsam, ja ans Komische streifend die Annahme ist, dass in dem Augenblicke, als ein Gut durch seinen gänzlichen erschöpfenden Verbrauch factisch *zu nützen aufhört*, es eine perpetuirliche Nutzung abzugeben erst recht *anfangen* soll». Cf. *op. c.*, I, p. 305.

(3) Scribit merito : « seltsamer Weise steht dieser mein Versuch in der nationalökonomischen Literatur fast völlig isolirt da... Oder gehört es nicht zu den grössten Wunderlichkeiten, wenn in einer Wissenschaft, die von Anfang bis zu Ende sich um die Bedürfnisbefriedigung durch Güter, um die Nutzbeziehung zwischen Mensch und Gut als um ihren Angelpunkt dreht, die technische Structur des Güternutzens gar nicht einmal untersucht wird? oder wenn in derselben Wissenschaft, in der über gar manchen anderen Begriff Seiten, Capitel, ja Monographien angefüllt werden, der grundlegende Begriff «Gebrauch eines Gutes»

rerum natura ac utilitate, quem juxta traditionalem scolasticorum scientiam hic adstruere conati sumus. Unde, quamvis citati auctores notionem positam capitalis verbotenus referant, ab iis omnino dissentimus, cum huic notioni res etiam primo usu consumptibiles submittant, et cum deinde concludant ex rebus illis creditis ideo fœnus justum accipi, quod earum usus, a rebus realiter distinguendus, legitime vendatur. Et in hoc puncto essentialiter consistunt theoriae œconomistarum, quas « theorias usus » (théorie d'usage, Nutzungstheorien) vocant. Patet autem ex principiis hucusque expositis, quomodo de iis judicandum sit. Quae si prae oculis habeantur, etiam responsum adaequatum omnibus argumentis ab illis allatis praesto est.

III. Quidquid sit de voce *capitale*, non dubitamus ex dictis, quoad rem ipsam, concludere justum esse lucrum perceptum ex re, quae tribuitur ad usum aestimabilem, quo res ipsa non consumitur : illud lucrum proprio sensu « auctarium » est ac vocatur, cum rei in valore substantiali perseveranti superveniat.

Patet econtra *per se* injustum esse lucrum idem exactum ex re, quae creditur ad usum aeque aestimabilem, quo res ipsa substantialiter consumitur seu distrahitur : hoc lucrum, juxta significationem vocis a retro tot saeculis admissam (1), vocatur *usura*, et nulla ratio datur cur vox, quamvis hoc fieri posset, ad aliam significationem transferenda sit, nisi gratuito et falso asseratur nullam jam rem primo usu consumi. Significatione igitur usitata, « ea est propria usurarum interpretatio, quando videlicet *ex usu rei, quae non germinat, nullo labore, nullo sumptu, nullove periculo*, lucrum fetusque conquiri studetur » (2). En accuratissimam, quam assumimus, usurae notionem.

nicht einmal mit zwei Zeilen definirt oder erläutert, sondern in der ganzen irreführenden Verschwommenheit und Vieldeutigkeit, in der er im Volksmunde lebt, auch in allen theoretischen Untersuchungen mitgeschleppt wird? » Cf. *op. c.*, I, p. 269, coll. p. 300, n. 1, et p. 310 ubi speciatim invehit contra modum concipiendi inde a Salmasio prorsus omnibus communem.

(1) Cf. tamen quae supra (p. 96) notavimus de notione usurae apud multos hodiernos.

(2) Haec notio refertur in Bulla Leonis X *Inter multiplices*, qua Montes pietatis approbavit, et quae a concilio Lateranensi V (sess. 10ª, anno 1515)

Atqui, ex dictis, imprimis *pecunia*, ad usum commutationis credita, est « res quae non germinat ».

IV. Ex hic expositis etiam patet quomodo sentiendum sit de fundamentali œconomistarum thesi : ***capitale per se esse productivum***. Quod concedimus, si restringatur capitale ad objecta supra determinata; quod vero negamus, si ad omnia aestimabilia extendatur, imo si tantum ad omnia quae quovis modo rerum productionem, sive ut causae sive ut conditiones, adjuvant.

V. Tandem aliquod judicium ferre licet circa hodiernorum assertum, quo titulus lucri cessantis explicari solet : pecuniam nempe factam esse capitale, seu per se frugiferam, adeo ut probatio contrarii non jam admittatur. Si intelligunt pecuniam natura capitalis per se productivi hodie indutam esse, irrationabile est assertum. Si intendunt pecuniam repraesentare capitale per se productivum, omnia autem hodiedum per se productiva seu capitale facta esse, illud conceditur, hoc juxta dicta negatur. Tandem si volunt omnem pecuniam semper hodiedum convertibilem esse in illud reale capitale quod modo descriptum est, transeat assertum ita positum : est enim mera quaestio facti, de qua imposterum ampliora occurrent. Quod factum utique omnino *praesumitur;* attamen praesumptio cedit veritati.

confirmata est. (Cf. supra, p. 209). Haec verba afferri ab auctoribus solent, ut verba ipsius concilii vel Leonis X; sed immerito, cum rationem exhibeant allegatam ab adversariis ipsis Montium pietatis. Verum, cum ratio illa ad rem non pertineret, concilium vel summus pontifex de eadem nihil pronuntiat; et ab alia parte continet veram usurae notionem in tota Schola admissam. Cf. quae supra, p. 2 s., n. 1, notavimus in concilii Viennensis (1311) doctrinam : postquam illa ibidem scripsimus, nostram interpretationem verborum « exercere usuras » et « usuraria pravitas », quod damnatur, confirmatam habemus opere recentissime edito a G. Yver, *Le commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au XIIIe et au XIVe siècle*. Paris, Fontemoing, 1903. Hic auctor nempe agit (p. 58-60) de legislatione neapolitana contra « usurariorum nequitiam », quae lata est a Frederico II et praesertim a Roberto (1322) et Joanna I (1354) : statutum est ab hac « si tres testes fidedigni jurati testificantur criminatum ipsum in eos *exercuisse hujusmodi usurariam pravitatem*... ac si probatum esset legitime crimen... exinde merita condemnatio subsequatur »; « usurae sunt prohibitae et nullus det in Regno suas pecunias sub usuris *magnis vel parvis*, sive regnicola, sive exterus. » Quam gratuitatem mutui absolutam ipsi principes, in mutuis ab ipsis receptis, practice docebant. Cf. *ib.*, p. 376 ss.

CAPUT II.

DE CONTRACTU QUO OBJECTA CREDUNTUR.

ARTICULUS I.

DE CONTRACTU CREDITI IN SE CONSIDERATO.

Quaestio nunc agitur de contractu illo quo res variae, quarum naturam lucrosam vel sterilem modo determinavimus, alteri creduntur; praescindendum est igitur a proprietarii labore, periculo, damno quovis vere aestimabili, vel aliis lucri rationibus quae ab extrinseco et per accidens, etiamsi universim, contractui adesse possint nec contractus naturae adhaereant. Quibus sepositis, *contractus crediti* ratio formalis ex diversa natura *objecti* oritur. Quod communiter de omni contractu admissum, vix ab aliquo hic negaretur. Patet enim non pendere a mera voluntate creditoris, utrum necne debitor teneatur ex justitia ad auctarium ipsi seu usus pretium cum re credita retribuendum : « der Eigenthümer hat vielleicht nichts dagegen, ita Böhm-Bawerk (1) de rebus primo usu consumptibilibus, wohl aber die Natur der Sache. »

Contractus autem, de quo hic agitur, est conventio qua unus rei suae usum concredit alteri qui post determinatum tempus praestationem a primo ipsi factam ad aequivalentiam restituere tenetur.

Definitione hisce verbis posita, sane nihil praejudicatur. Si praestatio utrimque fit « ad aequivalentiam », evidenter justitia servatur intacta. Nec dicendo « ad aequivalentiam », praesupponitur quomodo res retribui possit ac debeat, utrum in realitate sua physica, an in re alia *fungibili*, id est quae prioris vices naturales gerere possit (2). Ponendo « post determinatum

(1) Cf. *op. c.*, I, p. 282.

(2) P. Girard (*Manuel élémentaire de Droit romain*, p. 237, n. 1) notat distinctionem inter *res fungibiles* et *res non fungibiles* non esse

tempus », elementum indicatur, quod omne creditum formaliter ingreditur et quo creditum omne ab alio contractu, ut emptione-venditione, vel permutatione specificatur. Tandem loquendo de rei « usu », praescindimus utrum usus ille creditus ipsam rem absumat substantialiter necne.

Porro inquirendum est quomodo in contractu crediti praestationes fiant utrimque *ad aequivalentiam*, utrum ad hanc efficiendam oporteat ut debitor post tempus determinatum, praeter rem in se seu in valore, auctarium valoris retribuat, id est utrum contractus habendus sit ex se gratuitus an onerosus.

Atvero, si aliquid ex Capite superiori retinendum est, saltem hoc elucet : res universas, si quoad usum ipsarum œconomicum

«romanam». Vocibus autem nolumus inhaerere, sed rei ipsius rationem habere; eo vel magis quod, jure romano abolito, antiquata videatur controversia quae agebatur inter juristas, canonistas et theologos Medii aevi : scilicet circa quamnam rem formaliter mutui contractus versetur, utrum circa res «quae pondere, numero, mensurave constant», an circa res «quae usu consumuntur», an tandem circa rés «fungibiles». 1° In jure romano dicendum videtur mutuum formaliter respicere objecta «quae pondere, numero, mensurave constant»; attamen, quidquid theoretice sit dicendum, practice loquendo illae res sunt fere eaedem quae «usu consumuntur» et quae considerantur «in genere» suo : «ainsi la monnaie, l'huile, le vin, le blé, sont des choses qui se consomment par le premier usage, qui se pèsent, se mesurent ou se comptent, que l'on considérera d'ordinaire *in genere*» (cf. Girard, p. 237). — 2° In scientia Medii aevi, generatim statuebant in mutuo *tantumdem* esse reddendum quantum receptum est. Inde controversia, de qua supra (p. 183-186, nota) quaedam notavimus. Inde etiam, cum ulterior determinatio quaeratur, nonnumquam doctores inter se dissentiebant. Ita Lessius *(op. c.*, l. II, c. 20, n. 4) mutuo non submittit proprie nisi «res numero, pondere, vel mensura constantes», non autem stricte «res usu consumptibiles», quae «dicuntur a jurisperitis *accipere functionem*». Quod autem patet esse quaestionem verborum : ideo eximius auctor cogitur pro credito quarumdam rerum contractum aliquem *innominatum* excogitare, v. g. pro credito librae aeris, vel ovis, cujus vice postea similis restituatur. Ideo plerique auctores, rem potius inspicientes, mutuum extendebant et ad res «usu consumptibiles» omnes, et ad res «in genere» consideratas seu «fungibiles»; et cum omnia illa comprehendantur in rebus «usu consumptibilibus», ad has formaliter mutuum reducebant (cf. Navarrus, *op. c.*, c. 17, n. 206; Sotus, *De jure et justitia*, q. I, a. 1; Wiggers, *op. c.*, tr. V, c. VI, n. 2 s.; de Lugo, *op. c.*, d. XXIV, sect. I, n. 1). Eodem modo ac illi possumus res considerare.

spectentur, natura in duplici poni specie, cum aliae ipso usu in seipsis absumantur, aliae vero habeant usum, extra et supra valorem suum intrinsecum, pretio aestimabilem. Ideo concludimus illarum « valorem commutationis » (valeur en échange) *aequalem et identicum* esse « valori usus » (valeur en usage); has vero alias continere tum valorem commutationis tum insuper valorem usus. Ideo ulterius liquet in prioribus illis, super valorem commutationis substantialem, nullum auctarium concipi, econtra merito in aliis.

Qui autem res tribuit *ad usum*, easdem tribuit *ad tempus*, et hoc inseparabiliter cohaeret : etenim ut quis re aliqua, etiamsi primo usu consumptibili, uti possit, constat tempus requiri. Quod animadvertum est, ut pateat formalitate temporis, quae de essentia est crediti, nullatenus principium modo positum mutari ac vitiari. Et quidem cum de re agitur consumptibili, et cum simul aliquod temporis spatium, v. g. annus, determinatur post quod elapsum res in aequivalenti reddatur, valor rei per annum illum evidenter manet identicus valori usus : nam sive carbones, ex. g., comburantur prima anni die, sive paulatim, sive ultima nocte, si principium fundamentale de aequivalentia inter valorem substantialem et valorem usus verum est, usus carbonum, quovis fiat momento, aequivalet carbonum substantiae. Dein, si de re permanente — supponatur ager usque ad finem mundi existens — quaeratur, liquet aliquod tempus requiri praecise ut usus rei pretio sit aestimabilis : requiritur ut ager coli possit et fructus colligi. Hic tamen difficultas exurgit utrum necne influxum habeat tempus quoad valorem rei in commutatione : quam difficultatem mox examinabimus ex professo. Nunc tantum ponatur eo ipso quod *rei usus* credatur, rem credi *ad tempus;* temporis igitur elemento principium de usuum aestimabilitate diversa, pro duplici diversa rerum specie, nullo prorsus modo immutari. Quod autem tempus illud tributum plus minusve longum sit non refert, dummodo intra illud spatium usus rei sit *appretiabilis* (1) :

(1) Liquet verum esse de pecunia, quod de caeteris rebus primo usu consumptibilibus, nec ullatenus hodiedum pecuniam, inter res con-

unde, si rei naturae ratio habeatur, voluntati paciscentium facultas est illud tempus determinandi.

Quae principia si videntur omnino inexpugnabilia, sponte consequitur contractum quo res ad usum credantur, quoad quaestionem praesentem, specificari qualiter specificantur res ipsae. Unde reperimus : 1° contractum quo res creduntur primo usu consumptibiles seu quatenus primo usu consumptibiles, et 2° contractum quo creduntur res in se permanentes et quatenus permanentes. Ergo ulterius, in illo quidem priori contractu, post tempus determinatum restituendus est valor usus, *id est* valor rei in commutatione seu substantialis; in hoc altero vero, post tempus retribuendus est valor rei commutabilis *et* valor usus per idem tempus. Unde tandem ut post tempus praestationes fiant ad aequivalentiam, in secundo contractu praeter valorem commutabilem, addendum est auctarium seu fœnus, quod est verum lucrum; nullatenus vero addendum in primo.

1° Atqui, ex modo loquendi omnium saeculorum et etiam hodierno, primus ille vocatur contractus *mutui*, alter hic contractus *locationis*.

Ergo auctarium contractu mutui *qua tali* perceptum, est injustum; econtra *ex* contractu locationis est justum.

2° Atqui, sensu supra probato, locationi subjacet capitale, non caetera.

Ergo ex credito capitali justum est fœnus, non ex creditis caeteris.

3° Atqui pecunia, in principali usu, non est capitale.

sumptibiles, in loco speciali esse ponendam. Ita scribit Bacuez *(De l'intérêt et de l'usure*, p. 59) : « au jugement d'un certain nombre, il est des prêts de si peu d'importance et de si peu de durée qu'ils ne peuvent causer aucune charge appréciable ni demander aucune compensation. Par exemple, je vous prête quelques centimes pour passer un pont, une feuille de papier pour écrire un billet, etc. : qu'avez-vous à faire pour vous acquitter que de me rendre l'équivalent un moment après? » De aliis rebus merito notat P. Vermeersch *(op. c.*, p. 477) : « fiunt ruri v. g. ad modicum tempus, quaedam mutua farinae, lactis quae ex usu et communi aestimatione non censentur cum quadam usura rependenda. »

Ergo formaliter ex credita ad talem usum pecunia, injustum est auctarium.

Ergo irrationabiliter loquuntur de *pecuniae* ad eundem usum *locatione;* et aeque irrationabiliter de *mutuo productionis* seu *negotiationis*, quod *per se* lucrativum esset et distinguendum a mutuo *consummationis*, quod per se gratuitum.

4° Atqui « ea est propria usurarum interpretatio, quando videlicet ex usu rei, quae non germinat, nullo labore, nullo sumptu, nullove periculo, lucrum fetusque conquiri studetur »(1).

Ergo usura « in contractu *mutui propriam* suam sedem et locum habet », et quidem usurae peccatum « in eo est repositum, quod quis ex ipsomet mutuo, quod suapte natura tantumdem dumtaxat reddi postulat, quantum receptum est, plus sibi reddi velit quam est receptum; ideoque ultra sortem, lucrum aliquod ipsius ratione mutui, sibi deberi contendat » (2).

(1) Cf. supra, p. 241.

(2) Ita Benedictus XIV, in Encyclica *Vix pervenit* (cf. supra, p. 47). Et quidem dubium nullum esse potest eundem esse conceptum totius Scholae : semper enim doctores *usuram* contractui mutui annectebant, quod illico liquet eorum opera vel summatim inspicienti. Quod tamen non impedit, quominus usuram sive apertam sive palliatam in multis aliis contractibus deprehendant ac oppugnent : etenim saepius in illis pactis *mutuum* adest aequivalenter seu implicite, juxta effatum Bernardini Senensis : « ubi nulla intervenerit ratio mutui, nulla potest ibi esse usura »; ita, v. g., in emptione-venditione ad terminum, in venditione cum pacto retrovenditionis, ad quam reducebatur contractus *mohatra* damnatus ab Innocentio XI (cf. supra, p. 22, n. 1), etc. Unde non necesse videtur ut hanc notionem apud scolasticos existere ostendamus. Caeterum, D. Funk, qui conatus est aliam usurae notionem in theologiam introducere (cf. supra, p. 96), concedit conceptum modo statutum inde saltem a Bernardino Senensi communem fuisse « in allen Zweigen der Wissenschaft und der Theologie » *(Theologische Quartalschrift*, 1869, p. 404 s.). Conatur autem conceptum suum probare 1° ex SS. Patribus, 2° ex S. Thomae *Summa theol.*, 3° ex *I Thess.*, IV, 6 (cf. *ib.*, p. 405-410). Atvero 1° ex SS. Patribus, sicut fatendum est conceptum hic a nobis statutum vix manifestari, ita multo minus *accurata* distinctio apparet inter injustitiae peccata, quam auctor praetendit : et ratio est quod non scientifice de re locuti sunt. 2° Quod attinet ad doctrinam S. Thomae, merito auctor nonnisi *Summam theologicam* (2ª 2ªᵉ, q. LXVI, LXXVII, LXXVIII) allegat, et quidem fatetur exinde thesim suam non certo pro-

Quas conclusiones circa auctarium ex mutuo qua tali cum respectivis, si placet, tum œconomistarum tum theologorum sententiis conferas.

ARTICULUS II.

DE NOTA TEMPORIS CONCEPTU CREDITI COMPREHENSA.

Breviter ostendimus modo elementum temporis formaliter crediti conceptum ingredi, nec tamen ejusdem naturam gratuitam vel onerosam mutare. Quod scolastici olim suo loquendi modo exprimere solebant, dicentes « tempus, utpote bonum omnium, vendi non posse ». Contra hanc autem positionem nostram, non diffitemur subtiliora congeri posse, et de facto a scientiae principibus olim et nunc congeri. Quae proinde si praetermittere nefas esset, tamen nobis videntur non aegre dissolvi, dummodo principia omnia hucusque posita stricte prae oculis habeantur.

Ideo imprimis quo tendat oppugnatio manifestum fiat. Non

bari : revera, qui notionem Angelici, hic sicuti in omnibus locis ubi de usura agit, inquirit absque praejudicata opinione, simpliciter concludet usuram esse «pro usu pecuniae *mutuatae* [et caeterarum consumptibilium quae semper ab ipso pecuniae aequiparantur] accipere pretium» (2ª 2ªe. q. LXXVIII, a. 1, c.). Tandem 3° quonam modo ex I Thess. IV, 6 accurata et scientifica usurae notio desumi possit, equidem non intelligitur.

Hac notione traditionali probata, nihil sane obest quin *hodiedum* usura dicatur *auctarium vorax seu immoderatum* : verum, ut patet, talis concipiendi modus cohaeret unice adjunctis rerum contingentibus, nec universalem veritatem pro omni tempore ac loco includit : nisi tamen, quod rejicimus, dicatur pecuniam ac res consumptibiles *locari* posse.

Tandem, nihil obest quominus, pro *hodiernis adjunctis*, œconomistae et jurisperiti aliam statuant usurae notionem *juridicam*, qua nempe eluceat, hodiernis in adjunctis, quandonam adsit usurae crimen : et haec inquisitio annectitur controversiae de libertate juridica fœnoris (cf. supra, p. 55 et 82). Et quidem, sub hoc respectu, in unicam notionem usurae varias injurias in variis contractibus commissas contrahere possunt.

agitur de tempore quatenus quemvis lucri titulum credito *extrinsecum* includeret et secum portaret : quod, ab omnibus concessum, contra theoriam positam nihil efficeret (1). Verum quaeritur de tempore *qua tali*, utrum nempe eo ipso quod res quaevis ad tempus credatur, valori rei commutabili justum accedat auctarium. Si ita esset, cum temporis elementum credito insit essentialiter, « omnis usura eo titulo justificari poterit... et reduceretur uno verbo tota controversia de usuris ad quaestionem de nomine » (2). Quod notamus ut momentum hujus quaestionis manifestetur, et nullatenus ut finem indicemus a priori statutum quo tendere debeamus motivumque responsi ad illas difficultates quaerendi (3). Intendimus enim, tota hac dissertatione, positive inquirere quaenam sit injusta usura; ideoque, sicut ab initio nihil praejudicavimus, ita nunc, ab omni sententia abstrahentes, non praejudicamus nisi quae nobis jam probata videntur.

Quibus praenotatis, olim nonnulli ex scolasticis posterioribus, magni etiam nominis (4), saltem theoretice ut probabile admi-

(1) Ideo extra quaestionem versatur sententia quae tenet in mutuo *per longum tempus*, v. g. per tres vel quatuor annos, aliquid ultra sortem posse recipi, « cum sit moraliter impossibile, quod per multum tempus expectando mutuans non patiatur aliquod periculum, damnum, vel incommodum, aut saltem non inpediatur ab exercendo aliquem actum liberalitatis, aut alterius decentis operationis » (S. ALPHONSUS DE LIGORIO, *Theologia moralis*, L. IV, tract. V, c. 3, n. 760). In hac tertia sententia quam laudatus doctor approbans affert, videsis exemplum *praesumptionis* titulorum extrinsecorum, quae praesumptio, ut alibi notavimus (cf. p. 49), a plerisque theologis s. XVIII et nominatim a Benedicto XIV non probabatur. Ibidem S. Alphonsus etiam affert alteram sententiam quae nititur directe in ipsa obligatione « non repetendi suum, nisi post diuturnum tempus. Et haec sententia, ait, vere non videtur sua probabilitate carere. » Quid autem de hac dicendum videatur, ex praesenti desumas articulo.

(2) Ita DE LUGO, *op. c.*, d. XXV, n. 11 et 17.

(3) Ideo nolumus dicere cum DE LUGO *(ib.*, n. 17) : « et mihi certe falsissima videtur illa sententia; *quia*, si ea vera esset, nullus contractus esset reipsa usurarius, sed solum per accidens. »

(4) Ita, v. g., JOANNES MEDINA, c. *de restitutione*, q. XXXII, § *Inde infertur;* PETRUS LEDESMA, *Summa*, P. II, tr. VIII, c. 35, concl. 4; COELES-

serunt « ratione carentiae pecuniae, seu obligationis non repetendi ante certum tempus, posse aliquid exigi : ut si mutuem tibi 1000 aureos ad unum annum, privans me non solum pecunia, sed etiam facultate repetendi per tantum tempus » (1). Lessius praesertim rationes collegit quibus haec sententia confirmaretur; et quamvis a consectariis practicis, pro suo tempore, abhorreret, tamen concludit : « hae rationes videri possint alicui probabiles, praesertim tertia » (2). Atqui tertia haec nobis videtur ad quaestionem non pertingere, quod confirmatur ex silentio Cardinalis de Lugo (3) qui, argumenta Lessii examinans, de tertia ne verbum quidem habet. Argumentum enim hoc desumitur ex consuetudine Bursae Antverpiensis, ubi inter mercatores convenerat carentiam pecuniae per tantum tempus tanti aestimandam esse, « cum enim pecunia sit instrumentum negotiandi, et privare se instrumento suae artis sit pretio aestimabile ». Merito autem ipse respondet : « carentia pecuniae non est pretio aestimabilis, nisi ratione alicujus incommodi vel periculi conjuncti. » Addamus etiam, quod et postea dicendum erit, « pecuniam *instrumentum negotiationis* » cum veritate dici in aliquo sensu, non vero in hoc sensu quod in se ut reale instrumentum permaneat. Et hic est idem modus loquendi figurativus quem supra de « pecuniae *fœcunditate* » apud Lessium notavimus. Et ideo, juxta responsum ipsius auctoris, privatio hujus « instrumenti » erit pretio aestimabilis modo tituli extrinseci adsint, et nullatenus ex natura instrumenti; qui tituli, casu dato, rationabiliter praesumi potuerint, donec contrarium probatum fuerit (4).

TINUS, *Compendium theologiæ moralis*, tr. XI, c. 5, q. 2. (Cf. DE LUGO, *ib.*, n. 16). — Contra hanc autem sententiam de valore temporis, ut videtur, latae sunt propositiones damnatae, 42ª Alexandri VII (1666) et 41ª Innocentii XI (1679) : de his, cf. supra, p. 21 s.; illa videtur expresse respicere opinionem ab illis theologis propugnatam; haec valorem temporis forsan alio sub respectu considerat, et prout sonat coincidit cum theoria recenter nunc proposita, de qua mox agetur.

(1) Cf. LESSIUS, *op. c.*, l. II, c. 20, d. 14.

(2) Cf. *ib.*, n. 126.

(3) Cf. DE LUGO, *l. c.*, n. 25.

(4) En novum exemplum *praesumptionis* titulorum extrinsecorum.

Duo prima autem argumenta directe ad quaestionem spectant, cum desumantur ex analogia obligationis carendi per tempus pecunia, cum obligatione tum « fidejubendi alterius nomine ad unum annum etiamsi nullum sit periculum in debitore », tum « mutuandi 1000 suscepta per unum annum » (1), quae utraque obligatio pretio sit aestimabilis. Duplex responsum indirectum quod ipse Lessius dubitanter iis argumentis opponit, illam sententiam nempe videri novam, et carentiam pecuniae esse mutuo gratuito intrinsecam, evidenter est insufficiens. Nec responsum, quod de Lugo laboriose exquisivit, magis nos movet : in tota enim hac inquisitione, quam ipse instituit, praesupponit obligationem quamlibet susceptam qua talem pretio esse aestimabilem; ideo quidem Lessio concedit obligationes ab ipso allegatas recompensandas esse, verum juxta theoriam suam negat analogiam cum obligatione mutuo assumpta : cum obligatio haec, pecunia restituta, recompensetur, et cum illae obligationes nullatenus compensentur nisi pretium aliquod retribuendo.

Econtra, nobis concedenda omnino videtur analogia inter triplicem obligationem a Lessio allegatam, verum prorsus *negandum obligationes illas, quales casu supponuntur, esse pretio aestimabiles.*

Quod quidem, speciatim in fidejussione, ex ipsorum auctorum principiis, alibi ex professo traditis, apertissime elucet. Ita Lessius imprimis de assecuratione agens qua quis se obligat « ad rem compensandam *si perierit* », merito ponit : « obligatio illa non est aestimabilis pretio, nisi rationis alicujus periculi possibilis » (2). Atqui fidejussione aliquis « se obligat ad obligationem alienam implendam, *si debitor principalis non solverit* » (3). Si proinde assecuratio est assumptio periculi ex re provenientis, fidejussio vero assumptio periculi ex debitore orti, equidem non intelligitur quonam fundamento dicatur « fidejubere... esse pretio aestimabile, *etiamsi nullum sit periculum in debitore* » (4). Itaque laudatus auctor alibi aequivalenter negare

(1) Cf. Lessius, *ib.*, n. 119.
(2) Cf. *op. c.*, l. II, c. 28, d. 4, n. 24.
(3) Cf. *ib.*, n. 1.
(4) Cf. *ib.*, c. 20, d. 14, n. 119.

convincitur quod hic supponit. Deinde de Lugo, cum postea de aestimabilitate fidejussionis ex professo agit, asserit « cum communi », « si fidejussio periculosa sit, juste accipi pretium pro ea subeunda;... si autem nullo modo sit periculosa... fatendum est, licet pretium eo casu non sit usurarium, esse tamen injustum, atque ideo restituendum debitori » (1). Si ita est, quomodo supra, cum Lessio *contrarium supponens*, seipsum in difficultatem invexit inextricabilem? Unde ex ipsorum principiis, quae ratione omnino probantur, constat non omnem obligationem assumptam pretio *qua talem* esse recompensandam. Et hoc clarius manifestando, difficultates Lessii et Lugonis subtilitates dissolventur.

Igitur Lugonis responsum ad difficultatem audiamus ac breviter crisi discutiamus, eo vel magis quod recenter P. Ant. Ballerini ejusdem responsi inconsequentias patefacere conatus sit, ut viam ad sententiam de pecuniae locatione explanaret.

Nempe Cardinalis de Lugo quamvis revera sententiam de valore temporis impugnet, tamen contra gratuitatem mutuo intrinsecam sibi videtur maximam difficultatem perspicere, ex eo quod mutuans se obliget ad rem suam per tempus determinatum non repetendam : « quia, qui ad id se obligat, eo ipso privat se aliquo pretio aestimabili, nempe facultate utendi sua pecunia per annum ad negotiationem, vel lucrum licitum » (2). Et quidem in tota de re inquisitione hanc carentiae aestimabilitatem supponit ut omnibus acceptam. Hujusmodi autem privationis aestimabilitatem probat ex comparatione cum agro, dicens : « neque enim solum lucrum cessans est pretio aestimabile, sed etiam facultas ipsa lucrandi est pretio aestimabilis, *etiamsi aliquis ea facultate usurus de facto non esset, neque aliquid lucraturus; nam* si habeas *agrum*, quem neque colis neque intentionem colendi vel locandi habes, si tamen aliquis te velit obligare ad non colendum eum agrum, per duos vel tres annos, *quia hoc in ejus utilitatem cadit*, tu poteris licite pro ea obligatione pretium accipere : non quidem ratione lucri ces-

(1) Cf. de Lugo, *ib.*, n. 61.
(2) Cf. *ib.*, n. 18.

santis, quia de facto nullum tibi lucrum cessat; sed *quia illa ipsa obligatio ad non lucrandum est pretio aestimabilis.* » Etiam hoc assertum eximius auctor ut indubitatum proponit. Quibus positis, reprobat duplicem priorem explicationem ex tribus a Salas allegatis (1); tertiam ejusdem rationem, « quia obligatio quae non est incommodo mutuanti, qualis est haec, non est pretio aestimabilis », eodem agri exemplo rejicit. Quomodo igitur ipse difficultatem diluit? Ne per singula discurramus, responsio ipsius tandem huc redit : « ideo pro hac obligatione et onere (in mutuo) non posse aliquid amplius accipi; quia totum hoc solvitur ad aequalitatem *solvendo mutuum, et reddendo tantumdem postea mutuanti* » (2); nam « constat, pecuniam aequalem redditam a mutuatario anno sequenti cum facultate illa utendi toto tempore sequenti et negotiatione, aut alia via ex illa lucrandi, eumdem omnino valorem et aestimationem habere apud homines, cum illa, quae anno praecedenti data fuit cum simili facultate, sicut praedium emptum hoc anno non majus pretium exigit, quam si idem

(1) Prima ratio a Sala allegata in eo est, « quia ex hoc sequerentur eadem inconvenientia quae sequuntur ex usura; secunda est, quia obligatio illa carendi pecunia et non repetendi mutuum, sufficienter compensatur illo commodo quod mutuans habet, quatenus si res mutuo data pereat, non ejus damno perit, sed mutuatarii. » (Cf. DE LUGO, *ib.*, n. 20.) « Haec tamen ratio (secunda), notat de Lugo ibidem, frivola est, quia pro nihilo hoc commodum apud homines aestimari solet, et merito, cum vix numquam occasione mutui creditor magis tutam rem suam habuerit, et passim ea occasione totam vel partem mutui amittat, nolente vel non potente mutuatario solvere. » Patet secundam hanc rationem, ut Lugonis responsum, niti in aestimatione *facti* alicujus, et in judicio utriusque auctoris videtur exaggeratio, ut suam theoriam adstruant. Saepe in mutuo potest haberi verum commodum, nempe major sortis assecuratio, et saepe verum incommodum, nempe sortis periculum. Si igitur illa mera obligatio pecunia carendi, *omni* mutuo essentialis et intrinseca, sit aliquid pretio aestimabile, remanet intactum principium ab illis auctoribus rejectum, nempe obligationem mutuatoris *per se et semper* esse recompensandam : ex adjunctis autem patebit utrum commodo aliquo accidentali sufficienter recompensetur. Unde mutuum esset contractus per se onerosus.

(2) Cf. *ib.*, n. 21.

praedium anno sequenti iterum ab emptore vendatur cum simili facultate. » Quomodo igitur admittit quoad agrum, quod negat quoad pecuniam? « Nec simile est in omnibus exemplum illud in contrarium adductum de domino agri obligante se ad illum non colendum hoc biennio, pro qua obligatione potest pretium accipere, etiamsi de facto non haberet animum illum colendi : quia tunc pro illa obligatione quae pretio aestimabilis est *non accipit dominus aliquam aliam obligationem*, vel aliquid aliud ejusdem valoris ab illo, in cujus gratiam se obligavit, quo compensetur illa prior obligatio : in mutuo autem illa obligatio non utendi pecunia sua hoc anno, licet fateamur esse pretio aestimabilem, compensatur tamen ad aequalitatem quando mutuatarius reddit aliam pecuniam similem cum facultate utendi in perpetuum et *cum obligatione simili ex parte mutuatarii, ad non utendum postea pecunia illa*, quae obligatio aequivalet illi priori obligationi, quam mutuans in ejus gratiam subierat, licet posita fuerit anno sequenti » (1).

At P. Ballerini (2), qui argumentum Card. de Lugo per longas agitat paginas, et qui cum eodem praesupponit obligationem qua mutuans se privat pecunia utendi esse pretio aestimabilem, merito reponit, inter alia : *a)* (3) ut plena aequalitas restituatur tam quoad pecuniam mutuatam, quam quoad locatum agrum, non sufficere ut ager et pecunia restituatur : mutuans enim supponitur obligationem suscepisse pretio aestimabilem; sed « frivolum » est dicere hanc obligationem quoad agrum nonnisi locationis pretio compensari, econtra quoad pecuniam sola facultate *postea* eadem pecunia utendi : « sane si loco tibi equum ac propterea facultatem utendi equo; profecto dum equum restituis, eum restituis cum facultate utendi. Essetne contentus locator equorum, si conductor pro pretio locationis diceret se dare facultatem utendi equo atque se ita compensare ad aequalitatem? » Unde imprimis P. Ballerini merito negat *differentiam* (4) locationem inter ac mutuum, quam Card. de

(1) Cf. *ib.*, n. 24.
(2) Cf. *op. c.*, p. 620-626; 630-634.
(3) Cf. *ib.*, p. 623.
(4) Animadverti insuper potest Lugonem, quoad mutuum, asserere

Lugo, ad salvandum argumentum suum, admittit. — Deinde, ab altera parte, *b)* (1) merito negat *comparationem* inter agrum et pecuniam qualis a laudato auctore ponitur : « utitur Lugo exemplo agri, qui non minori pretio venditur hoc anno, quam fuisset venditus anno elapso. At comparatio claudicat. Si ager enim emptus ab alio fuisset elapso anno, possemne tradere post unum aut duos annos hac ductus ratione, quia pretium non mutatur et agrum trado cum ea facultate percipiendi fructum quam habebat anno antecedenti?... Quod luculentius patet, si agrum non vendi fingis, sed permutari cum palatio v. g.; nam alter fruebatur interea palatio suo. Ut exemplum currat, fingere debes, permutari cum palatio, sed interim agrum tradi post duos annos, cum palatium statim traditum fuerit. Idem dicito, si fingatur permutatio equorum aut boum aut asinorum. »

Unde ex ipsis principiis a Card. de Lugo positis, magis logice P. Ballerini infert ex mutuata pecunia *semper* justum lucrum percipi.

At nostra sententia, tum in positione illius, tum in hujus discussione, multa confunduntur. Ante omnia prae oculis habendum est in casu supponi *meram* obligationem *sine ullo incommodo reali* quam quis, tam in mutuo quam in locatione, assumeret non utendi pecunia vel agro intra tempus determinatum, « etiamsi aliquis ea facultate (adhibendi pecuniam) usurus de facto non esset, neque aliquid lucraturus » (2). Unde in tali obligatione supponitur non agi de titulo aliquo extrinseco, puta lucro cessante, etiam in spe remota : ut si creditor, actu pecuniam hanc lucrose adhibere non intendens, vellet tamen sibi reservare facultatem pro adjunctis suam voluntatem mutandi et extraordinaria opportunitate lucri oblata utendi; aut damno emergente plus minusve probabili, quod, attenta vicissitudine rerum ex privatione diuturna pecuniae notabilis, saepe haud immerito formidatur.

obligationem mutuantis compensari obligatione sequenti mutuatarii non jam pecunia utendi. Cur ergo obligatio locantis non compensaretur obligatione posteriori ex parte locatarii non jam agro utendi?

(1) Cf. *ib.*, p. 625.
(2) Cf. *op. c.*, n. 18.

Porro, casu ita posito, negamus quod ab utroque auctore et a Lessio fundamentum ponitur : nempe obligationem illam seu carentiam esse *qua talem* pretio aestimabilem; negamus deinde pretium locationis agri formaliter esse compensationem ejusmodi obligationis, quod etiam uterque affirmat.

Et quidem haec plana videntur, si natura objectorum inspicitur. Juxta principia superiori articulo exposita et a Card. de Lugo alibi recte applicata, alius est usus pecuniae, et alius prorsus usus agri, de quo de Lugo, vel palatii, de quo P. Ballerini; illius usu substantia consumitur, hujus vero substantia permanet; et ideo usus pecuniae seorsim a pecunia vendibilis non est : ergo, si quis intendat de pecunia sua hoc anno nullum capere lucrum — quod capere posset, si vellet — sed intendit irrevocabiliter pro toto anno eandem in arca reponere, si ita intendens alteri nunc pecuniam illam ad annum mutuet et sic obligationem assumat hac pecunia per hunc annum non utendi, seu quod idem est, si sic velit carere facultate pecunia utendi, — quonam fundamento, quaeso, niteretur aestimabilitas ejusdem spontaneae obligationis ac carentiae? Etenim, post annum elapsum, eandem pecuniae summam recipiet. Ergo nec opus est recurrendi ad Lugonis effugium, juxta quod facultas prior, qua se mutuans privavit anno elapso, compensaretur facultate eadem pro annis sequentibus : nam si facultas haec esset revera quid pretio aestimabile praeter ipsam pecuniam, merito notat P. Ballerini facultatem *anni elapsi* esse aliquid *non compensatum*. Potius erga dicendum nullo fundamento obligationem illam susceptam seu carentiam asseri aestimabilem. Respiciendum est ad veras praestationes factas; atqui praestatur vere tanta pecunia, et supponitur non praestari verum et objectivum lucrum cessans vel damnum emergens — quod sane esset ex parte mutuantis vera praestatio aestimabilis; ergo compensatur pecuniae redditione, abstractione etiam facta a facultate reddita. Aliud sane posset dici — sed de hoc casu non agitur — si obligatio *contrairet* intentioni (1) : nunc autem eidem coincidit. Ergo,

(1) Ideo non videtur concludere argumentum allatum a S. Alphonso (*l. c.*, n. 760; et *Homo Apostolicus*, tr. 10, n. 141); quo statuere intendit

cum usus pecuniae, qui supponitur tribuenti non adesse, non sit praeter ipsam pecuniam aestimabilis, cum insuper obligatio illa nullum onus objectivum inferre supponatur, nonnisi pecuniae substantia compensanda est. Unde tota difficultas quoad mutuum, a Card. de Lugo adstructa, oritur ex praesupposito quod negandum est : carentiam pecuniae in casu esse pretio aestimabilem.

Dein, quid de obligatione agrum non colendi? Utique admittendum est, casu dato, pretium accipi posse, et quidem pretium locationis agri; sed negandum est pretium dari *formaliter ob* talem obligationem susceptam. Iterum obligatio qua onus mere subjectivum. nullo pretio est aestimabilis; sed cum ferat in hoc praecise objectum, nempe agrum, quod habeat in se verum usum pretio aestimabilem, assumis obligationem carendi usu aliquo *semper* appretiabili, etiamsi *tibi* de facto ob voluntatem tuam non profuisset. Unde post tempus debes recipere tum agrum tum insuper pretium usus. Et quidem in ipso casu posito, assumendo obligationem in alterius gratiam, supponitur « *hoc in ejus utilitatem cedere* ». Et in hoc praecise est ratio — non dicimus mensura — pretii, non vero formaliter in obligatione qua tali.

Et quidem generatim pretium usus rei permanentis, adeoque ex se frugiferae, non formaliter desumendum esse ex carentia assumpta, illud vel ex eo patet quod saepius talis carentia non assumatur sed ex adjunctis necessario habeatur : an diceres illum, qui multas possidet domos, quarum, quidquid *velit*, unam tantum inhabitare *possit*, ex locatione caeterarum non posse recipere justum pretium, vel posse ideo quia se privat facultate ipsis pro libitu utendi? Deinde si supponeretur proprietarius, ut in casu posito, positive intendere caeteris domibus non uti, quomodo ut aestimabilis ac recompensanda posset haberi illa obligatio quam intentioni suae, ut supponimus, abso-

non esse improbabilem secundam sententiam affirmantem aliquid ultra sortem exigi posse in mutuo *diuturno* : «si enim licite aliquid exigere potest, qui *obligatur ad mutuandum* infra longum tempus, ut docent DD. communius..., cur non potest, qui *obligatur non repetere suum*, nisi post diuturnum tempus?»

lutae et firmae superaddat. Totum huc redit : de qua re de facto *non utetur* toto hoc tempore, nunc de facto *vult non uti* in gratiam alterius. Proinde, ex mera hac obligatione suscepta qua tali non oritur justitia pretii; sed potius dicatur justum exigi pretium, cum tribuatur res quae in se habeat usum appretiabilem. Et haec praecise est differentia inter pecuniam primo usu consumptibilem adeoque per se sterilem, et agrum seu palatium in se permanentia, et proinde per se lucrifera.

Quodsi res ita intelligitur, ut intelligenda patet ex principiis positis, de *nuda* hac facultate utendi, sive anno elapso, sive annis sequentibus, non jam locus agendi datur. Loquimur enim de nuda et speculativa facultate ad libitum re utendi ac de correlativa obligatione illa carendi. Atqui illa, ut supponitur, neque ex natura rei neque ex titulis extrinsecis, *objectivum* habet valorem commutabilem. Insuper nec quatenus est quid *subjectivi*, in ipso creditore existentis, habere potest ullum valorem ex justitia compensandum ut aequalitas retribuatur. Etenim primo, etiamsi tale onus mere subjectivum creditori invito imponeretur adhuc vix intelligeremus juste remunerandum esse, siquidem nullatenus constet creditorem ejusmodi oneri invitum esse rationabiliter (1). Et deinde, in casu nullomodo supponitur creditor invitus, nec supponi potest : cum ad essentiam crediti ad tempus, praecise requiratur ut creditor non sit *invitus*. Quis autem asseret tale onus mere subjectivum, quod revera onus non est, sed econtra commodum esse potest, pretio esse ex justitia aestimabile, ideo quia est obligatio spontanee assumpta? Quis dicet obligationes omnes qua tales, quamvis ad justitiam respicientes,

(1) Ita nullatenus negamus sententiam apud posteriores scolasticos communem, quae tenet aliquem, qui coactus est ad mutuandum, posse exigere compensationem *lucri cessantis vel damni emergentis*, etiamsi de hac nullatenus pactum sit (cf. infra, p. 268). Et ideo analogia adducta a S. Alphonso ex « communiori » sententia circa obligationem mutuandi, nihil dicit, cum in hac sententia non agatur de compensanda obligatione mutuandi qua tali. Attamen, juxta Funk, quidam theologi olim fœnus probaverunt « ratione dominii compellentis : coactio voluntatis in mutuo facta excusat accipere aliquid ultra sortem » (*Œkonomische Anschauungen...*, in *Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft*, 1869, p. 166 ss.)

in gratiam alterius assumptas, juste remunerari? Exemplo sit supra posita obligatio tum quoad assecurationem tum quoad fidejussionem; item, onus assumptum — de subjectivo non de objectivo loquimur — in promissione, in donatione, in emptione – venditione : ubique praeter rem gratuito promissam, donatam, vel pretio tributam, occurrit eadem ac in mutuo et locatione obligatio carendi. Absurdum sane quid vellet, qui vellet, abstractione facta a re, hanc obligationem esse recompensandam.

Igitur, dissoluto fundamento supposito, laudata opera legenti patebit ruere priora Lessii argumenta, Lugonis subtilitates evanescere, et viam locationi pecuniae praecludi : ita enim reditur ad principium supra statutum, scilicet creditum usus esse formaliter *creditum temporis*, ideoque praecise, ad naturam contractus specificandam, rationem habendam esse naturae usus, non temporis.

* * *

Quodsi insignes theologi, ex elemento temporis perpenso, ad mira quaedam devenerint, nonnulli hodierni œconomistae, duce D. von Böhm-Bawerk, ingenti conanime universam quaestionem de lucro ex pecunia et capitali percepto ex ipsa praedicta temporis notione, quamvis alio prorsus modo, dilucidare student (1). Nempe scriptor ille ponit hoc fundamentum : « creditum esse veram permutationem bona praesentia inter et futura » (2); quod notioni crediti supra positae plene convenit. Atqui, ita pergit ipse, « bona praesentia generatim plus valent quam bona futura ejusdem speciei ac numeri » (3). Ergo, in *quocumque* credito per se, semper et ubique, justum *auctarium* oritur; seu potius, quod ipse logice ostendit, in quocumque credito, ut retribuatur idem quod tributum sit, requiritur ut differentia inter valorem temporis praesentis ac futuri, praeter ipsam rem, solvatur : « der Darlehenszins ist ein *Theiläquivalent* für den geliehenen *Hauptstamm* » (4).

(1) Cf. supra, p. 97 s.
(2) Cf. *op. c.*, I, p. 313; II, p. 299.
(3) Cf. *ib.*, II, p. 248, coll. 262.
(4) Cf. *ib.*, II, p. 312.

Patet autem totum pondus in minori poni : quam confirmat triplici argumento, nobis nunc breviter examinando. Prima ratio, « metaphysica » vocata, desumitur ex eo quod bona diversimode se habeant ad hominis necessitates pro vario tempore : « Verschiedenheit des Verhältnisses von Bedarf und Deckung in den verschiedenen Zeiträumen » (1); secunda, « psychologica », in hoc nititur facto quod minoris aestimamus necessitates nostras futuras et ipsarum remedia, quam praesentia : « *wir unterschätzen* systematisch unsere künftigen Bedürfnisse und die Mittel, die zu ihrer Befriedigung dienen » (2); tandem tertia, « technica », huc redit, quod bona sunt media productiva, media autem praesentia vere pluris valent quam futura : « gegenwärtige *Produktivmittel* sind mehr wert als künftige Produktivmittel » (3).

Qui inter peritos huic theoriae, magna eruditione ac scientia propugnatae, studuerunt, generatim responderunt auctorem, si quid probet, ostendere liceitatem fœnoris ex formali capitalis productivitate oriri, ideoque communi œconomistarum sententiae implicite favere. Verum, quod ipse auctor reposuit, et quod duobus prioribus rationibus elucet, systema ipsius quamvis *partim* communi conveniat, at nullatenus plene (4). Insuper, juxta principia a nobis proposita, responsum tale nihil efficit. Quid igitur de hac opinione dicendum ?

In eadem quaedam falsa perspicimus, et etiam nonnulla certa quae tamen ad intentum non faciunt. Primo incipiendo a tertia ratione, manifeste heic auctor supponit bona praesentia de facto ad rerum productionem adhiberi, et ex auctario valoris per ipsas formaliter producto partem ipsis justam obvenire. Quidquid sit de restrictione quaestionis ad formalem rerum productivitatem — quod supra reprobatum est —, patet hoc argumentum reduci ad titulum extrinsecum, puta lucrum cessans, adeoque, hoc ab omnibus concesso, non probare differen-

(1) Cf. *ib.*, p. 262-266.
(2) Cf. *ib.*, p. 266-273.
(3) Cf. *ib.*, p. 273-299, speciatim p. 286.
(4) Cf. BÖHM-BAWERK in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, v. *Zins*, VI, p. 822.

tiam valoris formaliter ex differentia *temporis* nasci. — Si tertium argumentum probat aliquid, quod tamen non est intentum, secunda ratio nulla est : minor illa aestimatio nititur, juxta ipsum auctorem (1), in *defectu* aestimationis (Schätzungsfehler), in *defectu* voluntatis (Willensfehler), et tandem in idea brevitatis et incertitudinis vitae, quae, utpote apathiam aliquam generans, etiam *defectus* est dicendus. Quomodo aestimatio bonorum futurorum, ex triplici orta defectu, affirmaretur objective vera et justa? Imo quod ad ejusmodi aestimationis factum pertinet, Böhm-Bawerk addere cogitur : « bei *Fanatikern* der Vorsicht und Vorsorge mag sogar das Gegentheil, eine parteiische Ueberschätzung künftigen Nutzens sich einstellen » (2). Quanam ratione fanatici vocentur qui recte omnia aestiment, vix intelligitur. — Tandem, liquet primam rationem, quamvis dicatur metaphysica, nullatenus in essentia rerum fundari, sed omnino in adjunctis accidentalibus locorum, temporum ac personarum. Quod caeteroquin auctor fateri convincitur cum conclusionem hujus argumenti quoad varias personas distinguat (3). Ad summum ex hac ratione, quaestio oritur *accidentalis* quisnam rei valor sit retribuendus, utrum valor quem res habet cum recipitur, an valor quem habet cum redditur (4). Post hanc quaestionem, utrovis modo solvatur, oritur quaestio *essentialis* utrum necne, super illum rei valorem, sit reddendum valoris auctarium. Quam quaestionem, de qua tantum agitur, solvendam esse ostendimus ex rerum vario usu, juxta variam ipsarum naturam aestimando. Et ideo ulterius consequitur, laudatum auctorem, qui caeterum praeclare naturam ac usum rerum investigatus est ac nitide distinxit, ipsum problema, ab initio totius inquisitionis de « Capitalzins », irrationabiliter posuisse seu potius responsum praejudicasse. Supponit enim triplex factum esse explicandum : 1ª auctarium ex mutuo (Darlehnszins); 2° auctarium ex locatione (Mietzins für verliehene nicht produktive Dauergüter); 3° aucta-

(1) Cf. *Capital und Capitalzins*, II, p. 268 s.
(2) Cf. *ib.*, p. 271.
(3) Cf. *ib.*, p. 265 s.
(4) Eadem quaestio jam agebatur scientia Medii aevi. De hac cf. supra, p. 183, n. 4.

rium capitalis primitivum (ursprüngliche Capitalzins). At ita constat ab ipso triplex hoc factum ut justum praesupponi, de cujus praecise justitia in praesenti quaestione agitur. Haec in hujusmodi opinionem notasse sufficiat, ne bis in idem redire cogamur.

Unde tandem concludere liceat tempus credito intrinsecum, abstracte consideratum, sive ex parte subjecti, ut a quibusdam veteribus, sive potius ex parte objecti, ut a nonnullis hodiernis, ipsam contractus essentiam, prout ex aestimabilitate usus diversa oriatur, non mutare (1). Ideoque ad conclusiones reducimur quas superiori articulo posuimus.

ARTICULUS III.

DE AUCTARII TITULIS CREDITO ACCIDENTIBUS.

Superioribus paginis quaestionem de ipso crediti contractu, in se considerato, plene absolutam censemus. Cum autem ex crediti contractu, pro adjunctis extrinsecis, justi quidam auctarii tituli oriri possint, oportet ut etiam de hisce nunc agamus. Sed cum mens nostra, hanc elucubrationem incipiendo, non fuerit

(1) H. Savatier, de hoc systemate agens *(op. c.*, p. 181-184), concludit : « disons que le système qui ajoute à l'expression de la valeur en argent, une majoration en raison du temps, dans le contrat de crédit, ne peut être admis qu'à deux titres : comme assurance de la valeur prêtée au moyen d'une prime qui n'est ni un revenu ni une plus-value réelle, comme *présomption* pouvant être détruite lorsque la réalité et la justice le demandent. » Eodem *fere* modo dicimus : systema hoc, cum agitur de rebus primo usu *consumptibilibus*, admitti potest ut systema explicans *praxim* hodiedum generalem, modo supponat differentiam valoris oriri ex titulis extrinsecis quibusvis; cum vero agitur de rebus *caeteris*, admitti potest, modo differentiam valoris non formaliter ex tempore sed ex rerum illarum usu desumat : et ita, sed quoad hasce ultimas res tantummodo, assentimur conclusioni, quam illud systema judicans adstruit L. Caro *(Der Wucher*, p. 88-100, speciatim p. 99). — J. Rambaud *(Histoire des doctrines économiques*, 2e éd., p. 468-470) censet theoriam Böhm-Bawerk nec esse novam, nec sufficientem rationem habere de vi productiva *laboris*.

completum de hac materia tractatum conscribere, verum illa principia indagari et confirmare quae essentialia videantur et ad statum quaestionis hodiernum solvendum concurrentia, ideo de illis tantum titulis inquiremus quorum notio hodiernis aliquatenus obscurata sit vel de quibus controversia adhuc vigeat.

Titulus *temporis* jam exclusus est : cum autem principia exposita applicentur temporis spatio sive breviori sive longiori, dummodo non alii justi tituli longiori tempori subsint — qui sane vix de facto non suberunt — nullum fundamentum perspicitur ad distinguendum inter tempus et tempus. Tituli *damni emergentis*, *periculi sortis*, ac *pœnae conventionalis* pluribus adhinc saeculis extra quaestionem positi sunt. Unde tantum remanet agendum de titulo *lucri cessantis*, et de titulo, olim ignoto, *legis civilis*.

§ I. *De lucro cessante.*

Notionem et principia hujusmodi tituli ut jam scientiae acquisita *praesupponunt* hodierni. Unde non jam curare solent de eodem rite intelligendo ac exponendo. Ideo duplex nobis ratio est hic principia iterum inquirendi : prior, ne in applicatione iste titulus nimis *restringatur*, et altera, ne ut fundamentum assumatur theoriae cujusdam *nimis absolutae* ac extensae.

A. De genuina notione lucri cessantis.

Inquirentes de notione et genuinis principiis *lucri cessantis* (1), ita intime ad œconomica facta et praxim attingimus ut vix pos-

(1) Ex iis quae hic tradem*u*s, patet quid sentiendum sit de theoria multorum œconomistarum, dicta « theoria abstinentiae », théorie de l'abstinence, Abstinenztheorie (cf. supra, p. 97, 120). Quam probamus, quatenus « abstinentia » illa creditoris cum reali titulo lucri cessantis aliove coincidit; et quam prorsus rejicimus, quatenus « abstinentia » sit quid fictitium et omnino subjectivum. Hoc sensu intellecta, meretur hanc sententiam a LASSALLE contra eam latam : « le profit du capital est le salaire des privations (Entbehrungslohn). Mot heureux, impayable ! Les

sibile videatur, hisce abstractis, doctrinam recte intelligere. Cum hac in re plerumque ponatur lucri justi in mutuo fundamentum simul ac origo abusuum, non mirum auctores hic semper circumspecto modo progressos esse. Et quidem iis qui evolutioni doctrinarum œconomicarum student ab exordio Medii aevi ad nostra usque tempora, maxima difficultas facessit theoria de lucro cessante. Cujus tituli evolutio si accurate manifestaretur, multa sane primo intuitu inexplicabilia explicarentur. Et speciatim pleraque explicarentur, si ostenderetur quomodo et quandonam titulus hic transierit a requisita *probatione positiva*, ut auctarium gignere possit, ad *praesumptionem ejusdem universalem*, ita ut quasi generatim auctarium gignat nisi contrarium probetur. At non oportet ut transitus talis evolutionem doctrinae importet, sed tantum progressum vitae ipsius œconomicae. Et ita, praesertim inde a saeculo XVI ineunte, multum pendebat a modo quo facta interpretarentur auctores, quod alii assererent requiri ut lucrum cessans in singulo casu sit probabile, alii potius sufficere ut lex vel aestimatio communis adsit auctarium permittens et lucri cessantis fundans praesumptionem. Insuper, multum refert inspicere utrum scriptores in praxi severitati ac rigorismo faverent, necne : et ideo, cognita generali scientiae moralis indole per saeculum XVIII, non mirum omnes fere auctores tunc arctius, ut videtur, titulum lucri cessantis interpretatos esse (1). Quod quidem, ut notatum est supra, maxime in controversia de usura est lugendum : quamvis enim plerique tunc theologi, traditioni consentientes, genuina rationis principia propugnarent, tamen eadem practice nullo generoso animo

millionnaires européens sont des ascètes, des pénitents indiens, des stylites, qui un pied sur une colonne, le visage blême, les bras et le corps penchés en avant, tendent leur assiette au peuple pour recueillir le salaire de leurs privations. Du milieu du groupe saint, s'élève très haut au-dessus de ses copénitents, comme premier ascète et martyr, la maison Rothschild ! Voilà l'état de la société ! Comment ai-je pu le méconnaître à ce point ? » *(Capital et travail*, trad. Malon, p. 144 ; cf. P. Antoine, *op. c.*, p. 503 s.)

(1) Imo supra (p. 4, n. 3) allegavimus testimonium P. Concina, qui asserit nonnullos catholicos, medio hoc saeculo, illum titulum iterum impugnasse.

nec vere scientifico applicabant, unice quasi intenti ut probarent peccatum usurae, vita œconomica quamvis mutata, nullatenus esse abolendum. Ideo praecise oppositio inter utrasque litigantium partes maxime acuta est, et ideo ultimatim nova schola œconomica, severiora principia simul ac severius practicum judicium illis ipsis relinquens, alia principia ut inconcussa admisit, ex quibus plenissima in hac quaestione opinionum confusio pullulavit. Unde prae oculis nobis erunt principia de lucro cessante quae auctores saeculo praesertim XVII viventes, veri scientiae moralis principes, statuerunt ac firmaverunt (1).

(1) Hic juvabit quaedam notare in doctrinam *S. Thomae* circa lucrum cessans. Postquam titulum illum juristae, Paulo de Castro duce, et theologi, duce Cajetano, ferme communiter probaverunt, quamvis circa accidentalia inter auctores nondum conveniret, — exinde plerique ad nostra usque tempora S. Thomae doctrinam, cum Cajetano (in 2ª 2ᵃᵉ, q. LXXVIII, a. 2, ad 1), in suum sensum explicare solent. Asserunt nempe « D. Thomam loqui ibi de lucro remoto, nempe quando pecunia nondum erat negotiationi destinata; vel certe solum vult non posse tantum exigi, quantum erat lucrum possibile, non tamen negat quin spes illa lucri, quae minoris valet, quam ipsa res sperata, possit in pactum deduci... » (Lessius, *op. c.*, l. II, c. 20, n. 82). Attamen cum Adriano, Soto, Covarruvia, Angles, Aragonio, Lopez et Lugone, saltem diceremus S. Thomam « revera difficile explicari » (cf. de Lugo, *l. c.*, d. XXV, n. 87). Haec autem nobis videntur dicenda de S. Thomae sententia:

1° In 2ª 2ᵃᵉ, q. LXII, agens de restitutione in genere, ponit hoc principium generale de restituenda *damnificatione* (a. 4, c.) : « homo tenetur ad restitutionem ejus in quo aliquem damnificavit. Sed aliquis damnificatur dupliciter : uno modo quia aufertur ei quod actu habebat; et tale damnum est semper restituendum secundum recompensationem aequalis... Alio modo si damnificet aliquem, impediendo ne adipiscatur quod erat in via habendi; et tale damnum non oportet recompensare ex aequo; quia minus est aliquid habere virtute, quam habere actu; qui autem est in via adipiscendi aliquid, habet illud solum secundum virtutem vel potentiam. »

2° Hunc ultimum modum damnificandi et restituendi invenire sibi videtur Angelicus *a)* in eo qui « suffodit semina » *(ib.*, ad 1; coll. *In IV Sent.*, D. XV, q. I, a. 5, 2 ad 4); it. *b)* in eo qui « detinet pecuniam creditoris ultra terminum praefixum » *(ll. cc.)*. At omnino animadvertendum est in illo duplici casu non agi de solutione ex contractu vel pacto, sed de restitutione ob damnificationem vel retentionem injustam; unde certissime non agitur de titulo lucri cessantis, qualis postea concipitur,

« Lucrum cessare dicitur, quando ex eo quod mutuas, amittis occasionem lucrandi tua pecunia, qua volebas vel censum vel

imo nec de titulo pœnae *conventionalis*, cum non habeatur conventio, sed de vera injusta damnificatione, non tamen ex aequo reparanda.

3° Alia proinde est quaestio utrum aliquis, sponte alteri mutuans, juste possit pacisci de compensando lucro cessanti, aut saltem damno emergenti *intra tempus mutui* praeviso. Quam quaestionem ipse S. Thomas accurate ab altera distinguit, ut patet ex opusc. *De Malo*, q. XIII, a. 4, ad 14, ubi iterum prius quaesitum affirmando solvit. Quoad hanc vero alteram quaestionem, quae est de ipsis titulis, quales postea ponuntur, videtur S. Thomas anceps haesisse vel imo negasse : ita *De Malo*, *l. c.*, non tantum improbat lucrum cessans, sed imo, ut nobis videtur omnino, ipsum damnum emergens : « debebat enim ille qui pecuniam mutuavit, sibi cavisse ne detrimentum incurreret » (cf. textus objectionis). Postea vero, cum de eadem re agit, in 2ª 2ªᵉ, q. LXXVIII, a. 2, ad 1, manifeste probat pactum de damno emergenti, « per quod subtrahitur sibi aliquid quod debet habere », sed non minus explicite improbat pactum de lucro cessante : « recompensationem vero damni, quod consideratur in hoc quod de pecunia non lucratur, non potest in pactum deducere, quia non debet vendere id quod nondum habet, et potest impediri multipliciter ab habendo. »

Cum autem quaeratur quaenam sit mens S. Thomae, absurdum est loqui de hisce quae implicite in ipsius principiis continentur, et quae logice probare *debuisset*. Utique, titulus lucri cessantis, prouti postea explicite probatur et evolvitur, quasi in germine ponitur in principiis Angelici, saltem in *Summa theologica*. At, quovis modo verba ipsius explicentur, non videmus quomodo ipse titulum hunc non improbarit. Quod non mirandum est, si prae mente habemus sententias et usus coaetaneorum. Quoad auctores, multi tunc ac saeculo sequenti, lucrum cessans ut titulum compensandum non agnoverunt (cf. supra, p. 4; item auctor opusc. *De usuris*, c. VII). Qui modus sentiendi non aegre explicatur ex abusibus illius temporis : *Coursini* nempe seu *Cahorsini*, teste Matthaeo Paris ad annum 1235, theoretice mutuum per se gratuitum, a concilio Viennensi mox definiendum, approbabant, sed titulis extrinsecis, praesertim lucri cessantis, utebantur et abutebantur ut maximas usuras exigerent. De hisce cf. PETRUS BALLERINI, *op. c.*, I, p. XV, 88, 127; II, 51; et ASHLEY, *op. c.*, I, p. 256-260.

Caeterum, principium quoad *interesse*, scientia juridica coaeva et imo posteriori statutum, erat hoc : « interesse non debetur nisi *ex mora* » cf. ENDEMANN, *Studien...*, II, p. 253 ss.; ASHLEY, *op. c.*, I, p. 255; II, p. 466-470. Juxta quod principium, etiam postquam tituli *damni emergentis* et *lucri cessantis* explicite probari inceperunt, *interesse* recompensandum non erat, nisi illud quod currebat *post moram* aliquam seu *post* aliquod

domum vel agrum fructiferum emere, vel [praesertim nunc] negotiatione licite aliud lucrum quaerere » (1). Inquirendum autem est quandonam lucrum illud cessans sit juste compensabile ac compensandum : et ideo multum refert ut determinetur 1° de quanam *voluntate*, 2° de quanam *possibilitate* ex pecunia lucrandi agatur, et 3° quonam modo lucrum *ob mutuum* cessare debeat. Imprimis liquet pactum positivum de lucro cessante requiri, quando lucrum non quasi communiter ob creditum cessat : tunc enim debitor praesumitur omnia retribuere, sortem retribuendo, ideoque speciali ac explicito modo de lucro paciscendum est, eo vel magis quod mutuatarius, si scivisset tale pactum addi implicite, merito forsan onus debiti suscipere noluisset. Verum ab alia parte, status societatis œconomicus talis concipi potest, ut qui habet voluntatem ex pecunia extra mutuum lucrandi, etiam veram lucrandi spem possideat; et cum universi lucrum velle praesumantur, dummodo spes adsit, in statu tali œconomico lucrum cessans jam pro omnibus praesumitur : ideoque etiam pactum de eodem praesumitur, ac aestimatione communi tam creditorum quam debitorum implicitum habetur. Et tunc quamvis non jam oporteat ut positive in antecessum de lucro probabili cessante agatur, attamen oportet ut titulus ille, modo debito intellectus, revera objective adsit : etenim, si non adesset, pactum implicitum esset circa aliquid *inexistens*, id est compensandum esset quod revera non esset compensabile.

Quandonam igitur adest lucrum cessans de quo justum pactum sive explicitum sive implicitum habeatur? Communiter ab auctoribus aevi aurei tres conditiones ponuntur praecipuae (2) :

tempus, quamvis minimum, per quod tempus mutuum, ex antiqua doctrina, *prorsus gratuitum esset*. Et ita rem se habuisse non tantum theoretice sed etiam practice, docemur ex factis quae G. Yver ex documentis italis s. XIII et initii s. XIV collegit. Cf. *Le commerce et les marchands*, p. 376 ss.

Unde concludimus S. Thomam, reprobando lucrum cessans, scientiae et praxi sui temporis non contraisse, et probando damnum emergens etiam *sine mora*, ipsis potius praeisse.

(1) Ita de Lugo, *op. c.*, d. XXV, s. VI, n. 86.

(2) Cf. de Lugo, *l. c.*, n. 88, 96, 106 : ubi videsis alios auctores.

« prima est quod mutuum vera sit causa lucri cessantis, hoc est, ideo tibi lucrum cesset quia mutuo das, alias non cessaturum;... secunda conditio communiter et merito requisita, est ut non exigatur ultra sortem, nisi quantum lucrum illud cessans valere potest;... tertia conditio principaliter requisita ad justitiam de lucro cessante est, ut id quod pro lucro solvitur, non solvatur statim a mutuatario, sed postea. »

1° De voluntate requisita.

Quae conditiones si adsunt, nihil refert « sive *sponte* mutues, sive *involuntarie* per vim, fraudem vel praeceptum superioris impulsus;... si enim qui per injuriam cogitur mutuare, de lucro cessante pacisci potest, etiam poterit qui non cogitur : nam injuria non facit ut centum quae alteri mutuas sint aequalia centum et decem quae ab illo exigis; sed lucrum speratum per 100 id facit; alioquin si ratione injuriae esset illa aequalitas, darentur 10 illa, pro injuria illata, non pro lucro cessante; et ita lucrum cessans esset impertinens. Item non possent mercatores exigere pro lucro cessante, quando coguntur a Principe vel Republica ad mutuandum; quia nulla fit illis injuria » (1). Atqui pluribus abhinc saeculis, communiter admittitur mercatores divites, cum a rege vel republica necessitate, puta bello, pressis ad mutuandum cogantur, juste de lucro cessante pacisci (2).

Itaque ad voluntatem lucrandi nullatenus requiritur ut mu-

(1) Cf. LESSIUS, *l. c.*, n. 81.

(2) Ita tangitur quaestio de creditis seu Montibus publicis, quam ne cum quaestione de Montibus pietatis confundas. De illis creditis, cf. FUNK, *Œkonomische Anschauungen... (Zeitschr. für die gesammte Staatswissenschaft*, 1869, p. 166-171); L. CIBRARIO, *Della economia politica del medio evo libri tre*, p. 470-472; ENDEMANN, *Studien...*, I, p. 431 ss.; ASHLEY, *op. c.*, II, p. 529-531. Cf. etiam supra, p. 37, n. 3. Multa facta attentione digna ex documentis s. XIII et XIV hausit G. YVER, *Le commerce et les marchands...*, p. 356-391. Auctor nempe ibidem agit de relationibus inter divites mercatores Florentinos et principes praesertim Italiae meridianae : mutua ab illis credita non fuerunt coacta; ideo mutua illa gratuita erant; at multis modis creditores lucra reportabant, et speciatim per *dona* sive pecuniaria sive alia ipsis a principibus tributa; cum autem principes erant *in mora* erat recompensandum *id quod interest*.

tuans a lucrando per negotiationem aliamve viam modo positivo sive injusto sive justo prohibeatur ac impediatur. Ita nec requiritur ut a lucrando cessare velit tantum ad alterius preces : etenim « dicitur alicui cessare lucrum... quando ipse se privat, sive id faciat sponte, sive ad preces alterius : hoc enim est pretio aestimabile; sicut si quis me roget, ut non laborem, vel ut instrumenta artis meae ipsi commodem, possum pacisci de lucro cessante : non enim teneor me privare meo emolumento gratis » (1). Unde non refert utrum creditor ad mutuandum rogetur, an sponte se offerat : et ratio in hac re fundamentalis est, « quia aequalitas contractus nullo modo pendet ex eo quod te offeras vel non offeras, sed *solum ex eo quod lucrum revera tibi cesset ex mutuo* » (2). Quodsi eadem ratio prae oculis habeatur, quid ad justitiam contractus importat, quod quis malit mutuare cum pacto sive explicito sive praesumpto lucri cessantis, quam negotiationem lucrativam exercere? Cum enim contractus objectivam aequalitatem includere supponatur, animi intentiones ac affectus ad justitiam non spectant. Olim sane quaerere solebant utrum *ex intentione lucri*

(1) Cf. DE LUGO, *l. c.*, n. 83.

(2) Cf. *ib.*, n. 107, ubi videsis auctores faventes huic sententiae ac contrarios; it. LESSIUS, *l. c.*, n. 101. — Nec contra doctrinam quam hic proponimus, allegandum est adagium theologicum : «res ultro oblatae vilescunt». Quod sequenti modo est intelligendum, ut notat MARRES, quoad emptionem-venditionem : «emendo res, quibus venditor *propter specialem suam utilitatem* se liberare magnopere desiderat, emtor venditori praestat officium, quod pretio aestimari potest; propterea igitur res ultro oblata vilescit, quod secundum commune ementium et vendentium judicium valor venalis illius rei tanti minuatur, quanti valet obsequium, quod venditor sibi praestari petit ab emtore, qui ad illud praestandum nullatenus obligatur» *(De justitia*, II, n. 189, p. 324). Eodem sane modo statui posset de pecunia mutuo oblata. At vix conciperetur in mutuo *specialis* illa utilitas mutuatoris, quae consisteret in evitatione alicujus damni, vel in probabilitate lucri, *aliunde quam ex mutuo* oriundi. Quamvis forsan hoc usuvenire possit in mutuo aliquo singulari, attamen ultronea mutui oblatio, praesertim ut hodiedum fit, nullatenus generatim includit ac supponit *specialem* creditoris utilitatem quae pretii diminutione compensaretur. Unde adagium afferatur non prout sonet, sed prout valeat.

mutuum usura inficeretur, ad quod quaerendum periculo abusuum adducebantur. Verum auctores praecipui, saeculis XVI et XVII viventes (1), merito affirmant lucrum revera cessans juste compensari, etiamsi quis mutuum lucrativum prae negotiatione quavis frugifera eligat. Per se autem patet, juxta secundam conditionem supra positam, injuste majus lucrum in mutuo exigi quam spes lucri in negotiatione aestimaretur. « Si vero praeelectio illa non sit quia plus valeat lucrum quod a mutuatario datur, quam quod ex negotiatione sperabat, sed *quia modus ille lucrandi sit magis juxta genium et indolem suam,* et vitat aliquam molestiam quam tamen non redimeret pretio, sed *vellet* potius cum illa molestia plus lucrari quam minus sine illa : tunc, ita de Lugo (2), veram esse puto secundam sententiam (affirmantem). Sic enim artifex, qui nollet pretio aliquo emere otium a labore, sed totum suum lucrum integrum cum labore *potius vellet* quam minus sine labore : potest totum lucrum laboris exigere ab eo a quo invitatur ad recreationem, licet revera malit totum illud lucrum sine labore et cum recreatione habere, quam cum labore. » Quae transcribenda duximus, cum profundam et veram rei intellectionem contineant.

Unde ad titulum lucri cessantis voluntas ex pecunia aliave re credita lucrandi nullatenus requiritur *absoluta* hoc sensu, quod pecunia vel res jam operationi lucrativae sit revera *tradita,* vel saltem positive et *absolute destinata,* nunc autem ob vim ac fraudem alterius, praeceptum superioris, vel saltem preces alicujus, mutuo credatur; sufficit enim voluntas *conditionata,* quae huc redit : *volo,* nunc saltem cum pecuniam trado, ex pecunia mea lucrari; possem autem, si vellem, ex eadem lucrari contractibus multis frugiferis; verum contractibus illis insunt incommoda, puta labores, lucri incertitudines, damni pericula, quae tamen, quamvis pertimescenda, subire vellem si ad justum lucrum percipiendum subeunda essent; simul vero cum illa facultate occurrit mihi occasio pecuniae mutuandae. Cum duplex illa possibilitas mihi sit obvia, simpli-

(1) Cf. de Lugo, *ib.*, n. 108.
(2) Cf. *ib.*

citer praefero pecuniam cum titulo lucri cessantis mutuo offerre. Juste de lucro tunc stipulatio fit, cum lucrum revera et objective cessare supponatur. Quid autem refert quod cesset quia ita statuerim, cum cesset revera? et quamvis *malim* lucrifacere aliunde, *si* non possem mutuare, tamen *praefero* simpliciter mutuo lucrifacere, *cum* possim mutuare.

Quae voluntas ita conditionata si sufficit ad titulum lucri cessantis, at nullatenus sufficit voluntas *absoluta* pecuniam *otiosam conservandi*, seu in arca ponendi, nisi mutuo lucrifieri possit. Et in superioribus probavimus, nequidem nudam obligationem pecunia carendi huic voluntati absolutae additam per mutuum revera initum, juste compensandam esse : cum enim possessor ad pecuniam infœcundam servandam positive determinatus sit, ne possibile quidam est ut lucrum cesset. Quae voluntas, ut patet, a praecedenti prorsus differt : hic, nisi pecunia mutuo credita fuisset, absoluta intentione in arca manebat reposita; illic, nisi mutuata fuisset, absoluta intentione alii contractui frugifero subjacebat. Quae differentia adhuc magis elucescit, si respicitur ad difficultatem quam S. Alphonsus (1) contra priorem voluntatem ponit : « Sed dices : iste usuram committit, quia efficaciter vult lucrari ex mutuo, et inefficaciter ex negotiatione. At responderi potest : iste quamvis habeat voluntatem inefficacem negotiandi, *vult tamen efficaciter juste lucrari*, et *quia jam potest juste lucrari ex negotiatione,* ideo juste lucratur ex mutuo, cum mutuum sit huic vera et efficax causa, ut lucrum ex negotiatione ipsi cesset. » Quod verum est de voluntate conditionata superiori, at non de voluntate altera : qua praecise supponatur possessor *non velle efficaciter* juste lucrari, sed potius velle efficaciter vel *non lucrari*, vel mutuo lucrari. Et ita rursus patet cum tali voluntate eum ex mutuo lucrari non posse, nisi falso admittatur ex mutuo qua tali ut ex locatione lucrari posse.

Sed ulterius progrediendum est ac quaerendum utrum, data lucri in negotiatione probabilitate, ad pactum de lucro cessante sufficiat necne voluntas minus fixa : nempe si non efficaciter

(1) Cf. *Theologia moralis*, l. IV, tr. V, n. 772.

velis juste lucrari, sed tantum deliberare de pecunia ad negotiationem applicanda, an posses aliquid in pactum deducere. Quod quaesitum hic praesertim ponatur ad principia intelligenda. Olim agendum erat de propinqua possibilitate seu de probabili occasione pecuniam negotiationi applicandi, et non tantum, ut nunc, de probabilitate ex negotiatione, in qua pecunia moraliter certo poni potest, lucrifaciendi. Atqui, probabilitatem talem objectivam inveniendi opportunitatem lucri pro rata probabilitatis compensabilem esse asserebant merito auctores (1); et eodem modo facultatem subjectivam de hac applicatione deliberandi quodam pretio esse aestimabilem. Quae sane prorsus admittenda videntur.

Unde tandem, quod attinet ad lucrandi voluntatem necessariam ut in mutuo lucrum cessans juste compensetur, 1° non sufficit voluntas positiva ex pecunia alio ac mutui contractu non lucrandi; 2° non requiritur voluntas absoluta seu efficax aliunde quam ex mutuo lucrandi; 3° sufficit vero ac requiritur, eo saltem momento quo mutuum initur, voluntas efficax juste lucrandi, quamvis praeferatur mutuum caeteris contractibus.

2° *De possibilitate lucrandi.*

Ita determinata lucrandi voluntate, de lucrandi possibilitate, quae eidem voluntati praesupponitur, vix est cur agatur. Omnibus fatentibus, nuda seu *remota potentia*, tam pecuniam contractui frugifero applicandi, quam ex eodem contractu lucrum faciendi, non est pretio aestimabilis; econtra, *potentia probabilis* pecuniam contractui frugifero subjiciendi, ut jam dictum est, pro rata probabilitatis compensabilis videtur; praesertim lucrum probabile ex pecunia hujusmodi contractui subacta vel subigenda vendi potest.

Hic attendenda venit secunda conditio supra posita, juxta quam « non exigatur ultra sortem, nisi quantum lucrum illud cessans valere potest. Pro quo adverte, dupliciter posse lucrum cessans in pactum deduci... Primo *conditionate*, hoc est, mutuatarius solvat quantum experientia ostenderit te lucraturum, deductis expensis, in tali negotiatione vel usu cui rem illam

(1) Cf. de Lugo, *l. c.*, n. 95; S. Alphonsus, *l. c.*, n. 770.

destinaveras, v. g. si triticum seminare volebas, quantum alii hoc anno, deductis expensis, seminando lucrabuntur, aut si negotiari volebas, quantum alii tali negotiatione hoc tempore lucrabuntur » (1). Unde « si postea ex eventu deprehensum fuerit, mutuo non dato, lucrum futurum fuisse 100 aureorum, tenetur pro eo solvere 100 (deductis tamen deducendis), si 50, solum 50, si nullum, nihil : id autem sciri poterit vel ex eventu, quem idem mercator in alia pecunia negotiationi exposita experitur, vel quem alii mercatores in simili mercimonii genere versantes, sortiuntur » (2).

« Secundo (lucrum cessans) deduci potest *absolute*, et non ex adventu futuro, sed exigendo a te ultra sortem, quantum hic et nunc, attento periculo, expensis, et aliis circumstantiis, *spes illa valere potest*, sive postea lucrum futurum fuisset majus, sive minus » (3). Et hoc quidem altero modo lucrum cessans in pactum deducitur, cum agitur, ut hodiedum, de lucro cessante quasi universali seu praesumpto : tunc enim sensus communis, qui lucrum singulo in casu cessare praesumit, ejusdem valorem juste aestimare praesumitur. Unde difficultates jam tolluntur, et inquisitiones casuisticae, quae de eodem valore aestimando in singulo casu olim faciendae erant, nunc vix non otiosae videntur (4).

(1) Cf. DE LUGO, *l. c.*, n. 96.
(2) Cf. LESSIUS, *l. c.*, n. 97.
(3) Cf. DE LUGO, *l. c.*, n. 97.
(4) Ex iis quae hucusque de genuina notione lucri cessantis exposuimus, jam liquet P. H. PESCH, titulum hunc nimis arcte intelligere, cum, probare intendens *praesumptione* lucri cessantis, hodiedum a theologis allata, praxim hodiernam non explicari, haec scribat : « man sagt, der Gläubiger hätte ja auch fruchttragende Sachen kaufen, sein Geld selbst in Capitalfunction überführen können. Darauf antworten wir : die meissten Gläubiger *wollen* diese Art der Verwendung ihres Geldes nicht; gerade deshalb sind sie Gläubiger geworden; nicht wenige *können* voraussichtlich nicht mit Erfolg productiv thätig werden, viele würden dabei thatsächlich zu Grunde gehen. Man denke sich nur einmal einen gelehrten, alten Professor, der durch Docieren sich ein kleines Capital erworben hat, als Producenten. Der arme Mann würde mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit in Concurs geraten: jener allgemeinen Wahrscheinlichkeit des Gewinnes steht hier die vielleicht grössere indi-

3° Mutuum vera sit causa lucri cessantis.

Et ita egimus de lucrandi *voluntate* ac *possibilitate,* quales requirantur et sufficiant ut lucrum cessans sit juste compensabile. Quod vero ad tres conditiones supra positas spectat (1), de tertia nulla difficultas oriri videtur; secunda vero ex modo dictis patet; proinde remanet tantum ut de prima quaedam annotentur : oportet nempe ut « mutuum vera sit causa lucri cessantis » (2). « Haec conditio, ita Wiggers (3), absolute et omnium judicio est necessaria, quia, illa deficiente, tollitur omne fundamentum istius pactionis, ejusque justitiae : non enim potest quis aestimare spem lucri cessantis ratione mutui, si vel nullum lucrum ei decedat, aut si aliquod decedat, non tamen ratione mutuationis. »

a) Ex hac conditione doctores passim inferunt, « requiri quod pecuniam vel rem illam ad negotiandum vel lucrandum destinaveris » (4). Quae destinatio intelligatur oportet juxta ea quae de *voluntate* lucrandi exposuimus. Ut autem scriptores veteres de hac prima conditione disserentes recte explicentur, praesertim notandum est ab illis inquisitioni suae non praesupponi,

viduelle Wahrscheinlichkeit des Verlustes gegenüber.» *(Zinsgrund und Zinsgrenze,* in *Zeitschr. für kathol. Theol.,* 1888, p. 50).

At laudatus auctor, juxta dicta, *voluntatem* lucrandi non rite intelligit; et quoad lucrandi *possibilitatem* gratuito supponit creditorem debere *per seipsum* negotiationem agere. Utique hanc ultimam objectionem refellere conatur : «aber ein Ausweg bleibt ja noch auch für den Geschäftsuntüchtigen; der Gläubiger könnte sein Geld auf Sparkassen, Banken, in Handelsgesellschaften usw. anlegen». Cui asserto respondet, in prioribus esse petitionem principii, quoad «Handelsgesellschaften» autem iterum pro multis deesse *voluntatem.* Quoad hanc voluntatem et possibilitatem lucrandi, iterum redeunt dicta; quoad vero petitionem principii in montibus publicis, mox quaedam notabuntur. Caeterum, cum auctor admittat (p. 52) generalem hodiedum esse praesumptionem ex pecunia lucrandi, quod factum ipsius theoriae fundamentum praebet, objectionibus positis videtur praeter intentum probare.

(1) Cf. p. 268.

(2) Cf. DE LUGO, *l. c.*, n. 88.

(3) Cf. WIGGERS, *l. c.*, n. 45.

(4) Cf. DE LUGO, *ib.*

ut hodiedum fieri posset, *generalis* et *propinqua* potentia pecuniam negotiationi applicandi. Quod si prae oculis habeatur, intelligitur difficultas quae ipsis oriebatur, cum inquirerent « an dicatur lucrum cessare mutui causa, ita ut pro eo possit aliquid a mutuatario exigi, quando aliquis servavit aliquam pecuniam apud se, quam ideo noluit ad negotiationem applicare, ut haberet ad manus pecuniam pro iis qui mutuo peterent » (1). Et ratio dubitandi vel imo negandi ipsis erat, « quia quando mutuum datur, jam pecunia erat a negotiatione abstracta, et *fortasse elapsa jam fuerat occasio negotiandi*...; quare quando pecunia mutuo datur, non valet plus propter spem lucri : nulla enim jam spes lucri remanet ex tali pecunia; ergo non titulus justus exigendi ultra sortem » (2). Patet autem difficultatem hanc tunc evanescere, cum, ob adjuncta sive specialia sive generalia, non inde elabitur « occasio negotiandi » quia pecunia *huic praecise negotiationi* nunc occurrenti non submittitur. Unde non jam ratio est, cur quaesitum hoc juxta duplicem casum, cum Lessio, vel triplicem, cum Lugone solvatur (3).

(1) Cf. DE LUGO, *l. c.*, n. 91.

(2) Cf. LESSIUS, *l. c.*, n. 88 s.

(3) P. H. PESCH *(art. c.*, in *Zeitschr. für kath. Theol.*, p. 51 s.) scribit quoad *veteres* moralistas : « der titulus lucri cessantis der alten Moralisten steht im engsten Zusammenhang mit der *Individualität* eines *concreten Willensentschlusses*, mit der *Individualität des Gläubigers*, mit der *Individualität eines determinierten Geschäftes.* » De voluntate illa concreta, qualis juxta veteres sufficiat, non jam agendum est; quoad individuum creditorem ac individuam negotiationem, haec nullatenus in ipsorum theoria erat quid essentiale lucri cessantis : ita abhinc longo tempore, relate ad certas personarum *species*, v. g. mercatorum, a casibus individuis auctores abstrahere solent. Etenim manifeste pendet *ab adjunctis œconomicis temporis, loci et personarum*, utrum titulus lucri cessantis considerandus sit in singulo casu, an universim praesumendus. Unde exemplum allatum a laudato auctore non probat : « wenn durch eine einheitliche Ursache für viele ein Schaden angerichtet, ein Gewinn entzogen ist, z. B. durch dolose Brandstiftung u dgl., so bestimmt sich der Ersatz nicht in einer Mittelsumme für Jeden, der von dem Unglüche hätte betroffen werden können; sondern nur der, welcher nachweisbar beschädigt worden ist, hat nach dem Masse seines individuellen Schadens, beziehungsweise Gewinnverlustes einen Rechtsanspruch auf

Nec magis difficile videtur intellectu quomodo mutuum sit vera causa lucri cessantis, quamvis tantum *conditionate* (nempe, nisi aliquis determinatus, vel nisi multi indeterminati mutuum rogent) pecunia ad negotiationem destinata sit. Etenim cum, eo saltem momento quo mutuo detur, pecunia supponatur *absolute ad lucrum* destinari, cum insuper praesumatur propinqua possibilitas ex negotiatione lucrandi, mutuum, quovis de motivo initum, vera et objectiva est causa lucri cessantis.

Quod vero ad caetera spectat quae circa eandem primam conditionem quaeruntur, si bene inspiciuntur, patet rationem dubitandi oriri ex eo quod non agatur de voluntate illa *totam pecuniam ad lucrum efficaciter applicandi*, quam praecise praesupponimus (1). Unde ex modo quo auctores circa primam illam lucri cessantis conditionem disserant, nihil contra principia supra de voluntate lucrandi posita objiciendum videtur.

b) Ex eadem conditione alterum consectarium, cum iisdem auctoribus, deducatur. « Quare, ait de Lugo (2), si non ideo a lucro vel negotiatione cessas, quia mutuasti, cum habeas aliam pecuniam qua negotiari posses,... mutuum non est causa quod lucrum cesset. » Quod consectarium, sane prorsus admittendum, mox patebit quanti sit momenti, mutatis mutandis, ad multorum

Ersatz des id quod interest. » At, quaeso, an in casu hoc individuo et unico, quamvis eodem multi damnificati sint, locus esse potest praesumptioni universali, an loquendum est *post* casum factum de lucro cessante quod *potuisset* omnibus obvenire? Paritas non habetur cum lucro cessante in mutuo hodierno, nisi supponatur damnum illud *semper* et *ubique probabile* esse *omnibus* : quaesumus an ita, *ante* damnum factum, non posset communi aestimatione pretium omnibus aequale statui? — Ideo tandem patet quid de conclusione auctoris sit dicendum : « in der Berufung auf die allgemein erkannte und anerkannte Thatsache der gewaltigen Produktivität des Geldcapitals liegt die Kraft der neueren Interessetheorie; *in der Loslösung von der Individualität des Gläubigers und eines bestimmten, geopferten Geschäftes ihre Schwäche.* » Cui conclusioni assentimur tantum, si lucrum universim cessans ita intelligatur ut requireret compensationem, etiam tunc cum probaretur non adesse lucrum compensabile.

(1) Cf. Lessius, *l. c.*, n. 87; de Lugo, *l. c.*, n. 90 et 95.

(2) Cf. *ib.*, n. 88.

hodiernas theorias de lucro ex pecunia dijudicandas. Etenim, ut saepius notavimus, tituli fiduciarii, obligationes, aliave hujusmodi, nostris temporibus, ita pecuniam et divitias repraesentant, ut iisdem, quemadmodum ipsa pecunia, plerumque negotiatio lucrativa exerceri possit. Unde si credere possis v. g. alicui instituto pecuniam tuam cujus vice recipias titulos qui aequali prorsus modo ac pecunia negotiationis instrumentum habeantur, nescimus quonam fundamento lucri cessantis fieret justa compensatio, cum lucrum revera non cesset, seu cum mutuum pecuniae non sit causa lucri cessantis, et cum secus bis lucreris ex eodem. Hoc in sensu, admitti posset hypothesis a D. Bacuez facta (1) : « peut-être même pourrait-on imaginer des prêts d'argent considérables qui, n'entraînant aucun dommage ni aucun risque pour le prêteur, ne lui donneraient droit à aucune compensation. Supposez par exemple que celui à qui vous prêtez ait un crédit si assuré et un accès si facile qu'une créance à son compte soit regardée comme argent comptant, et que le billet que vous en recevrez soit assez facilement negociable pour vous servir comme de monnaie jusqu'au remboursement. Supposez, si vous voulez, que vous prêtiez votre argent à la Banque de France et que vous receviez en retour des billets au porteur semblables a ceux qu'elle a le privilège d'émettre : quel dédommagement pourrez-vous demander? Ses billets ne valent-ils pas votre argent? Le *jus ad rem* n'est-il pas équivalent au *jus in re*. Mais il faut avouer que, si ce cas est possible, il se présente rarement. »

At omnia simul principia hic componantur, nec quaedam a caeteris abstrahantur. Supponimus nempe, etiamsi titulus lucri cessantis non adesset, tamen ex tali credito auctarium justum esse, si aliquis alius titulus adesset, puta damnum emergens (2), vel periculum sortis : verum, ut patet, si hic titulus periculi sortis adsit, rarissime lucrum non cessabit, cum vix intelligatur

(1) Cf. *De l'intérêt et de l'usure*, p. 59 s.

(2) Si nempe «valores» illi sunt «ad terminum» (à terme), qui vellet hic et nunc cum illis negotiari, aliquod damnum ordinarie incurret, ideo quia, in aestimando valore, quaedam deducentur (l'escompte).

quomodo, nisi aestimatio communis fallatur, « obligatio » talis *periculosa* eundem ac pecunia praesens valorem habeat, et eodem modo possit esse instrumentum negotiationis. Si autem titulus crediti revera omnimode instar pecuniae haberetur, ita ut ex tali credito lucrum non cessaret, nullatenus perspicimus quomodo auctarium justum reciperetur. Liquet insuper, cum tantum de stricte debito agamus, nos abstrahere a praemio quodam quod institutum tale creditoribus suis *gratuito* dare vellet.

Quodsi ad vitam œconomicam hodiernam respicimus, annon ex principio hic exposito explicandum esset cur revera « les billets de banque et les chèques ne portent pas intérêt » (1)? — « Que si les dépôts en banque, remboursables *sur demande* bénéficient d'un léger intérêt, c'est en raison d'un délai moyen pour l'emploi productif des capitaux. » Ita H. Sabatier (2). Et revera, omittendo explicationem juxta quam leve auctarium

(1) Cf. H. Savatier, *La théorie moderne du capital et la justice*, p. 44. Hic auctor tamen alio modo hoc factum œconomicum explicat, scilicet : « il est à propos de constater que la pratique, d'accord avec la théorie, ne concède aux titres fiduciaires le droit aux intérêts que s'il existe *un délai accordé à la production*, au concours du capital et du travail, condition de la plus-value. » Haec explicatio, rite intellecta, admitti potest. Etenim etiam hic excogitari posset aliquod « délai accordé à la production »; unde ex hoc capite, potius dicendum esset auctarium justum etiam ferri debere per « les billets de banque et les chèques ». At notandum est terminum medium excogitabilem hic minorem esse ac pro depositis « remboursables sur demande », adeoque productivitatem illam mediam quasi compensari impensis ad talia instituta requisitis.

(2) Cf. *ib.* — H. Pesch *(art. c., Zeitschr. für kath. Theol.*, 1888, p. 50) haec scribit : « überdies ist der Zins bei Bankdepositen gering (in England 1—1 1/2 % unter dem Discontsatz der Englischen Bank); die Kassierdienste der Banken haben aber nur für die Inhaber eines einigermassen grösseren Betriebes wertliche Bedeutung. Schliesslich zahlen die grössten Banken, z. B. die Bank of England ihren Deponenten gar keinen Zins. » — P. Antoine *(op. c.*, p. 351) dicit quoad Galliam : « en 1895, cinq établissements de crédit — Crédit Lyonnais, Société Générale, Comptoir national d'escompte, Crédit industriel, Crédit foncier — retenaient près de *deux milliards* de dépôts, tant à vue qu'à échéance fixe et en comptes-courants créditeurs. Ces banques donnent un intérêt de 1/2 ou 1 % et escomptent ou prêtent en reports à 2 ou 3 %. »

ut gratuitum praemium tribuatur ad capitalia quibus lucrentur allicienda, vix negari potest inibi non proprie dictum esse mutuum, cum non includatur tempus determinatum, sed potius videtur contractus alius, sed mutuo affinis — quemadmodum precarium affine est commodato — qui contractus non iisdem omnino principiis quam mutuum proprie dictum regatur (1).

Quidquid vero sit de explicatione praxeos, principium, de quo nunc agitur, nullatenus rejiciendum videtur. Atqui principium hoc admitti nequit, dummodo consequenter agant, ab iis omnibus qui pecuniae in se valorem realiter secernentes ab usu ejusdem, usum in se esse vendibilem propugnant : valorem enim revera penes proprietarium manere, praesertim probant ex valore productivo titulorum fiduciariorum. Ideoque dictum est supra, eosdem auctores, si quid probent, praeter intentum probare : nam illorum systemate aliquis non tantum ex pecunia credita juste lucratur, sed ex eadem juste *bis* lucratur. Quod prorsus repugnare videtur.

De notione et principiis tituli lucri cessantis illa notasse

(1) Quoad naturam harum operationum notat H. Pesch *(ib.)* : «die heutigen *Bankdepositen* sind als Depositen zur Verwaltung und *Benutzung* deposita *irregularia*, *widerrufliche Darlehen*, *mutua precaria.*» (Cf. Molina, *de jure et justitia*, II, d. 408, 5 ss.; d. 523 ss.). — Attamen non subscribimus quod deinde asserit laudatus auctor : «Warum ist *hier* der Zins gestattet? Die Berufung auf den Bankdepositenverkehr schliesst also offenbar eine *petitio principii* in sich. Ferner, was berechtigt hinwiederum die Banken selbst zur Zinsnahme? Nicht die Berufung auf sonstige produktive Verwendung, denn die Banken beteiligen sich nicht unmittelbar an der Produktion; nicht die Berufung auf andere Banken, sonst hätten wir den *processus in infinitum* bei der Suche nach dem Zinstitel.» At, in textu nostro, duplex jam datur modus quo auctarium in «montibus» receptum cohonestetur : praesertim notandum plerumque non esse nudum mutuum, adeoque non dari petitionem principii in hoc quod auctarium illud invocetur, ut de lucro cessante alibi stipuletur (cf. H. Savatier, *l. c.)*. Caeterum «montes» illi etiam faciunt operationes per se lucrativas (cf. Ch. Devas-Kaempfe, *op. c.*, p. 259-272). Tandem, etiamsi daretur in «montibus» non ex ipso «depositi» contractu fœnus accipi posse, tamen nobis videtur dicendum inibi licere ex lucro *aliunde* cessante, cum, praeter «deposita» illa, hodiedum tot occasiones offerantur quibus possint juste lucrari.

sufficiat. Haec, rite perspecta, ad praxim crediti hodiedum universim lucrativi explicandam multum conferunt. Etenim imprimis, ob intensitatem vitae œconomicae, ob facillimam bonorum, etiam immobilium, circulationem, ob miram inter omnes totius orbis regiones communicationem, vix adhuc dubium superest rationabile de possibilitate omnibus propinqua et expedita pecuniam negotiationi aliquo modo applicandi. Deinde, praesumi potest probabilitas generalis tali modo ex pecunia lucrandi, quod revera communi aestimatione hodiedum praesumitur. Proinde, si praesupponitur simul voluntas efficax juste ex pecunia lucrandi, eo ipso, quovis in mutuo pecuniae, titulus lucri cessantis merito praesumitur (1) : ideoque nullatenus jam

(1) Attendenda sunt quae habet DEVAS-KAEMPFE *(op. c.*, p. 291 s.) : «heutzutage bieten sich so viele Gelegenheiten zu fruchtbarer Anlage der Kapitalien auf dem Wege von Geschäften, *bei denen die Form des Darlehens nicht zu Anwendung gelangt*, sondern *die des Miteigenthums* (wie bei den Actiengesellschaften) oder *die des Kaufs einer Rente*, ohne dass der dafür hingegebene Kapitalbetrag zurückgefordert werden könnte (diesen Charakter tragen die Staatsanlehen gewisser Staaten, z. B. Frankreichs und Oesterreichs), dass Jedermann mit Fug und Recht behaupten kann, ihm entgehe ein Gewinn, wenn er ein erspartes Kapital ausleiht, ohne dass er dafür Interessen bezieht, oder er erleide Verlust, wenn er eine schon länger besessene, bisher nutzbringend angelegte Summe nunmehr als zinsloses Darlehen hingibt.» Quod idem magis eluceret, si de singulis contractibus frugiferis ageretur : cum hoc ad scopum nostrum non pertinet, quaedam tantum notamus. Loquendo tantummodo de fœnore quod *ex re propria sine proprio labore* oriri potest, distinguendae sunt, cum DEVAS-KAEMPFE *(op. c.*, p. 314), haec fœnoris species : «1° Pachtgelder von landwirthschaftlichen Besitzungen und Grundzinse verschiedener Art; 2° die von Concessionären von Bergwerken gezahlten Abgaben und Leistungen; 3° Miethzinse von Häusern und Gebäuden; 4° Jahresrenten und andere ähnliche Bezüge, die von Seiten der Versicherungsgesellschaften, bei denen man sich durch seine Zahlungen Altersrenten und andere dergleichen Renten sichert, gezahlt werden; hierher gehören auch die Bezüge, welche sich alte Leute gegen Ueberlassung ihrer Besitzungen an ihre zukünftigen Erben unter dem Namen von Altentheilen u. s. w. ausbedungen haben; 5° die Interessen des Staats-, Provincial-, und Gemeindeanlehen, u. dgl.; 6° die Zinsen von Darlehen an Privatpersonen, seien sie nun hypothekarisch oder anderweitig sicher gestellt oder nicht; und 7° die dividenden an die Actionäre.» Atqui, si recolantur quae supra de productivitate et de

oportet ut lucrum cessans singulo in casu probetur, nec oportet ut expresse de eodem stipulati sint.

Et haec quidem conclusio ex principiis expositis oritur; atvero conclusio nulla oritur amplior. Itaque attingimus aliquam sententiam hodiedum in theologia valde usitatam : de qua nunc agendum est.

B. De titulo lucri cessantis et de aestimatione communi.

Sententia illa (1), quamvis adstruat, et quidem necessario, titulum lucri cessantis hodiedum omnibus praesumi, attamen

locatione capitalis realis probavimus, nulla difficultas est de *tribus primis* fœnoris speciebus : unde de titulo lucri cessantis ibi non agitur. In *quarta* specie manifeste habetur contractus *assecurationis*, qui ne productivitatem quidem veram supponit, sed tantummodo pretium compensationis damni incerti. *Quinta* species plerumque reducitur ad contractum *censualem*, per se frugiferum. *Septima* species continet contractum aliquem *societatis*, sive simplicem, cum «actionarius» universum periculum sortis et lucri suscipit, sive aliquo modo «trinum contractum», cum possidet «actiones privilegiatas», vel etiam «obligationes» : quamvis sane in talibus contractibus abusus occurrere possint quorum causa olim nonnumquam damnabantur, attamen non videmus cur in se illiciti reprobarentur. Unde manet tantum vel praesertim sexta species fœnoris, de qua quaestio lucri cessantis ponatur : insuper, si casuistice inquirendi nobis mens esset, possent nonnumquam alii, praeter nudum mutuum, contractus hic probari. — Proinde, si haec omnia prae oculis habeantur, aegre quis negare posset, in *vero mutuo* hodiedum lucrum cessans universim praesumi : quod caeteroquin vix ab ullo auctore negatur, nec ab iis negatur qui, hodiedum multi, asserunt hanc generalem praesumptionem non sufficere ut unicuique lucrum cessans compensetur.

Hic etiam notetur, ad fundandum lucri cessantis titulum non invocari posse, ut nobis videtur, fœnus quod alibi, sive in mutuo sive in societatis contractu, reciperetur *unice qua compensatio periculi sortis :* tale enim fœnus cessans non esset vere *lucrum* cessans.

Tandem, animadvertendum est nos ex factis hodiernis non desumere, quoad lucrum cessans, *praesumptionem juris et de jure* (cf. H. Pesch, *art. c.*, *Zeitschr. f. kath. Theol.*, 1888, p. 52), sed tantummode *praesumptionem facti.*

(1) De hac sententia, cf. supra, p. 90-93, ubi exponitur, et traduntur ipsius patroni praecipui.

addit ea praesumptione nec decreta romana « Non esse inquietandos », nec praxim communem sufficienter explicari : cum multis in casibus, quibus de liceitate auctarii dubitari non possit, titulus lucri cessantis de facto non adsit, adeoque praesumptio veritati cedat. Cui tamen judicio de praesumptione hodierna lucri cessantis plerumque non accuratam dicti tituli notionem praesupponi jam notavimus : ideo, si recta lucri cessantis principia assumerentur, dubium esset an oporteat ultra positum progredi conclusionem. At progrediuntur multum. Etenim thesim hanc statuunt : cum hodiedum lucrum universim cessare praesumatur, seu cum pecunia communiter jam negotiationis instrumentum et productiva habeatur, auctarium ex mutuo perceptum jam est justum *semper*, etiamsi lucrum casu particulari nullatenus cessaret, ac etiam tituli omnes mutuo extrinseci de facto hic et nunc deficerent. Quamvis multum absit quin veram et *formalem* pecuniae *locationem* propugnent, imo quamvis expresse oppugnent, plerique tamen praesenti sententiae faventes hanc ad pecuniae *quasi locationem* reducunt : et merito quidem, ut sequentibus patebit.

Insuper haec thesis de *pecunia* tantum ponitur, non de rebus caeteris consumptibilibus, puta tritico quod a ruricola vicino suo concreditur. Et in hoc quidem nota ejusdem caracteristica manifestatur. Pecunia enim hodiedum facta est *instrumentum* negotiationis omnibus appretiabile : unde tali instrumento carere, vel tale instrumentum tribuere est quid pretio aestimabile.

Dicimus *carere vel tribuere* : nam duplici praesertim modo sententia, quamvis nobis eadem videatur, proponitur. Alii enim directe de *creditore* loquuntur, quatenus ob mutuum careat instrumento quod, etiamsi ipsi non esset lucrativum, communi tamen aestimatione ut instrumentum lucrativum habetur : ita ut privatio *in se* jam sit aestimabilis. — Alii vero potius in recto de *debitore* agunt, quippe cui instrumentum *in se* lucrosum tribuatur : cum justitia contractus in praestationum aequalitate consistat, cumque mutuatario credatur non solum pecuniae summa, sed insuper possibilitas *concreta* utendi pecunia qua lucrativo instrumento, ideo retribuenda erit tum pecunia tum

hujusce facultatis recompensatio. Itaque « der reine Zins ist nicht Frucht, nicht Dividende, nicht Rente, nicht Interesseersatz, sondern *Preis für einen ausser dem Capital durch die Creditleistung, in ihrer Totalität aufgefasst, gebotenen Realwert* » (1).

Quid de hac sententia sit dicendum, ex principiis positis hauriatur. De facto lucri cessantis universalissimo non est cur ambigatur; quo autem praesupposito, de ipsa hac theoria in eodem fundata agitur.

Atqui imprimis, cum sententia haec proferatur ut theoriae scolasticae vera interpretatio et hodiernis adjunctis mera applicatio, inter veteres ne ullum quidem invenimus qui eandem doceret. Sed absurdum est loqui de veteribus, cum agatur de adjunctis hodiernis! Minime rerum! Cum hodiedum lucrum universim cesset, theoria proponitur *omnibus* applicabilis; sed cum olim, saeculis praesertim XVI et XVII, lucrum jam communiter cessaret in aliqua civitate, vel regione, vel certo hominum generi, puta mercatoribus Antverpiensibus tempore Lessii, theoria eadem saltem proponenda fuisset *ibi vel hisce* applicabilis (2). Quod a nemine, ni fallimur, factum est : Lessius, qui revera eam ut « alicui forsan probabilem » profert, tamen concedere non audet, et aequivalenter ita restringit ut lucrum cessans potius mercatoribus praesumatur (3); quod praecise est systema supra a nobis positum. Ad mentem autem Card. de Lugo, responderetur facultatem pecunia utendi, quae cum pecunia creditur, compensari facultate quam post determi-

(1) Cf. H. Pesch, *art. c.*, p. 53.

(2) Idem, contra P. Antoine, scite notat J. Rambaud, *Histoire des doctrines économiques*, p. 470, n. 1 : « il est historiquement faux que la puissance productive de l'argent soit un fait tout nouveau. Elle peut trouver maintenant des occasions beaucoup plus fréquentes, et même des occasions continuelles, de s'exercer quelle que soit l'importance de la somme; et c'est pour cela que nous avons expliqué ailleurs, par la présomption générale actuelle d'un *lucrum cessans*, la permission ou tolérance que l'Eglise a consentie en 1830. »

(3) Cf. Lessius, *op. c.*, l. II, c. 20, n. 123 ss., coll. n. 94.

natum tempus debitor creditori restituet et nullatenus ad hoc requiri auctarium. Verum, post supra dicta hac subtilitate non utendum.

Hoc praenotato, sententia priori modo enuntiata et ex parte creditoris considerata, magis placet quam altero modo proposita. Haec etenim altera si admittenda esset, quaedam videntur sequi non admittenda. Admittitur nempe facultatem concretam quam hodie alteri tribuis, pecuniam mutuando, in seipsa esse quid appretiabile adeoque fœnore compensandum. At in statu rerum hodierno, cum pecuniam mutuas, non ideo lucrum tibi ex eadem cessat : cum non solum pecunia monetata, sed etiam, ut notavimus, instrumentum crediti, puta obligationes, chirographa, etc., forsan tibi possit esse verum instrumentum negotiationis et lucri. Lucri vero cessantis notio excludit tunc, cum lucrum tibi ex pecunia percipiendum revera non cesset, insuper ex pecunia physice concredita alterum auctarium juste percipi. Quod tamen admittendum esset, si revera *ultra* pecuniam tribuisses aliquid in se pretio aestimabile.

Insuper eadem sententia non placet, quia altera inconsequentia videtur laborare. Nempe rejicitur theoria de praesumptione lucri cessantis, quia, illa posita, probatio contrarii admitteretur, adeoque liceitas auctarii hodie universalis non explicaretur. Sed quaesumus utrum haec liceitas, etiam cum lucrum non cessaret, inquisitionis scientificae antecedens an consequens esse deberet. Hoc autem omisso, cur quaeso, probatione illa quoad creditorem admissa, eadem quoad debitorem non admitteretur? Tribuis enimvero cum pecunia concretam possibilitatem et facultatem communiter nunc aestimatam, ex pecunia lucrandi. Sed si ego debitor probo de facto te hanc possibilitatem concretam mihi non tribuere, quonam fundamento diceres tamen hanc possibilitatem esse recompensandam? Quod verum est de lucro cessante ex parte creditoris, verum esse debet ex parte debitoris. Unde potius priori modo, sententia proponatur eadem, nempe creditori per se appretiabilem esse carentiam pecuniae, cum pecunia communi hominum aestimatione jam facta sit verum lucri instrumentum. Ita sane primum non sequitur : cum eodem instrumento creditor non necessario

careat, quamvis idem sub alio respectu debitori tribuerit; ita nec objiciatur alterum, cum aequivalenter negetur, non tantum quoad debitorem sed etiam quoad creditorem, probatio contrarii.

Atvero, sententia haec, quamvis aliquam speciem prae se ferat, si rite principia de natura pecuniae et capitalis perpenduntur, probanda non videtur. Imprimis ne fallamur voce « instrumenti », sicut nec pecuniae « fœcundae », « per se frugiferae », aliove loquendi modo : pecunia enim manet semper quod est essentialiter; ad quod inservit essentialiter, ad hoc inserviet semper; quod ex eadem per essentiam ortum ducere nequit, non orietur ex ea unquam. Pecunia ergo est *instrumentum negotiationis* quatenus ad commutationes, ex quibus lucrum *mediate* nasci potest, adhibetur; et instrumentum est *universale*, quatenus ab omnibus facile in hunc finem tali modo adhiberi potest. Unde in veritate, praescindendo a modo loquendi, pecunia in se est quod semper fuit; quod autem de facto ex pecunia facillime ac universim quis lucrari possit, hoc naturam ipsius ac usum non mutat. Atqui natura illius est talis, ut usus illius principalis non sit praeter valorem pecuniae pretio aestimabilis. Ergo usus « instrumenti » illius, etiamsi universalis, non est pretio aestimabilis; ergocr edere « instrumentum », non est in se appretiabile.

At, dicunt, — et ita rei cardinem attingimus — instrumentum nunc *in se* habet aestimabilitatem, non quasi illam haberet ex natura sua sed quia illam tenet sensu ac aestimatione omnium (1) : non secus ac domus, vel equi, quorum usus in se

(1) Notandum est patronos praesentis sententiae multos admittere fœnus, quod aestimatione communi omnibus creditoribus est tribuendum, *augendum* esse si in casu particulari creditori adsit titulus aliquis extrinsecus specialis. At, si justum fœnus supponitur ultimatim oriri ex aestimatione communi, cum admittatur etiamsi non adsit titulus extrinsecus, cur ad augendum auctarium invocatur titulus specialis, et praesertim cur non admittitur in contrariam partem, scil. ad minuendum vel auferendum auctarium? Nec allegentur objecta quae habent usum in se aestimabilem : non enim adest paritas, nisi dicatur pecuniam jam habere usum a seipsa distinctum; atvero, hoc assertum omni carere fundamento, sufficienter probavimus.

aestimatur communiter, ideoque juste compensatur etiamsi de facto alicui non profuturus sit. Sed hic praecise auctores analogia falli videntur; et haec nobis ratio est cur sententia rejiciatur. Aestimatio communis, ut ita dicamus, rem vel usum aestimat et juste aestimare potest, sed simul, et ideo quia aestimat, *supponit* rei vel usus *aestimabilitatem* id est aptitudinem quam res vel usus in se habet ad aestimationem œconomicam. Et ita etiamsi *aestimatio* de re in communi sit universalis, si in *hac* tua re non adest *aestimabilitas*, aestimatio quatenus ad hanc rem extenderetur est falsa nec justa : si frumentum emis pretio communi, sed frumentum est quovis modo vitiatum non teneris ad pretium commune; et si domum locatione habes pretio ordinario, sed domum collabentem inhabitare non potes, non teneris ad pretium pactum. Quod, ni fallimur, ex principiis circa locationem, emptionem-venditionem, etc., universim in scientia morali receptis, sponte liquet. Unde *aestimatio, quamvis communis, non tribuit aestimabilitatem, sed supponit.*

Quod nunc ad analogiam attinet, quae hic afferri solet, cum domo qua quis non uteretur, et cujus tamen usus compensandus esset, juxta modo dicta juste forsan negaretur pretium usus, si carentia usus oriretur *ex vitio rei ipsius :* quam solutionem supra a scolasticis mutuati sumus. Hoc autem praetermisso, nunc tantum dicatur : si quid supra probatum est, saltem elucet non esse analogiam, quoad aestimabilitatem, inter usum pecuniae in se consumptibilis, et usum domus et rerum in se permanentium. Qui domum conduxisset, quamvis non inhabitasset, ad pretium teneretur : cum sensus communis locationis pretium aestimet, et cum illa aestimatio in vera et objectiva usus domus aestimabilitate nitatur; et ideo locatarius, qui domus usum, praeter domum, vere aestimabilem et aestimatum recepit, ad pretium justum tenetur. Econtra, debitor, qui pecuniae usum, in casu hoc, non aestimabilem recepit, etiamsi aestimatum, ad pretium ex mero usu illius « instrumenti » non tenetur.

Ergo tandem aestimatio hodierna communis quae pecuniam habet instrumentum tale, cujus usus sit appretiabilis, vera est et justa dummodo vere usus illius pecuniae sit aestimabilis.

Atqui hodie praesumendum est pecuniae usum esse objective aestimabilem, et juste aestimatum. Verum addendum videtur : praesumptio cedit veritati.

§ II. *De titulo legali.*

De « titulo legis civilis » seu « de auctoritate principis » agimus, non quasi ad statum quaestionis hodiernum adhuc arcte pertineat, sed praesertim ut notiones, quas auctores quoad hanc rem afferunt, magis elucescant. Ille revera titulus extra causam jam positus videtur, cum de eodem nonnisi per accidens et quasi ad memoriam agant : et merito quidem, cum, quaestione *juris* etiam concessa, *factum* ipsum hujusmodi legis, non tantum permittentis sed auctarium vere in se legitimum facientis, ita esset probatu arduum ut vix tanquam universalis omnium nationum titulus agnosci posset; factum enim pendet a voluntate positiva singuli legislatoris singulae genti imperantis. Ideoque, quaestionem *facti* dimittentes, priorem tantummodo quaestionem inspicimus.

Porro, ad hanc quaestionem accurate ponendam, duplicem concipiendi modum imprimis excludimus.

1° Justam censemus legem talem, qua auctarium ex mutuo ut universim justum statuatur, si illa supponantur adjuncta sive generalia, sive alicui regioni vel civitati vel hominum generi specialia, ut lucrum communiter cessare merito praesumatur. De qua lege, talibus in adjunctis, auctarium decernente, eodem prorsus modo ac de consuetudine legitima et de communi aestimatione judicandum. Unde quaestionem non accurate ponunt, qui hic « de auctoritate principis vel consuetudine legitima » agunt (1), cum de stricto titulo legali agere velint.

(1) Ita, v. g., P. A. Ballerini, *op. c.*, p. 601 ss. Hic auctor ibidem multos allegat, inde a saeculo XV, qui juxta ipsum titulo legali saltem per transennam adhaeserunt. Iidem auctores afferri solent ab omnibus qui de hoc titulo speciatim egerunt : nominatim, a Barth, *De statuto principis* (apud Migne, *Cursus theologiae*, XVI, c. 1016 s.); Card. de la Luzerne, *Dissertations sur le Prêt de commerce*, III, p. 102-106; Carrière, *De contractibus*, III, p. 295.

Insuper titulum legis civilis hoc sensu intelligere convincuntur, qui ejusdem originem ex saeculo XVI occasione « Contractus germanici » deducunt. Patroni enim hujusce contractus, sive Romae, sive in Germania degentes, puta P. Ledesma, Toletus, episcopus Marquardt, etc., ad legem principum ac consuetudinem universalem provocabant : sed omnia innuunt eos ex illa ratione desumpsisse probabilitatem de facto existentem lucri universim jam cessantis (1). Et ita illi auctores, quorum sententia a multis theologis tunc et diu postea acriter impugnabatur, vere transitum constituebant a lucro cessante de quo speciale pactum ineundum sit, ad lucrum cessans quod omnibus praesumatur.

Haec autem, ut patet, erat interpretatio doctrinalis factorum œconomicorum, non creatio novae theoriae. Insuper liquet quantum influxum in eandem interpretationem probandam vel rejiciendam exercuerint dispositiones auctorum subjectivae. Per tria adhuc saecula, antequam in scientia definitive admittatur, vario modo agitabitur. Quae si prae oculis habeantur, multorum scriptorum sequentium, qui ut patroni tituli legalis afferri solent, verba et sententiae in eundem sensum apte explicantur. Non diffitendum tamen nonnullos expresse ad altum status in bona dominium provocare ut usum universalem legitiment; sed simul addendum est a primis auctoribus, qui illud allegant, eidem alios titulos extrinsecos sed occultos supponi, et auctoritatem status seu consuetudinis afferri, tantum ut subjective etiamsi forte aliquid deesset revera, contractus sit licitus habendus (2) : at eodem modo loquuntur omnes qui lucrum cessans

(1) Cf. supra, p. 17; et *art. c.*, *Le contractus germanicus (Revue d'histoire ecclésiastique*, III, p. 931 et 934. Auctores illos iterum habeas ut patronos praesumpti lucri cessantis, saltem in determinata regione.

(2) Tali modo explicanda nobis videtur doctrina plurium auctorum, quos P. A. Ballerini allegat ut patronos tituli legalis (cf. *l. c.)*, nominatim Sa, Covarruviam, Haunoldum, Laymann, Struggl, etc. — Eodem modo interpretanda videtur doctrina Calvini et primorum ipsius sequacium de vi legis civilis (cf. supra, p. 9-12), a quibus, hoc sub respectu, dissentiebat Salmasius, liberae concurrentiae patronus (cf. supra, p. 15). Calvinus tamen et sequaces, ut patet ex dictis de ejusdem doctrina,

universim praesumptum defendunt. Inde autem ab exeunte saeculo XVII a juristis regalistis strictus titulus legalis certissime est propugnatus. Ita jam anno 1694 invenimus apud auctorem Galliae Collet agentem de fœnore ex mutuo (1) : « j'ai, je crois, assez dit de choses pour prouver que *l'équité et la justice dépendent de la société civile*, et par conséquent de la volonté des Princes et du jugement des Magistrats, qui sont la même chose que la volonté et le jugement public de cette société... Je n'ai considéré les usures que sur ce doute, sçavoir si les Prêts de Commerce sont légitimes dans quelques Provinces sous l'autorité des Rois. » Unde non mirum est quosdam theologos, maximis de re usuraria anxietatibus pressos, mox eandem theoriam sive partim sive plene assumpsisse.

2° Hoc per transennam ad auctorum intelligentiam notato, et illa tituli legalis interpretatione admissa, quamvis extra praesentem quaestionem posita, alteram explicationem, saepius hic allatam, probamus sed simul seponimus. Nempe ambigendum non videtur statum seu principem, sicut et quodvis institutum seu quamvis societatem, jus habere statuendi certum auctarium seu praemium quod sibi mutuantibus sponte ac gratuito, etiamsi quivis titulus absit, tribuere velit. Quod quidem statuere potest sive ad utilitatem ipsius status immediatam, puta ut pecuniam ad bellum vel alias expensas obtineat, sive etiam ad utilitatem ipsius mediatam, puta ut subditos ad parcendum alliciat. Et in hunc sensum loquuntur nonnulli olim auctores de Montibus sive publicis sive pietatis agentes (2). Si ita est, iterum perperam

quamvis liceitatem fœnoris non directe ex lege desumerent, non ideo legi supponebant titulos extrinsecos, ut catholici, sed contractum locationis ex se frugiferum.

(1) Cf. *Traité des usures ou explication des prêts et des intérêts selon les loix qui ont eslé faites en tous les siècles*, p. 301, 303. Paris, 1694. — De hoc opere, cf. supra, p. 26.

(2) Ita interpretationem habeas auctorum, quos cum scriptoribus citatis P. A. Ballerini (*op. c.*, p. 607 s.) immerito in favorem tituli legalis affert, scil. Pelizzarium, Potestas, Viva, et antea S. Antoninum, Laurentium de Ridolphis, imo Gregorium Ariminensem. Quibus auctoribus allegatis, plerique auctores de eadem Montium institutione loquentes addi possent : sed cum nullatenus agatur hic de illa quaestione

rem intelligunt qui hanc sententiam titulo legis civilis supponunt. — Hic autem per transennam aliquid ad lucrum cessans spectans annotare velimus. Si de facto probaretur auctarium tale, aliquo tempore vel loco, nonnisi ut praemium, nullo alio titulo revera existente, mutuantibus tribui, dubitamus valde an idem praemium in alio mutuo, cum alio nempe debitore inito, quasi lucrum cessans juste compensandum sit. Etenim lucrum cessans, quod debitor compensare tenetur, unice in spe illius lucri fundari videtur ad quod creditor *jus* haberet si pecunia alio modo justo adhibuisset. Atqui creditor, ex pecunia dicto modo statui credita, supponitur non verum jus in auctarium habere, quod gratuito tribuatur. Nec major illa neganda videtur : posset utique novus debitor, aeque ac status, ut pecuniam mutuo recipiat, idem praemium *de facto* concedere, sed quaeritur ulterius de ejusdem *officio*. At officium hoc existere non probatur, cum nullum strictum jus in lucrum, sponte ipsi concessum, quamvis nunc de facto ipsi cessans, creditor habeat. Quod auctarium si creditor de facto velit obtinere, pecuniam illi credat qui de facto illud tribuat, non vero illud, in mutuo caeteris dato, ut justitiae debitum computet. Inde sequitur : *si probaretur* instituta hodierna parcimoniae, ad parcimoniae favendum, creditoribus omnibus auctarium tribuere ut praemium quoddam, et non ut debitum ex quovis titulo extrinseco, et si insuper probaretur creditum hisce institutis concessum nonnisi formale esse mutuum, non posset factum hoc auctarii ab arcis tributi

prorsus diversa, non vacat de illis loqui. — Si autem seponuntur theologi qui titulum legalem in hoc sensu, vel in sensu superiori adhibent, vix aliquem gravis auctoritatis invenies ante exiens s. XVII.

Ad praxim quod attinet, G. Yver *(Le commerce et les marchands...*, p. 376-380) probavit principes italos diu ante tempus S. Antonini, pro mutuis initis cum bancariis modo per se gratuito, retribuisse quaedam « dona », « generose... de gratia speciali... de liberalitate mera ». Quamvis auctor indicia afferat, ex quibus incitetur « à regarder ces « dona » comme des formes déguisées de l'intérêt, conformément à un système depuis longtemps pratiqué par les banquiers italiens » (p. 379), tamen in hoc ipso modo agendi communiter frequentato indicium est donationes communi tunc aestimatione licere ad credita allicienda : quod postea S. Antoninus expresse statuit.

allegari ad ostendendum lucrum cessans hodiedum prorsus esse universale.

Qua duplici tituli legalis explicatione probata sed seposita, formaliter ita quaestio est ponenda : « admettre la validité du titre légal,... c'est soutenir que cet intérêt, d'injuste qu'il était en lui-même et de droit naturel, devient juste et licite en vertu de la loi civile; c'est prétendre que cette loi donne au prêteur le droit de se l'attribuer, qu'elle est un titre général qui supplée au défaut de tous les autres. D'un côté, on convient que le prêteur n'a droit naturellement qu'à la restitution de son capital, que l'égalité du contrat, loin de réclamer en sa faveur des intérêts, lui interdit d'en demander aucun, que s'il en exigeait de son chef pour le service qu'il rend, il s'attribuerait ce qui ne lui revient pas et commettrait une iniquité. Mais, d'autre part, on affirme que le Prince légitime cette iniquité par son pouvoir souverain, qu'il confère au prêteur le droit que celui-ci revendiquait sans raison, et qu'il impose à l'emprunteur l'obligation de payer plus qu'il ne doit et qu'il n'a reçu » (1). En quaestionem clare expositam. Nempe ex alto dominio, quod ab omnibus statui in bona singulorum agnoscitur, tribuitur eidem potestas, ob utilitatem communem, pecuniam aliquam ab uno juste possessam in alterum per modum auctarii juste transferendi.

Rem in se considerantes, praetermittimus doctrinam veterum scolasticorum, qui, quamvis quaestio nondum ex professo poneretur, tamen ita de lege civili et de omni potestate terrena loquantur, ut pateat eos hoc quaesitum in negativam solvere partem (2).

Imprimis sane legislatoris civilis est, jus proprietatis privatae,

(1) Cf. Bacuez, *op. c.*, p. 27.

(2) Scolastici unanimiter tenebant leges civiles, quamvis auctarium seu usuram permittentes, nullatenus eandem eo ipso seu in se efficere licitam. Ad objectionem desumptam ex lege civili, S. Thomas (2ª 2ᵃᵉ, q. LXXVIII, a. 1, ad 3) respondebat : « leges humanae dimittunt aliqua peccata impunita, propter conditiones hominum imperfectorum, in quibus multae utilitates impedirentur, si omnia peccata districte prohiberentur

quod praesenti quaestioni praesupponitur, multiplici modo determinare ac restringere. Juste illud restringit intra limites ipsius *juris naturalis*, quaevis etiam sit voluntas domini ipsius; deinde, si jus proprietatis privatae, aliquo sub aspectu, jure naturae indeterminatum maneat, auctoritas socialis merito idem accurate determinat. Verum hisce in casibus, nondum de generali status in bona temporalia dominio est loquendum : agitur enim tantummodo de generali potestate leges ferendi.

Cum vero stricte ad altum status dominium provocatur, sermo est de reali ablatione boni alicujus materialis e manibus proprietarii. Atqui etiam tale jus bonum transferendi, sive ut fiat bonum omnium (expropriatione publica), sive ut transeat ad alterum privatum (praescriptione), communi sententia auctoritati civili attribuitur : ut vero translatio haec juste fiat, requiritur tum ut bonum societatis seu utilitas publica ita exigat, tum ut jus proprietatis privatae domino ipsi, quantum et quomodo fieri possit, ad aequalitatem compensetur.

Requiritur ut *bonum sociale hanc translationem exigat* : nisi enim negetur jus proprietatis privatae esse jus personale nec derivatum a societate sed ipsi natura anterius, admittendum est auctoritatem societatis supremam non tantum illicite sed etiam invalide aliquid contra strictum domini jus in rem hanc atten-

pœnis adhibitis. Et ideo usuras lex humana concessit, non quasi existimans eas esse secundum justitiam, sed ne impedirentur utilitates multorum. Unde in ipso jure civili dicitur quod «res quae usu consumuntur, neque ratione naturali, neque civili recipiunt usumfructum»; et quod «senatus non fecit earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed quasi usumfructum constituit», concedens scilicet usuras.» Unde Angelicus jus civile usuras permittens tantum probat ut tolerans peccata ad majora mala vitanda. — Postea vero, quod factum maxima attentione dignum est, illas leges veteres praecipui doctores, ut Lessius *(op. c.*, l. II, c. 20, n. 32 ss.) et de Lugo *(op. c.*, d. XXV, n. 13), non tantum explicabant ut meram peccatorum tolerantiam, sed «fortasse, quia communiter supponebant intercedere alium titulum lucri cessantis, damni emergentis, periculi, etc.; non tamen ideo debuerunt universaliter permitti» (ita de Lugo, *ib.*). Haec evolutio in legum interpretatione inde explicanda videtur quod interim ipsa theoria de titulis extrinsecis plene sit declarata.

tare, dummodo non agatur de bono seu utilitate omnium. Possidere enim res privatim, jus est a natura singulis datum, praecise in omnium utilitatem : et quamvis jus sit personale, tamen in bonum sociale tendere debet. Quod primum requisitum in expropriatione verificari potest, ac etiam in praescriptione sive acquisitiva sive liberativa; et quidem necessitas publica, vi cujus legitime aliquis praescribere potest, si ita legislator statuerit, in hoc consistit, quod, absque praescriptione legitima, jus proprietatis privatae, ad bonum societatis institutum, in malum commune vergeret : cum, multis in casibus, litibus occasio daretur, securitas juris et tranquillitas animorum perturbaretur, rerum commutatio atque commercium, viris praesertim timoratis, fere impossibile fieret. Quodsi hujusmodi socialis necessitas ad praescriptionem legitimam, omnium consensu, requiratur, non mirandum est, in praxi et quoad specialis praescriptionis statutum, peritos disputare utrum talis necessitas revera adsit necne. At, quod hic nostri interest, ut publicum illud bonum, cujus gratia praescriptio instituitur, obtineatur, communiter requirunt, pro praescriptione vere dominii translativa, bonam fidem, adeoque titulum aliquem, realem aut saltem putativum. Praetermittendo ergo caeteras praescriptionis conditiones, illa conditio praecise exigit ut praescribens, ob motivum objectivum puta aliquem contractum, persuasus sit, se jus habere in re possessa. Quae bona fides si deesset, praescriptio esset pro foro interno inefficax; secus favor furibus, nedum bono communi, praeberetur. Si vero bona fides cum caeteris conditionibus adest, et simul deest de facto validus ille translationis titulus, quem justitia exigit, tunc, ob bonum sociale, legislator supremus, vi alti dominii, supplet quod titulo requisito deficit.

Secundo, ad validum alti dominii exercitium requiritur ut jus proprietatis privatae vere translatum, quantum et quomodo possit, *ad aequalitatem compensetur*. Quoad praescriptionem nominatim, non requiritur — nec possibile esset — ut singulo, contra quem de facto praescribitur, status aliusve privatus aequalem valorem retribuat; sed sufficit ut, respectis omnibus ad praescriptionem requisitis, praescriptio vere in utilitatem

omnium, ergo et ipsius saltem indirecte, vergat, et ut aequalia jura et occasiones praescribendi ipsi sicut caeteris adsint. Addatur praescriptionem contra viros vigilantia et rerum sollicitudine praeditos non currere solere, eamque fere semper aliqualem domini vel creditoris negligentiam supponere.

Et hic, postquam altum status dominium descriptum est quatenus exercetur in gratiam praescribentis, etiam inspiciatur quatenus exercetur contra dominum rei vel creditorem : qui duplex ejusdem potestatis aspectus numquam segregari posset. Omnes admittunt legislatorem posse negligentiae nonnullorum, quorum vigilantia boni publici sive etiam privati maxime intersit, mulctam juste imponere, etiamsi negligentia non sit culpabilis, imo etiamsi tantummodo praesumpta nec vere existens (1); seu, quod idem videtur, legislatorem posse tali modo vigilantiam illorum excitare quibus jura ad utilitatem communem spectantia inessent. Atqui, si natura praescriptionis, etiam acquisitivae, et conditiones ab omnibus requisitae, rite perpenduntur, et si ex parte domini seu creditoris respicitur, patet altum status dominium, de quo in hac causa agitur, plene reducendum esse ad potestatem modo admissam. Et ita potestas legislatoris praescriptionem legitimam statuendi nullatenus immediate et imprimis est potestas *specialis* disponendi de bonis privatis, sed potius simpliciter coincidit cum potestate *generali* invigilandi executioni juris naturalis : quae utique potestas generalis, in hoc casu particulari, ubi de juribus in bona temporalia agitur, ita exerceri debet ut de facto jus unius in alterum transferatur. Unde in praescriptione nulla videtur *specialis* difficultas.

At in titulo legali, si admittendus esset, *prorsus specialis* et nova legislatori potestas tribueretur : ideoque priori potestati non componenda est nec comparanda; sed ideo tamen nondum rejicienda. Analogia non existit cum praescriptione et a fortiori

(1) Ita quoad *tutores* lex civilis juste quaedam statuit. Nec tales leges, fundatae in aliqua praesumptione, aequiparandae sunt legibus auctarium permittentibus, quae etiam in aliqua praesumptione fundari possunt : prior enim illa est praesumptio *periculi communis*, haec vero altera tantum praesumptio *facti*.

cum caeteris factis, ubi de alto status dominio agitur. Etenim de negligentia vel ulla incuria *mutuatarii*, cujus bonum per viam fœnoris transferretur, non est quaestio; nec magis de titulo aliquo naturali, etiam colorato, ex parte *creditoris* : uterque contrahens econtra supponi potest intime persuasus auctarium ex jure naturae, abstrahendo a statuto legis positivo, esse rem mutuatarii et non alterius, seu aequalitatem contractus naturalem solius sortis retributione absolvi. Unde ex parte debitoris titulus legalis nullatenus reducitur ad potestatem legislatoris generalem, et ex parte creditoris non potest dici auctoritatem supremam ad bonum commune supplere huic quod *objective* deesset. Enimvero legislatori humano ita tribueretur potestas aequalitatem contractus naturalem, omnibus notam, intervertendi, id est, efficiendi ut aequalitas quae ante statutum enuntianda esset : 100 = 100, sit post legem conditam : 100 = 105. Atqui talis potestas non videtur humano legislatori tribuenda, et altum ejusdem in bona dominium eousque non videtur extendendum.

Si in duplici aequatione modo juxtaposita sisteremus, sufficeret apertam contradictionem mathematicam ostendisse. Verum in eadem non a priori sistendum est. Posset enim objici titulum legalem nonnisi ad bonum societatis statui, scilicet ut commercium foveatur, et ut possessores ad mutuandum excitentur : et ita *indirecte* obligatio mutuatarii fœnus tribuendi vergeret in ipsius utilitatem, eo vel magis quod si ipse deinde fiat creditor idem statutum ipsi etiam *directe* faveat; unde non absolute verum est : 100 = 105.

Attamen, quidquid sit de hac quaestione an bonum publicum unquam tale statutum exigere possit, verum manet *in hoc praesenti mutui contractu* supponi 105 solvenda esse ex justitia pro 100, et quidem ideo solvenda quod 5 formaliter per legis statutum, sine quovis alio titulo naturali, fiant alterius. Atqui tale quid non videtur asserendum. Etenim ante omnia notandum est agi de *contractu*, qui essentialiter consistit in « *consensu* duorum vel plurium circa idem placitum », qui igitur essentialiter *voluntate* contrahentium initur. At si, ex lege civili, 5 creditori essent tribuenda, vel lex pro hac parte locum teneret voluntatis

debitoris, vel lex imperaret ipsius voluntati ut illa 5 contractui includat (1). Atvero si dicitur primum, patet illa 5 contractui non subesse, nec contractu transferri; et si dicitur secundum, admissa etiam potestate tale quid imperandi, ageretur ad summum de officio obedientiae ex parte debitoris, et proin directe saltem, de nullo jure stricto ex parte creditoris. Priori asserto admisso, videtur jus legislatoris revera poni super omnia prorsus jura naturalia, modo bonum publicum allegari possit : saltem omni juri proprietatis privatae, debitis suppositis conditionibus œconomicis, jus status manifeste superius et anterius esset : qui enim, praesentibus in adjunctis, potest *minus*, nempe auctarium transferre, in aliis adjunctis, potest *plus*; et ita jus proprietatis privatae revera pendet a potestate societatis, ac reducitur ad quaestionem majoris minorisve opportunitatis; et ita insuper quod omnes agnoscunt altum status in temporalia dominium, non jam esset potestas jus privatum accurate determinandi, imo ad bonum commune dirigendi, sed vere idem esset ac dominium plenum. Ergo, cum ita omnia confundi et labefactari videantur, hujusmodi prioris asserti, quo tandem theoria nititur, probabilitatem equidem non perspicimus.

Quod vero ad alterum assertum spectat, juxta quod omnibus contrahentibus fingi posset officium lege impositum consentiendi in auctarium, quamvis ex natura mutui nullatenus debitum, imprimis ita titulus legalis multo jam moderatior appareret : cum, ut dictum est, tale officium ex lege ortum non videatur quomodo directe ad justitiam commutativam pertineret. Sed

(1) Ad hanc tamen quaestionem parum refert, ut nobis videtur, utrum lex quantitatem fœnoris, puta 4 vel 5 %, determinet, an hanc quantitatem paciscentium voluntati secundum usum civium determinandam relinquat. Nullum enim perspicitur discrimen ex parte potestatis status. Unde non videmus cur titulus legalis, si semel probaretur, nonnisi tunc invocari posset cum lex fœnus determinet : quod hodiedum non jam lege fieri solet. Etenim ultimatim titulus legalis huc redit : utrum status civilis potestatem habeat statuendi ut contractus mutui *a paciscentibus*, seu mediante ipsorum *voluntate*, onerosus iniri possit. At tunc utrum ipsa lex mathematice fœnus determinet an determinandum inter certos limites paciscentibus relinquat, patet hoc accessorium esse.

insuper non probabilis est talis legislatoris potestas. Hic non agitur de praemio illo quod Princeps vel status sibi mutuantibus juste tribueret, sed de praemio quod Princeps, ob utilitatem publicam ex crebra mutuatione oriundam, obligaret debitores ut tribuant creditoribus. At praecise in quaestione versatur utrum tali statuto unquam intentum obtineretur. Nonne potius eodem modo esset statuendum ac in praescriptione? Si crebra pecuniae mutuatio videtur bono communi necessaria, et si, ut supponitur, possessores pecuniam suam ad hanc necessitatem sponte non dirigunt, sed econtra in arca reservant, illi praecise officium suum sociale, sive culpabiliter sive non, nullatenus implent : et hoc quidem in praescriptione spectatur ubi contra dominos ac creditores incuriosos statuitur; unde sub hoc respectu non adest analogia cum praescriptione. Quod dicendum videtur eo vel magis, quod, onera debitoribus imponendo, etiamsi ille finis generalis de facto obtineretur, et etiamsi multa inirentur mutua productionis, simul onera imponerentur *miseris* et iis qui mutua ineunt consummationis. Ex quibus omnibus nec secundi asserti probabilitas admittenda videtur. Unde tandem statutum tale, vi cujus in hoc praesenti contractu, absque alio titulo, ex justitia solvenda sint 105 pro 100, validum esse non censemus.

Nec refert quod aequalitas aliunde tum indirecte tum forsan directe postea restituatur. Nam contractus hic praesens est aliquid in se absolutum, et *in se* aequalitatem vel inaequalitatem, justitiam vel injustitiam continet. Posito autem contractum fieri voluntate contrahentium, plene conceditur contrahentem plus posse sponte tribuere quam ad aequalitatem, etiam cum spe plus postea vicissim obtinendi. Sed quaestio de hoc non agitur. Et nisi omnia susdeque vertantur, singulus contractus in se ipse spectatus justitiam importare debet. Ergo, quidquid sit de facto, titulo legali quoad quaestionem juris nullam probabilitatem tribuimus.

CONCLUSIO.

Disserendi finem facimus, cum ad intentum scopum pervenerimus. Mente enim numquam intendimus casuistico modo de variis factis œconomicis et nostri temporis usibus agere, verum unice principia fundamentalia inquirere, quibus lucrum ex capitali ac pecunia creditis juste percipiatur. Quae imo principia, quantum fieri possit, ita ab adjunctis contingentibus secernenda duximus, ut quasi immota in se ipsa consisterent et proinde sagaci judicio cuivis tempori ac regioni essent applicabilia. Nec tamen omnibus quibus pecunia ac capitale objici possent contractibus directe attentionem admovimus, sed, quamvis ad scopum progredientes multos alios attigerimus, in recto et formaliter *crediti* tantum contractum constanter prae mente habuimus.

Speramus fore ut cuique jam liceat theorias judicare, quae circa praesentem quaestionem tam variae, quatuor abhinc saeculis ac nostris diebus, aedificatae sint ac aedificentur. Itinerantes, simul sategimus ut opposita nobis principia, in suo cujusvis loco diluerentur : notiones enim quaedam examinandae ac reprobandae saepius visae sunt, quo planior nobis via fieret ad genuina principia assequenda.

Porro, contingenti et practica principiorum interpretatione modo omissa, patet nostram doctrinam prorsus congruere doctrinae per Medium aevum in Scholis solemni, et postea a Benedicto XIV gravibus verbis inculcatae, nec etiamnum ullo sub aspectu immutandae. Imprimis, haec doctrina nobis videtur invicte *ratione* probari, quamquam, per quatuor ferme saecula, plurimi tam catholici quam heterodoxi, tam œcono-

mistae quam theologi, illam ingenti conamine oppugnaverunt. Et hoc, ni fallimur, ex dissertationis *Parte altera* elucet. Insuper, quae, eadem in parte, de theoria Scholae unanimi inquisivimus, si ea componas cum doctrina quam, in *priori Parte*, apud graviores theologos et praesertim penes auctoritatem Ecclesiae supremam per tria ultima saecula invenimus, *traditionem doctrinalem* conspicis, inde a Schola fundata constantem, et proinde nemini spernendam.

Quae principia ne confundantur ac permisceantur eorumdem applicationi œconomicae : quod tamen fieri solet. Imprimis quid ad ipsa principia refert, quod olim fœnus fere semper damnabatur, nunc e converso universim probatur? Irrationabiliter loquuntur, qui contradictiones continuo contendunt. Deinde, sepositis principiis, nullatenus per fas et nefas asserendum ducimus theologos omnes, etiam gravissimos, auctoritates imo ecclesiasticas, semper ac ubique, omni qua deceret prudentia ac moderamine de rebus œconomicis ac practicis dijudicasse. Quis rationabiliter hoc diceret, cum tota historia liqueat judicium morale magnopere ab adjunctis temporum, personarum, ac systematum pendere? Et speciatim quoad judicium practicum in praesenti quaestione ferendum, cum tot ac tam variae conditiones temporum ac locorum sint attendendae, aestimatio communis, modo ex adjunctis non sit vitiata, gravissimi esse debet ponderis. Proinde, res esset intricatissima determinandi utrum qui, aliquando vel alicubi, communi aestimationi contraiverint, principia immutabilia praetendentes, haec sua principia prudenter applicaverint. Quod non inquisivimus, nec hic inquiremus.

Haec probe notanda erant : cum modus de hac quaestione agendi, hodiedum nimis usitatus, huc redeat, ut quaestio de auctario ex pecunia percepto tantum practica ac disciplinaris habeatur. Proinde principia olim propugnata et declarata ita arcte adjunctis œconomicis illius aevi cohaererent, ut ex

iisdem orta essent et cum iisdem mortua ac oblivioni tradenda. At contra, si quid effecimus, hoc saltem elucet : quaestionem illam essentialiter et per se doctrinalem esse, et qua talem immutatam manere ac immutabilem; per accidens autem practicam esse, et qua talem pro adjunctis mutabilem ac mutandam; unde, ut omnia uno verbo contrahantur, praxim hodiernam « Non esse inquietandos », fortasse non definitivam, fundari ac fundandam esse ipsis Benedicti XIV principiis immutabilibus.

radend
estioner
a taler
n prae-
andam
iernar
dari a
ilibus.